

INFLUENȚA ORIENTALĂ

ASUPRA

LIMBEI ȘI CULTUREI ROMÂNE

DE

LAZĂR ȘAINEANU

I

INTRODUCEREA

LIMBA. — CULTURA. — RESULTATE. — CONCLUSIUNE.
BIBLIOGRAFIA

BUCURESCI

Editura Librăriei SOCECŪ & Comp., Calea Victoriei 21

1900

INTRODUCERA

Viel Fremdwörter, viel Culturverkehr; viel entlehnt, viel gelernt; eine reiche Geschichte, eine an mannigfachen Gute reiche Sprache.

Hehn, *Italien*, p. 211.

DE ACELAȘI AUTOR:

Incercare asupra Semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor. Tesa de Licență în Litere. Lucrare premiata de Universitatea din București, 1887.

Les Jours d'emprunt ou les Jours de la Vieille (*Dilele Babei*). Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde. Paris-Leipzig, 1889.

Raporturile între Gramatica și Logica, cu o privire sintetică asupra părților cuvântului. Studiu de Linguistica generală. Prelegeri ținute la Universitatea din București, 1891.

Istoria Filologiei române, cu o privire retrospectivă asupra ultimilor decenii. Studii critice. A doua edițiune. București, 1892.

Basmele Române, în comparațiune cu legendele antice clasice și în legatură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ. Opera premiata și tipărită de Academia Română. București, 1895.

Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare. București, 1896.

Influența orientală asupra Limbei și Culturii române:

I. INTRODUCEREA: Limba, Cultura, Resultate, Bibliografia.

II. VOCABULARUL: 1. Vorbe populare. 2. Vorbe istorice, Imprumuturi literare, Indice general.

PREFAȚA

Studiul acesta este o încercare de a sistematiza rezultatele acțiunii elementului oriental (în special osmano-tatar) asupra limbei și culturii române. Pornind de la substratul lingvistic și ajutat de fântănele istorice corespunzătoare, autorul și-a propus de a prezenta, într'un tablou general, datele cele mai importante ale acestei influențe seculare. În literatura europeană a împrumuturilor lingvistice, nu cunoștem de cât o singură monografie — aceea a lui Weise despre *Vorbele grecesci în latinesce* (1882) — care să corespundă pe deplin scopului propus: ținându-se bineînțeles seama de restricțiunile ce se impun atât sub raportul mediului cât și mai ales privitor la bogăția izvoarelor de informațiune. Cititorul va putea să judece, întru cât dorința noastră corespunde realității, în starea actuală a științei.

Autorul acestei Introduceri a debutat în cariera filologică cu o schiță despre *Elementele turcesci în limba română* (1885), apărută mai întâi în Revista d-lui Gr. G. Tocilescu. Acea lucrare, deși plină de neajunsuri, a făcut totuși știința să facă un pas înainte în această direcțiune, atât prin lucrările similare ce a provocat cât și prin utilizarea ei de către nisce autorități ca Miklosich (în al său „Nachtrag zu den türkischen Elementen“),

Gustav Meyer (în ale sale „Türkische Studien“), Picot (în glosarul la „Chronique d'Uréchi“) și mai ales d. Hasdeu, care, în Magnum Etymologicum, a luat-o ca punct de plecare în scrutarea vorbelor românesce de origină osmanlie.

Cu o adevărată predilecțiune autorul și-a îndreptat totdeauna privirile către acea primă producțiune a activității sale științifice. Studiile și meditațiunile vârstei mature au venit astfel să completeze acea încercare juvenilă și s'o facă mai puțin imperfectă. Materialul lexical din acea schiță a fost cu totul remaniat și supus unei tratări strict istorice prin stabilirea demarcațiunii între prezent și trecut cu privire specială la extensiunea teritorială (după principiile generale expuse la § 31 și 109—111).

Introducerea de față va fi urmată de materialul lexical, ce a servit de basă la această sintesă istorico-linguistică.

Fie-mi permis, înainte de a încheia, să adresez mulțumirile mele recunoscătoare în primul rând bibliotecarilor Academiei Române și d-lui Prof. I. Bogdan, care a binevoit să publice în „Convorbiri Literare“ această Introducere; apoi și în special stimatului meu amic Dr. Karl Foy, Profesor de limba turcă la Seminarul oriental din Berlin, care cu știința și sfaturile sale n'a încetat de a mă ajuta în tot cursul deselor mele nedumeriri.

București, Septembrie, 1900

Lazăr Șăineanu

IUBITEI MELE SOȚII

ÎN AMINTIREA TIMPURILOR GRELE

A. LIMBA

SECȚIUNEA I : CONSIDERAȚIUNI ETNOLOGICE

Cap. I: Familia uralo-altaică

§ 1. CARACTERISTICA EI. — Familia idiomelor uralo-altaice, răspândite în Asia și în Europa orientală, nu prezintă un caracter de înrudire așa de intim ca limbile ce constituiesc familia indo-européană; dar se pot recunoște într'însele câteva trăsuri fundamentale comune, pe temeiul cărora finezul Castrén a stabilit afinitatea lor, una din descoperirile capitale ale lingvisticeii moderne.

Aceste caractere comune, afară de fondul lexical, sînt:

1. sub raportul fonetic, *armonia vocalică*, în virtutea căreia vocala radicalului are o acțiune decisivă asupra sufixului. Ast-fel turcesce a e o u se consideră ca vocale tari, iar e i ö ü ca vocale slabe, și vocala sufixului trebuind să se acomodeze după cea radicală, pluralul de la *aga* și *deli* sună: *agalar* și *deliler*.

2. sub raportul morfologic, *aglutinațiunea*, după care sufixele se alipesc sau se juxtapun unui radical, care rămâne totdeauna stabil, în opozițiune cu idiomele flexionale în cari și elementul radicalului e supus variațiunii.

3. sub raportul sintactic, caracterul *sintetic* al propozițiunii și mai ales al verbului, care poate exprima toate modurile de acțiune prin particule intercalate între radical și sufix. Ast-fel de la verbul turcesc *sevmek* „a iubi“ se pot forma până la 36 de teme verbale (bunăoară *sevdirişememek* „a nu se putea iubi cu de-a sila“) și verbul unguresc *zár* „a încuia“ trece prin variate sintese modale până la forma complicată *zaratgathat* „el poate face să se încuie adesea“.

Mai observăm încă, sub raportul accentului, că un grup al acestei familii, cel ugro-finez, întonează totdeauna silaba radicală, pe când grupul turco-tatar transportă obicinuît tonul pe silaba sufixului (cf. totuși § 22).

Un caracter etnologic comun popórelor uralo-altaice e tenacitatea, cu care ele au conservat limba lor națională și, ca contrast, variabilitatea organizațiilor sociale și religioase cari au stabilit nisce deosebiri așa de profunde între un Ungur și un Samoied, între un Turc și un Bașkir. Dar abstracțiune făcând de efectul încrucișărilor și de acțiunea mediului social, toate aceste popóre au același aer de familie: o față osósă și rectangulară, un păr negru, tare și luciu, o piele smédă, un corp scund, un cap mare cu ochi mărunți și o barbă spânatică¹⁾.

§ 2. GRUPUL MONGOL. — Familia idiomelor uralo-altaice se divide în 4 grupuri: mangiú, mongol, fino-ugric și turc²⁾.

Grupul mangiú e reprezentat de un popor, care impuse Chinei dominațiunea sa în sec. XVII,

¹⁾ Cahun, *Turcs et Mongols dès origines à 1405*. Paris, 1896, p. 35.

²⁾ Winkler, *Das Uralaltaische und seine Gruppen*. Berlin, 1885.

și de tunguza, în Siberia centrală, grăită de vr'ó 70000 de ómení.

Grupul mongol e reprezentat de Mongolií din China de Nord și de pe lângă lacul Baikal, popor a cărui obscuritate actuală contrastéză puternic cu sbuciumul, ce odiniórá hordele lui Gengiskhan și Tamerlan aú dat lumii europene și asiatiche. Pornind în 1227 de la pólele munților Altaí, aceste horde impuseră Chinei stăpânirea lor, distruseră califatul de Bagdat, pustiiră Rusia, care rămase două secole sub dominațiunea Hordei-de-aur, și în 1240, sub conducerea lui Batukhan, năvăliră în Polonia, în Ungaria și în Muntenia, prin munții Brașovului și ai Făgărașului: „Ordă (fratele lui Batu), care pornia spre dreapta (rapórtă istoricul persian contemporan Fazel-Ullah-Rașid), trecând țara Oltului, fu întâmpinat de Bazaran-Ban cu oștire, dar fu bătut... Bugek în țara Sașilor trecu peste munți să intre în Kara-Ulag și bātu popórele Ulag¹⁾“.

În urma atâtor cuceriri și sdrobiri de popóre, Mongolií ajunseră în a doua jumătate a sec. XIII stăpânií lumii: imperiul lor se întindea de la Marea Chinei până în Polonia și de la munții Himalaia până în Siberia. Astăđi stăpânií de odiniórá sînt supușii împérașilor Chinei, Rusiei și Turciei.

Tot acestui grup aparțin Calmucií saú Mongolií apusení (numiți în cronicile nóstre și *Cal-măși*), cari aú pătruns în Rusia până la gura Volgei, în gubernia Astrahan. La 1812, ei intrară în Bucuresci odată cu oștirea rusescă și cronicarul contemporan, Dionisie Eclesiarchul,

¹⁾ d'Ohsson, *Histoire des Mongols* II, 627. O analiză critică a acestui text ap. Hasdeú, *Negru-Vodă*. Bucuresci, 1898, p. XCV-CIII.

descriind impresiunea ce făcură asupra Bucureștenilor, îi reprezintă ca „scundateci și groși, cu cap mare și fruntea lată și obrazul mare, iar ochii și urechile mici“, caracteristica tipului uralo-altaic.

§ 3. GRUPUL UGRIC. — Grupul fino-ugric, reprezentat în primul rînd de fineza în Finlanda și de maghiara în Ungaria, cea din urmă izolată cu desăvîrșire de idiomele înrudite; apoi de dialectele ugrice dintre Ural și Volga, ca ceremisa, ostiaca și vogula în Siberia, ultima idiomă cea mai d'apropo înrudită cu maghiara; în fine, de samoieda, lângă Oceanul Glacial.

Intr'o regiune învecinată cu Ostiaci și Voguli trebuie căutată și patria primitivă a poporului ungar. De aci, din Urali, Ungurii porniră spre Sud cu ocaziunea invasiunii Avarilor și fură treptat supuși de Bulgari și de Cazari. Impinși apoi de Pecenegi, ei se aședară în Rusia meridională (în Atelkuzu) și în 899 ocupară Pannonia, de unde împrăștiară prin incursiunile lor spaimă în tótă Europa. După ce absorbiră treptat pe Bulgari, Cazari, Pecenegi și Cumanii, Ungurii luară în posesiune definitivă acest teritoriu, pe care, în curs de un mileniu, au perîndat atâtea popore: Celți, Germani, Iliri, Romani, Huni și Avari...

Din capul locului în atingere cu populațiunea indigenă, cu Românii și cu Slavi¹⁾, Ungurii suferiră ascendentul cultural al celor din urmă și exercitară asupra celor dintâi o influență lexicală puțin însemnată ce-i drept, din cauza naturei sale teritoriale, dar care se resimte deja

¹⁾ Cf. Nestor s. a. 898: Ungurii, trecînd peste Carpați, se apucară la luptă cu Vlașii și cu Slavi, cari locuiau în aceste țări.

în primele monumente ale limbei române. O serie de noțiuni abstracte foarte importante și comune întregii Românimii (ca chip, fel, gând, pildă, sémă, viclén; și verbe ca bănuiesc, chibzuesc, făgăduiesc, socotesc)—denotă o intimitate socială între cele două popóre. Limba română, deși într'o măsură mai modestă, a compensat la rîndul ei aceste împrumuturi etnice.

Cap. II. Grupul turco-tatar

§ 4. TATARII.—Grupul turco-tatar, cel mai vast dintre tóte, se întinde de la Marea Mediterană până la fluviul Lena în Siberia și se împarte în 3 ramuri foarte d'aprópe înrudite cu tótă depártarea lor în timp și în spațiu: nordic, oriental și occidental¹⁾.

Ramura nordică coprinde iakuta, grăită de vr'o 20000 de ómenii pe lângă fluviul Lena, cea mai depártată și cea mai bine conservată dintre idiomele acestui grup.

Ramura orientală, al cărei tip antic fu *uigura*, care posedă cel mai vechi text lingvistic (poema didactică Kudatku bilik „Sciința de a guverna“ din 1069) și reprezentantele ei moderne: giagatai, özbek, türkmen, kirghiz sau kazac, idiome înrudite cu nogaï, dialectul Tătarilor din Crimeia și de la Nordul Mării-Negre; în fine, Ciuvașii și Bașkiriï de lângă Volga.

Prin *Tatar*, numele primitiv al unui ném mongol și transportat apoi asupra popórelor supuse de Gengiskhan, se înțelege astăzi popu-

¹⁾ Vámbéry, *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig, 1885. Cf. T. de Pauli, *Description ethnographique des peuples de la Russie*. St. Petersburg, 1862.

lațiunea turcă în număr de vr'un milion și jumătate răspândită în Rusia, în Caucas și în Siberia. Dintre aceste diferite categorii de Tătari ne interesază în special Tătarii din Crimeia, reduși astăzi numai la 250000 de ómeni cari se ocupă cu păstoritul, dar cari odinioară constituiră un Stat independent sub Hagi Ghiraí Han și apoi de la 1478, când Mengli Ghiraí primi investitura de la Pórtă, rămaseră până la 1783 sub suzeranitatea Turciei. În acest interval ei avură frequente raporturi și ciocniri cu popórele învecinate: Ruși, Poloni, Unguri, Ardeleni, Moldoveni și Munteni.

În cronicile și în cântecele noastre bătrânesci răsună adesea ecoul dureros al deselor și subitelor lor incursiuni, al așa-numitelor *ciambuluri*, în Moldova. Sub Bogdan-Vodă nu trecea an, să nu bântue această țară cu razziele lor (Miron Costin I, 183):

În anul 7018 (1510), Bet Gherei-Sultan, feciorul Hanului, fără de veste, cu mulțime de Tătari, pe trei locuri aú intrat în țară și aú prădat de la Orheiú până la Dorohoiú și pe Frut în sus, de aú făcut multă robie și plén...

În anul 7021 (1513), Bet Gherei, feciorul Hanului, aú intrat în Moldova de aú prădat țara până la Iași, și aú ars tîrgul și ținutul Cărligătorei și aú agiuns și până la Dorohoiú și până la Ștefănesci; iară alții aú prădat în jos la Lăpușna și la Kigeciú, și de sírg, vrînd să iasă cu robii, multe suflete în Nistru aú înneecat, și robii și de ai săi... Așjderea, într'același an, aú mai intrat Tătarii cu óste mare în țară, de aú făcut multă pagubă și prădă...

Iată descrierea uneia din aceste incursiuni sub Dimitrașco-Vodă Cantacuzino (Muste III, 13):

Tătarii sînt lupi apucători, pradă, robesc, bat și căznesc pre creștini și pre cine îi pedepsește Dumne-

deu de cad în mâna lor. Intrat-au Tătarii în țară ca lupii în turma de oi, cuprins-au pre toți prin case din Nistru până în Prut și până în Jijia, nimăruî nici o milă fiind de biata țară. Iernat-au Tătarii până în postul cel mare; nu-î putea sătura cu hrana de cai. Sacul de orz îl tăia în două unui cal într'o di și cât nu mai biruia să-l mănânce, îl strîngea deosebi și dacă sîrșia orzul din grópă, făcea pre om de cumpăra orz de acel rēmas din traistele cailor; iară dacă nu mai găsia orz sau banî sau dobitoc, îl legaū la ger și-l udaū cu apă. Pre alții îi băgaū în produh și-î scoteaū pre alt produh. Îi băteaū, îi căzniaū, cât îi lăsaū morții. Călcat-au și aū jăcuit tot și pre mulți aū și robit, copii, fete, pre furis. Rēmas-au bieții ómenî numai cu sufletul, bātuți, sdruncinați, cât nu se póte nici cu serisórea, nici cu limba a povesti caznele și ucigăturile lor de Tătari.

Saū sub Mihaï-Vodă Racovița (Ibid. III, 62):

Tătarii, după obiceiul lor, aū și lăsat ciambur în tóte părțile, în șese zile de aū prădat și aū robit; și fiind iarna mare, omeții mari, nu s'aū putut ascunde bieții ómenî; și s'aū umplut de robi și de dobitóce; cum eraū saniile cu bejăniile, așa le aduceaū încărcate de muieri și de copii, și pe drum copii degerați și fete mari cum era mai amar...¹⁾

În poesia nóstră populară, Român Grue Grozovanul representă tipul vitezului, care caută să rēsplătéscă Tătarilor din Bugiac neomenósele lor prădăciuni. Pe cāmpul Nistrului, într'un cort de covor poleit, șede bētrānul Ghiraï Han, înconjurat de Tătari „cu ochi micî ca ochi de ciur“; iar la ușa cortului, zace legat Român

¹⁾ Dar nici Moldovenii nu se arătaū nepăsători. Cf. Cantemir, *Moldova*, 126 (Turcam certe et Tartarum occidere christiani debitum arbitrantur) și mai ales Neculcea (II, 220 și 223): Petriceico-Vodă aū trimis și Moldoveni în Bugiac... a prădare și a stricare, după cum le este obiceiul Moldovenilor, gata la jacuri... Decî tot tăia și ardea Bugiacul: Tătarelele cele burduhóse le spinteca și punea copii prin parî și slobózia robii de pin obeđe și-î lua cu bucatele cele tătărescî și aducea duiumuri multe, cât nu mai putea să le ia séma...

Grue Moldovanul „care a sărăcit pe Hanul“. In-
trebat de Han, câți Tătari i-a stricat, vitezul
nostru îi răspunde:

De când m'am ridicat
Și 'n Bugiac eū am intrat,
Mulți Tătari, dēu! țî-am stricat,
Și Tătarce am vēduvit,
Fete mari am bētrānit;
Și Bugiacu-am pustiit,
De bahmeți l'am sărăcit:
Bugiacul pe jumētate

Și Crîmul a treia parte.
Iar Nistrul când l'am trecut,
Pod pe dînsul am făcut,
Ca să duc să car la noi
Averile de la voi;
Să duc care mocānesci
Cu copile mîrzăcesci
Și cu rōbe tătāresci.

Spaima ce Tătarii lăsaū în urma lor, se oglindesce până astăzi în sensul peiorativ, ce dobîndi numele lor etnic, devenind sinonim cu drac saū naibă, ca și numele căpeteniei lor, Han-tătar...¹⁾ Pe de altă parte, în Muntenia și în Ar-dél, unde prezența Tătarilor fu mai rară și mai puțin persistentă, Tătarii fură identificați cu Uri-așii și cu Jidoviī legendari, căroră li s'a atribuit originea monumentelor unei arhitecturī primitive, și deveniră ast-fel punctul de plecare al unei cronologii îndepărtate²⁾.

Căpetenia acestor Tătari se numia Han (nu-mele dinastic *Gherei* și locțiitorul *Calga*) și se bucura la început de aceleși prerogative ca și Domniī Moldovei, cu carī împărțășia și modul de investitură (calpac, cabaniță și sabie). Cea mai de frunte familie nobilă la Tătari era Krimli saū Crîmleni, care se împărția în două ramuri: *șerim* și *mîrza*; cei dintâi aveau dreptul de a a-lege pe Han și de a guverna țara, iar cei din

¹⁾ E curios că, în munții Sucevei, necuratul pōrtă și numele de *cōman* (Șeștōrea V, 58); dacā acest termin se rapōrtă la Cumani, am avea și aci o interesantă transformare etnologică.

²⁾ L. Șăineanu, *Studii folklorice*, p. 191—215.

urmă primiaă o hordă anumită prin drept de moștenire¹⁾.

Tătarii purtau un cojoc de vulpe și un calpac din blana aceluiași animal: cei de rînd se îmbrăcau cu cojocce de oie cu partea sbîrlită întorsă afară, ca mocaniî noștri, ceea ce le da călare o înfățișare spăimîntătoare. Armele lor erau: un arc cu săgeți, o sabie și sulițe din crăci de arbori cu ascuțișul de fier, apoi arcanul cu care apucau pe cei prinși în război. Fôrte sprintenî, nimenî nu-î putea ajunge la gónă. Mîncarea lor de predilecțiune era carnea de cal frăgedită sub șea pîna la sîngerare și bêtura lor favorită *kumisul*, sau laptele fermentat de iapă²⁾.

§ 5. NOGAÏ. — D'aprópe înrudiți cu Tătariî din Crimeia erau *Nogaîi*, așezați în Bugiac sub Iiaș-Vodă (1667—1669). Nogaî, după numele unui strănepot al lui Gengiskhan, e astăzi în special numele a vr'o 50000 de nomadi din stepete între Marea-Négră și Marea-Caspică (pe lângă fluviile Kuban, Kama și Volga) și la Nordul Crimeiî, unde se coborîră în sec. XV. De aci o parte dintr'înșiî emigrară în sec. XVII, în Basarabia meridională, unde Moldova deveni ținta jafurilor și barbariei lor, căci „ei de felul lor — dice un cronicar contemporan (Ámiras III, 160) — sînt rîi și jăcâși, și ei de-a pururea poptesc nepace, că pacea îndelungată lor le e sărăcie... Ei așa aű fost deprinși asupra Moldovei ca nisce lupi asupra unei turme de oi“.

¹⁾ Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 186. Despre obiceiurile Tătariilor, a se vedea o interesantă relațiune a unui analist turc din sec. XVIII, reproduc de mine în *Revista Nouă* III, 29.

²⁾ Colonia de ađi din Dobrogea se compune din Tătari emigrați mai ales din Crimeia în secolul trecut și în cursul celui actual.

Nogaii aveau un Sultan și fie-care hordă câte un *mîrzac* (pers. mirza corespunde turc. bey) cu titlul ereditar: sub comanda lui porniau la bătaie în cete, numite *cazan*. Incursiunile le făceau obișnuit iarna, când apele erau înghețate: orașe și sate se ardeau, jaful era cumplit (cf. mai jos „duium“) și locuitorii se trăiau în robie și se vindeau apoi fără cruțare, despărțind pe mamă de fiică, pe tată de fiu.

Hammer descrie după un martur ocular (generalul Tott, autorul Memoriilor asupra Tătariilor) întorcerea dintr'un asemenea ciambur, întreprins în 1769 de Tătari sub Crîm-Gherei: O jumătate duzină de robi, două duzini de boi, cinci sau șese duzini de oi erau adesea prada unui singur Tătar. Sacii atârnați de oblincul șelei conțineau copii, de la cari nu se vedeau de cât capul; o fată ședea înaintea călărețului, mama pe dindărăt, tatăl și fiul pe pohodnic, iar boii și oile alergau înainte; un ochi neobosit veghea peste această pradă și n'o scăpa nici odată din vedere ¹⁾.

În 1716, Tătarii din Bugiac cerură și obținură de la Mihaï-Vodă Racovița o porțiune anumită din pământul Moldovei pentru hrana lor și pentru pășunea vitelor lor, pentru care se îndatorară a plăti anual dijma productelor, așa numitul *ușur*, și plata locului său chiria pământului, numită *alim*. Acești Tătari serviră mai târziu ca călărași în oștirea turcescă, de aceea numele lor deveni (turcesce și românesce) un apelativ pentru „curier sau stafetă“, întocmai ca Lipcanii sau Tătarii litfanii, o altă fracțiune etnică emigrată din Crimeia, care astăzi trăiesce

¹⁾ Hammer, *Istoria Imperiului otoman* XVI, 214.

încă în mic număr (vr'o 8000) în unele districte din Rusia și Polonia¹⁾. Moldovenii îi numiau pe Lipcani *Cirimuși*, nu pentru că ar fi de origine ceremiscă, cum credea Cantemir²⁾, ci pentru că erau învecinați cu Cirimușul, un afluent al Prutului care formă în vechime limita între Moldova și Polonia.

§ 6. ELEMENTUL TĂTĂRESC. — Elementul tătăresc, în stocul turcismelor române, se referă la traiul însuși al Tătarilor Crîmleni și Nogați, cari în timp d'apropo două secole au venit în continuă atingere cu Moldovenii. De aceea vorbele tătare figurază parte ca terminii tehnici în letopisețe, parte ele au persistat până astăzi în graiul moldovenesc, lipsind în cel muntén și în idiomele balcanice (afară de cazul când acestea au adoptat forma paralelă osmanlie).

La prima categorie de tatarisme arhaice numărăm:

coliba tătărăscă se numesce în cronice *aran* și *oba*;

căpeteniile lor purtau numele de *mîrzaci* și *șerimi*, iar la Cazacii tătari *asaul*;

dările ce plătiau Domnilor Moldovei: *alim*, *iliș* și *ușur*, iar darea în miere a Domnilor Moldovei către Hanul Tătarilor: *balgi-bașlic*;

razziele lor în Moldova: *ciambur*, jaful cu cea ocaziune: *duium*, tabăra lor: *coș*, stégul lor: *bunciuc*;
ordinul autograf din partea Hanului: *iarlic*.

La a doua categorie de vorbe tătărăscă, speciale astăzi Moldovei, aparțin vorbe ca: arcan, badie, bahmet, baibarac, capcană, cobuz, haraba sahidac etc.

¹⁾ Vámbéry, *Türkenvolk*, p. 542.

²⁾ Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 156.

Numele enigmatic de *Baragan*, ce p \acute{o} rtă stepă întinsă din jud. Ialomița, pare a se trage de la un popor tătar: giagataid (și mongol) buragan „tourbillon, tempête“ corespunde crivățului nostru (cf. *Crivăț*, numele unei locuințe isolate în Dîmbovița, al unui sat în Argeș și Ilfov, al unei păduri și al unui sat în Prahova). De asemenea numele masivului *Bucegilor* (sing. Buceg), cel mai înalt pisc al Carpaților Munteniei, derivă din tătar. buğak sau buçag „unghiu“ (cu care Turcii porecliră colțul Basarabiei locuit de Tătari=Tatar Buğak): cf. *Colțuri*, munte în Prahova, unde se află și Bucegi.

§ 7. PECENEGII. — Locuințele ocupate astăzi de Nogași și anume stepa de lângă fluviul Kuma, în Caucas, era odinioară patria Cumanilor, un popor de același néam cu Nogașii, din care făceau parte și *Pecenegii*, așezați primitiv la Nordul Mării-Caspice și învecinați la Sud cu Cumanii. Aceste două popore au jucat un rol însemnat în istoria Europei orientale din sec. IX—XIII și în special în trecutul medieval al Românilor, ceea ce ne îndemnă a ne ocupa mai d'apropo de dînsele.

Pecenegii figurază la scriitorii contemporani sub diferite nume. Constantin Porphyrogenetul, care ne-a lăsat (sec. X) datele etnografice cele mai pozitive asupra lor, îi numește *Πατζιανίται*; cronicarul rus Nestor (sec. XI) *Pece-nezi*, ca și scriitorii arabi *Bezenek*; cronicarii occidentali *Pecinaci* și cei unguri *Bisseni* (sau *Beszenyö*). T \acute{o} te aceste numiri erau necunoscute poporului însuși, care purta numele național de *Kangar*.

Alungați, pe la 870, din locuințele lor de către Cazari și Cumanii, Pecenegii se îndreptară

spre Ucraina și după ce devastară Basarabia, două din hordele lor ocupară mai totă Muntenia, în special porțiunea-î orientală, unde până astăzi amintirea lor trăiește în pichetul Pecenegea pe Dunăre și în două pîraie din Dobrogea cu același nume. După zdrobirea puterii lor de către Bizantinii la sfîrșitul sec. XI, parte dintr'înșii se aședară în Ungaria sub numele de „Bissenii“, unde trăiră sub propriii lor cnejii și judecătorii, până ce se pierdură în némul înrudit al Cumanilor (17 localități în Ardél și în Ungaria ca Beszenyö, Besonovo etc. conservă memoria numelui lor); parte se stabiliră dincolo de Dunăre, în Bulgaria, unde câteva sate aũ transmis posterității numele celui mai vitez și mai războinic din toate popóarele turce.

Originea turcă a Pecenegilor e mai presus de orî-ce îndoială. Anna Comnena afirmă, că ei vorbiaũ aceeași limbă cu Cumanii. Fiind dat caracterul pozitiv turec al limbei cumane, urmază că și Pecenegii aparțin aceluiași ném. Răposatul Hunfalvy, împingënd tendența ugri-zării până la extrem, îi consideră de origine ugriică și înrudiți decî cu Maghiarii, în sînul cărora aũ dispărut. Cele câteva nume proprii, singurele rămășițe din graiul peceneg, le interpretază arbitrar cu ajutorul idiomelor ugro-fineze. Dar tocmai această scurtă nomenclatură de triburi, provincii și cetăți pecenege, analizate de Vámbéry, vorbește în favórea țurcismului acestui popor¹⁾.

§ 8. CUMANII.—Cumanii pórtă la scriitorii bizantinii numele lor național Oğuzi (adică Oghuz,

¹⁾ Hunfalvy, *Ethnographie Ungarn's*, p. 261 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 107—114.

cu care Arabii porecliau pe nomadii turci din stepele de la răsărit de Volga) și după 1070 pe acela de Κομάνοι: sau Τούρκοι; Nestor îi numește Poloviți adică „Bălanii“, ca și cronicarii germani Falawa „Ceii cu p^{er}ul plăviu“; iar cronicarii unguri Kún, forma primitivă a numelui Cuman.

Pornind din stepa lor de lângă Kuma, ei alungară pe Pecenegii de la Nordul Caspiceii și le ocupară locuințele (880—900), unde îi mai află peste un secol și jumătate Constantin Porphyrogenetul. Hordele lor pribege atacară apoi pe Slavi în 1058. cu care ocaziune Nestor pomenește firea lor brutală. Intinđându-se, către 1086, în direcțiunea Carpaților, Cumanii coprinseră Moldova și Țara-Românească până dincolo de Olt. În secolul XIII-lea numărul lor deveni atât de mare, în cât ambele țări purtau numele de *Cumania*. Ei rămaseră în aceste locuri aproape un secol și jumătate (1086—1220) și par a fi trăit în bune relațiuni cu populațiunea indigenă, deoarece o fracțiune dintr'înșii adoptă în cele din urmă religiunea, limba și datinile românești; iar altă fracțiune, fugind în 1239 de invasiunea mongolă, se adăpostii în Ungaria, unde regele Bela îi dete un teritoriū între Tisa și Dunăre (numit după dînșii Cumania), unde mai târđiū se creștinară și se maghiarizară; alții. în fine, vor fi căutat un refugiū în partea orientală a Bulgariei, unde par a fi supraviețuit până astăzi în așa-numiții Gagauți din Dobrogea și Surguți din Adrianopole, creștini ortodocși cari vorbesc turcesce și au un tip particular.

Existența Cumanilor pe pământul românesc o adevăresc peste 33 de nume topice și onomastice formate din Coman (ca în Ardél și în Balcani). Mai interesante sînt propriile lor urme

toponimice lăsate în Muntenia și în Moldova. Ast-fel sînt numele orașelor :

TELEORMAN, reprezentând o formă cumană *Teli orman*, pădure nebună (ad dêsă) și corespunzînd formei turcescî *Delî orman*, cum se numesce o pădure și o provincie a Rumeliei; la Kinnamos, o parte a Carpaților orientali unde se retrase Domnul peceneg Lazăr, pîrtă numele de Τέλου ὄρμον, probabil în loc de Τέλου ὄρμον, de ôrece numai liquida figuréză în variantele dialectale ale turcei orientale: cuman *teli*, giagatai *tîli*, uigur *tilbe*... osmanli *deli*¹⁾.

CARACAL, de la cumantul *Kara kalu* „castrum nigrum“, în opozițiune cu *Ak kerman* „castrum album“: epitete luate din sfera colorilor și date orașelor și popórelor (cf. Cara-Iflac) după un simbolism propriu nașionilor turco-tatare. la cari colórea albă denotă elementul dominant, iar cea négră elementul subjugat.

IASI, cetatea Iasilor saú a Cumanilor (din yaasi „arcaș“), cum se numia o porțiune a acestuî popor, latinizată după moda medievală în Jassones saú Jazyges²⁾.

§ 9. ELEMENTUL CUMAN. — Și mai interesantă e influența lexicală, căci cumana a dat limbei române primul strat al turcismelor ei. Aci însă se impune o mare rezervă cercetătorului, de ôrece idiomele turcescî sînt fôrte puțin variabile în timp și în spațiu, așa că limba celui mai vechiu monument uigur (Kudatku bilik din sec. X) nu diferă mult de idioma-î modernă giagatai. E adevêrat că cunoscînța în privința cumanei a dobîndit un teren solid prin Dicționarul manuscris cumano-latin, din 1303, ce Petrarca dăruise Bibliotecei din Veneția și despre care

¹⁾ D. Hasdeu a atras pentru întăia óră atențiunea asupra acestei urme toponimice (*Oltenesile*, 1884).

²⁾ Géza Kúun, *Codex Cumanicus*, LXXXIV: Jazygum Moldaviae Cumanicorum memoria in nomine principalis urbis hujus terrae *Iassy*, hungarice *Jászváros*, et hodie viget.

contele Géza Kúun a dat în anii din urmă prima edițiune științifică. Dintr'însul se poate vedea ce caracter pronunțat turc și în special tătar sau turco-oriental avea această idiomă: ast-fel giagatai și cumana posed deopotrivă tendința de a înlocui dentala sonoră cu surda-i corespunzătoare (cf. teli „stultus“ și temir „ferrum“ cu formele corelative osmanlii; deli și demir), existența liquidei nasale ca în osmania și reducerea în ambele a guturalei la o aspirațiune mai ușoră (han „rex“=han). Fondul lexical nu diferă între cumana și idiomele înrudite, și nuanțele fonetice le sînt comune.

Ast-fel fiind, ce criteriū ar putea fixa originea cumana și nu osmanlie a cutării vorbe turcesci? Imprumuturile turcesci propriū-dise nu există în Ardél și cele câte-va turcisme din graiul bănațen au venit prin mijlocirea Sêrbilor (cf. § 33). Pe de altă parte, o serie din aceste împrumuturi sînt adînc înrădăcinate în limbă și se bucură de o mare circulațiune, ceea ce indică o provenință mai veche de cît vorbele intrate prin filiera osmanlie.

Asemenea elemente mai vechi ar fi bună-
 órá :

beciū, în sens de suterană și de pivniță boltită, se află în cumana (beci el „urbs munita“) și în giagatai (biçin „citadelă“); vorba lipsesce în alte dialecte turcesci, dar pare a fi supraviețuit în numele turcesc al orașului Viena, Beç, care trecu la Sêrbi, Românii și Ungurii (Bécs) și al cărui sens primitiv va fi fost dar „suterană“. Orașele Pesta (ung. pest „cuptor“) și Budrum, numele turcesc al anticului Halicarnas, (d. podrum „pivniță“) presintă aceluși raporturi semantice.

dușman, cunoscut întregii Românimii (alături de vrăjmaș“), denotă asemenea o origine mai veche de

cât influența turcească : în Codex Cumanicus figurază un dușman „inimicus“.

olat, cu sensul general de „ținut“, sinonim la cronocarî cu „parte“ și „lature“, e un termen foarte familiar vechei noastre istoriografii : Miron Costin îl întrebuintează în dese rînduri, apoi Neculce, Muste, Cantemir (vedî citatele în corpul acestei lucrări). Acest interesant archaism special Moldovei a supraviețuit până astăzi într'un cântec popular din Vâlcele :

Vînduși vii,
Vînduși moșii
Și de bir nu te platiși ;
Vînduși sate și *olate*,
Plătiși birul jumătate...¹⁾

Putem susține cu ôre-care siguranță, că avem aci un rest cuman, căci numai în acest dialect vorba figurază sub forma *olat* „regio“, pe când în osmanlia ea sună *eyalet*.

toiü, al cărui sens primitiv de „ospet“ s'a pierdut românește, lăsând numai pe cel secundar de „sgomot la benchetuire“ și de „larmă“ în genere (de unde în Moldova : toiesc „a striga“ și destoiesc „a se ușura strigând“). Astăzi vorba e pretutindenea cunoscută cu înțelesul de „temeiü, punct culminant“, sens logicesce dedus de la cel anterior : *toiul războiului* însemna mai întâi sgomotul bătăliei (cf. dîrdora luptei) și apoi momentul când încăerarea era la culme ; tot așa : *toiul petrecerii*, *toiul veseliei* ; sensul s'a generalizat apoi din ce în ce mai mult. Vorba figurază numai în cumana (*toy* „convivium“) și în giagatai *toy* „festin“, pe când în osmanlia vorba sună *doy* „festin, repas nuptial“.

D. Hasdeü, care a relevat cel dintâiu importanța lingvistică a unor asemenea cercetări, consideră ca elemente cumane archaismele românești *accè* și *aslam* (Etymologicum).

Primul, numele banului de aramă al lui Ión-Vodă din 1573, ar deriva din cum. (*nag-tul*) *akča* „pecunia“ (osm. *nakt akče*) și nu din

¹⁾ Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, p. 276.

turc. akçe „bănuț de argint“ (din ak „alb“). Cu alte cuvinte, numai în cumana vorba ar fi designat o monetă și de altă colóre de cât cea albă. Dar pe de o parte, vorba cumana nu însemnează de cât „banī naht saū pešin“, fără să se indice dacă erau de argint ori de aramă; iar pe de altă parte, admițându-se chiar acésta, un proces identic de generalizare a sensului se observă la fr. „argent“ și la pluralul diferențiat al vorbelor para și ban, câteși trele designând la început o monetă măruntă de argint și apoi o monetă de orī-ce natură. Aceiași evoluțiune semantică a încercat'o de altminterea vorba și turcesce: akçe „monnaie, argent, richesse, pièce“.

Cât privesce pe aslam „camătă“, care figurează în vechile psaltiri moldovenesci, el derivă de-a dreptul din vechiul rus „oslamū“, cu același sens, și așa se explică existența-ī în texte religioase. Afirmatiunea că vorba n'ar exista în nici un dialect turc ci numai și numai în cumana, cade dinaintea griagataicului aslam „camătă“ (de unde trecu în vechea rusescă și de acolo în Moldova), identic altminterea cu cumanicul astelan „usura“. Aceiași vorbă cu sensul de „camătă“ există în dialectele kazan, baraba, tobolsk și crîmlén¹⁾.

În neputință dar de a fixa, din cauza motivelor mai sus arătate, un principiu de călăuzire în acéstă direcțiune, ne mulțumim a reproduce pur și simplu seria vorbelor cumane ce corespund turcismelor românesci și aflătore în Codicele cumana :

chatir, voluntas (hatyr), *chalp*, falsus (kalp); *duchan*,

¹⁾ Radloff, *Versuch eines Wörterbuch der Türk-Dialekte*. St. Petersburg, 1890 urm. vol. I, p. 547.

officina, taberna (dukkian), *dulab*, armarium (dolab); *fanar*, lampas (fanar), *frangi*, vellus (frenghi): *gerdan*, collum (gerdan), *habar*, res novae, nova (habar); *madim*, metallum (maden), *makala*, platea (mahala), *meçdan*, locus planus (meydan), *maymun*, simia (maymun), *marul*, lactuca (marul), *mascara*, jocularior (mashara); *nagt*, pecunia (nakd), *narangi*, auriacus color (narenghi), *noghut*, cicer (nohud), *nay*, tibia (ney), *ortac*, socius (ortak); *peroza*, turcoise (piruze); *sabur*, aloe (sabyr), *sachez*, mastiche (sakyz), *salkum*, botrus (salkym), *saraf*, nummularius (saraf), *suray*, palatium (saray), *sinđuk*, arca, cista (sunduk), *sufra*, mensa (sofra), *tas*, pelvis tonsoria (tas). *taman*, perfectum (tamam), *tarazy*, libra (terazi), *talal*, auctionator (tellal), *tepsi*, quadra (tepsi), *tizgin*, halena (tizgin)...

Percurgând acéstă listă, se pöte observa că nu figuréză într'insa nici un termin important de ordine culturală. Diferențele formale fiind imperceptibile, accentuăm din nou prudenta cu care trebuie să se procedă într'un domeniu apröpe necunoscut, în care așa-numitele descoperiri pot fi infirmate de prima constatare ulterioară.

§ 10. BULGARII. — Din aceleși stepe de la Nordul Mării-Negre au pornit un șir de alte popöre — ca Hunii (sec. III—V), Avarii (557—827) și Bulgarii (660—sec. X) — despre cari sciința de astăzi nu pöte afirma nimic pozitiv în privința naționalității lor (din cauza nulității resturilor linguistice), dar cari par a fi ocupat o pozițiune intermediară între ramura ugrică și cea tătărăscă, constituind un amestec de elemente fineze și turce. Dintr'aceste popöre, Bulgarii (adică o horďă a lor de la Volga, nomadă și idolatră), după ce luară în posesiune în sec. VI teritoriul de pe țărmul drept al Dunării, și conservară apröpe 3 secole limba și dominațiunea lor peste o mare parte a peninsulei balcanice, până ce se dizolvară în massa compactă a Slavilor danubiani, adoptându-le traiul, limba și religiunea și impu-

nându-le numai numele, așa că în sec. X sub bulgara se înțelege exclusiv vechea slavonă¹⁾.

Tocmai fuzionarea acésta de elemente diverse etnice într'una și aceiași națiune a făcut așa de complicată problema despre originea naționalității bulgare înainte de completa ei slavizare. De aci varietatea opiniunilor emise de învęțați și rezultatele sterile ale unei discuțiunii care se întemeiază exclusiv pe ipotese mai mult sau mai puțin arbitrare. Să desprindem câteva fragmente din acest mosaic, căci problema în sine are un interes deosebit pentru noi prin contactul secular al Bulgarilor cu elementul românesc, în special cu cel transdanubian.

Istoricii germani Thunmann (1774) și Engel (1796) declară pe Bulgarii de astăzi drept Tătari slavizați; sêrbul Raič (1794) și rusul Venelin (1829) atribue o origine slavă atât Bulgarilor moderni cât și urmașilor lui Asparuk, o ipotesă reluată în timpul din urmă de bulgarul Kristiovič și de rusul Ilovaiskij, a căror slavomanie nu cruță nici pe Huni. Pe de altă parte, după Zeuss, Bulgarii cei vechi n'ar fi de cât Huni retrași spre răsărit de Pontus și ar aparține ast-fel marelui nóm nomad al Turcilor.

După ce Frähn declară pe Bulgari drept Ugro-Finezii, amestecați însă cu elemente turco-slave, Schaffarik susținu originea fineză atât a Bulgarilor din Mesia cât și a celor de lângă Volga, și acésta părere deveni dominantă, admisă

¹⁾ Intr'un articol publicat de d. dr. Gaster în *Grundriss für romanische Philologie* al lui Gröber (I, 406—414), d-sa, basându-se pe acésta seculară dominațiune a vechilor Bulgari în Mesia și în Balcani, atribue influenței limbei lor turanice particularitățile comune idiomelor balcanice româna, bulgara, albaneza și neo-gréca) și străine de limbile romanice și slavice, căutând ast-fel a substitui teoriei traco-dace una turanică (Veđi mai la vale).

fiind de Drinov, Jireček și Hunfalvy. Acest din urmă, care împinse ugronomia până la ugrizarea unor popoare curat turcesci ca Pecenegii și Cumani, scoțându-le astfel rude neaoșe cu Maghiarii, găsi aci un teren favorabil pentru ipotezele sale lexicale aplicate celor câteva resturi de nume vechi bulgăresci, unica rămășiță a limbii lor, analizate în timpul din urmă de Vámbéry¹⁾.

Dar episodul cel mai bizar în această discuție e tesa răposatului Rössler despre afinitatea idiomei vechi bulgare cu a Samoieșilor din Oceanul glacial. El se încercă chiar a regăsi în limba română vorbe samoiede, adică urme lexicale din acea pretinsă idiomă bulgară, și acestea ar fi: înșir' te-mărgărite, mal, sur... Până și înjurătura obscenă turcescă „sictir“ îi pare un rest samoied, ce ar reprezenta numele spiritului rău la popoarele uralice.

Influența ce această idiomă veche bulgară va fi exercitat asupra limbilor învecinate, este și rămâne un mister din cauza caracterului enigmatic al celor câteva resturi onomastice, îmbogățite în anii din urmă prin descoperirea unui hronograf grec din sec. XVI, ce conține o listă de vr'o 12 nume de haganii bulgari cu indicarea cronologică a domniei lor. Dar această listă cu indiciile ei numerice așteptă încă, cu toate sforțările orientaliștilor, rostul ei lămurit. Presupunerea lui Miklosich că paleo-slavona ar fi păs-

¹⁾ Hunfalvy, *Ethnographie Ungarn's*, p. 225 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 62—68. Ne mărginim a cita pe acești doi scriitori, celelalte date fiind luate dintr'un studiu inedit despre „Etnografia antică și modernă a Daciei“, care va forma primul volum al operei noastre *Românismul din punctul de vedere etnografic, lingvistic și psihologic*.

trat unele resturi vechi bulgăresci (ca *cr̄itogŭ* „thalamus“ și sanŭ „honor“ în raport cu turc. *čardak* și *san*) precum și părerea d-lui dr. Gaster mai sus enunțată despre influența aceleiași idiomē asupra limbilor balcanice sînt ipoteze nedemonstrabile în starea actuală a științei.

§ 11. Turci. — După această digresiune necesară asupra popórelor turco-tatare dispărute, trecem la ultimul reprezentant al grupului turco-tatar.

Ramura occidentală, cea mai importantă și mai dezvoltată din toate idiomele acestui grup, coprinde osmanlia, originară din Khorasan și Azerbaigian, importată de hordele selgiucide în Asia-Mică și adusă de urmașii lui Otman la Constantinopole, Cairo, Tripoli și până la Tunis. Ea e vorbită astăzi de vr'o 30 mil. de ómeni, răspândiți în Turkestan, Persia, Anatolia, Rumelia și în insulele grecesci.

Scirile scriitorilor bizantinŭ și arabŭ despre prima aparițiune a Turcilor nu se urcă mai sus de sec. VI, la sfirșitul căruia acest popor veni pentru primă óră în atingere cu Bizanțiul. În anul 568 împăratul Justinus trimise către haganul Dizabulus, care resida în vecinătatea Altailor pe lângă muntele Ektag, o deputațiune în frunte cu Zemarchos și acesta (ca mai târziu Priscus la Curtea lui Attila) lăsă o relațiune despre călătoria sa. Ambasadorul bizantin se mărginesce în descrierea sa (conservată printre fragmentele lui Menandros) a vorbi de ceremonialul și petrecerile de la Curtea aceluŭ hagan și atinge numai în trecăt caracterul etnologic al nēmului numit de el *Τούρκοι*, așa că nu se póte sci cărui trib turc aparțineea Dizabulus. Abia după 4 secole, aflăm sciri mai positive, deși indirecte, în

prețioasa operă etnografică a împăratului-scriitor Constantin Porphyrogenetul (940), care a lăsat informațiunii precise despre unele fracțiuni etnice ale némului turc, în special despre Pecenegi și Cumanî.

După ce Turcii primise Islamul în sec. VIII și se războise peste două secole sub Selgiuciđi, existența lor istorică propriu-đisă începe cu Osman I (1288—1336), primul Sultan al Turcilor europeni, după care ei însiși primiră numele de *Osmanlı*, acela de *Turci* rămânând rezervat străbunilor nomadi și fraților lor din Asia¹⁾. Sub Amurat I, care cuceri Adrianopole, Turcii, în bătălia de la Kossovo (1389), veniră prima óră în contact cu Domniî Serbiei, Bulgariei, Albaniei și Munteniei în persóna lui Mircea, cu care Baiazit I se ciocni apoi la Rovine (1394). Abia după un secol, Moldova, sub Ștefan cel Mare, se ciocni la rîndul ei cu Mohamet II, cuceritorul Constantinoplei, în bătălia de la Racova (1474). Aceste prime raporturi ostile fură urmate de legături pacifice, contractate pe de o parte între Mircea și Mahomet I prin tractatul încheiat la 1391, iar pe de alta între Bogdan III și Selim I prin tractatul de la 1511: prin hatișerifurile, ce întăriră ambele aceste legături, se oferia Porții o sumă anuală sub titlul de *peșcheș* său dare voluntară (transformată mai târđiú în tribut obligatoriu său *haraciú*) în schimbul conservării intacte a solului, a religiunii și a dati-

¹⁾ Osmanlıi, cu civilizarea lor treptată, dobîndiră un dispreț din ce în ce mai pronunțat pentru traiul incult și apucăturile primitive ale Turcilor asiaticii săi Turci propriu-điși, un dispreț ce se oglindese într'o sumă de proverbe ca: Un Turc (adică Turcoman) póte ajunge învêșai, dar nici odată om; Arabul mănâncă să se hrănescă, Turcul se îndópă de crapă; Turcul într'un oraș se crede în închisóre...

nilor țării. Integritatea teritoriului, garantată de acele hătișerifuri, n'a fost în totdeauna observată de Pórtă, pe când din contră obligațiunea, ca Turcii să nu se pótă așeđa în țară saŭ face giami, a fost strict păzită în tot timpul suzeranității. Sub pretexte strategice, Turcii într'adevăr puseră succesiv mâna pe cetățile muntene Brăila, Giurgiŭ și Turnu, pe cele din Moldova Akkerman, Bender și Hotin, transformându-le în *raiete* saŭ ținuturi turcesci administrate de naziri, cadii și voievođi. Dar niciodată, absolut niciodată, nu s'a desmințit sentimentul de rară toleranță al Turcilor, cărora le ăra cel mult îngăduit să se bucure de un mormînt pe pămîntul țărilor române !

Influența turcescă deveni cu desăvîrșire preponderantă odată cu instalarea dragomanilor Fanarului pe tronul din Muntenia (1716) și pe cel din Moldova (1711). Imitațiunea servilă a vieții politice și sociale a Orientului fu împinsă până la exagerațiune și Curtea beifului fanariot reflecta în miniatură fastul saraiului din Sтамbul. Apucăturile traiului oriental în ceea ce privește casa, nutrimentul, îmbrăcăminte etc. se resfrânseră și asupra clasei boieresci, pe când poporul se ținu departe de acea modă ridiculă și trecătoare. Totuși, durata-i de peste un secol a făcut-o să lase ăre-carı urme, și după disparițiunea ei, în stratele de jos ale națiunii, și țărănul român a păstrat până astăđi, în unele condițiuni ale vieții sale materiale, mai ales în costumul sėŭ, ceea ce constituia odinióra fala claselor înalte ale societății fanariote.

§ 12. ELEMENTUL TURC. — Aci vom menționa numai acele ingrediente osmanlii, cari se referă exclusiv la viața religioasă, politică și adminis-

trativă a poporului turc¹⁾ și numai întru cât acei terminii, óretum tehnici, aũ pátruns în stocul turcismelor române. Din cauza acestui caracter oficial, ei aũ dispárut în majoritate, constituind o parte însemnată a vorbelor istorice.

Religiunea. Representanții cultului musulman, după gradațiunea lor ierarhică, erau: imam, preot ordinar (hogeá e predicator și dascál), cadıú, judecátor eclesiastic în cetăți de a doua mână, molá, același în orașe mari, cadiasker, înalt funcționar eclesiastic (unul pentru Europa și altul pentru Asia) și în fine Muftiul, interpretul legii, cea mai înaltă autoritate religioasă, numit și Șeikul-islam sau Capul adevăratei religiuni, reprezentantul religios al Profetului. Cantemir compară pe cadıú, molale, cadiasker și Muftiú cu episcopii, mitropoliții, patriarhii și Papa. Curtea supremă de justiție era Divanul.

Casele de rugăciuni purtau numele de giámie și mecet (catedrală și biserică), de pe ale căror minarele, provădute în vîrf cu alemul sau semi-luna, muezinul chiamă la rugăciune (namaz, duva): ezanul și salavatul, imnuri dogmatice ale Islamului, chindia și iața, închinăciunea de după amiazi și de nópte. Sărbătorile: bairamul și ramazanul, cari corespund Pascelor creștine. Adevăratul musulman căta să viziteze, ca hagiú, locurile sfinte.

Politica. Impărăția turcescă pórtă numele oficial de „Sublima Pórtă“ (Bab-i 'ali) sau „Pórtá fericii“ (Der-i devlet) după porțile cele mari ale saraiului (cf. Curte, în stilul oficial europén).

¹⁾ Cât privesce vorbele relative la viața socială, ele vor formá subiectul părții a doua a Introducerii: Cultura. Tabloul schițat mai la vale se referă la starea din trecut, iar în transcripțiunea acestei nomenclaturi reproducem formele usitate de cronicarii noștri.

Impăratul se numește Padișah, titlu persian ce corespunde sinonimului arab Sultan (în genere Domn „Monseigneur“) sau mongolului Han, cest din urmă purtat mai întâi de Sultanii turci, fu apoi lăsat regilor tătari din Crimeia (ai căror fii se numesc asemenea Sultanii) ca Șah regilor din Persia, iar Padișah fu rezervat exclusiv suveranului Osmanliilor, de când Osman (1300) luă cel dintâi acest titlu (Padișahi ali Osman). Mama Sultanului pörtă numele de Validè.

Casa militară a Sultanului o formău cinci așale sau ofițeri superiori și anume: Mirialem-aga sau Marele Stegar, Bostangi-bașa sau Guvernatorul palatelor imperiale, Imbrohor sau Marele Comis, Capugilar-kehaiasi sau Capul ușierilor și Capugi-bașa sau Marele Portar. Garda Sultanului și a Saraiului: solaci, peici, bostangi, haseki, baltagi, ciauși și capugi. Casa civilă sau Curtea personală a Sultanului era compusă din: Silahdar-aga, Marele Spătar și Consilier intim (musaip) ca și Căzlar-aga, mai-marele peste hadîmbii sau eunucii din haremul împărătesc; Ciohodar-aga, Marele Șambelan care păstra mantia Sultanului și-i încălța pantofii; Rikiabdar-aga, care ținea scara când Sultanul se urca pe cal; Ibrițtar-aga, care aducea Sultanului apă să-și spele capul și mâinile înainte de rugăciune; Peșkir-aga, Cafegi-bașa și Berber-bașa. Toți acești dignitari ai Saraiului, și alții de ordine secundară, erau reprezentați și la Curtea Domnilor fanarioți.

Administrațiunea. Imediat după Sultan, sub raportul politic, venia Marele Vizir sau Vezir-Azem, Cancelarul Imperiului, Pașă cu 3 tuiuri (Vizir luat absolut fiind titlul orî-căruî ministru), apoi Beglerbeiul sau Pașă cu 2 tuiuri, cum se numia în spe-

cial guvernatorul general al eyaleturilor Rumeliiei, Anadolului și Siriei. După aceștia venia Pașa, titlul consilierilor intimi, al generalilor și al guvernatorilor unei provincii (liva sau pašalic), sinonim cu Mirimiran adică Pașa cu 2 tuiuri; apoi Beiū (corespunzând ar. Sultan, pers. Șah și tat. Han), cum se numia administratorul din Galipole și Rhodos precum și Domniū Țărilor române, intitulat și Voivoda cu rangul unui Mirimiran (Beiul turc având numai un tuiū); în fine; Sangiac, la început titlul general al guvernatorului, la urmă restrîns la guvernatorul unei provincii inferioare, neavînd tuiū ci numai sangiac, adică stég cu semi-lună, în semn de putere. Fie-care pašalic era subdivizat în cazale sau districte, administrate de un muteselim „locțiitor“ sau de un nazir „inspector“, iar comunele de un aian ori primar.

Vizirul, ca și Sultanul, își avea palatul (Pașacapsi) și personalul său propriū, în primul rînd un loc-țiitor, Kehaia-beiū, un ministru de externe sau Reis-efendi și un ministru al poliției, Ciauşbaşa, pe lângă un inspector al închisorilor, Muhzur-aga. Secretarul Vizirului se numia mehtupciū, al lui Kehaia-beiū caraculac și al celor doi miniștri kesedar. În cancelaria sa se efectuaū edictele imperiale, cari purtaū diferite nume, în genere ferman sau hat, ordin din partea Sultanului, oral sau scris: în cazul din urmă, dacă avea în capul edictului turaua sau semnătura Impăratului, pusă de nişangiū (care redacta aceste acte), se numia și hatişerif, iar dacă hatişeriful era provădit cu apostila imperială („să se observe cele ce urmază aci“) purta atunți numele de hatihumaium. Beratul era o diplomă ce conferia un privilegiū sau brevet, iar biea-

zul un ordin împărătesc din propria inițiativă a Sultanului; un ordin emanat de la Vizir său de la vr'un Pașă purta numele de buiuruliū său buiurdiū.

Cei 4 dignitari de frunte ai Porții erau: Vizirul, cadiaskerul, defterdarul și nișangiul, a cărui funcțiune trecu mai târziu asupra lui Reis-efendi. În special, Muftiul și marele Vizir sînt primele personaje ale Statului, primul sub raportul religios, iar celălalt sub raportul politic, amîndoi reprezentînd pe Sultan care întrunește ast-fel în persoană sa autoritatea supremă, civilă și religioasă (ultima în calitate de Calif său vicar al Profetului). Cele 12 departamente sau calemuri ale Imperiului steteau fie-care sub câte un director, între cari figurau: un defterdar sau ministru de finanțe, un reis-efendi, un baș-muhasebegiū sau contabil general, un teskeregiū care administra averile domeniilor Statului, un mucabelegiū sau controlor militar și un tesrifaciū sau maestru de ceremonii.

Armata. Afară de ogiacul ienicerilor care formă infanteria și de spahiū sau cavaleria, mai erau în armata turcescă următoarele corpuri: gebegiū sau cuirasieri, topciū sau artileriști, cumbaragiū sau grenadiri și lagumgiū sau mineri; apoi trupele extraordinare: dalcălăci și serdengeșdi. Marina era comandată de un Căpitan-Pașa, sub care serviau levenjiū și galiongiū.

Corpul cel mai însemnat și mai faimos al oștirii turcesci fură Ienicerii, cari, aprópe 5 secole (1362—1826), constituiră gloria militară (și în cele din urmă flagelul) Imperiului. Organizarea acestui corp fiind de mare importanță pentru noi (introdusă fiind în parte și în oștirea pămîntenă),

vom da câte-va amănunte asupra-î numai cât privește influența exercitată¹⁾.

Ogiacul său corpul ienicerilor coprindea 4 divisiuni, formând 229 de cohorte (de câte 500 de ómenî) numite odale sau ortale. A treia divisiune, compusă din 34 de ortale, purta numele de seimenî; iar a patra, egală la număr, se numia agemoglanî și coprindea pe recruții corpului. Căpeteniile superioare (afară de ienicer-aga) funcționează în același timp și ca căpitanii de vînătoare, de aceea numele lor era împrumutat din această sferă de activitate: seimenî (sau segbanî) erau păzitorii de ogari, samsongii de dulăi, zagargii de zăvođi, turnagii de cocori. — Gradele inferioare aveau, din contra, nume luate din cercul bucătăriei. Sultanul fiind considerat ca părinte hrănitor al corpului, maî-mariî lui erau decorați cu titluri culivare: căpeteniile ortalelor purtau numele de ciorbagii sau distribuitorii de supă, apoi ahci-bașa, primul bucătar și saca-bașa, primul sacagiū. De aci și însemnătatea simbolică a cazanului (în care se ferbea ciorba și pilaful), analogă drapelului unui regiment modern. Fiecare odă sau companie maî avea un oda-bașa sau locotenent și un bairactar, care purta stégul jumătate roș și jumătate galben al ortalei. Fiecare ienicer avea léfă (3 aspri pe đî) și tain (2 pâini, 200 dramuri carne, 100 de orez și 30 de unt). Solda anuală a ienicerilor li se plătia în 4 căștiuri sau trimestre: cea trilară se numia kiste, cea lunară ulufê (léfă), iar cea đilnică nafacà. Ei purtau o dulamă roșie și o checea sau

¹⁾ Veđi d'Ohsson, *Tableau de l'Empire ottoman*, VII, 310 urm. și Djevat-Bey, *État militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos jours*. Tome I, livre I. Le corps des janissaires depuis sa création jusqu'à sa suppression. Constantinople, 1882.

turban de pîslă, iar ienicer-aga o căciulă de ceremonie numită „cuca“, care apoi făcu parte din ceremonialul de investitură al Domnilor români.

Cronologia. Văcărescu, în a sa Istorie a Împăraților otomanî, notéază pretutindenea era musulmană („létu otomanicesc“ = hiğret, ad. 16 Iulie 622) alătura de cea creștină. Aceiași procedură se observă în firmane, unde se menționéază și lunile anului mahometan. Acestea sînt: Muharem (N. Costin II, 93), Sefer, Rebi'-ul-evvel (Condica 1802, p. 313), Rebi'-ul-ahyr, Gemağ-el evvel (Văcărescu, 258), Gemağ-el ahyr (Condica 1802, p. 315), Reğeb, Șa'ban, Ramazan (Condica 1813, p. 352), Șevval (N. Costin II, 96; Văcărescu 237, 260), Zi'l-ka'dè, Zi'l hiğgè. Anul lunar turcesc fiind de 354 de zile, deci cu 11 zile mai scurt de cât al nostru, întăia zi de Muharem, începînd dar în fie-care an cu 11 zile mai înainte ca în anul precedent, pôte cădea în orî-ce timp al anului¹⁾.

Iată și câte-va exemple :

N. Costin II, 93: [Sultanul Ahmet către Domnul Moscului Petru Alexievici] cea dintăi a vóstră iubită carte... de la mutarea lui Moamet în anul 1112 (ad. 1700), în luna lui *Muharem* 26 zile...; ibid. 94: scrisu-s'aũ în anul 1121, în luna lui *Zilcadea*, întru împărătésca cetate Constantinopole. Cronica anonimă III, 170 [ferman pentru Grigorie-Vodă Ghica]: ne am milostivit către tine și ți-am înnoit domnia Moldovei cu întăritură în anul acesta 1141 (ad. 1729) în 26 de zile a lunei *Șaaban*...

Uricar III, 139 (d. 1792): hatihumaiumul ce s'aũ dat la 1188 (ad. 1774) la mijlocul lunei *Șeval*; 181 (d. 1802): la 3 a lunei *Zălhize* a an. 1205 (ad. 1791)... către sîrși-

¹⁾ Despre corespondența aproximativă a acestor luni cu ale nóstre, a se vedea tabla paralelă la Cantemir, *Istoria Imp. otom.* p. 10. Formula de transformare a anilor mahometani în era creștină: data turcescă plus 622 minus diferența anilor lunari (aproximativ 1 la 32 de ani). Ast-fel 1206 corespunde lui 1792 (=1206+622-36).

tul lunei *Gemaziaval* a an. 1206 (ad. 1792) ... la 22 a lunei *Gemazi-el-ahir* a an. 1206 ... VI, 129 (d. 1882): cuprinderea sf. hat la 1217 (ad. 1802) după létul otomanicesc ... 131: hatişerifurile ce s'aũ dat la 1188, 1198, 1206 şi 1217 létu otomanicesc; 436 (d. 1774): haraciul... începând de la 14 a lunei *Gemazil-evel* a anului otomanicesc 1188, iar de la Hr. din 6 Iulie 1774: 448: milostivul meũ împărătesc hat-humai care s'aũ dat la 21 a lunei *Regep* la an. 1188.

Condica 1802, p. 313: împărătesca mea poruncă la lét 1206, împodobită cu sfint hatihumaium, coprindătoare de cele două porunci date mai înainte, una cu sfintul hatihumaium la lét 1188, cum s'aũ đis mai sus, iar una tot cu acest coprins la lét 1198.

Precum în documente se ține sémă de lunile calendarului oriental, tot așa viața socială, în epoca fanariotă, se orienta după divisiunile orariului turcesc, care începea, ca și la Grecii anticii, după apunerea sórelui, adică de la un apus la altul câte de două orí 12 ore: apusul sórelui coincidea ast-fel totdeauna cu 12 ore turcesci.

Filimon, Ciocoii, 142: pe la 12¹/₂ ore turcesci începură invitații a sosi; 240: Costea scóse orologiul și vedând că arată patru ore turcesci...; 246: pe la două ore turcesci, un sgomot ce se făcea prin curtea Hătmăniei anunță veniea Sameşului la cancelarie; 294: a treia đí, pe la două ore turcesci din nópte...

Cap. III: Limba osmanlie

§ 13. INFLUENȚA ARABO-PERSIANĂ.—Limba turcă, definitiv fixată la Constantinopole în 1453, a exercitat o influență însemnată asupra limbilor din Sudul și din Orientul Europei, și această influență a mers crescând paralel cu rolul politic din ce în ce mai mare al Semi-luneii în Europa. Fondul osmanliei, primitiv tătar, era cu totul insuficient a servi de organ unei noi civilizațiuni. Ea re-

curse ast-fel de timpuriu la araba și persiana, limbă grăite de popore ce le uniau acelși credințe religiose. Deja în vocabularul cuman din 1303 se vđd urme de asemenea împrumuturi.

Dacă persiana a fost cultivată pentru bogăția ei poetică, apoi araba deveni un izvor de îmbogățire nu numai pentru ideile de ordine morală și religioasă, ci și pentru terminologia administrațiunii, jurisprudenței, a științei și a literaturii. În urma acestei duble infuziunii, și într'o dosă atât de mare, turca literară deveni un amestec de trei idiome diverse, semitică indo-européna și altaică. Una și aceiași noțiune e adesea reprezentată prin câteși trele aceste elemente¹⁾.

Dar osmanlia (cu dialectele-ı principale: rumeliot și anadolén) rămase și mai departe fondul graiului popular, prezentând sub acest raport cea mai mare analogie cu cumana și cu cele-lalte idiome orientale ale grupului turco-tatar. Nu numai că ingredientele numeroase arabo-persiane n'aũ atins caracterul esențial al limbei vulgare, ci din potrivă acéstă din urmă a modificat profund și conform spiritului ei aceste elemente străine, adaptându-le cu un mod de rostire propriu Osmanliilor și îmbogățindu-le cu nuanțe de sens necunoscute limbilor originare. Acele dintr'însele cari aũ pătruns în popor aũ fost supuse unui asemenea dublu proces, formal și ideal, și numai sub acéstă formă *turcită* aũ intrat arabismele și persianismele în idiomele balcanice.

§ 14. INFLUENȚA BIZANTINEI.—Odată în contact cu cultura européna, Turcii căutară să-și asi-

¹⁾ Cf. *cap*: baş, rees și ser; *casă*: ev, hane și beit; *mână*: el, yed și dest; *pörtă*: kapu, bab și der; *edict*: ferman, hat și buirultu; *principe*: bey, emir și şah.

mileze progresele popórelor învecinate, Bizantiní (mai târziu Grecí moderní și Italianí), Slaví și Ungurí, și să primescă de la fie-care dintr'însele o serie de terminí din sfera marinei și a artei militare, din domeniul comerțului și al industriei.

De timpuriú în atingere războinică și culturală cu Bizanțiul, Turcií, popor primitiv continental, învățară să cunóscă de la dinșii produsele mării și tot ce privesce marina. De aci terminí ca¹⁾: fanar „fanal“ (φανάρι), kadyrga „galeră“ (κάτεργον), liman (λιμένα), talaz (θάλασσα).

Tot prin intermediul bizantinei a pătruns în turcesce (sau în araba) elementul latin, cum indică forma grecizată a acestor împrumuturi: dinar „monetă de aur“: δηνάρι (denarius), gümruk „vamă“: κομμέρικι (commercium), Kamis „cămașă“: καμίσι (camisia), kantar „balanță“: κεντηνάρι (centenarium), kiler „cămară“: κελλάρι (cellarium).

De la Bizantiní și Grecí provine o parte însemnată a numelor de plante, dintre cari unele (lucru curios!) s'aú reîntors în neo-grecă sub forma lor orientală (punem în parantese aceste dublete lexicale): abanos: έβενος (άμπανόζι), afion: όπιον (άφιώνι), anason: άνισον, balsam: βάλσαμον, fyrfiun: εύφόρβιον, fystyk: πιστάκιον, karanfil: καρυόφυλλον, marul: μαρούλι (cf. amarus), mușmula: μέσπιλος (μούσμουλον), portokal: πορτοκάλι, tarhun: δρακόντιον, tiriak: θηριακή, titrè „gumă de cedru“: κεδριά.

§ 15. INFLUENȚA SLAVO-MAGHIARĂ.—Pe de altă parte, de la Slaví și Ungurí, Turcií aú împrumutat o parte din terminologia lor militară.

¹⁾ În exemplele de mai la vale, ne mărginim a cita mai ales acele elemente turcesci cari aú intrat în limba română: veđi G. Meyer, *Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-türkischen*. Wien, 1893 și Psichari, *Etudes de philologie néo-grecque*. Paris, 1892, p. LXXIV—LXXXII.

Ast-fel de la Slavī: čete „excursion pour faire du butin“ (vsl. četa „trupă, cétă“), hatman „titre des chefs des cosaques, titre des gouverneurs de plusieurs provinces de l'ancien empire de la Crimée“ (pol. hetman, rut. ataman și vataman din germ. Hauptmann), kyral „roi, prince chrétien“ (vsl. kralī), kopia „lance“ (vsl. kopiša), potira „alarme et sortie des habitants armés pour se défendre ou courrir sur quelques assassins“ (bulg. potīera din vsl. terīati „a goni“); suhari „biscuit“ (serb. sucharī din vsl. suhū „uscat“); vaivoda „titre des gouverneurs de la Valachie, de la Moldavie et de la Transylvanie, commissaire de police du quartier Galata à Constantinople“ (serb. voievoda „belli dux“); apoī: pelin (vsl. pelynū) și višnè (bulg. višnī „vișin“¹).

De la Ungurī: palanka „espèce de fortification, lieu palissadé“ (palánk), palaska „giberne“ (palasz), salaș „tente“ (szállás „adăpost“), șarampo „fortification en palissade“ (sorompó), varuș „faubourg“ (város: de unde rom. oraș); haidud „soldat hongrois à pied, brigand“ (hajdú) și tolvay „brigand“ (tolvaj); birov „maire d'un village“ (biró „judecător“) și ispan „préfet d'un districte“ (ispan); apoī obiecte necunoscute Turcilor ca: hintov „carosse“ (hintó), koči „voiture, espèce de litière“ (kocsi) și soba „poêle, fourneau“ (szoba).

§ 16. INFLUENȚA ROMANICA. — Adevărata măiastră a Turcilor în domeniul navigațiunii fu Italia, de la care a împrumutat mai tótă terminologia nautică (mai ales de la Venețieni și Genovesi,

¹ Miklosich, *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Bestandtheile im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889. Cf. și G. Meyer, p. 2 și 8. De asemenea Kunos în *Nyelvtudományi Közlemények* d. 1:96 urm.

stăpânii mării): gomena „otgon de ancorat“, iskèle (scala), kalafat (calafatare), kaliun: galeone (γαλιόνι), kapudan sau kaptan „amiral“ (capitano), palamar: palamara (παλαμάρι), sabura: savorra (lat. saburra), trinketa „catart“ (trinchetta), vapor: vapore (βαπόρι).

Prin raporturile comerciale ale Levantului cu Venețienii și cu Genovesii, limba turcăscă a căpătat o parte din nomenclatura ei comercială și industrială: lokanda și lostaria „birt europén“ (locanda și osteria), simsar „samsar“ (sensale), trampa „schimb“ (tramuta); lo(n)ğa „bursă de comerț și locul de întrunire al meseriașilor“ (loggia); bareta „căciuliță“ (beretta), kaput „manta“ (capotto), kundura „condur“ (coturno) etc.¹⁾

Din românesce, afară de unele noțiuni speciale țării noastre ca: boyar „nobil român“, gelate „dare veche“ (gălétă), ispravnik „cap de județ“ și kalaraș „curier“ (tôte la Hammer), mamaliga (asemenea în ung. serb. și rut.) și mukan „cioban din Ardél“ (mocan)—Turcii au împrumutat vorbe ca: barda „secura dogarului“, kașer un fel de „brânză“: caș (la plural, invers: cașcaval), kassatura „sabie-baionetă“ (custură), dalavere „transaction“ din daravere (dare-avere) și nu din italianul „dare e avere“ (cum crede Bonelli); lundura „luntre greoie și masivă“ (invers: caic), masa „masă jósă cu un singur picior“ (invers: sofa); apoi numele Moldovei: Bogdan (alătura de Moldovan), și kalas (kalas tahtasy) „planche épaisse“ (litt. planche de Galatz), de la faimósele

¹⁾ Luigi Bonelli, *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano in L'Oriente* I, 178—196 (Roma, 1894). Cf. K. Foy, *Der Puerismus bei den Osmanen*. Berl. 1894, p. 43—47 (abendländische Einflüsse)

cherestele ce se transportaŭ din Galaŭi la Constantinopole.

Negreșit, aceste împrumuturi din românesce, al căror număr nu pôte fi încă precisat, constituesc în tot casul o minimă parte în raport cu turcismele din vocabularul nostru; dar același fenomen se constată la Maurii din Spania, cari aŭ îmbogățit limba spaniolă cu un număr considerabil de cuvinte arabe, pe când numărul vorbelor spaniole intrate în arăbesce se reduce la un minimum¹⁾. Lucru altminterea ușor de înțeles, când se ia în considerațiune superioritatea culturală a celor două popóre orientale față cu națiunile supuse²⁾. În același raport etnic staŭ idiomele balcanice, sërba, bulgara și albaneza, ale căror puține urme în vocabularul turcesc contrastază cu marele lor număr de turcisme; numai gréca modernă a compensat întru cât-va (și acésta mulțumită mai mult influenței vechi grecesci și celei bizantine) influența lexicală a osmanliei asupra-i.

¹⁾ Dozy et Eugelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, p. 2.

²⁾ Tutuși frecventele invasiuni și șederea îndelungată a Sarasinilor în Sudul Franței (sec. VIII—XI) n'aŭ lăsat nici o urmă asupra dialectelor locale nici asupra limbei franceze. Cf. Reinaud, *Invasions des Sarrasins en France*, p. 306.

SECȚIUNEA II: INFLUENȚA OSMANLIEI

Cap. I: Considerațiuni preliminare

§ 17. IMPORTANȚA ÎMPRUMUTURILOR. — Acțiunile mutuale între limbile învecinate sînt o necesitate etnică și rezultatele lor sînt de cea mai mare importanță pentru istoricul progresului popórelor: adeseori cu vorba străină se împrumută și noțiunea corespunzătoare și atunci cernerea și clasificarea acelor elemente exotice pot da indicațiuni prețioase relative la momentele culturale introduse din afară. Cercetările de asemenea natură făcute conform metodei științifice, deși încă foarte puține la număr¹⁾, presintă un interes deosebit nu numai pentru linguist, dar și pentru istoric și pentru psiholog.

Ast-fel este acțiunea considerabilă de ordine culturală ce limba grécă a avut-o asupra celei romane și acesteia din urmă asupra tuturor idiomelor moderne. De câtă însemnătate pentru isto-

¹⁾ Weise, *Die griechischen Wörter im Latein*. Leipzig, 1832. Ablquist, *Die Culturwörter der westfinnischen Sprachen*. Helsingfors, 1875. Brückner, *Die slavischen Wörter im Litauischen*. Weimar, 1877. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien, 1872 (II ed 1884), lucrare interesantă și metodică, dar care are nevoie, ca toate disertațiunile analoge ale rēposatului slavist, de un control riguros sub raportul circulațiunii cuvintelor împrumutate. V. încă Vámbéry, *Die primitive Cultur des turco-tatarischen Volkes auf Grund sprachlicher Forschung erörtert*. Leipzig, 1879 (de utilizat cu multă rezervă).

ria civilizațiunii n'aŭ devenit terminŭ ca *litterae* (διφθέρααι „täblițe“, de unde ar.-pers. defter „registru“), *schola* (σχολή, îndeletnicire) și *scena* (σκηνή, cort) pe de o parte, iar pe de alta *guberno* (κυβερνώ, a cârmui corabia), *machina* (μηχανή, uneltă) și *talentum* (τάλαντον, greutate și monetă)?

Elementul grec s'a propagat până departe în Orient: în Asia, el s'a introdus în idiomele semitice (aramaica, araba), în persiana, turca, arména și georgiana; iar în Europa, același element a îmbogățit gotica, slava, albaneza, româna și limbile romanice.

Förte importante, sub raportul etnologic, pentru popórele din orientul Europei și în special din Balcani, sînt cercetările făcute de Miklosich asupra elementelor slave în româna, maghiara, neo-gréca, albaneza, țigana și turca (precum și influența lexicală a acesteia din urmă asupra idiomelor slave și a celor enumerate), la cari s'adaogă monografiile lui Gustav Meyer asupra contingentelor străine în neo-gréca și în turca.

În această ordine de idei sînt de mare însemnătate culturală elementele slave în limba maghiară: dintr'însele rezultă starea de extremă degradare a Ungurilor¹⁾, când veniră întâia óră în contact cu Slavi. Într'adevăr, slavismele din vocabularul maghiar îmbrățișeză o mare parte a vieții sociale, morale și politice a națiunii ungare. Ceŭ mai mulți din acești terminŭ privesc Biserica (32 la număr), Statul și administrațiunea (37), armata (25), agricultura (90), meseriile și uneltele (66), casa și părțile-ŭ constitutive (64), apoi fauna (110) și flora (150) etc.

¹⁾ „Die auf der tiefsten Stufe stehenden Magyaren“ Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, p. 5.

§ 18. TURCISME ÎN MAGHIARA. — Mai interesante pentru noi sînt turcismele în maghiara, al căror număr considerabil a făcut pe Vámbéry să numere această limbă printre idiomele turco-tatare. Aceste turcisme nu datéză negreșit din aceeași epocă, căci afară de împrumuturile de la Pecenegi și Cumanî, absorbiți apoi de Unguri, și afară de influența osmanliei din sec. XVI și XVII, maghiara mai posedă vorbe turce arhaice carei au dispărut din osmania, dar care se regăsesc în dialectele orientale ale turcei. Aceste împrumuturi primitive par a proveni încă din patria primitivă a Maghiarilor, în partea sudică a teritoriului ugric, unde erau învecinați cu popóre turce. De atunci datéză nume de animale ca oroszlán „leu“ (araslan), teve „cămilă“ (teve), majom „maimuță“ (maymun), ökör „boú“ (ököz), ürü „berbece“ (ürü) etc. Și tot în acea epocă cad cele câteva elemente iranice ca isten „D-đeú“ (izdan), ármány „violenie“ (ahriman „spiritul răului“), nap „sóre, ți“ (nap), vásár „tîrg“ (pers. bazar) și numeralele száz „sută“ (pers. sad) și ezer „mie“ (hezar) . . .¹⁾

§ 19. TURCISME ÎN LIMBILE SLAVICE ȘI BALCANICE. În 3 període diferite, susține Miklosich, au exercitat Turcii influența lor asupra Slavilor. Mai întâi, în primele secole ale erei nóstre, înainte ca triburile slave să fi pornit la apus, și de aceea aceste prime împrumuturi orientale sînt panslavice (vsl. klobukú „pileus“ în raport cu posteriorul serbo-bulg. kalpak; vsl. toporú : pers. tabar). A doua períodă începe cu jumétatea sec. VII, odată cu supunerea Slovenilor de pe malul

¹⁾ Cf. Hunfalvy, *Ethnographie*, p. 174 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 265 urm.

drept al Dunării de jos de către Bulgarii turanî și acele câteva vorbe există numai în vechea bulgară sau slavonă bisericească (vsl. črŷtogŷ „thalamus“ în raport cu posteriorul serbo-bulg. čardak). A treia periódă, cea mai fecundă, începe cu stabilirea definitivă a Turcilor în Europa, pe la mijlocul secolului al XIV-lea.

Afară de acésta, limba rusă a mai încercat o influență special tatară din cauza dominațiunii seculare a Mongolilor asupra Rușilor, cari au luat de la dînșii o parte a organizațiunii lor politice: kazna „vistierie“ (tat. hazna), čin „rang“ (tat. ordine), yam „poștă“, denġgi „ban“ (damga „semn“), yarlyk „diploma Hanului dată cnézu-lui“, yasak „tribut în piei“ (tat. lege), yasaul „ofițer“ (tat. intendent) etc.

În idiomele balcanice turcismele sînt reprezentate cam în aceeași proporțiune și ating cam aceeași sferă de noțiuni. În raport cu limba română, ele sînt și mai bogate în elemente orientale, din cauza contactului direct și mai îndelungat cu Turcii ¹⁾. Imprumuturile coincid obicînit în tóte aceste idiome și numai rare-ori revine vr'un turcism propriu unei dintr'însele. Ele figurează mai ales în poesia populară balcanică, în special în cea neo-grécă (indexul lui Passow conține un întreg vocabular). O privire quanti-

¹⁾ Relevăm de sub litera A, din monografia lui Miklosich, câți-va termîni comuni idiomelor balcanice, dar lipsind limbei române: *ačġk*, deschis, *ada*, insulă, *aigyr*, armăsar, *altyn*, aur și galben (monetă), *aslan*, leu etc. Bulgara și neo-gréca sînt tot atât de avute în turcisme (dacă nu și mai bogate) ca limba română. Iată câteva exemple imprumutate din glosarele adaose de Dozon și Passow la colecțiunile lor de cîntece populare (exemple cari lipsesc românesce): *aganym*, mon maître; *alen*, rouge; *aralita*, blessé; *ahyr*, écurie; — *καβάνι*, platanus; *καβόλι*, conventus, *καίρετι*, animus; *καχπέ*, meretric; *κουτσέ*, calix rosae; *κουμέρικι*, telonium; *κουρσούμι*, bomba; *κουρσι*, sepulcrum.

tativă asupra acestor ingrediente osmanlii, cât privește peninsula balcanică, o presintă *grosso modo* monografia lui Miklosich, lipsită însă de orî-ce indicațiune cronologică sau teritorială. Limba bulgară și cea neo-grécă (ca și macedo-româna) nici n'aũ fost încă serios studiate sub raportul lexical și în special al elementului oriental. Din cauza acestor lacune, un studiu comparativ nu e cu puțință în starea actuală a lucrurilor. Totuși, în această lucrare, am ținut pretutindena sémă de formele paralele balcanice, întru cât aũ ajuns la cunoștința noastră.

Cap. II: Elementul fonetic

§ 20. ALFABETUL TURC. — Turcii adoptând alfabetul arab prea complicat pentru sonurile osmanliei, aũ simplificat o serie de nuanțe fonetice necunoscute ei. Acele finețe și asperități ale limbei arabe — diferite sunuri pentru *s* și *z*, aspirațiunii dure și articulațiunii guturale — aũ fost atenuate sau reduse la uniformitate în gura osmanliului.

Ast-fel, cei trei *s* ai noului alfabet (*sa*, *sin* și *sad*) s'aũ confundat în osmania într'unul singur și tot așa în turcismele românesce (cf. saftea, sabur); dacă unele vorbe cu *sad* inițial aũ tendența de a evolua în românesce către *z*, acesta este un fenomen cu totul modern: *z*alhana, *z*araf, *z*of s'aũ desvoltat din *salhana*, *s*araf, *s*of (ca turc. *z*ümbül din *s*ümbül, *z*ürna din *s*ürna și ca ngr. ζάχαρι din σάχαρι, ζαφείρι din σαφείρι).

Cei trei *z* proprii arabei și anume *zal* (*z*aherea, *h*uzmet), *za* (*z*arif, *n*azar, *h*az), și *zad* (*z*aif, *h*uzur, *h*avuz) s'aũ identificat în gura os-

manliului cu propriul său *ze* (ex. zevzec), ce corespunde lui *z* al nostru, și aceiași uniformitate se constată firesce în împrumuturile corespunzătoare, cum arată exemplele citate.

Cei doi *t*, *lin* (tinichea) și *dur* (taraf, tacâm), se rostesc deopotrivă, numai că cel din urmă are deja în osmania tendința de a se apropia de *d*: *dalac*, *dandana*, *darac*. Din contra, *d* turc e înlocuit în dialectele orientale cu *t* și tot așa în rostirea vulgară a osmaniei, precum odinioară în graiul cuman.

Cei doi *h* proprii arabei, și anume *ha* dur sau tare aspirat (*hac*, *halva*) și *ha* gutural, impus de Mauri și limbei spaniole și transcris de alții *kh* sau χ (*ħabar*, *maħmur*), sună turcesce absolut ca propriul lor *he*, *lin* sau ușor aspirat (*hayde*). Cât privește sonul specific arab *'ain*, el n'are în turcesce nici o valoare fonetică și se redă obișnuit în transcriere printr'un apostrof: *'akyde* și *'akaret* devin românesce *acadea* și *acaret*.

Sonurile guturale *kaf* (transcris și *q*) și *ghain* (transcris și *gh*), nu suferă nici o schimbare în românesce: *capac*, *bacal*, *bardac* — *aga*, *baga*; dar cel din urmă are deja în osmania tendința de a se atenua sau omite între două vocale sau înaintea unor liquide (ca și ngr. γ): *ya(g)urt*, *ya(g)ma*, *tu(g)ra*. Sonurile palatale *kief* (transcris și *k'*) și *ghief* urmază după aceiași normă: *cherem*, *chibrit*, *berechet*, *ciurechiu* — *gherdan*, *ghiulea*.

Sonul specific turc (care exista și în cumana) *sagyr nun* sau *n* mut, transcris \tilde{n} și rostit nasal, se confundă în turcismele românesce cu simplul *nun* sau *n* propriu-*dis*: *bimbașa* (archaic: *binbașa*), *ienibahar*, *ienicer*.

Cu modul acesta, eliminându-se sonurile spe-

ciala arabei (doi *s*, trei *z* și doi *h*), sonul propriu persianeî *ža* sau *j* românesc, care mai că nu figurază în turcismele noastre ca și nasala turcescă *ñ*, acele 33 de caractere ale alfabetului arab se reduc în realitate la 24 și chiar la 21 (dacă nu se ține seamă de vocalele fluide). Alfabetul, ast-fel simplificat, e comun turceî, arabei și persianeî; ba limba vulgară reduce chiar la 18 (unificând sonurile dublului *t*, *g* și *k*) numărul caracterelor primitive ale osmaniei și anume (după ordinea alfabetului turcesc): *b p t ğ ě d r z s ș g f k l m n v h* (la carî adăogăm varianta guturală *h* și semi-vocala *y*).

Numai aceste sunuri primitive sînt de ținut în seamă, când e vorba de a se studia fonetica turcismelor în limba română. Celelalte subtilități fonetice sînt exclusiv proprii arabei și deci necunoscute osmaniei și idiomelor influențate de dînsa¹⁾.

§ 21. FONETICA ÎMPRUMUTURILOR. — După aceste observațiuni preliminare trecem la studiul fonetic al turcismelor române.

Răposatul Rudow a făcut cel dintâiu o serie de observațiuni asupra foneticeî împrumuturilor orientale (la sfîrșitul adaoselor sale la ale mele Elemente turcesci). Din nenorocire, nu numai că acel tabloû fonetic e plin de erori, autorul admitînd vorbe de altă origine de cât cea turcescă, dar ceea ce este mai grav, nu stabilește

¹⁾ Transcripțiunea acestor caractere e făcută mai ales după Zenker: *y* reprezintă în același timp semi-vocala *i* (*yad*, *bey*) și sonul 'obscur *i* (*agyryk*), după cum precede sau urmăze o vocala ori o consonă; cu *ğ* transcrierea pe *ș*. Am omis (după exemplul lui Miklosich și Korsch) indicarea cantității vocalelor în vorbele arabo-persiane ca fără valoare pentru osmania și deci și pentru elementele împrumutate dintr'însa.

o distincțiune fundamentală între turca literară și osmanlia, așa că o serie de fenomene proprii celei din urmă și de-a gata transmise idiomelor balcanice sînt atribuite limbei române.

Asemenea fonetisme familiare osmanliei sînt:

alternarea între *b* și *p*, prima fiind o rostire literară (araba neavînd *p*) iar cea d'a doua vulgară, de unde variante osmanlii ca: paklava și pazar (carî aŭ trecut decî și în românește) alătura cu formele mai literare: baklava și bazar;

alternarea paralelă între *d* și *t*, cea din urmă fiind o rostire vulgară pe care osmanlia o împărtășește cu turca orientală și cu cumana: tarak, tefter și tellal în raport cu darak, defter și dellal — de unde variante românești: talan (cf. dalac), tarac (cf. darac), catifea (arch. cadifè), tenchiŭ (t.-or. tenk: t.-pers. denk), teșghea (pers. destgiah, vulg. tezgia), testea (pers. deste, vulg. teste), testemel (pers. destimal, vulg. testimel);

alternarea între *k* și *h*: turcesce kavaf, harbuz, kynă, çoha în raport cu ar. haffaf, pers. karpuz, ar. hynă și t. çoka; de aci și românește dublete ca: casap și hasap (tot așa în neo-grécă), cîrmîz și hîrmîz, cherestea și herestea, culă și hulă (cf. ngr. καζάνι și χαζάνι, καζνās și χαζνέ); invers; curmă d. pers. hurma, ngr. κουρμάς și χουρμάς;

alternarea între *m* și *b* (vorbele turco-orientale începătoare cu *m* trec în osmanlia regulat în *b*: giagatai men și muz corespund osmanl. ben „eŭ“ și buz „ghiață“); forma persiană müsülman sună în osmanlia busurman; și tot așa cu formele arabe mabein și mübașir ce limba vulgară le rostesc babein și bubașir, de unde variantele românești arhaice: babein (la cronicari: mabein), bumbașir (alătura de mumbașir) și

busurman, nume ce vechii noştri scriitori dau Turcilor.

Apoi rostiri fonetice iarăşi proprii osmanliei în raport cu formele literare arabo-persiane: kiavgir, tarabhane şi zarzavat (pers. kiargir şi sebzevat, ar. zarabhane sau đarbhane) au dat în româneşte gherghir, tarapana şi zarzavat, cari sînt tranziţiuni normale şi n'au nimic a face cu prototipurile lor de origină literară.

Ţinînd sémă de aceste constatări indispensabile, fonetica turcismelor române se reduce la următoarele observaţiuni:

Vocalele turcesci *ö*, *ü* şi *y* devin româneşte *io*, *iü* şi *i* (acest din urmă sunet mai existînd în albaneza, bulgara şi rusa): karagöz, güle şi kalabalyk devin caraghioz, ghiulea şi calabalic; *ö* se rostesc une-orî *io*, iar *ü* ca *u* şi chiar ca *i* (forme vulgare): kör, götüre şi güveç devin chior, ghiotură şi ghiveciü.

Un *b*, final sau median, devine *p* (un *b* final se rostesc şi turcesc ca *p*): arap, casap, dulap în raport cu ortografia literară: arab, kasab, dolab; asemenea mertepea, telpiz, tiptil faţă cu mertebe, telbiz, tebtıl. De asemenea *d* final devine *t* (şi tot aşa turcesc): canat, getbeget faţă cu kanad, ğedbiĝed; precum *s* final devine *z*: atlas, miraz, seyiz în raport cu atlas, miras, seyis (cf. turc. talaz din *θάλασσα*); despre tranziţiunea analogă a unui *s* iniţial, veđi § 20.

Un *k*, iniţial sau final, devine une-orî *g*: găitan, gance (obicinuit: cange), gârbaciü, gavanos în raport cu kaitan, kanĝa, kyrbaç, kavanos; baltag, ciomag faţă cu baltak, çomak (invers turcesc, un *ghaim* iniţial înclină spre *k*: kalion, kazeta, kalabalyk).

Un *m* final devine *n*: băcan, susan, taman

în raport cu *bakkam*, *susam*, *tamam* (invers: *madem* din *maden*); aceeași tranziție a unui *m* inițial o presintă năframă (arch. *mahramă*, mod. *maramă*) și năstrapă față cu *mahramă* și mașrapă (cea din urmă cu intercalarea unui *t* normal).

Alternarea între *ĉ* și *ǵ*: *cephana*, *çance* paralel cu *gephana*, *cange* (haraciū: *ħaraǵ*) și *gergevea*, *giampara* paralel cu *cercevea*, *ciampara*.

Un *ș* sau *č* ture se conservă intact în românește; une-orî un *ș* final alternéză cu *ĉ*: *baciū*, *cerviciū*, *dîrviciū* din (cioban)baș, *cerviș*, *derviș* (o asemenea alternare există și în turca vulgară). Redarea unui *ș* prin *s* orî *ț* indică fără dór și póte un intermediū neo-grec, de óre-ce numai acéstă limbă dintre idiomele balcanice nu posedă sonurile *ș* și *č*: numai așa se explică forme ca *masala*, *saltea*, *sefterea* (*μασαλάς*, *σελτέες*, *σαχτερές*) în raport cu turc. *maşalâ*, *şeltè*, *şahterè*; sau *ţeft*, *ţelebi*, *ţol* (*τζίφτι*, *τζελεμπής*, *τζούλι*) față cu turc. *çift*, *čelebi*, *čul* (cf. *cioltar*).

Dubla consonanță inițială, în araba și în turca, se evită prin antepunerea unui *i* (o caracteristică a acestor limbi): cf. ar. *Iflatun* din *Platon*, turc. *Iflak* și *Ibraila* din *Vlah* și *Braila*. Limba română admitînd grupul consonantic inițial, lepădă acest *i* eufonic: *schele*, *schingiū*, *ştube-ciū*, *Stambul* din *iskele*, *iskenge*, *istubeč*, *Istambol* (cf. totuși: *işlic*).

Protesa unui *s* (cf. *sbiciū*): *sbenghiū*, *scrum* etc. Epentesa unui *b* (*dambila*), a unui *n* (*amandè*: *amadè*, *basmaniū*, *boiangiū*), a unui *r* (*arşa* și *arşic*: *aşyk* și *haşa*), a unui *t* (*năstrapă*: *maşrapa*) etc.

Elisiunea silabei atone sau a consónei: (inițială în) *cabaz*, *chindie*, *laie*, *léfă*, *satara*, (*i*)şlic scurtate din *hokka-baz*, *ikindi*, *alay*, 'ülefe, mu-

sadere, başlyk ; (mediană în) bulubaş şi suman din bulukbaşy, sukman ; (finală în) iadeş, meş, pan-gea, patlagea din yadest, mest, paŋgar, patlyğan.

Metatesă s'a făcut în chitie, mahal, nacafa şi siminechie din formele paralele tichie, hamal, nafaca şi sinamechie ; micşunea e o formă metatetică din menekşe.

O amplificare finală se face la câte-va vorbe bisilabice, indicând mai ales nume de rudenie, prin silaba intensivă *-că* (sub analogia formelor desmierdătoare ca taică, maică etc.): băbacă, duduică, nenecă (cf. iacă „bunică“) din primitivele baba, dudu şi ninè ; apoi prin analogie : iniceră. O simplă amplificare derivativă revine în vorbe ca chirie (primitiv chirà) şi magazie (alătura de magaza).

O amplificare ca la vorbele : abac, bageac, baltac etc. (în raport cu formele primitive : aba, bagea, baltà etc.) există probabil şi în turcesce.

Alternarea între vocala simplă şi aspiraţiunea ei şi viceversa (aba şi haba, alaiù şi halaiù, araba şi haraba, arap şi harap — invers : habar şi abar, harman şi arman, harşa şi arşa) nu e specifică împreunăturilor turcesce, ci este o caracteristică generală a limbei.

Incheiăm aceste observaţiuni fonetice cu câte-va cuvinte asupra asimilaţiunii vocalice, un fenomen comun al limbei, în special al limbei române care o aplică pe o scară mai mult sau mai puţin întinsă la toate contingentele ei lexicale.

Acest fenomen lingvistic a fost de curînd studiat de d. Storch sub numele de „armonie vocalică“¹⁾, un termen cu totul impropiu, de

¹⁾ Ad. Storch „Vocalharmonie in Rumänischen“ în Weigand, *Jahresbericht* VII (1900), p. 93—175 ; studiu excelent ca spirit şi metodă, dar concepţiunea fundamentală pare eronată.

ore-ce în idiomele uralo-altaice (de unde autorul a împrumutat acest termen) se înțelege printr'însul acțiunea vocalei *radicale* asupra *sufixelor* (§ 1) fără nici un raport cu accentuațiunea: pe când acomodarea saŭ asimilațiunea vocalică în românesce (și în celelalte limbi indo-europene) se datoresce totdeauna influenței accentului, fie el principal saŭ secundar. Altminterea, acest fenomen, cel puțin cât privesce turcismele românesce, e parte de origine modernă și parte de provenință locală.

Ast-fel alternază: carvasara (arch. chervăsărie), ciriviș (arch. cerviș), marafet (arch. marifet), nișiște (arch. nișaste), razachie (arch. rezachie), revent (arch. ravent), ristic (arch. răstic), siminechie (arch. sinamechie), tipsie (arch. tepsie), tiptil (arch. teptil), zaharea, (arch. zaherea), zarba (arch. zerbaf); — iar pe de altă parte: badana (Munt. bidinea), bucluc (Munt. bocluc), burungiuc (Munt. borangic), chilipir (Mold. chelepir), chimir (Mold. chimer), dușumea (Mold. dușamè), gialat (Mold. gelat), nohot (Munt. năhut), seftea (Munt. saftea), sefterea (și safterea) etc.

Maî observăm că pretinsa armonie vocalică lipsește tocmaî în majoritatea formelor unde ea există în turcesce: lichea (t. leke), peltic (t. peltek), pingea (t. penge), sedef (t. sedef), tingire (t. tengere). Din contra, în turcesce și românesce: cerceve, testemel, tenekè, tikia, zarzavat.

Cum se vede, asimilațiunea vocalică e cu totul de altă natură și e departe de a avea valoarea unei legi fonetice ca armonia vocalică din idiomele uralo-altaice, deși ambele par a se datorî aceleiași cauze primitive de natură fiziologică: eufonia, un motiv ce variază după loc și timp (cum o arată și formele locale ale ace-

leiași vorbe turcesci): cf. variantele moldovenești: ceti, fimee, vidè cu formele literare muntenesci: citi, femee, vedé; și invers: pacat, so-pon cu păcat, săpun.

Iată acuma cele câte-va casuri de asimilațiune reală, progresivă și regresivă, după cum influența analogică se exercită asupra unei vocale care urmăzează saū care precede:

a) acadea: akyde (formă intermediară *acă-dea); becher: bikiar (ngr. *μπικιάρικς*), budulac: budala (alb. budalek), fișic: fișe[n]k (ngr. *φυσέκι*), mindir: minder (ngr. *μιντέρικ*), patlagea: patliğan (ngr. *πατλιζάνα*) etc.

b) bidiviū: bedevi, bursuc: borsuk, ceplegea: kaplyğa, duium: doyum, fudul: fodul. mazdrac: myzrak, mosor: masur (ngr. *μασούρικ*), sac-sana: seksane, șandrama: sondurma, terezie: terezzi, tibișir: tebașir (ngr. *τεμπεσίρικ*), zarnacadea: zerinkadè (ngr. *ζερινκαδές*).

Ast-fel, asimilațiunea jôcă în fonetică același rol ca analogia în domeniul general al limbei: ambii acești factori, de natură psihologică și fiziologică în același timp, concură a explica modificările speciale, cari par a fi refractare legilor mecanice ale foneticiei.

§ 22. ACCENTUL. — Accentul în limba turcă e uniform și cade de regulă pe ultima silabă (în opozițiune cu fineza și maghiara); dar neavând o silabă dominantă, tonul nu se opresce pe silaba din urmă și variază cu schimbările ce suferă vorba prin flexiune saū prin pozițiunea-i sintactică. Chiar în vorba izolată întonarea ultimei nu e o regulă absolută; ast-fel vorbele următoare aū tonul pe antepenultima: așerin, bînbașy, kabàniça; altele mai numerose

pe penultima: ànta, èlbett, gànbaz, yàdest, kòpça, kùka, kùla etc.

Turcismele române aũ în cea mai mare parte accentul pe ultima silabă. Deviațiunile de la acéstă normă generală, dacã nu există în turcesce, pornesc saũ de la un motiv de diferențiere semantică ca: abà și àbă, agà și àgă, bulgùr și bülğâr, mascarà și mäsçärä; saũ accentul modern diferă de cel vechiũ ca în câșlă (arch. câșlă), iãmă (arch. iamà), iùreș (și iurùș), léfă (arch. lefeà), pastrãmă (arch. pastramà) etc.; saũ, în fine, vorba se intonezã pe ultima ori penultima dupã localitățĩ: barèm și bàrem, bașcà și bàșca, dușmàn și dușman, hai-dèm și hàidem, helbèt și hèlbet, sipèt și sìpet (cf. àripă și aripă, bolnäv și bòlnav, vùltur și vultùr).

Problema accentului în limba turcã e fòrte importantă, mai ales întru cât privesce raporturile sale cu idiomele balcanice și în special cu limba romãnă. Din nenorocire, nu există încã o monografie completă asupra cestiunii¹⁾. Din capul locului surprinde contrastul intonațiunii între maghiara saũ fineza și turca, tóte idiome în carĩ silaba radicală constituie deopotrivă elementul stabil iar formele gramaticale fiind nisce simple elemente adiționale. La început pare că și turca accentua prima silabă adicã cea radicală, cum dovedesc încã unele proparoxitone (cf. bá-mia, tákia) și că treptat tonul a înaintat asupra silabelor adiționale, pãnă s'a fixat în cea mai mare parte asupra ultimei.

¹⁾ Aceea de Bonelli, *Del movimento dell' accento nel turco-osmanli* (Roma, 1893) e cu totul insuficientă sub raportul lexical, singurul care ne intereszã aci.

În vorbele terminate într'un diftong cu *i* final, accentul cade pe prima din cele două vocale: alày, bèy, bòy, nèy, sòy, serày etc. Accentul originar se menține de asemenea în vorbele străine (çòtura, efèndi, hătman, iskèle, iskèmle, kòntoş, kundùra, kuvàta, palàska, şàpka, sòba, tràmpa, tulùmba), în cele neologice (bandièra, baràta, duzina, kazèta, lira, lokànda, salàta, Itàlia, Rùsia, Spània) şi în formele derivate (hày-de, kapàn-ğa, sàn-ki, tabàn-ğa).

Abstracţiune făcènd de aceste casurī speciale, există totuşi un număr însemnat de turcisme romànescē, carī nu observă oxitonia caracteristică şi quasi-generală. Asemenea elemente par a aparţinea unei faze mai arhaice a accentuaţiunii turcescē, cel puţin unele dintr'însele. Spre a scòte în relief acéstă accentuare excepţională, alăturăm formele corespunđetóre neogrecescē, singura limbă balcanică care dă accentului o expresiune grafică :

a) trisilabe : dulàmă ($\nu\tau\omicron\lambda\alpha\mu\acute{\alpha}\varsigma$), ghiòtura (cf. $\kappa\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\rho\omicron\upsilon$), maràmă ($\mu\alpha\chi\rho\alpha\mu\acute{\alpha}\varsigma$), tingìre ($\tau\epsilon\nu\tau\zeta\epsilon\rho\acute{\epsilon}\varsigma$ şi $\tau\epsilon\nu\tau\zeta\acute{\epsilon}\rho\iota$);

b) bisilabe : bùga ($\mu\beta\omicron\upsilon\gamma\acute{\alpha}\varsigma$), càlfă ($\kappa\alpha\lambda\phi\acute{\alpha}\varsigma$ şi $\kappa\acute{\alpha}\lambda\phi\alpha\varsigma$), chilă ($\kappa\iota\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$), fòtă ($\phi\omicron\upsilon\tau\acute{\alpha}\varsigma$), màngăr ($\mu\alpha\gamma\kappa\omicron\upsilon\rho\iota$), paiàntă ($\pi\alpha\gamma\iota\alpha\nu\tau\acute{\alpha}\varsigma$), tàftă ($\tau\alpha\phi\tau\acute{\alpha}\varsigma$), tàvă ($\tau\alpha\beta\acute{\alpha}\varsigma$), tòrbă ($\tau\omicron\rho\beta\acute{\alpha}\varsigma$).

În turcesce silabele unei vorbe neformând un tot indisolubil ca bună-òră în limba franceză, fie-care din aceste silabe îşi menține óre-cum individualitatea şi se rostesc cu un ton secundar. Acest caracter fluid al accentuării osmanlii explică până la un punct abaterile romànescē (şi probabil balcanice) de la oxitonia obicinuită a împrumuturilor turcescē.

Cap. III : Elementul morfologic

§ 23. SUFIXE. — Sub raportul morfologic sînt importante sufixele turcescî, cari aû devenit atît de familiare urechii romînescî, în cât ele se aninã prin analogie și la vorbe de altã origine. Și acest fapt este comun tuturor limbilor balcanice cari aû fost influențate de turca¹⁾.

Aceste sufixe sînt: *-ğî* saû *-ci* (ğy, ğü, ğu), *-i*, *-li* (ly, lü, lu) și *-lyk* (lik, lük, luk), cari aû devenit romînesce *-giû* saû *-ciû*, *-iû*, *-liû* și *-lic*, formînd nume de agenți saû de acțiune și nume abstracte.

I. Sufixul *-ğî*, *-ci* (*-giû*, *-ciû*) formézã substantive și adjective indicînd meseria, îndeletnicirea, deprinderea²⁾.

1. profesiunea (fabricant saû vîndător): *abagiû*, *boiangiû*, *cafeğiû*, *cherestegiû*, *giuvaergiû*, *halvagiû* (analogic: *pilafgiû*, *rahagiû*), *iaurgiû*, *iorgangiû*, *papugiû*, *pastramagiû*, *simigiû*, *șalvaragiû*, *tinicheğiû*, *toptangiû*, *tutungiû*, *zarzavagiû*; *calpacciû*, *topciû*, *tufecciû*.

2. o ocupațiune:

a) cel ce posedã saû îngrijesce: *conacciû*, *dughengiû*, *hergheligiû*, *sofragiû*, *tulumbagiû*, *ciubucciû*, *fanaragiû* (analogic: *masalagiû*), *narghelegiû*;

b) cel ce pörtã saû duce: *bocceagiû*, *buzduganagiû*, *iedecciû*, *chervangiû*, *chirigiû*, *harabagiû*, *surugiû*;

c) cel ce cântã din: *muscalagiû* (analogic: *giamparagiû*), *naingiû*, *tamburagiû*.

¹⁾ Miklosich, *Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen*. Wien, 1889.

²⁾ Numele de agent în *-ğî* corespunde sufixului persian *-dar*: *clafterdar*, *haznadar* alătura de *teftergiû*, *haznagiû*.

3. o apucătură saŭ obicînuință (maî ales rea): haramgiŭ, inacciŭ, mascaragiŭ, tertipgiŭ, zorbagiŭ.

Pe cale analogică sufixul se aplică maî întâi chiar la vorbe turcescî în accepțiunile enumerate: [profesiune] astaragiŭ (cf. abagiŭ), rahagiŭ (cf. halvagiŭ); [ocupațiune] binagiŭ (cf. cheres-tegiŭ), carvasaragiŭ (cf. hangiŭ), sacagiŭ (cf. surugiŭ); [posesiune] damblagiŭ, lefegiŭ, mahalagiŭ; [pornire rea] hatîrgiŭ, moftangiŭ, palavragiŭ, zamparagiŭ.

El se alipesce apoi la elemente romanice: barcagiŭ (cf. caicciŭ), laptagiŭ (cf. cafegiŭ), lampagiŭ (turc. lampađi, cf. postađi „facteur“), contracciŭ (bulg. kontrakciŭa), duelgiŭ, reclamagiŭ, scandalagiŭ (serb. larmađiŭa); cf. Moldovangiŭ: (Cron. III, 262) cu serb. Dunavđiŭa „locuitor de lângă Dunăre“;—la elemente neo-grecesci: galeongiŭ, lemongiŭ, săpungiŭ;—la elemente slave: bragagiŭ (cf. bozagiŭ), darabangiŭ (cf. turc. daulđu), marfagiŭ (cf. bocceagiŭ), pomanagiŭ (cf. chilipirgiŭ), povarnagiŭ (cf. turc. rakiđi), zavergiŭ saŭ zavragiŭ (cf. zorbagiŭ).

Sufixul *-giŭ* alternéză cu sinonimele românesci *-ar* saŭ *-aș* (capugiŭ: portar, caicciŭ: luntraș); bidinar (t. badanađi), cizmar (cf. papugiŭ), ciaprazar și găitănar (t. kaitanđi), ciubucar (alătura de ciubucciŭ, cu sens diferit); chiriaș (și chirigiŭ, cu sens diferit), boclucaș (dar tertipgiŭ), ciomăgaș (dar duelgiŭ) etc.

II. Sufixul *-r* forméză adjective indicând o asemănare sub raportul colorii: cărmîziŭ, chimioniŭ, conabiŭ, fistichiŭ, ghiviziŭ, ghiurghiuliŭ, havaiŭ, limoniŭ, naramgiŭ, neftiŭ, samaniŭ, singepiŭ, turungiŭ aŭ produs pe cale analogică:

cafeniū (cf. samaniū), caisiū, chihlibariū, liliachiū, micșuniū, năhutiū, pătlăgeniū.

III. Sufixul *-LI* (*liă*) forméază adjective exprimând :

1. o apartinere „care ține de, care face parte din“ : cazacliū, misirliū, ogiacliū, osmanliū, pazvantliū și cârjaliū ;

2. o posesiune „care are...“ : capanliū, chefliū, hangerliū, iedecliū, nurliū, tabietliū ;

3. o relațiune : belaliū, catifeliū, ogurliū ;

4. portul său îmbrăcăminte : binișliū, caftanliū : cf. turc. *çakşyrly* „qui porte une culotte“, *şapkaly* „qui porte un chapeau“.

Câte-va forme analogice : giubeliū (cf. binișliū), hazliū (cf. nurliū) etc. Sufixul se adaogă (mai rar) și la elemente străine : corajliū (cf. chefliū).

Din acest sufix s'a dezvoltat românesce o formă secundară *-LIE*, formând substantive cu sensuri corespunzătoare : cazaclie „un fel de căciulă“ (*kazakli*), ghimirlie „cocióbă“ (*kemerli*), sarailie „un fel de plăcintă“ (*saraily*), zoralie „horă cu sărituri forțate“ (*zorly*).

IV. Sufixul *-LYK* (*-lic* sau *-lic*) și *-LUK* (prima formă în româna, albaneza și bulgara, a doua exclusiv în sêrbesce) forméază mai ales nume abstracte exprimând :

1. o stare generală : ciraclîc, hagialîc, surghiunlîc ;

2. o calitate (în deosebire rea) : cabazlîc, caghiozlîc, ciapcânlîc, hainlîc, mardalîc, mascaralîc, mucalîc, murdarlîc, mofluzlîc, pișicherlîc, șiretlîc, tembelîc, zamparalîc, zorbalîc ;

3. o ocupațiune (și folosul ce rezultă) : boiangilîc, bozagilîc, giambașlîc, hamalîc, harabagilîc, samsarlîc, telalîc, vechilîc, zarafîc ;

4. un grad sau rang (și un teritoriū anu-
mit): caimacamlîc, pașalîc, zapcîlic;

5. o colectivitate: boccealîc, calabalîc, giam-
lîc, mezelic, paralîc, parmaclîc, tamazlîc (nume
de monete colective: beșlic, ichilic, irmilic);

6. un raport („ce ține de...“): anterlic, ber-
belic, ciorbalîc, (nume de daruri: bairamlîc, bal-
gibașlîc, beilic, ramazanlîc).

Forme analogice: avocatlîc (turc. avokat-
lyk: cf. vechilic), berbantlîc și crailîc (cf. zam-
paralîc), senatorlîc, varvarlîc (Beldiman; cf. zor-
balîc).

Acest sufix alternază cu sinonimul românesc
-ie: hainie și hainlîc, harabagie și harabagilîc,
murdărie și murdarlîc, surghiunie și surghiun-
lîc; apoi călfie și căvăfie (cf. hamalîc), chelie
(cf. murdarlîc), ghidușie și pehlivănie (cf. ca-
bazlîc).

La sufixele menționate se pôte adăoga și
-MAN, care figurază în următoarele vorbe turcesci:
busurman, dușman, talașman, tergiman... gu-
giuman și sucman; la primele patru exemple
se referă și ortoman, primitiv iortoman. Tur-
cesce acest sufix formază adjective (=ly: diz-
man sau șișman „gras“, koğaman „enorm“) și
colective (=lyk: karaman „popor“ din kara
„glótă“; cf. müsülman, turkman etc.).

Vorba BAŞ „cap“ este un prefix special ce
constitue obicînit primul, une-orî și ultimul
element al unei compozițiunii și se alătură la
vorbe turcesci (baș-ciauş și bulu-baş, baș-salahor
și cafeği-başa) sau românesci (baș-boier și por-
tar-başa, baș-căpitan și capudan-başa), dând în
ultimul cas compozițiunii cu adjective și o nu-
anță nefavorabilă (baș-bătăuş, baș-marghiol, baș-
neghiob).

Tot un fel de sufix e și elementul pronominal -sy (-si), ce se anină turcesce la un al doilea membru al unei compozițiuni, exprimând un raport de posesiune față cu primul membru: ienicer-agasi, divan-efendisi, Siliștra-valesi etc. Acest sufix se conservă sau se lepădă în românește, după caracterul mai mult sau mai puțin usual al vorbei corespunzătoare.

Sufixele românești, cari revin mai des în formațiunile secundare ale vorbelor turcești, sînt:

I. Sufixe diminutive, foarte numeroase (în număr de 22):

- AC (cf. prostănac): budulac;
- ACHE (ngr. -άκι: παιδάκι „copilaș“, Costache, Petrance): agache, beicache. cilibidache, fudulache (cf. țafandache);
- AȘ (cf. copilaș, cuțitaș, flueraș): buzdugănaș, caicaș, catiraș, chimiraș, ciobănaș, fermentaș, găitanaș, ghiozdănaș, sipetaș, tulpănaș, zăbunaș;
- CĂ (cf. maică, taică, dădacă, doică): babacă, duduca, nenecă;
- CIOR (cf. oscior): fescior, levincior;
- EICA (cf. scurteică): ciubeică, ghiordeică, giubeică;
- EL (cf. cerce, cocoș, scănel): atlăjel, băltăgel, benișel, birlicel, bondocel, bostănel, caicel, capoțel, ciobănel, ciomăgel, coltuțel, dovlecel, gârbăcel, gavanoșel, ietăcel, papucel, sânducel, sipetel, tencurel, vătășel, zăbunel; pl. șălvărei, zulufe.
- EȘ (cf. scăueș): sumăeș;
- ICĂ (cf. fetică, păsărică): bostănică, sultănică, tingirică;
- ICIU (cf. gădiliciu, tremuriciu): măscăriciu;
- INĂ: arapină, haramină;
- IOR (cf. căprior, frățior): dulăprior, rachior, zarifior;
- IORĂ (cf. inimióră, păióră): abăióră, cutióră, farfurióră, lefușóră, mărămióră;
- IȘCĂ (cf. morișcă): cadișcă;
- IȚĂ (cf. codiță, peniță, porumbiță): cătrăniță, du-

gheniță, fotiță, halviță, odaiță, rachiiță, tulumbiță; bă-băiță, duduiță.

-UC (cf. sătuc): hărămuc;

-UE (cf. ferestruie): dudue.

-UȘ (cf. ineluș): aguș;

-UȘĂ (cf. curelușă): perdelușă;

-UȘCĂ (cf. femeiușcă): arăpușcă;

-UȚ (cf. bănuț): cerdecuț;

-UȚA (cf. mântăluță, stelăuță): abăluță, bărdăcuță, băsmăluță, catifelăuță, farfuriuță, gentuță, giubeluță, ielneluță, părăluță, perdeluță, saieluță, sarmăluță, țărăbuță, țasmăluță, tichiuță; duducuță, nenecuță.

II. Sufixele augmentative sînt, din contra, foarte puține (6):

-AIE (cf. flăcăraie): dănănaie;

-ANDRĂ (cf. copilandru): micsandă d. micș-unea (finalul organic considerat ca un sufix).

-ĂU (cf. lingău, mîncău): haidău, telălău;

-ILĂ (cf. murgilă, ochilă): arăpilă, chiorilă;

-OIU (cf. pietroiu): surloiu, țărăboiu;

-ÓNĂ (d. suf. verb. ngr. -ον-): mascarónă (archaic).

III. Sufixele de motiune sînt tot de origină diminutivală (5 forme):

-CĂ (cf. fiică, țarancă): dușmancă, hagică, teleleică;

-ESĂ (cf. împărătesă, preotesă): băcănesă, bidinărăsă, vizirăsă;

-IȚĂ (cf. bivoliță, morăriță): băcăliță, mîrzăciță, rachieriță, tătăriță, telăliță;

-ÓIE: agóie, pășóie;

-ÓICĂ (cf. nemțóică): arăpóică, hangióică, hatóică, mahalangióică, moftangióică, samsaróică, telelóică.

IV. Sufixe nominale:

1. concrete (nume de agent):

-AR (cf. argintar, bucătar, portar): arșicar, bidinar, cabazlicar, ciaprazar, ciorecar, ciurecar, găitănar, giolar, ișlicar, ogegar, olăcar, sucmanar, surlar, șăicar, tăbăcar, testemelar, zăbunar.

-AȘ (cf. arendaș, ostaș, meseriaș): buciucaș, chiriaș, ciomăgaș, lefaș, mazilaș, odăiaș, rufetaș, safiraș;

-ER (cf. pivnicer, pălărier, vier): abăger, becer, bogasier, hărăcer, rachier;

-IST (ngr. -ιστης: cf. gornist, bonjurist, junimist): divanist, zeflemist;

-IT (ngr. -ιτης): divanit (alătura de divanist), măscărit (alătura de măscăriciū și mascaronă).

-UȘ (cf. jucăuș, spiriduș): ghiduș.

2. abstracte (nume colective sau de acțiune):

-Ă: bostană, mahală, ulucă; și formele români-zate: călăuză, caraulă.

-ĂRIE (cf. bozărie, stufarie): bostănărie, ciubucărie, dulăpărie, căzănărie (veđi -ERIE și -IE);

-ARIT (cf. văcărit): beșlegărit, tutunărit (veđi -IT);

-ATICA (ngr. -άτικα pl. d. -άτικον): cantariatica (cf. μαγαζιάτικον, loyer d'un magasin);

-CIUNE (cf. uriciune): măscăriciune (arhaic);

-ĂLĂ, -IALĂ (cf. albăstrălă, poleială): boială, cănelă; ciomăgălă, igurțelă, mahmurălă, sictirălă, sulemenălă;

-ELNIȚĂ (cf. cădelniță, vîrtelniță): chibritelniță, șerbetelniță;

-ENIE (cf. grozăvenie, vedenie): șiretenie;

-ERIE: boiangerie, bozagerie, ciubuccerie, harbuzerie, iorgangerie, mungerie, paciagerie, simigerie, sofragerie, tinichegerie, toptangerie, tutungerie (veđi -IE);

-ETE (cf. vrabete): dovlete;

-ICĂ (ngr. -ικά pl. d. -ίκον): bacalica (cf. zaharica), giuvaerica (cf. diamantica) etc.;

-IE (cf. ferărie, pescărie): abagerie, băcălie, becerie, bogasierie, căftănie, călfie, căsăpie, căvăfie, ciobanie, dulgherie, rachierie, salahorie:—(cf. judecătorie, împărăție): agie, beșlegie, căimăcămie, ciaușie, hănie, mîrzăcie, olăcărie, pășie, saigie, vizirie, zapcie; —(cf. frăție, lăcomie): cărdășie, chelie, dușmănie, fudulie, hainie, mahmurărie, moftangie, mofluzie, murdărie, pelticie, surghiuie; —(cf. jucărie): ghidușie, măscărie, pehlivănie, rușfetărie;

-IME (cf. călărime, mulțime): arăpime, arnăuțime, cadînime, ienicerime, mazlîme, tătărime, vechilîme;

-ISMĂ (ngr. -ισμα): buiurdismă, harasladismă etc.;

-IT (cf. asfințit, călărit, ciripit): căftănit, cântărit, măhălit, mazilit, saigit, salahorit, sulemenit, tăbăcit;—(cf. morărit, văcărit) căimăcănit, ciohodărit (veđi -ĂRIT);

-URĂ (cf. lovitură): zapciitură.

V. Sufixe adjectivale :

- AŞ (cf. nevoiaş, pătimaş): boclucaş ;
- AT (cf. buzat): perciunat ;
- CIOS (cf. uricioş): măscăricios ;
- ÉN (sl. ěn; cf. bourén): mofturén, sinonim cu mofturos ;
- ESC (cf. românesc): agemesc, arăpesc, viziresc, zapciesc, arnăuţesc, bogdănesc, cărjaliesc ;—(cf. domnesc): agesc, ciauşesc, gelepesc, hantătăresc, mazilesc, păşesc, saigesc, spahiesc ;—(cf. băbesc): abăgeresc, bogasieresc, harbuzesc, salahoresc, samsaresc, surugesc ;
- ÉSCA (în nume de hore: cf. ardelenéscă, oltenéscă, Țigănéscă): arăpéscă, arnăuţéscă, cadînéscă, cerchezéscă, ciobănéscă, gelepéscă, lăzescă, tăbăcăréscă ;
- IT (cf. ciuruit): cângiuit ;
- LOG (cf. fomfolog, terfelog): moftolog ;
- NIC (sl. -nik; cf. sfetnic, zavistnic): mozavirnic, pazarnic ; (cf. datornic): măscornic d. măscară (archaic).
- OS (cf. fricos, sperios): bălăbănos, chelbos, duşmănos, hăzos, marafetos ;
- RIŪ (cf. auriŭ, plumburiŭ): tuciuiriŭ.
- ROS (cf. lăudăros, somnoros): mofturos, năzuros.

VI. Sufixe adverbiale, puţin numeróse :

- ESCE (cf. boieresce, frăţesce): beşlegăresce, ciobănesce, surugesce ;
- ETICA (ngr. -ετικα): sadetica.
- ÎŞ (cf. cruciş, orbiş): chioriş.

Cum se vede, numărul sufixelor românesce, cari se anină la tulpine de origină orientală, sînt fórte numeróse şi covîrşitoare celor de proveninţă direct turcescă. Pe de altă parte, alăturarea sufixelor turcesce (ce-î drept, în casuri mai puţin frecvente) la tulpine de diferite origini are o deosebită importanţă lingvistică, ţinînd sémă de caracterul óre cum exterior al influenţei osmanliei. Ambele aceste fapte, de ordine mai mult intelectuală, concură a demonstra intimitatea relativă a contactului etnic şi

procesul de infiltrațiune al elementului oriental în limba română.

§ 24. FORMAȚIUNEA PLURALULUI. — Pluralul vorbelor derivate din turcesce se formează pe cale analogică după următoarele norme¹⁾:

1. Numele masculine fac pl. în *-i*: bacal, baciū, beiū, călăuz, casap, cioban, dulgher, dușman, hagiū, hamal, moftangiū, mușteriū, pehli-van, salahor, surugiū, telal, vechil, zaraf.

Tot așa numele de plante: bostan, cais, har-buz, liliac, nufăr, salcâm; și de animale: bursuc, catăr; precum și un șir de vorbe ca: ciorapi (cf. colțuni), iminei și papuci (cf. pantofi), ciac-șiri și șalvari (cf. nădragi), butuci și tumurugi (cf. buturugi), perciuni și zulufi (cf. peri).

După aceeași normă procedeză adjectivele: abraș, agiamiū, bondoc, caraghioz, chel, chiabur, chior, ciacăr, fudul, hain, mahmur, murdar, peltic, pișicher, zevzec.

Puținele nume masculine în *-ă*: agă, calfă, pașă fac asemenea la plural: agi, calfi, pași (după analogia lui popă, vlădică).

2. Numele neutre fac pluralul:

parte în *-e*: anterie, arcane, baltage, buz-dugane, caice, cântare, capace, cazane, ciaune, ciubuce, gârbace, giamantane, hambare, iatagane, ibrice, ilice, mintene, sahanе, sumane;

parte în *-uri*: alaiuri, alișverișuri, bacșișuri, beciuri, benghiuri, boclucuri, buturi, caimacuri, calupuri, canaturi, câștiuri, caturi, chefuri, chibrituri, chilimuri, chilipiruri, chimiruri, chiu-puri, ciarșafuri, cilicuri, cituri, ciurecuri, cusu-

¹⁾ Cele mai multe din datele acestui paragraf sînt luate din *Gramatica elementară a limbii române* (Iași, 1897) a d-lui A. Philippide: un material bogat și metodic se află aci pus la dispozițiunea cercetătorului (p. 30-35). Cf. și Weigand, *Jahresbericht* IV (1897), p. 82-135.

rurî, dezghinurî, fesurî, fişicurî, fitilurî, giamurî, hapurî, hatîrurî, marafeturî, mărgianurî, mere-meturî, mezaturî, mezelicurî, mofturî, naurî, pervazurî, rafturî, soiurî, tacâmurî, taifasurî, tainurî, talazurî, telurî, téncurî, tighelurî, toirurî; şi colectivele: calabalic, parmaclîc, tamazlîc;

parte în *-e* şi *-uri*: acarete şi acareturî, amanele şi amaneturî, arşice şi arşicurî (şi arşicî), capóte şi capoturî, cerdace şi cerdacurî, coltuce şi coltucurî, conace şi conacurî, divane şi divanurî, găitane şi găitanurî, giuvaere şi giuvaerurî, halate şi halaturî, hangere şi hangerurî, iatace şi iatacurî, maidane şi maidanurî, metereze şi meterezurî, satîre şi satîrurî, sipete şi sipeturî, tavane şi tavanurî (şi tavanî, cu alt sens), tulpane şi tulpanurî, zimbile şi zimbilurî.

3. Numele feminine fac pl. în *-e*: ciorbă, fotă, giantă, havră; în *-i* şi *-e*: dulamă, năframă, tarabă; iar în *-i*: odaie, tingire.

Cele mai multe dintr'însele terminându-se în *-á* sau *-eá* (*-iá*) îşi modeléză ast-fel pluralul:

(după căţea, măsea, nuea, stea, surcea)—boiele, cafele, narghilele, perdele; abale, agale, basmale, parale, sacale; şi tot aşa masculinele: beizadea, farfara, haimana, mascara; (după argea, mărgea)—ipîngea.

Vorbele curmale, nazurî şi nurî au numai pluralul; léfă face la pl. lefî (cf. plăţî) şi lefurî (cf. hacurî); ocă: ocî, ocale sau rămâne neschimbat; dulap, tavan şi uluc fac pl. în *-i* şi în *-uri*, cu sensul diferenţiat.

Vorbele agă şi paşă pot avea un întreit plural: agî şi paşî, agale şi paşale (din agá şi paşá) şi chiar forma turcescă a pl. agalarî (în cronice, în bulgara, sërba şi albaneza) şi paşalarî (macedo-rom. păsălar).

În flexiune, toate vorbele populare au încercat modificările fonetice după prototipurile vechi ale limbei: arman face la pl. armene (de unde sing. și armén), boiele din boia (după gălbenele), liliicii din liliac, feligene și mintene din feligén și mintén, gavanóse din gavanos (cf. óse), gente din géntă (cf. gene din génă); ciomag face ciomege (după toiag), dar baltag conservă vocala finală, din cauza caracterului său mai puțin popular.

Vorbele agă, babacă, ducă etc. fac la genitiv: agăi sau aghi, babacă și babachi, ducă, duduchi și chiar ducii (după analogia cu bunică, doică).

§ 25. PARTICULE. — Interesante sînt și numeroasele particule (adverbe, conjuncțiuni și mai ales interjecțiuni), cari sînt și astăzi foarte populare și unele caracteristice: aferim! ama! aman! bre! carnaxi! haide! halal! haram! helbet! Apo! abitir, afif, amandè, barem, bașca, giaba, hici, peșin („îndată”), sanche, sic, taman; și forme compuse: ciat-pat, get-beget, ghioj-ghióre, goj-gogea, hurduz-burduz, techer-mecher; în fine, locuțiuni adverbiale: buluc, tabla-bașa, urdu-belea; cu diumul, cu ghiotura, cu toptanul.

Iată și următoarele cari, din cauza caracterului lor local ori sporadic, n'au putut fi trecute printre Vorbele populare.

Adverbe: ,

chez „toamnă” în cântecele dobrogene (Burada, 176: *Chez fata cadiului*, *Nepóta 'mpëratului*; 211: *Dar fata de unde o ia?* *Chez* din tîrg din Dobrogea). — KEZ, idem.

evet „da” în poezia populară (Alexandri, 136: *Turcii toți evet* (dicea). — EVEN, oui; bulg. serb. evet.

ioc „nu”, în jocul păpușilor și aiurea (Teodorescu, 121: *Para în pungă ioc*, *Mîncare de loc*; Bogdan, *Povești*, 118: la alt negoț nu se pricepe nici *ioc*). — yok, non.

Popular e și compusul *dibioc* „nu se află, nu se pomenesce“ (Marion, 19: c'ășa căreimăriță *dibioc* în tótă mahalaua). — *ДИВ* *НОК*, il n'y a pas (litt. pas de fond).

Interjecțiunî:

alalah! strigăt de admirațiune entusiastă în bala-dele nóstre și care nu-î de cât forma reduplicată a lui Allah! strigătul războinic al Mahometanilor (Alexandri, 167: *Alalah!* caî arăpescî! *Alalah!* caî tătărescî!).

avalim! bravo! într'un cântec din Covurluiu (Etymologicum, 2141: *Avalim* Tudor vitéz, Mulți 'ți mai mor de necaz!). — **EVALLA!** (ar. *eyvallah* „j'en jure par Dieu!“) oui! soit! (finalul sub acțiunea sinonimului *aferim*): bulg. *vallaha!* serb. *vallaa!*

dur! „stăi!“ într'o colindă (Teodorescu, 74: *Dur, dur, dur!* negrule, *dur!* Că nu-î fur, ca să te fure). — **DUR** (imper. d. *durmak*), arête-toi! alb. serb. *dur!* „stăi!“

ghêlai! vino! în poesia populară (Alexandri, 116: *Ghelaî* tu cu mine, Că te-oiu purta bine; Burada, 150: Tu fată a cadiului... *Ghelaî!* *ghelaî!* până colea). — **GEL**, (imper. d. *gelmek*), viens! serb. *gel!* bulg. *ela!* ngr. *ἐλα!*

hairusum (*airusum*!) să-î fie de bine! sinonim cu *halal!* (Marion, Universul d. 1893, No. 15: *hairusum* d'ășa nevastă! Ibid. 1894, No. 21: *airusum* să-mî fie!). — **HAIR** *OL* sun, que bien te fasse!

îșala! expresiunea resignării musulmane în privința celor viitoare: 1. de o vrea D-đeū! corespunđend românesce lui „bun e D-đeū!“ (Zilot, 37: Nazîrul iarăși îi se fagăduia cu *îșala!* cum obiceinesc Turcii de đic... Teodorescu, 568: Turcii din gură striga: *Îșala* și *mașala!* 606: Impăratul d'auđia, *Îșala!* că le đicea); 2. (ironic) bravo! (Alexandri, Teatru, 352: să nu crîcnesci ciórá... *îșala!* am închis baragladina! 433: o mie cincî sute galbeni!.. *îșala!* *mașala!* m'am făcut chiabur!). — **INȘALLA** (ar. în *ša'allah* „s'il plait à Dieu!“) j'espère, peut-être: bulg. *îșalah!* serb. *inșalah!* alb. *îșala!* span. *oxalá!*

mașala! exclamațiune turcescă de admirațiune saū preservativ împotriva diochiului (litt. ce o vrea D-đeū): bravo! sinonim cu *aferim!* (Stamatî, 348: îi striga toți într'un glas: *aferim* și *mașala!* C. Negruzzi I, 24: Arnăuți strigară *mașala!* închinându-se până la pămînt; Teodorescu, 654: Tótă nunta 'mî chiuia, Letin đicea *mașala!*). — **MAȘALLA** (ar. *ma ša'allah* „ce que dieu veut“), à

merveille! bravo! bulg. serb. maşala! macedo-rom. maşala! (într'un descântec de diochiu).

salamalic! formulă de salutare a Orientalilor și care se obișnuiesc numai între musulmani: SELAM ALEKIM (ar. selam 'aleikum), que la paix soit sur vous! alb. bulg. serb. salamalek (selam alekim). Vorba revine la cronici și în cântecele populare (ca subst. corespunde turc. SELAMLYK, salutation):

a. în cronică, și sub formele literare „salamalechi“ și „selamalichim“ (Dionisie, 188: Pazvand aŭ făcut *salamlichiu*l său hiritisma către capigiu; 200: după *salamalichiu*l ce aŭ făcut agalele capigiulu; Cron. anonimă 140: Banul Cornea, îndată ce aŭ văduț pe Hadim-saip al Impăratulu, nimic alt n'aŭ mai căutat, măcar un *selamalichim* de la Musaip s'auđă, ci aŭ încălecat pe cal și aŭ luat crângul în cap. Revista II, 329 [Istoria Voevodulu Hangerli]: Deci după ce aŭ intrat (Turcul) și *salamu-alechi* i-aŭ dat (luț Vodă)...

b. în poesia populară, și sub formele „salamanic“ și „selamalic“ (Marian I, 138: Carabet gróznic pășia și la dînșii când sosia, A strigat *salamanic!* Vulpian, 24: Iar Căpitan-Pașa *salamanic* îi da. Și din gură o întreba; Teodorescu, 545: Tu *selamalic* l'e'i da (Turcilor) Și l'e'i ăice cu gura...; 564. Mai d'apropă când venia [ciaușul], Babei *selumlic* îi da).

Răspunsul la această salutare, ALEKIM SELAM, denotă românește ironic o mâncare turcescă (Alexandri, Teatru, 671: vreți și selém? .. *alechim-selém?* .. bucate turcesci? cum nu! Adă și *alechim-selém!*).

Spre a putea aprecia cum se cuvine importanța semantică a unor particule atât de răspândite ca barem, bașca, giaba, haide etc., observăm că printre împrumuturile lexicale unguerești nu figurăză nici-una de o circulațiune mai generală (bătăr = barem și mînten[aș] = pe-șin avênd numai valóre locală); că singurele particule slavone: ba, da, iar... aŭ importanță sintactică (pe lângă ad-verbale aevaa, aidoma, tocma=taman, nesam-netam=techer-mecher); și în fine, că gréca modernă rivaliséză, sub acest raport, cu turcesca: pe lângă

adv. „măcar“, sinonim cu barem și el însuși de origină orientală (ngr. μακάρι și μαγάρι d. turc. și cuman. magar „fortasse“, de unde alb. bulg. sêrb. magar și măkar), gréca modernă a dat limbei române un șir de particule caracteristice: agale (ἀγάλι), alabàbula și arababùră (ἀλλαμπάμπουλα „pêle-mêle“, de provenință italiană ca și alivanta = tumba d. it. tombolo), alandala (ἄλλ' ἀντι ἄλλα „altele în loc de altele“), anapoda (ἀνάποδα), anocato (ἀνωκάτω, arababură), sêrta-fêrta (σέρτα-φέρτα „allées et venus“) etc.

Acéstă constatare, pe lângă cea făcută cu ocaziunea sufixelor, ne îndreptășește a afirma, că influența turcescă nu are, în totalitatea extensiunii sale, un caracter superficial și transitoriū (cum s'a susținut în atâtea rîndurî) și că dacã multe turcisme sînt expuse să pèrã definitiv din limba nóstră, apoi unele particule și sufixe orientale cu rădăcinî adîncî în graiul popular vor resista de sigur acelei disparițiunii treptate în evoluțiunea limbei.

§ 26. VERBE. — Pe calea directă limba română n'a dobîndit din turcesce nici un singur verb, lucru remarcabil și care 'și găsesce pôte explicațiunea în finala Infinitivului (-mak sau -mek), care nu e susceptibilă de a fi românizată.

Altminterea, o stare analogă reflectéază influența maură în Spania: din araba, spaniola n'a moștenit direct nici un verb, ci din substantivele împrumutate ea a format verbe originale și conforme cu spiritul limbei.

Tot ast-fel cele mai multe forme verbale ale nóstre de acéstă categorie sînt derivațiuni din substantive turcescî: arcănesc, băcănesc, boiesc, căftănesc, călăuzesc, cănesc, cântăresc, căsăpesc, cătrănesc, chefuesc, chiaburesc, chiorêsc, conănesc,

ciomăgesc, dulgheresc, fisticesc, fudulesc, huzuresc, mazilesc, murdăresc, schingiuesc, sulimnesc, surghiunesc, tăbăcesc, zăpcesc, zoresc — toate după norma conjugării IV (afară de unicul amanetez). Câteva altele se formeză direct după analogia verbelor neo-grecesci, ca meremet-isesc, zeflem-isesc etc.; sau și cu prefixe ca DES-: desăxănez, desbogasieresc, descotorosesc, destoiesc, desturlăcesc; și mai ales cu IN-: încălîpez, închiaburez, încărdășesc, închiriez, înconduc, îndoloresc, înrăfturez, însăxănez etc.

Patru verbe (bășcăluiesc, chefăluiesc, hareci-luiesc și zorbăluiesc) au admis silaba verbală maghiară -LU (cf. burzuluesc, chezășluiesc), pe când sufixul verbal unguresc -UI se regăsește în che-fuesc și marafetuesc; verbele giugiulesc și pingelesc au suferit acțiunea analogică a lui fudulesc (cf. și sângeclesc); de asemenea, fesuresc și gebrăresc datoresc tot analogiei forma lor amplificată.

Alte verbe, în fine, puține la număr, ne au venit prin mijlocirea bulgareî. Acastă limbă, ca sërba și albaneza, a adoptat pentru Infinitivul ei aoristul (tot așa și româna în verbele neo-grecesci: afur-is-ire) și sufixul -is al aoristului verbelor derivate din grecesce îl adaogă la Infinitivul (-sam) sau la aoristul verbului turc (-disam). Ast-fel „atîrdisesc“ și „cortorosesc“ corespund verbelor bulgăresci atardisam și kurtulisam, direct derivate din turc. artyrmak (aorist: artyrды) și kurtalmak; după aceeași normă analogică a procedat „ciracladisesc“ în raport cu turc. çiraklamak (aor. çiraklady + sufixul aoristului grec -si). Asemenea verbe conțin deci la Infinitiv un îndoit sufix aoristic, de aci lungimea lor caracteristică, conținând un minimum de patru silabe.

Cap. IV : Elementul semantic

§ 27. ACCEPȚIUNI METAFORICE. — Sub raportul sensului, un număr însemnat de vorbe orientale au dobândit în românește o accepțiune figurată, ce pare a fi străină de limba originară : e în majoritatea casurilor, o eflorescență ideală proprie pe noul sol în care au fost resădite, ceea ce dovedește în același timp ce rădăcinii adânci au prins acele expresiuni în mintea poporului. Ast-fel, spre a ne mărgini la câteva exemple :

abraș, în sens de „piază rea“, rezultând din superstițiunea populară pentru caii abrași ;

benghiu pătrunse asemenea în sfera superstițiunii ca preservativ în contra diochiului ;

balama, aplicată articulațiilor corpului, deveni sinonim cu „picior“ ;

bocluc căpătâ sensul metaforic de „belea“ cu o nuanță materială (deja în turcesce) ;

catran, primitiv termin de marină, aplicat apoi unei stări de excitare morală („a se cătrăni“) ;

coltuc, cu o bogată evoluțiune semantică : perniță, colț de pâine, gest de refuz cu cotul („a arăta coltucul“), toate deducțiunile metaforice de la sensul primitiv „subțioră“ ;

lichea, de la înțelesul material de „pată“ trecu la cel moral de „om pătat, secătură“ ;

mehenghiu „iscusit, șiret“ înseamnă la adică „probat, pus la încercare“ după analogia metalelor supuse la piatra de probă numită mehenghiu ;

mușama, în sens de cocoloșire a unei fapte rele („a face mușama“) ;

meși, în sens de curaj („nu-î da meși să . . .“) ;

nuri, litt. „lumină“, se aplică feței luminoase și pline de grații.

Comparațiunile luate din sfera faunei (bursuc)

și a florei: bostan și dovléc, aplicate familiar capului (cf. tigrvă); fisticul a dat naștere lui fisticchiu (fig. bizar) și lui fisticesc (litt. a se se face verde ca fisticul: cf. sfeclesc); apoi din cercul meseriilor, și anume:

de la cizmarî noțiunea de „a înșela“ (calupciu, papugiū, pingelese: cf. înșel, litt. a pune șeua, deci a acoperi calul);

de la croitorî, noțiunea de mustrare, dojană („a trage cuiva un ibrișim, un tighel“), metaforă luată și de la bărbierî („a trage cuiva un perdaf“);

de la dulgherî, noțiunea de linie dréptă („a umbla ca pe ciripie“);

din sfera calului: ciapcân „șiret, șmecher“ (litt. cal ce umblă în sărite) și giambaș, litt. saltimbanc care 'și riscă viața (ambele deja în turcesce);

din jocul de cărți, terminul de coz („frumósă coz“), iar din jocul în arșice expresiunea „puiū de giol“ (Ispirescu: să dea puiū de giol la inel);

din sfera spectacolelor populare: cabaz e la adică scamator și măscăriciū e pur și simplu bufon saū pajață, mucalit însemnéză „actor“ și pehlivan „atlet“; caraghioz era numele arlecchinului într'o farsă fórté răspândită, care se reprezenta cu mai multă saū mai puțină rezervă (de unde sensul figurat al vorbeî „perdea“ ce servia de cortină acestuî teatru primitiv).

Ironia jócă un rol însemnat în domeniul împrumuturilor turcesce: marafet e propriū „sciință, talent“, ađi cu sensul de viclenie, nazurî; tot așa tertip, primitiv „proiect, plan“, iar ađi intrigă, chichițe. Vorbe ca aferim, agiamiū, babalic, berechet (în sens concret), chiolhan, cirac, fudul, habar, hal, halal, hatîr, haz, palavră, taifas etc. sînt întipărite de acea ironie optimistă

și caracteristică, ce poartă la noi numele turcesc de „zeflema“. Bufonul are o întregă sinonimică: cabaz, caraghioz, ghiduș, măscăriciū, mucalit și soitariū. Spiritul umoristic culminează în fecunditatea semantică extraordinară ce a dobândit în românesce expresiunea *moft*, pe când turcesce sfera vorbei e foarte mărginită, fiind pur și simplu un sinonim cu „giaba“. Ironia poporului, care n'a cruțat de parodiare o bună parte a elementului slavo-grec, urmărit de spiritul satiric al Românului până și în domeniul terminologiei religioase, a găsit în contingentul turcesc o adevărată mină de exploatare și de rezultatele ei beneficiază în permanență literatura umoristică.

§ 28. GENERALIZAREA SENSULUI. — Elementul militar a jucat un rol însemnat și soldatesca a fost unul din factorii principali în transmiterea turcismelor: de aci fenomenul remarcabil al generalizării în domeniul limbei a unei serii de termeni ce făceau parte la început din sfera exclusiv militară (unele, ca alaiū și chilipir, deja în turcesce):

alaiū, primitiv „regiment“, apoi paradă domnescă și la urma urmelor mulțime de ómeni, și cu o nuanță nefavorabilă (cf. laie);

beșlegă, odinióră căpitan de beșlii, dobîndi înțelesul de bătrân, mai ales nevoiaș (cf. *bêtrán*, primitiv soldat veteran);

buluc, companie de soldați, apoi generalizat în „glótă, dróie, grămadă“; tot așa bulubașă, comandantul unui buluc, ajunsese mai-marele unei șetre de țiganii;

buzduganul, odinióră unul din insigniile Domniei, trecu în domeniul basmului, unde deveni arma favorită cu care se luptă Feții-fru-

moși, iar sinonimul seǔ, topuzul, își găsi în cele din urmă un refugiǔ într'un joc de copii;

chilipir însemna la început prada soldaților în războiǔ, apoi lucru ușor (sau ieftin) dobândit;

dandana era sinonimul lui alaiǔ, ambele însemnând o pompă militară, din care n'a persistat în limbă de cât gălăgia ce o însoția;

deliǔ, soldat vitez din corpul deliilor, apoi înalt de stat, om bine făcut (cf. mai jos: levent);

duium era jaful în războiǔ, mulțimea de prinși țirîți în robie;

iamă e primitiv prada dușmanului și iureș, năvala soldaților la luptă;

léfă, primitiv „soldă“ (în special solda lunară a ienicerilor), de unde lefegiǔ corespunde întocmai lui soldat; tot așa la Romani, *stipendium* însemna la început solda legiunilor, apoi cu sens generalizat;

levent, voluntar din corpul călărașilor levinți, a dobândit sensul general de „sdravên, puternic“ (întocmai ca slav. *voinik*. primitiv „oștén, războinic“).

salahor se numia săténul care (scutit de dări) lucra la repararea unei fortărețe;

tain era anume merticul de proviant dat ienicerilor. . .

Apoi generalizarea numelor proprii, ca: Agem, Arnăut, Cifut, Fez, Halep, Misir, Mosul, Tarabulus etc.

§ 29. REMINISCENȚE ISTORICE. — La începutul secolului nostru localitățile mărginașe cu Dunărea aǔ fost bântuite de faptele nesăbuite ale câtorva rebeli în contra Porții, fapte ce aǔ lăsat un răsunet stăruiitor în limbă. Cel mai faimos dintr'acești haini a fost Pazvantoglu, Pașa al Diului

(Vidin), care, vrând să răsbune mórtea tatălui său, fost aian al oraşului, ucis de serascher, se puse în 1803 în fruntea a 10000 de Cârjali, cari comiseră excese nemaî pomenite, tăiând, arđând şi prădând pe toţi cari le cădeaŭ în mână. Sub Alexandru Moruzi, Pazvantoglu năvăli cu cetele lui în Oltenia (în Tîrgu-Jiŭ şi în Craiova) şi cine scăpă de sabie şi de foc, fu ciuntit fără cruţare. Până astăzi, numele de *pazvangiŭ* şi de *cârjaliŭ* denotă pe omul cumplit, al cărui cuget e aţintit numai la jaf şi la omor.

După exemplul lui Pazvantoglu, patru căpeteni, poreclite Dahî adică viteji, îşi recrutară un corp de bosniaci luxos echipaţi şi, sub numele de *Cabadahi*, îi trimeteaŭ prin oraşele şi satele sârbesci reclamând o decime din recoltă şi constringând pe locuitorii la angarale ¹⁾.

O altă căpetenie a lui Pazvantoglu, anume Manaf Ibrahim, care „în ţările turcesci dădese gróză mare cu ardere de foc, cu prădi, vîrsări de sânge“ (Zilot), intră sub Mihail Suţu în Mehedinţi cu cetele lui de *manafi* şi surprinse Clénovul într'o di de bîlciŭ, omorînd şi jăfuind tîlhăresce pe toţi cei adunaţi acolo. În acelaşi timp un alt căpitan de Cârjali, Carafefiz, cu cetele lui de *carafefizi*, dădu foc Calafatului.

Dintre eroii Zaveriei, figura ce a lăsat o amintire mai durabilă în imaginaţiunea poporului, a fost căpitanul arnăuţilor din oştirea lui Ipsilant, faimosul *Bimbaşa Sava*, care, trecînd în partea Turcilor, petrecea o viaţă de Paşă, rămasă proverbială: până astăzi „a trăi ca Bimbaşa Sava“

¹⁾ Boué, *La Turquie d'Europe*. Paris, 1840, vol. II, p. 159 şi vol. IV, p. 256 urm. Zallony, *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824, p. 229: Un homme brave est, selon les boyards phanariotes, un fat, un rustique, un rodomont, enfin dans leur langage, un *kabaday*.

însemnăză a duce un traiu plin de belşug şi fără grijă. El peri, tăiat de Turci, în Bucuresci şi tragicul său sfârşit intră în domeniul poeziei populare, române şi bulgare (Teodorescu, 484):

Fóie ş'o lălea,	— Paşa Chihaiă,
Ciauş că-î venia	Chiamă pe Sava,
Bimbaşil Sava;	Cu delibaşa,
Ciauş că-î venia,	Căpitan Ghencea,
Temenea 'î făcea,	Ca să bea, să bea
Din gură 'î dicea:	Ciubuc şi cafea.

Cap. V: Elementul lexical

§ 30. CARACTERISTICA LUİ. — Turcismele introduse în limba română nu provin toate din aceeaşi epocă. În afară de influenţa cumană anterioară stabilirii Turcilor în Europa (influenţă incontestabilă, dar care nu poate fi precizată din cauza intimei sale afinităţi cu osmania), introducerea elementului oriental s'a făcut, în răstimp de peste 3 secole, prin contact direct între Turci şi Români.

În acest lung interval se pot fixa două perioade succesive şi anume: un prim strat de turcisme din sec. XV—XVII şi altul din epoca fanariotă, sec. XVII—XVIII. Caracterul lor distinctiv e gradul de circulaţiune al stratului corespunzător şi mai ales starea provisorie sau permanentă a elementelor sale.

Intr'adevăr, mai toate turcismele din ultima perioadă, de ordine politică şi socială, au intrat definitiv în domeniul istoriei odată cu dispariţiunea Domnilor fanarioţi şi deci şi a influenţei imediate a Turcilor; o parte dintr'insele au rămas, dar neavând timp când să prindă rădăcinii în limbă, au dobândit în gura Românului o uşoră

nuanță de ironie și aș căzut în sfera comicului, devenind o mină bogată de exploatare pentru literatura umoristică. Acastă sörte curiosă a împärtășit'o de altminterea elementul turc recent cu cel contemporan neo-grec, a căruī ultimă fasă contrastéză în serioșitate și persistență cu grecismele anteriore epoței fanariote.

Cu totul diferit e caracterul turcismelor din prima periódă: ele aș pătruns în viața poporului, se bucură de o mare respândire și aș prins o formă definitivă în limbă. Ast-fel: amanet, basma, cântar, chirie, cusur, dușman, fotă, léfă, maramă, odaie, para, soiū etc. aș încă o viață lungă înaintea lor și nu se prea prevede termenul disparițiunii lor din graiul românesc. Numărul sufixelor și al particulelor turcesci, cari aș intrat în limba noastră, dovedesc asemenea o circulațiune intensivă (§ 23 și 25). Pe de altă parte, persistența turcismelor în poesia populară din Muntenia, Moldova și Bucovina (spre a nu mai vorbi de Dobrogea) — ca și în cântecele bulgare, sërbe, albaneze și neo-grece ¹⁾ — arată în de ajuns, că influența orientală nu s'a mărginit numai asupra Curții și claselor înalte, că ea n'a fost o simplă importațiune oficială (cum o credea răposatul Rössler), ci rezultatul necesar al unor raporturi intime și îndelungate.

Turcismele din Muntenia sînt în genere comune și Moldovei cu restricțiunile următoare:

În Moldova s'a conservat une-orī forma primitivă mai corect ca în Muntenia, unde a fost öre-cum românizată: bacal, badana, derbeder,

¹⁾ Elementul lexical turc a pătruns și în dialectele grecesci chiar din acele regiuni, cari n'aș stat niciodată sub dominațiunea osmanlie. Cf. G. Meyer, *Türkische Studien* I, 4.

duşamè, magaza, meidén, nohot, tiutiun reproduc mai exact prototipurile lor de cât formele muntencesi corespunzătoare: băcan, bidinea, derbedeş, duşumea, magazie, maidan, năut, tutun.

Unele turcisme foarte populare sînt înlocuite în Moldova (în total sau în parte) cu corespunzătoare de origine greacă sau slavă: ciorap (călţun), caldarîm (pavea), ciarşaf (prostire), dud (agud), tibişir (cridă), peşchir (prosop), tavan (sofit, alătura de bagdadie); dar şi vice-versa, însă mai rar: babacă şi nenecă (proprii Moldovei), duduca (domnişoră), dughiană (prăvălie). Aci trebuie să adăogăm cele câteva împrumuturi directe de la Tătari şi cari sînt proprii Moldovei (§ 6).

Alte-ori figurază în cele două ţări cuvinte diferite dar de aceeaşi origine orientală: bostandoléc, capangă-căpcană, haraba-chervan.

Dar o asemenea consideraţiune geografică s'ar putea aplica la toate elementele lexicale ale limbei.

În fine, unele turcisme foarte răspândite, odată introduse în limbă, au dat naştere la o serie de derivaţiuni proprii românesci pe lângă cele direct importate din limba originară. Ast-fel aba (afară de formele directe abagiş, abaie şi habaciş), a produs în românesce o întregă familie de derivate: abager, abageresc, abagerie, abăioră, abăluşă; chirie (pe lângă chirigiş), chiriaş şi închiriez; chel (pe lângă chelbaş şi cheleş), chelbe, chelbos, chelboşesc, chelie; cioban: ciobănesc (adj. şi v.), ciobănie, ciobănaş; duşman: duşmănesc (adj. şi v.), duşmănie, duşmănos; fudul: fudulache, fudulaş, fudulesc, fudulie; halva (pe lângă halvagiş), halvagerie, halvişă, halvişar, halvişarie; tabac: tăbăcar, tăbăcăresc, tăbăcărie, apoi tăbă-

célă, tăbăcesc, pe lângă târbăcélă, târbăcesc (dintr' o formă diferențiată : târbacă).

Tot așa sufixele -giu și -lic, ajungând de tot familiare urechii Românului, au provocat la rîndul lor forme derivate necunoscute limbii turcesci (§ 23).

Acastă influență nu trebuie negreșit exagerată. Firea celor două popore era prea profund diferită în credințele și aspirațiunile lor, pentru ca elementul oriental să fi putut pătrunde în sfera intimă a vieții, în cugetul și sufletul Românului. Mai toate turcismele sînt de ordine materială și se rapoartă, afară de politica și de arta militară, la nume de plante, animale și minerale, la casă, îmbrăcăminte și nutriment, la meserii, comerț și industrie. Viața religioasă și intelectuală au rămas cu desăvîrșire străine de acest contact secular : bilanțul elementului osmanliu nu conține nici o noțiune de ordine pur abstractă, nici un verb propriu-șis.

În această privință, e interesantă o comparațiune între influența turcescă din țările române (și din Balcani) și cea arabă din Spania. Condițiunile istorice și psihologice fiind mai aceleși, un asemenea paralelism presintă o mare analogie. Intr'un singur punct influența maură va diferi cu totul, sub raportul intelectual, căci araba fu, înaintea latinei, organul științei în evul-mediu și Universitățile din Cordova, Sevilla și Toledo au radiat asupra Europei confundată în barbarie. De aceea influența arabă asupra limbii spaniole nu se mărginesce numai la nume de impositate, de măsuri și greutateți, de stoffe și meserii — ci ea se resfrînge în terminologia științifică (botanică, chimie, astronomie, medicină) și în cea artistică, mai ales în arhitectură. Nu-

mai elementul religios lipsesce, pentru ca această acțiune culturală să se p^otă compara, în totalitatea ei, cu influența exercitată de Grecia asupra Italiei antice. Abstracțiune făc^înd dar de acești termiⁿi de ordine intelectuală, acțiunea limbei arabe asupra celei spaniole se confundă absolut cu a elementului osmanli^u asupra vocabularului românesc. „Ni la grammaire, ni la prononciation ne s'en sont ressenties. Le génie de ces deux langues était trop différent pour que l'une exerçât sur l'autre une action tendant à la modifier... Le vocabulaire seul a été enrichi de mots arabes. Sauf quelques rares exceptions, ce sont tous de termes concrets, que les Espagnols ont reçu avec les choses qu'ils désignaient. De ces substantifs se sont formés des verbes, et de ces verbes de nouveaux substantifs; mais tout cela s'est fait suivant les règles de la langue espagnole. C'est donc bien à tort qu'on a voulu quelquefois dériver des verbes espagnols directement de l'arabe“¹⁾.

§ 31. ROLUL LU^I CULTURAL. — Odată această rezervă făcută, trebuie accentuat rolul cultural al influenței otomane, sub care raport ea rivalis^eză întru câtva cu al elementului grec, superioară fiind influenței maghiare atât sub raportul numeric cât și sub al circulațiunii.

Intr'adev^{er}, din t^ote elementele străine cari în decursul timpurilor a^u îmbogățit fondul latin al limbei n^ostre, slava a exercitat fără îndoială acțiunea cea mai intensivă și cea mai durabilă. Insuflețiți de aceeași credință cu Românii, Slavii a^u lăsat urme neșterse în viața religioasă și

¹⁾ Dozy-Engelmann, op. cit., Introduction.

sufletescă a poporului nostru, urme consacrate prin vechimea și profunda lor infiltrațiune. Imediat după slava vine influența greacă, cea anterioră epocii fanariote, a cărei acțiune a fost mai mult de ordine intelectuală, resfrângându-se în domeniul religiunii, școlii, jurisprudenței etc. Rolul jucat de elementul grec în sfera învățămîntului și a legislațiunii se completează óre-cum cu acțiunea seculară a elementului turc în domeniul politicei și al artei militare.

Intréga epocă fanariotă este sub dependența imediată a vieții politice și sociale a Turciei. Curtea și societatea înaltă respiră o atmosferă absolut orientală și acesta nu numai în ceea ce privește administrațiunea și ceremonialul oficial, dar în viața de tóte zilele, în îmbrăcăminte și în mîncări, în felul de a fi și de a simți al claselor boieresci, se observă un contrast profund cu traiul anterior și cu viața noastră modernă. Acea calchiare a modei orientale a durat peste un secol și cu tot caracterul ei provisoriu și nepopular, ea constituie un capitol curios și înțeles din istoria civilizațiunii noastre.

Ne vom încerca a face, în paginile de mai la vale, un tablou cât se póte de fidel al acelei societăți turcité cu despotismul ei ridicul, cu eticheta-i severă, cu portu-i bizar și cu tóte apucăturile caracteristice epocelor de umilire și decadență a spiritului național. După această descriere a vieții artificiale, în care a vegetat boierimea noastră grecizată peste un secol și din care n'aũ rămas ađi de cât urme puțin apreciable, va urmă sintesa, după ordinea categoriilor, a influenței elementului turc în rezultatele-i durabile, așa cum ele s'aũ resfrînt asupra poporului și în parte asupra țărănimii noastre.

În corpul însuși al lucrării se va stabili o strictă demarcațiune între acest element arhaic și transitoriū și între cel permanent și popular prin introducerea divisiunii în Vorbe populare și Vorbe istorice, îmbrățișând ast-fel în totalitatea rezultatelor ei acțiunea seculară a elementului turcesc în trecut și în present.

§ 32. TURCISME ÎN MACEDO-ROMÂNĂ. — Dintre dialectele limbei române, cel istriian a rămas cu totul străin de influența turcescă, căci Românii din Istria, astă-dî aprópe slavizați, au pornit (după părerea lui Miklosich) nu din Orient, ci dintr'o regiune sudică locuită de Bulgari, ceea ce explică numărul preponderant de slavisme în graiul lor.

Dialectul macedo-român e din contra foarte bogat în elemente turcesci și stând chiar astă-dî sub influența imediată a administrațiunii și justiției otomane, el a adoptat o serie de termeni specialii și necunoscuți limbei daco-române. Aceste turcisme dialectale, existente cele mai multe în albaneza și în gréca modernă, se rapórtă :

1. la resortul administrativ : vilaiete „provincie“ (vilayet), sangiac „district“ (sanğak), valiū „gubernator“ (vali), megelise „consiliū“ (meğlis), cogea-baş „primar“ (hoğabaşy), caimacan „sub-prefect“ (kaimakam), zăbit „administrator“ (zabyt), ghiumbruche „acsiz“ (gümruk) ;

2. la domeniul religios : imarete „spital“ (imaret), vacăfe „fundațiune religiósă“ (vakf), bairame „serbătóre turcescă și petrecere la o nuntă“ (bairam), curbane „jertfă“ (kurban), sunete „circumcisiune“ (sünnet) ;

3. la justiție : mefchemée „tribunal“ (mehkeme), chiatip „grefier“ (kiatib), arzoaltă „petițiune“ ('arzi-hal), zândane „închisóre“ (zyndan) ;

4. la arta militară: aşchère „oste“ (asker), barotă „praf de puşcă“ (barut), ciadîr „cort“ (çadyr), talime „exerciţiū militar“ (talym), topă „tun“ (top), tufeche „puşcă“ (tüfek) etc.¹⁾

5. la noţiuni abstracte: avae „aer“ (hava), dunaia „lume“ (dunya), ihtibare „stimă“ (i'tibar). ihtizae „nevoie“ (iktiza), mărăze „întristare“ (maraz), nămuze „onóre“ (namus), săate „oră“ (sahat). zămane „timp“ (zaman), zănate „artă“ (zanat), zărare „pagubă“ (zarar);

6. la categorii diverse: ahure „grajd“ (ahor), aslanu „leū“ (aslan), bilbilu „priveghetóre“ (bül-bül), cubèe „cameră“ (kubè), lală „moş“ (lalà), madene „metal“ (maden), paiá „zestre“ (payè „rang“), şămdan „sfeşnic“ (şamdan), sufra „masă“ (sofra), zaerèe „merinde“ (zahirè).

§ 33. LIPSA TURCISMELOR ÎN ARDÉL. — Sub raportul circulaţiunii cel mai mare număr de elemente turcesci îl posedă graiul daco-român, şi anume în Muntenia, Moldova, Bucovina şi (mai puţin în) Basarabia. Cât privesce Ardélul, afară de oraşele limitrofe cu Muntenia, turcismele sînt ca şi necunoscute şi în locul lor figuréză echivalente maghiare, mai rar săsesci orî nemţesci. Ast-fel „chibrit“ se aude la Braşov, Sibiu şi pîna în Banat, dar mai obicînuite sînt echivalentele românesci „apringióre“ şi „lemnuse“, orî sinonimul nemţesc *raepelt* (Reibholz) saū cel maghiar *ghiufă*.

Iată o serie de asemenea paralelisme turco-maghiare: barem-batăr (bátor), catifea — barşon (bársony), basma — chescheneū (keszkenö), chibrit — ghiufă (gyufa), ciarşaf — lepedeū (lepedö),

¹⁾ Cf. Mihăilénu, *Studiū asupra dialectului Românilor din Macedonia*. Bucuresei, 1889, p. 57.

dulap—almar (almáriom), gialat—hoher (hóhér), lulea — pipă (pipa), mezat — cochivechi (kótyave-tye), perghel—țircălam (cirkalom), peșchir — chin-deu (kendő), rachiu — palincă (pálinka), rîndea — gialău (gyalu), saltea — strojac (Strohsack), țain—mertic (merték) tutun—duhan (dohány).

Apoi formele alternante, sinonime turco-maghiare deopotrivă cunoscute și la noi: berechet — belșug, calup — șan, gavanos (chiup) — borcan, haraciū — bir, leș — hoit, soiū — ném...

§ 34. TURCISMELE BĂNĂȚENE. — În graiul Românilor din Banat întîlnim din contră o serie de turcisme, cari însă, după părerea noastră, n'au venit de la Turci, ci direct de la Sërbiī din acele părți. La prima vedere, constatarea pôte surprinde. Intr'adevăr, Banatul a stat peste un secol și jumătate (1526—1716) sub stăpînirea Turcilor și ar fi cu neputință ca, în acest interval, să nu fi venit în atingere désă cu populațiunea indigenă. Dar un fenomen analog revine în slovena, ale cărei turcisme s'au propagat asemenea printr'o filieră sërbo-croată; de aceea Miklosich a omis, în monografia sa, slovena dintre idiomele slave direct influențate de turca.

Cercetând elementul oriental în glosarul bănățen adunat de Weigand¹⁾, constatăm analogii fonetice și semantice între turcismele Românilor din Banat și ale Sërbilor, cari nu mai lasă nici o îndoială despre caracterul proveninței lor.

Ast-fel Bănățeniī rostesc: băbăluc (în Rom.:

¹⁾ Weigand, *Jahresbericht* III (1896), p. 311—332. Incă un argument ôre-cum topografic despre caracterul sërbesc al turcismelor bănățene e faptul, că ele lipsesc cu desăvîrșire în graiul Românilor din țara Crișului și a Murășului, graiū studiat în timpul din urmă tot de Weigand, *Jahresbericht* IV (1897).

babalic), băglăma (în Rom.: balama), bașce și bașcevan (turc. bagçe și bagçevan), dolaf (în Rom.: dulap), întocmai ca Sërbiî: babaluk, baglama, bașca și bașcovan, dolaf etc. Asemenea forme ca argelă (în Rom.: herghelie) și atagan (în Rom.: iatagan) nu pot veni de cât de la formele sërbescî corespundătore: ergele și atagan¹⁾.

Sub raportul sensului, analogiile sînt și mai decisive: baș în sens de „tocmai“, bărăbar „egal“, bucluc cu înțelesul primitiv de „gunoiu“, burma „inel de logodnă“, divan „convorbire“ și divănesc „a conversa“ nu există de cât în sërbesce: bokluk, barabar, burma (prsten), divaniti (zboriti).

Ast-fel fiind, nu ne sîm a considera celelalte turcisme din glosarul bănățen ca împrumuturi făcute de-a dreptul din sërbesce. Așa:

arambașa, „căpitan de tálhari“ (serb. arambașa), avlie „curte și cimitir“, sinonim cu ogradă (serb. avlița), bunar „fîntână“ (serb. bunar), bårdac „cană de rachiu“ (serb. bardak), cāraboî „vitriol“ (serb. karaboța), condur „zestrea miresei“ (serb. kondura), dovlece (serb. dulece), hănger (serb. hanțar), ibrișin (serb. ibrișim), inat „ciudă“ (serb. inat), maframă (serb. mahrama), măscăresc „a înjura“ (serb. maskariti), misir „șesătură fină de bumbac“ (serb. misir), morut „violet“ (serb. mor), peștimală „șorț mare“ (serb. peștemali), podrum „pivniță“ (serb. podrum), socac „uliță“ (serb. sokak), tamam și tamam (ambele sërbescî).

Dacă analisăm turcismele, relativ puține la număr, aflătore în cel mai vechi dictionar bănățen, de la sfirșitul secolului XVII-lea, care a

¹⁾ (cf. *turama* „turcime“ la Vulpian, 77 (din Banat): Câtă frunză și iarba, Tot mai multă *turama*.)

fost studiat de Hasdeu și Crețu (cel din urmă reproducându-l întreg în „Revista Tinerimii“ din 1898), ajungem la un rezultat identic: la filiera sârbescă se mai adaugă aci și un intermediu maghiar (ortografia însăși a vocabularului e un-gurésă), căruia se datoresc următoarele vorbe cu accentuarea caracteristică a acestei limbi:

ábă „*pannus rusticanus sphiensis*“ (ung. ába);
 áfium „*herba soporifera*“ (ung. áfium);
 esutură „*mortarium*“ (ung. esutora);
 gòrbaes „*scutica*“ (ung. korbács);
 kòboz „*lyra*“ (ung. koboz) etc.

Majoritatea însă a acestor elemente orientale au venit, ca de obicei, prin mijlocirea Sârbilor din Banat:

gëjtàn (gëjtenyel) „*zona*“ — serb. gaitàu;
 hajda „*agedum*“ — serb. hàida;
 hëmbàr „*granarium*“ — serb. hambàr;
 ibrik (lăsat fără traducere) — serb. ibrik;
 ibrishin „*filum sericeum*“ — serb. ibrișim;
 konàk (fără traducere) — serb. konàk;
 kotùnë „*magale*“ — sârb. katùna „*métairie*“;
 lefegsiu „*stipendiarius*“ — serb.?
 mëjdàn (fără traducere) — serb. mëjdàn;
 mëjmùcă „*simia*“ — serb. màimùnče;
 meshinà „*pellis ovina*“ — serb. meșin;
 mëtràk „*baculus*“ — serb. matràk;
 Misir „*Aegyptus*“ — serb. Misir;
 mosòr (fără traducere) — serb. mosòr;
 olàk (olëkar „*cursor*“ și olëkàresc „*cursor*“) — serb. ulàk.
 sulimàn (fără traducere) — serb. sulimàn;
 tipsie (fără traducere) — serb. tepsia.

Iată principalele din aceste pretinse turcisme bănățene (cu citate din scriitori locali sau din cântecele populare):

AIDAMAC „*bită*“ (Tichindél, 403: proptindu-se în *aidamacul* lui gróznic cu carele lovia lei și urși) — serb.

haidamak „toiag“ (numai în sërbesce cu acest sens); la noi și aiurea, vorba are sensul de „vagabond“.

ARGELAR „hergheligiū“ (Marienescu, 68: Unde 'și béu ciobaniū banii și *argelarī* 'și mănăcă cai); — serb. ergele, cu sufix românesc.

ARMIG „armăsar“ (Vulpian 34: Cu soră-sa ce 'mī lucră? De doi *armiği* o lega); vorba se aude și în Valea Crișului (Frîncu-Căndrea); — turcul AR[G]AMAK „cheval de race arabe“ e cunoscut și în Dobrogea (Crăsescu I, 226: plecase călare pe un *arhamac* turcesc). Vorba însăși e tătarăscă, de aceea revine la Ruși (arganakū „armăsar de soiū“), la Poloni și la Ruteni (rumak): de la cei din urmă. de la Ruteni, aū căpētāt'o probabil Moțiū și Bănățeniū.

AVLIE „curte, ogradă“ (Vulpian, 84: porțile le deschidea, Nunta 'n *avlie* tuna); — veđi mai sus.

BABALUC, în locuțiunea „din bābāluc“, adică din moși strămoși; — veđi mai sus.

BACA „veđi bine!“ (Țichindél, 279: este în Alcoran scris, iarăși întrebă dervișul, că toți Turcii sînt frați unul cu altul? *Baca!* cum n'ar fi dacă este? răspune Sultanul); — serb. baka d. turc. bıkmak „regarder“.

BĂRĀBAR, de unde BARĀBĀRESC „a se împăca unii cu alții“; — serb. barabar „asemenea“ (turc. barabar „également, ensemble“) și barabariti „a se asemăna“.

BUCLUC „bālegar, gunoiū“ (Mangiuca, Călindar d. 1883: dacă în Aprilie cade neūă, atunci se îngrașă pămîntul mai bine de cāt de *bucluc*); — serb. bokluk (ca și turc.) „fumier, ordure“.

BURMA „inel de logodnă“ (Hodoș I, 56: Fă-mē *burme* și inele Lă mândra pe degețele); — veđi mai sus.

CABANIȚĂ, haină țărănescă lungă; — serb. kabanița „zeghe, zăbun“.

CĀLAI „cositor“ (Convorbiri XXVI, 451); — serb. kalaī (turc. kalay) „étain“.

CARVAN „chervan“ (Marienescu II, 256: De un *carvan* domnesc și negustoresc, Ce-l acoperit cu pocrov negrit); — serb. id. (turc. kervan).

DIVĀNESC „a sta de vorbă, a conveni“ (Hodoș I, 62: Să ne *divānim*, Unde să ne întilnim; Șeđetőrea I, 274: da unde ți-e fata să *divānesc* eū cu ea?); — serb. divaniti „a convorbi“ d. divan „adunare“ (cf. rom. cuvîntare cu lat. conventum).

DUGHIAN „prăvălie“ (Hodoș I, 181: Și să duce la *dughian*, Să ia la drăguț duhan);—serb. dučan (turc. dukian); în Moldova: dughiană.

GHIUTURA „ghiotura“ (Hodoș I, 35: I-ași da bani cu *ghiutura*);—serb. dūtura (turc. götüre) „en bloc“.

INAT „pică, pizmă“ (Hodoș I, 123: Cine are *inat* pe noi, Otrăvi-s'ar până Joi);—seb. inat (turc.-ar. i'nad) „entêtement“, ngr. ιβάτι (=πεισμα), mcr. inate „încăpăținare, necaz“. Graiul muntén cunósce numai forma derivată *inacciu*.

MĂRĂMIȚĂ, diminutiv identic cu „mărămióră“ (Vulp. 40: *Mărămița* cea nouă Părea că e ruptă 'n două);—serb. maramița (veđi mai sus: maframa).

MARMAZIŪ „(vin) purpuriŪ“ (Simeon Dascălul I, 412: miere multă și bună de care fac mied așa de bun, cât se potrivește *marmaziului*; Vulpian, 34: Tot rachiŪ d'al *marmaziŪ*, Care'i tare și bețiŪ);—serb.(?): cf. turc. mor „bleu foncé“ și mazy „noix de galle“.

ORTAC „tovarăș“ (Hodoș I, 176: Li-aș striga că's blestemați, Dar cu toți'i 'm'i sînt *ortaci*; Coșbuc: să-și plângă pe *ortacul* lor);—serb. ortak (turc.) „compagnon“, cuman. ortak „socius“.

PĂIVAN „pripon“, de unde PĂIVĂNESC „a praponi calul“ (Vulpian, 35: Voinicu că 'm'i sosese, Murgu *păivănesce*); DESPĂIVĂNESC (Id. 57: Că [murgu] mi-e *despăivănat*, Fuge cu șaua pin sat) și ÎMPĂIVĂNESC (Ibid.: El murgu *împăivănia*, Cu fata 'n luptă se da);—serb. paivan „funie de cai la pășune“, litt. funie de legat picioréle calului (turc. paivant=pers. paibend „entrave“ d. pa „pied“ și bend „lien“); ruten. poivan „funie lungă“.

PODRUM becŪ „pivnița“;—serb. podrum (turc.) „cave à vin“ (d. ὑπόδρομος).

RACHIE „rachiŪ“ (Bibicescu, 330: Un acău de *rachie*, De *rachie* marmazie);—serb. rakiša (turc. raki) „eau-de-vie“.

Conchidem dar că, în graiul bănățén n'a persistat nici o singură urmă despre o directă influență turcésă și lăsăm pe séma istoricilor explicațiunea acestui fenomen interesant¹⁾.

¹⁾ Ne mulțumim a reproduce, ca explicațiune provisorie, ur-

§ 34^a. CONSIDERAȚIUNI LITERARE. — Turcismele considerate din punctul de vedere literar sugerează următoarele observațiuni.

În vechile texte religioase nu se află nici o urmă de element osmanliu din cauza lipsei complete de noțiunii abstracte în aceste împrumuturi; de aceea literatura teologică este în principiu exclusă din bibliografia noastră ¹⁾.

Cu atât mai bogat e reprezentat acest element la cronicari (mai ales la cei moldoveni): cel mai vechi, Moxa, e de pe la 1620, cel mai recent, Zilot, de la 1821, așa că literatura analitică îmbrățișează două secole și coprinde peste douăzeci de scriitori, între cari primele nume ale vechii noastre literaturi: Ureche, Cantemir, Costinesci, Neculce.

Negreșit, sub raportul numeric, se observă

mătorele două importante pasaje din „Temișana sau scurta istorie a Banatului temișan“ (publicat de A. Treb. Laurian în Magazinul istoric IV. 285): Ahmet, după ce luă Temișóra, trimise pe Hasan să percurgă ținutul; și așa Turcii luară Lipova, Cinada, Micloșul, Ciacova, Jamarta, Beșchereciul. Cândă și lóte celalalte locuri întărite, de la Mureș până în Tisa. *Lugoșul, Carunsebeșul, Mehadia și ținuturile muntóse*, cari acum se numesc Olisura și Almaș, până unde Caraușul dá în Dunăre, *rémase atunci în pace*, fiindcă Turcii se vedea Domni peste totă țara și castelele cele vechi și caduce, cari se mai afla, nu era de nici-o importanță. Ibid. 286: Sub domnia turcescă se schimbă fața Temișórei: în Temișóra, ca și în Belgrad și la Buda, se puseră Pași cu câte două tuiuri...; în Ciacova, Verșeș, Jamarta, Beșchereciú, Becia, Panciova, Noua-Palanca, Rușava și altele se puseră Bel; în diversele districte zapcii pentru strângerea veniturilor și în Temișóra haznadar; și în fie-care sat câte-un serdar... Pre lângă contribuțiunile mari puse pe ómení și pe vile de tot genul, disciplina cea despotică a Turcilor, introducerea mahometamismului, construirea giamiilor în locul bisericilor creștine apésară pe Románi... *Mulți fugiră din șesurile dominate de Turci și trecură în părțile muntóse ale Amlașului și Lugoșului... dar în locul lor se întinseră Sêrbii cei invêțați cu jugul turcesc.*

¹⁾ Cele câte-va turcisme din Viețile Sfinților de Dosofteiu (ca cobuz, corban, năut, raft-etc.) nu derivă direct din turcesca, ci prin mijlocirea rusei sau sêrbei în cari erau scrise textele utilizate de scriitorul religios la alcătuirea operei sale.

o progresiune din ce în ce mai mare a elementului oriental în aceste anale ale trecutului nostru, progresiune ce merge paralel cu caracterul mai mult sau mai puțin arhaic al analistului: ea apare la Ureche, se accentuează în operele Costinescilor, devine însemnată la Neculcea și Mustea și culminază în scrierile lui Cantemir¹⁾, Enache Kogălnicenu, Văcărescu și Beldiman.

Până la ce grad extrem a putut merge această introducere, oficială și literară, a turcismelor, ne arată două curioase documente, ambele publicate de Kogălnicenu în Archiva românească (primul anonim, iar al doilea atribuit lui Beldiman): Istoria oștirii ce s'a făcut asupra Moreii în 1715 și Jurnalul mergerii boierilor deputați la Țarigrad în 1822²⁾. Dar pe când aceste relațiuni istorice, ca și Istoria împăraților otomanii de Văcărescu, au mai mult un caracter literar, Condica de obiceiuri a Logofetului Gheorgache și mai ales Descrierea Moldovei de Cantemir posed o înaltă valoare culturală, ce va fi scosă în relief atât în partea a doua a acestei Introduceri cât și în cursul studiului însuși.

Nu mai puțin bogate în turcisme sînt documentele, fie ele pur istorice (ca cele coprinse în Archivele publicate de Kogălnicenu și Hasdeu, în Istoria d-lui V. A. Urechiă și în Uricariul lui Codrescu), fie ele de ordine culturală,

¹⁾ Literatura orientală a influențat profund spiritul domnescului scriitor: sintaxa turcească cu periódele-i enorme și cu verbul final se oglindesc în a sa *Istorie ieroglifică*.

²⁾ Tot așa biograful lui Mavroghene, Pitarul Hristache (1818), scrie adesea într-o formă ibridă, care aduce aminte de faimosul stil epistolar germano-francez din timpul lui Frideric-cel-Mare:

Din *damut* și din *chiafir*,
Și din *as* și din *caldir*...
A dice *al* și nu *az*...

ca foile de zestre (de la cea mai veche din 1669 și până la cea mai nouă din 1821), inventare (catastiful averii mănăstirii Galata din 1588), condicti (de la cea mai veche din 1693 a lui Brâncovănu și până la cea mai nouă din 1813 a lui Caragea) și tarife vamale (de la cel mai vechiu din 1761 și până la cel mai recent din 1870).

Acest material abundent, completat cu Teatrul lui Alexandri, cu Nuvelele istorice de Costache Negruzzi și Odobescu, cu Romanul lui Filimon și cu Scrisorile lui Ghica, va servi să illustreze influența arhaică a elementului turcesc.

Pe de altă parte, literatura populară (cântece și basme din toate țările române) cu operele lui Pann, Ispirescu, Créngă și Jipescu, și literatura beletristică contemporană (Gane, Delavrancea, Crăsescu, N. Xenopol) completată cu scrierile umoristice ale lui Orășanu, Caragiale și Marion, vor procura doveșile cele mai autentice despre continua circulațiune a aceluiași element în diferite pățuri ale societății române din secolul nostru.

Cap. VI: Elementul onomastic

§ 35. NUME DE PERSONE ȘI DE POPÓRE. — Principalele nume etnice ce le-am împrumutat de la Turci sînt:

Agem „Persia și Persian“ (arhaic), Arap „Negritén“, Arnăut „Albanez“, Bogdan „Moldova și Moldoven“ (la Turci cari au împrumutat numele de la Moldoveni), Cazac, Cazálbaș, sinonim cu Agem (arhaic), Cerchez „Circasia și Circasian“, Cenghenea „Țigan“ (ironic), Cifut

„Evreună“ (ironic), Ciutac „Dobrogén“ (ironic) Habeş „Abisinia şi Abisinian“ (archaic), Iflac „Muntén şi Muntenia“ (la Turci), Tatar, Turc.

Apoi nume geografice (afară de menţionatele Agem, Bogdan, Cerchez, Habeş şi Iflac) ca: Anadol „Asia-Mică“, Azac „Azov“ (archaic), Bugiac „Basarabia de Sud“, Crîm „Crimeia“, Misir „Egipt (şi Egiptén)“, Sacâz, numele turcesc al insulei Chio, Şam „Damasc“.

De la acestea derivă o serie de nume proprii, cari din personale au devenit patronimice, ca¹⁾:

Agemolu (Agem), Arnăutu, Bagdat, Cazacu, Cerchez, Cifut (Cron. III, 235: Cifut Manolache Postelnic mare), Hăbeşescu (numele unui Hatman sub Petriceicu-Vodă), Misir, Tataru (Tătăranu, Tătărescu), Turcu şi Turculeţ (căpitan moldoven care călăuzi pe Sobieski în fuga-i din ţară); apoi Caraiman sau Caramanliū, Filibiliū (turc. Felibe „Filipopole“), Halepliū (din Halep) şi Lehliū („Polon“).

Alte nume proprii derivă de la diferite ocupaţiuni:

a) militare: Beşléga şi Beşlegénu, Chihaiia, Ciauşescu, Mazilu, Şeiménu, Solacolu;

b) civile: Bacalu („băcan“), Bacalbaşa („stăroste de băcani“), Bacaloglu („fecior de băcan“), Burazan („trîmbiţaş), Catargiū („care mină catîri“), Chebapce („care gătesce fripturi“), Cioban, Condur şi Condurache sau Conduratu („cizmar“), Gialep („negustor de oi“), Hamangiū („care ţine o baie“), Maimarolu („fecior de architect“), Mehtupciū („scriitor“: cf. Grămăti-

¹⁾ Izvóre: *Archiva istorică* I, 89—90; *Şeşătórea* II, 11—16 şi *Anuarul Bucureştilor*.

cescu), Papazoglu („fecior de popă“ : cf. Popescu), Rahtivan („îngrijitor de rafturi“), Saegiū („strîngător de oierit“), Samurénu, Şapcaliū („care poartă şapcă“, adică europén).

Alte nume, după porecle:

a) bune sau favorabile: Aslan („leū“), Bababan („şoim“ : cf. Socolescu şi Şoimescu), Zăgănescu („vultur“); Beiu („Domn“), Cilibiū („nobil“ : cf. Boierescu), Mîrzescu (mirza=bey); Hagiū (Hagiade, Hagiescu, Hagiopol), Hazu, Hurmuzache („mărgăritărel“) şi Urmuzescu (cf. Mărgăritescu); Caracaş („cu sprîncene negre“) şi Samurcaş („cu sprîncene de samur“), Caragea şi Carageale („negrişor“ : cf. Negruţ);

b) rele sau nefavorabile: Baltag şi Buzdugan, Cazan, Ciacărescu, Cianac, Ciolac, Cioltariū şi Ciuchină, Culoglu („fecior de rob“), Saftian, Şeitănescu (= „Drăculescu“, porecla Cantacuzinescilor), Tăuşanu (tavşan „iepure“; cf. Epurénu).

Altele, mai puţine la număr, reprezintă chiar nume orientale, ca: Aman, Amzea (Hamza), Asan (Hasan), Calenderu („derviş“ : cf. Dîrviciū în baladele bucovinene), Cantemir („sânge-fier“, nume tatar), Eminescu (emin „intendent“; la Bulgarî Eminovič), Hadîmbu („famen“) etc.; şi numele feminine: Sultana şi Sultânica.

Sufixul -oglu (reduc -olu sau -ol) înseamnă „fiū“ şi corespunde grec. -pol şi rom. -escu sau énu: cf. Bacaloglu, Maimorolu, Papazoglu; Hagiopol şi Hagiescu, Beşlegénu şi Samurénu; forme diminutive: (turcesce) Caragea, (grec.) Hurmuzache, (rom.) Turculeţ.

§ 36. NUME TOPICE. — Afară de numele cetăţilor ocupate de Turci (Akkerman sau Cetatea Albă, Bender sau Tighinea şi Cule sau Turnu)

carî revin adesea la cronicari, harta topografică a României (abstracţiune făcând de Dobrogea şi de Bugiac) e presărată de un şir de localităţi cu nume turco-tatara carî derivă¹⁾:

1. în majoritate, de la nume proprii :

Aslan, loc în Iaşi ; Bacal, loc în Fălciu ; Bagdat, sat în Rîmnicu-Sărat ; Bairac şi Baraictar (sau Bairactar), loc în Prahova ; Balaban, movilă şi insulă în Ialomiţa ; Baş-ciauş, sat în Iaşi ; Becher, insulă în Ilfov ; Beiu, sat în Teleorman ; Bondoc, loc în Ilfov (Bondoci, sat în Olt) ; Buiibaşa, sat în Ilfov ; Bursuci, sat în Tutova (Bursucani, sat în Covurlui, şi Bursuceni, sat în Botoşani) ; Buzdugan, loc în Vâlcea ; Caraiman, munte în Prahova şi sat în Dolj ; Cazac, sat în Némţ (Cazaci, sat în Dîmboviţa şi Argeş) ; Căzănesci, sat în Olt, Mehedinţi, Argeş, Ialomiţa, Vâlcea ; Cerchez, pădure în Mehedinţi (Cerchezeni, sat în Botoşani) ; Ciacâr, târg în Brăila ; Cîuş, sat în Rîmnicu-Sărat şi Buzău (Cîuşar, vale în Mehedinţi, şi Cîuşesci, sat în Argeş) ; Cilibi, sat în Iaşi (Cilibie, sat în Buzău) ; Cioban, vale în Dolj şi măgură în Gorj (Ciobănesci, sat în Vâlcea şi Dîmboviţa) ; Ciocchină, târg în Ialomiţa ; Ciomăgesci, sat în Argeş şi Olt ; Conduratu, târg în Prahova : Copuz, sat în Ialomiţa ; Hadîmbu, sat şi schit în Iaşi ; Hagi, movilă în Brăila (Hagieni, târg în Ialomiţa, şi Hagiesci, sat în Ilfov şi Vlaşca) ; Haimanale, sat în Buzău, Ilfov şi Prahova ; Harap, loc în Bacău ; Hermezi, sat în Iaşi ; Lehli, sat în Ialomiţa ; Mahala, sat în Olt şi Dîmboviţa (Mahalale, schit în Vâlcea) ; Martalogi, sat în Argeş ; Mazil, pârîu în Mehedinţi : Micşunesci, sat în Ilfov şi Némţ ; Mirza, sat în Dolj (Mirzănesci, sat în Teleorman, Mirzasca, pârîu în Vâlcea, şi Mirzesci, sat în Iaşi) ; Rahtivan, sat în Prahova ; Saitan, pădure în Ialomiţa ; Salahor, sat în Tecuci ; Spahi, sat în Gorj ; Suliman, sat în Ilfov ; Sultan, sat, vale şi del în Prahova ; Tataru, târg în Brăila şi Prahova, sat în Rîmnicu-Sărat şi Iaşi, pârîu în Buzău, lac în Brăila şi munte în Prahova (Tătiran, sat în Dîmboviţa, Prahova, Vâlcea ; Tătărăşeni, sat în Dorohoi ; Tătara, sat în Co-

¹⁾ Frunzescu: *Dirctionar topografic al României*. Bucuresti, 1872.

vurluiu; Tătăreii, sat în Dîmbovița și Olt; Tătărescî, sat în Tecuci și Teleorman; Tătăruși, tîrg în Sucéva); Turcu, movilă în Ialomița, Dolj și Muscel (Turcenî, sat și munte în Gorj; Turcescî, sat în Vâlcea și Argeș; Turcôica, movilă în Ialomița; Turculeț, dél în Rîmnicu-Sărat).

2. puține numai, de la nume comune :

Băcanî, sat în Tutova (Băcănescî, sat în Némț); Beciü, sat în Buzëu, Olt și Rîmnicu-Sărat; Beilic, sat în Buzëu și Ialomița; Caraula, sat, dél, vale și pârîu în Dolj; Cătun, sat în Vlașca, Dîmbovița, Prahova, etc. (Cătunaș, sat în Argeș, și Cătunenî, sat în Vlașca); Cerdac, sat în Putna și Rîmnicu-Sărat, munte în Némț; Cherestea, loc în Rîmnicu-Sărat și Putna; Cișmè, sat în Botoșani (Cișmele, sat în Covurlui); Han, movilă în Ilfov; Lilieci, sat în Ilfov; Meterez, munte în Dîmbovița; Mizil, tîrg în Buzëu; Odaî¹⁾, sat în Botoșani, Tecuci și Teleorman (Odăi, sat în Prahova, Ilfov și Buzëu; Odăița, sat în Teleorman); Salhana, sat în Prahova; Schele, tîrg în Gorj.

La acestea s'ar putea adăoga localități în Brăila și Vlașca, cari, fiind raiete turcescî, aũ păstrat până astă-đi numiri de sate și tîrguri, ca : Asan-Aga, Mola, Muftiü, Naip, Nazir, Vizir.

Un exemplu de turcire a unui nume înainte românesc oferă CòZIA, plaiü și mănăstire în jud. Vâlcea. Actul de fundare din 1388 numesce aceiași localitate *Nucet*²⁾, așa că „Cozia“ e simpla traducere a vorbei (turc. koz „nucă“): cf.

¹⁾ Odaia Banului, sat în Buzëu; Odaia Popei, sat în Covurlui; Odaia Protopopului, sat în Ialomița; Odaia Sèrbilor, sat în Fălciü; Odaia Turcului, sat în Dîmbovița; Odaia Vizirului, sat în Brăila, și Odaia Vlădicăi, sat în Ilfov.

²⁾ Hasdeu, *Istoria Critică* I, 129: „Bine am voit Domnia mea a ridica diu temelie mănăstirea... la locul ce se chëniă *Nucet* lângă Olt, ce se numesce *Cozia*“. Și ađi se chëniă „*Nucet*“ diferite sate în Dîmbovița și Prabhova, precum și mănăstiri în Dîmbovița și Buzëu, iar *Nuct*, un dél în Rîmnicu-Sărat.

Arachoba, sat în Grecia (din sl. oréchu „nucă“) și tot acolo satul Καρβαί, litt. Nucii.

Cap. VII : Elementul folkloric

§ 37. PROVERBE ȘI DICETORI. — Influența orientală nu s'a mărginit numai în sfera vocabularului, ci s'a întins și în unele domenii ale literaturii populare, ca proverbe și snóve. Acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, ca și asupra celei balcanice, e destul de importantă. Indicațiunea cea mai veche o aflăm în cronicarul Neculce (II, 257) care, vorbind de prieteșugul ce făcu Antioh-Vodă cu Leșiș, observă : „Nu face ca tată-séu Cantemir-Vodă, să se puie împotriva unei crăii cu o mână de ómenii slabi : paza bună trece primejdia rea, mielul blând sughe la două mume, capul plecat nu l prinde sabia . . .“¹⁾

Cele două din urmă proverbe, cari sună așa și în turcesce, precum și câte-va altele mai jos enumerate, sînt destul de vechi și caracteristice spre a merita o atențiune specială din partea etnografului. De aceeași natură sînt proverbele ca : Apa trece, pietrele rămân, Ce e scris omului trebuie s'o pătiméscă, Mai bine o învoială strîmbă de cât o judecată dréptă, Sărută mâna ce nu poți mușca etc., importante sub raportul social, politic și religios.

¹⁾ O mențiune și mai veche la Miron Costin (I, 304), care, vorbind de firea nesățioasă a Domnilor și a Impăraților, citéază proverbul turcesc : „Dece derviși pe un covor pot încăpé, iară doi împérați într'o țară nu încap“. Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (p. 32), citéază proverbul turcesc relativ la caii moldovenesci : 'Așem dilberi Bogdan bargiri mes 'udir „Un tînér Persan și un cal moldovenesc sînt mai lăudați de cât toți ceilalți“.

Unele din aceste proverbe par a fi însă de origină modernă și mijlocitorul lor a fost Anton Pann, ale cărui cărticele des citite sînt direct influențate, ba une-orî literal traduse din turcesce. Ast-fel: Cine caută prietenî fără cusur, fără prietenî rămîne, Cine se grăbesce, curînd ostenesce, Cu mai marii tēi daravere să n'aibî, Limba taie mai mult de cât sabia, Nebunul are inima lui în gură și înțeleptul are limba lui în inimă, Nu cine trăiesce mult scie multe, ci cine umblă mult...¹⁾ Același caracter de importățiu-ne îl aū proverbele ce figurēză mai jos sub numerele 11—16.

Omitem în enumerațiunea de mai la vale proverbe de un caracter prea general, ca: Bate fierul, până e cald, Calu de dar nu se caută pe dinți, De cât la anu un boū, mai bine ađi un oū, Limba óse n'are și óse sfăramă, Lupul își lépēdă pērul, dar năravul ba, Munte cu munte nu se întilnesce, dar om cu om se întilnesce, Pescele de la cap se împute, Plete lungi și minte scurtă, Sătulul la flămînd nu crede—ce le regăsim la mai tóte popórele, și decî și la Turcî.

Pentru proverbele române ne servim de colecțiunile lui Pann, Ispirescu și Zanne; pentru cele macedo-române de bogata culegere ce figurēză în recenta operă folklorică a lui Papahagi²⁾.

Paremiologia turcēscă merită o atențiune

¹⁾ Cf. Decourdemanche: Qui cherche un ami sans défaut, reste sans amis, Qui va vite, se laisse vite, Avec un plus grand que toi ne traite point d'affaires, La langue tue plus de gens que l'épée, Le fou tient son coeur sur la langue, le sage tient sa langue dans son coeur, Ce n'est pas en vivant longtemps, c'est en voyant beaucoup, qu'on apprend quelque chose...

²⁾ P. Papahagi, *Din literatura populară aromána*. Bucuresci, 1898, p. 415—715 (proverbe).

mai d'aprópe. Literatura orientală e fórt bogată în proverbe sau „cuvinte din bėtrânĭ“ (*atalar sözü*), cum le numesce, o expresiune interesantă ce figurėză și la Cantemir-Vodă („cuvĭnt bėtrĭn“ ad. proverb). Cele aflate în Gramatica turcėscă a lui Jaubert și în cãrticica publicată în 1865 de Academia orientală din Viena¹⁾ ofer deja curioase analogii cu proverbele nóstre și cu cele balcanice. Dar prima colecțiune însemnată de proverbe turcescĭ se datoresce lui Ahmed Midhat Efendi, publicată în 1870 la Constantinopole și urmată, în 1873, de o colecțiune analogă a lui Ahmed Vefyk Efendi. Fie-care dintr'însele conține un număr de vr'o cincĭ miĭ proverbe și đicãtorĭ turcescĭ, în cea mai mare parte de origină populară²⁾.

La Bulgariĭ, Albanezĭ și Greciĭ modernĭ s'află paralele la mai tóte proverbele mai jos citate. În privința paremiologieĭ balcanice, se pot găsi amėnunte bibliografice abundante în recenta operă a d-lui Politu, profesor de mitologie la Universitatea din Atena³⁾. Introducerea la acėstă vastă publicațiune comparativă, în care și proverbele romãnescĭ ocupă un loc de onóre, conține un bogat material bibliografic, relativ

¹⁾ Jaubert, *Grammaire turque*, II ed. Paris, 1833, p. 336—376 (textul turcesc cu traducerea franceză). — *Osmanische Sprichwörter* herausg. durch die K. K. orientalische Akademie. Wien, 1865 (textul original cu o transcripțiune și o versiune literală).

²⁾ Textul primei colecțiunii, cea mai importantă, a fost reprodus în original și în traducere engleză de: Rev. E. I. Davis, *Osmanli Proverbs and quaint sayings*, 4300 sentences in turkish, printed in roman characters, with english translation, explanations... (the turkish original is also given in an appendix). London, 1897. — Cãrticica lui Decourdemanche, *Mille et un proverbes turcs* (Paris, 1878), conține numai traducerea franceză a proverbelor citate.

³⁾ N. G. Politu, *Studii despre viața și limba poporului elen* (Μαλέται περί τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ): *Proverbe* (Παροιμίας), tom I. Atena, 1899.

mai ales la popóarele balcanice, ceea ce ne dispenséază de a mai reveni asupra acestuî punct.

Trecem acum la enumerarea proverbelor și đicătorilor nóstre, carî ofer trăsuri de aseménare cu cele orientale¹⁾.

1. A băga mâna în miere și a nu-ți linge degetele nu se póte.

Var. mcr.: Care'ș bagă mâna în niare, dzéditle va'ș alingă;— turc. „bal tutan parmagyny yalar“, litt. (cine) mierea atinge, degetele-și linge.

2. Apa curge (trece), pietrele rămân.

Varianta macedo-română „Apa cură (tréțe), arina (chetrele) arémâne“ corespunde întocmai proverbuluî turcesc „seil geđer (güder) kum kalır“, adică apa trece (se duce), nisipul rămâne. Cf. despre acest proverb: Hasdeu, Etym. 1265 și Zanne I, 101.

3. Banî albi pentru đile negre.

Var. mcr.: Paraș alghi tră dzili lai;— turc. „ak akče kara gün içindir“, banî albi sînt pentru đile negre.

4. Barba lasă să se ducă, capul să trăiască.

Turc. „sakal başyna kurban olsun“, litt. barbă pentru cap jertfă fie.

5. Bătaia e din raiu.

Turc. „dayak ğenetten čykma der“, bătaia (litt. bėțul) e scósă din raiu — Turcuî cređend în efectele ei salutare.

6. Cămașa e mai aprópe de piele.

Var.: Cămașa e mai aprópe de cât anteriul; saú: Tot îi mai aprópe cămașa de cât sumanul (Seđětórea I, 219).

¹⁾ Proverbele románesci se citéză obicínuit sub forma aflată în cele două colecțiuni publicate de Anton Pann; la cas contrar, se indică în paranteșe provenința.

Var. mer.: M'aprópe ñi-u cămeşa de tuti strañli;— turc. „gömlék kaftandan yakyn“, litt. cămeşa de căt caftanul mai aprópe.

7. Capul plecat nu-l taie sabia.

Var. istorice: Capul tăiat nu-l prinde sabia (Neculce II, 257); Capul plecat de sabie nu va fi tăiat (Văcărescu, 255) și interesanta explicațiune a proverbului de același, în Istoria Imperiului otoman, p. 96. Alte var. la Zanne (II, 38—40) care crede proverbul originar din Evanghelie, fără însă a cita nici pasajul nici textul corespunzător. Var. sêrbescă: Pokorn glav sablja ne sjece;—turc. „eylen baş kesilmez“, capul plecat nu se taie. Var. orientală mai sună: „aman deyene kylyğ olmaz“, litt. (pe cel ce) aman strigă, sabia nu-l ajunge.

8. Capul solului nu se taie (Goleseu).

Turc. „elciye zeval yok“, litt. solului vătămarea nu.

9. Cât țî-e pătura, atât te întinde.

Var.: Cât țî-e plapoma, te întinde; Nu te întinde mai mult de cât țî-i oghialu. Var. mer.: Cât ț-u cerga, ahât s'ti tinđă;—turc. „yorganyna göre ayagyny uzat“, după lungimea plapomei picioarele întinde-ți.

10. Ce e scris omului trebuie să pătimescă.

Var. (Ispirescu): Omul nu póte scăpa de ce-i este scris în frunte; cf. Pann, p. 160: Trebuie să trăiască omul cum i-o fi scrisă la cap. Una din multiplele formule ale fatalismului oriental, care a prins așa de adînc rădăcini în sufletul poporului nostru (§ 39). Turc. „alynen yazusy başe gelir“, litt. (ce-î) pe frunte scris (ad. ursita), la cap vine (ad. se împlinesce).

11. Cel ce umblă pe drum cu gândul acasă, își pierde căciula în tîrg.

12. Cine bate la pórtă altuia, trebuie să bată și la pórtă lui.

Aceste două proverbe figuréză numai la Anton

Pann, care pare a le fi tradus pur și simplu din turcesce. Corespunzătorile lor orientale sună ast-fel la Decourdemanche: *L'homme qui laisse sa tête au logis, perd son turban dans la foule — Ne frappe pas à la porte d'autrui, si tu veux qu'on ne frappe point à la tienne.*

13. Cine este sfânt, pe așternut môle nu dórme.

14. Cine plânge pe altul, ochiĭ lui își scurge.

15. Cine se închină la două credințe, acela nicĭ o lege n'are.

16. Cine trăiesce nădăjduindu-se, móre jin-duindu-se.

Aceiași observațiune ca la ultimele două proverbe de mai sus s'aplică și acestora: ele s'au răspândit în popor pe cale cărturăréscă; — turc. „*azizi ilm yuřmak döřekde yatmaz*“, omul învęțat pe așternut de puf nu dórme; „*el ićün aglayan gözsüz kalyr*“, cine pe altul plânge, ochiĭ își scurge; „*iki kibleye tapanda din olmaz*“, (cine) la două altare se închină, credință n'are; „*ümidla gećinan ađlykdan ölüř*“, (cine) cu nădejdea petrece (trăiesce), de fóme móre.

17. Cine scui pă împotriva vântului, își scui pă mustățile.

Variante la Zane (II, 723);— turc. „*rüzgyara tüküren yüzüne tükürür*“, (cine) la vânt scui pă, mustățile 'și mânjesce.

18. Cióra când aű întreat'o: ce pasere-ĭ mai frumósă? ea a arătat pe puiĭ eĭ (Golescu).

Turc. *kuzgune „güzel kimdir?“ demiřler, „benim yavruларыm“ demiř*, adică: pe cióra, ce pasere mai frumósă? întreat-aű; puiĭ mei! răspuns-a.

19. Cu o flóre nu se face primăvară.

Var.: Cu o flóre numaĭ vara nu se face (Golescu); cu o flóre nu se face vara (Ispir.);— turc. „*bir çiçekli bahar olmaz*“, cu o flóre vara nu se face.

20. Cu o lingură de miere mai multe musce prindî de cât cu o bute de oțet.

Turc. „bir fuçy syrkedden ziade, bir damla balla, sinek tütülür“, litt. cu o butie de oțet nu atâtea, câte cu o picătură de miere, musce se prind.

21. Cu răbdare și cu tăcere se face agurida miere.

Var. mcr.: De aguridă s'fați niare, ma cu arăvdare: grec modern (Politu, 138): 'Αγάλια ἀγάλια γίνεται ἡ ἀγοουρίδα μέλι, încet-încet se face agurida miere; — turc. „sabr ile kuruk halva olur“, cu răbdare agurida dulcêța se face.

22. Cu rudele să bei, să mănâncî, daraveră să n'aî.

Var.: Cu rudele bea și benchetuesce, dar neguțătorii nu face:—turc. „hysm ile ye iç, alyşveriş etme“, cu rudele bea, mănâncă, negoț nu... De aci la Albanezi: Me ñerin evet ha e po, dănămarayă mos „cu rudele mănâncă și bea, daravere nu“; la Grecii moderni: Μὲ τὸ φίλο σου φάγε πιέ, καὶ ἀλισβερίε μὴν κάρης, cu pieteni-têu mănâncă-bea și daravere nu face.

23. Cu vreme și cu paie mușmulele se móie.

Turc. „zeman ile ve saman ile muşmular irişarler“, cu vremea și cu paie mușmulele se coc.

24. Dacă vreî să trăiescî liniștit, să nu veđî, să n'auđî, să tacî.

Turc. „rahat isteyen adam sagyr kör dilsiz olağak“, în pace trăiesce omul, rămânênd surd, orb și mut.

25. De cât doî „ți-oiŭ da“ mai bine un „na“.

Turc. (în traducerea franceză de Decourdemanche): Un *tiens* vaut mieux que deux *tu l'auras*.

26. Doî cârmaci înnécă corabia.

Turc. „iki reysis bir gemi batyrylar“, doi cârmaçi o corabie fac să se scufunde.

27. Doi pepeni într'o mână nu se pot ținea.

Var. mcr.: Doi himuniçi (pépini) sumsuórá nu se pórtă; — turc. „iki karpuz bir koltuga sygmaz“, doi harbuzi nu 'ncap sub o subțiórá. Cf. proverbul analog: „iki kylyğ bir kynagirmez“, două săbiu nu intră într'o tēcă.

28. Eū mare, tu mare . . .

Turc. „sen çelebi ben çelebi (atö kim kaşör)“, eū boier, tu boier (cine va țesela calul?) saū: „sen aga ben aga (bu inegi kim saga)“, eū mare, tu mare (cine va mulge vaca?).

29. Fuge de plóe și dă în noróie.

Var. mcr.: Care fudze di ploe, dă di grandine; — turc. „yagmurdan kaçan doluya ogrady“, fugind de plóe dai de grindină.

30. Găina bea apă și se uită la D-đeū.

Var.: Găina, când bea, se uită în cer (Golescu); Găina, de e pasere, când bea apă, tot se uită și ea la D-đeū (Isp.). Var. mcr.: Gălyina, țe-i gălyină, bea apa ș'mutrėști la Dumnidzău; — turc. „tavuk bile su içerken göye bakar“, găina, când bea apă, privesce la cer.

31. Găina vecinului e mai grasă.

Turc. „komşu taugu komşuya kaz görünür“, a vecinului găină o găscă ne pare.

32. Găsesce sat fără câini, umblă fără ciomag.

Var. mcr.: Aflași hóră fără câni, imni fără lemn; — turc. „köpeksiz köyi bulmuş çomaksyz oinar gezer“, litt. fără câini sat a găsit, fără ciomag se plimbă.

33. Haram veni, haram s'a dus.

Var. mcr.: Harami vini, harami s'dus: — turc. „haramden gelen harame gider“ (id.).

34. Ii intră p'o ureche și'î ese pe cealaltă.

Turc. „bir kulagyndan girer birinden çykar“, p'o ureche intră, p'una ese.

35. In țara orbilor chiorul e împărat.

Var.: Chiorul între orbii este împărat (alte variante la Zanne II, 521,657). Var. mer.: Chiorlu intră orghi este amiră;—turc. „körler memleketinde bir gözlüi padişah ederler“, în împărăția orbilor cel cu un ochiș padişah se numi.

36. La orașul ce se vede călăuză nu trebuie.

Turc. „Görinen köyi kulaguz istemez“, satului ce se vede călăuză nu trebuie.

37. Limba izbesce în dintele ce te dore (Golescu).

Turc. „dişin agrydygy yere dili dokunur“, la dintele ce dore într'acolo limba se îndreptă.

38. Lupul când îmbetrănesce, îl latră câiniș.

Var.: De lupul hetrân câiniș își bat joc (Golescu);—turc. „kurd koğayınğa köpein masharasy olur“, de lupul îmbetrănit câiniș 'și bat joc.

39. Mai bine o învoială strîmbă de cât o judecată dréptă.

Turc. (Decourdemanche): Accommodement vaut mieux que le meilleur des procès.

40. Mai bine șeđi strîmb și vorbesce drept.

Turc. „eyri otur dogru söile“, litt. strîmb șeđi, drept vorbesce.

41. Mângâierea săracului e mórtea.

Turc. „fakiriñ tesliyesi ölüm dür“, a săracului mângâiere mórtea este.

42. Mătura veche ajunge la grajd.

Var.: Mătura, pân' e nouă, o ții în cuiș ; dacă se

învechesce, o aruncî după uşă (Golescu); — turc. „eski stüprügey dama atarlar,“ mătura veche la grajd s'a-runcă.

43. Mielul blând suga la două mume.

Var. mcr.: Nîelu dulţi di la două mumă nî sudzi. Proverbul sună așa şi turcesce; la Albanezi: *kenğ i bută pi dū mămă* (id.).

44. Nu sciū, n'am văđut...

Turc. „ne bilürüm ne gördüm...“, je n'en.sais rien, je n'ai rien vu (voilà les reponses les plus sages).

45. Numai miere ăicînd gura nu se îndulcesce.

Turc. „bal bal dymegle agyz tatlylanmaz“, miere miere ăicînd, gura nu se îndulcesce.

46. Ochiul stăpînului îngraşă vaca.

Var. mcr.: Ochiul a Domnului u ngraşi tutiputa; — turc. „aganyñ gözü ineyi semiz eder“, litt. al stăpînului ochiū vaca grasă face.

47. Oşetul tare vasul seū 'şi strică.

Turc. „sert sirke kendi kabyna zarar eder“, oşetul tare vasului vătămăre aduce.

48. Picînd, picînd, baltă se face.

Var. mcr.: di chicută chicută s'faşe baltă (bari) mare; — turc. „damlaya damlaya göl olur“, picătură la picătură lac se face.

49. Sărută mâna ce nu poţi muşca.

Var.: Mâna ce n'o poţi muşca, sărut'o ş'o mîngâie (alte var. la Zanne II, 244—245); — turc. „osyramadygüñ eli öp başyna ko“, mâna ce nu poţi muşca sărut'o şi pune-ţi-o pe cap (în semn de respect).

50. Şi-a găsit tingirea capacul.

Var. mer.: Se arucuti căpachia di-ș află tingirla;—
ture. „tenğere yuvarlanmyş kapagyny bulmyş“, țingirea
s'a rostogolit (și) capacu a găsit.

51. Socotéla d'acasă cu cea din țîrg nu se
potrivesce.

Ture. „evdeki hesab bazara uimaz“, socotéla de-a
casă cu cea din țîrg nu se brodesce.

52. Țiganul când s'a făcut împărat, întâi pe
tată-său l'a spînzurat.

Var. mer.: Ghiftul ș amiră intră, tatu-su ninte
spînzurâ;—ture. „turke beylik vermişler iptida babasyny
öldürmüş“, litt. când Domnia se dă turcului (ad. tur-
comanului, perfid și crud), întâi pe tată-său îl omorâ.

53. Unde nu-î cap, vai de picióre.

Var. mer.: Iu nu-î cap ca vai di cieiori;—ture.
„aklysz başıñ zahmetini ayaklar çeker“, litt. la capul
fără minte piciórele sufăr.

54. Vorbă mare să nu ȓicî, căci gardul are
ochi și zidul urechi.

Ture. „her söz söyleme ki yerin kulagy var“, vorbă
mare să nu ȓicî, căci pămîntul are urechi.

Alte proverbe aũ mai mult forma orientală
(introdusă mai ales prin Anton Pann):

Chelului ce-î lipsesce? tchie de mărgăritar (var.
mer.: țe tu hiera, căsidoso? chilipoș di mărgăritare).

Cine păzesce sofraua, mănâncă ciorbaua.

Mai bine peșingea pe ipîngea de cât cu toptanul
și bani la anul.

Copilul numai ce mănâncă e halal, ce îmbracă
e haram.

Următórele două mi aũ fost comunicate de
răposatul Ispirescu :

Pirpiri (ușor) cosac, saxana (greu) bricég, adică :
iffliu, lefter de parale.

Cioc selém (multă sănătate) de la jupân Ibriam,
că și-a făcut căciula șalvarî, adică: tronc Marico, fa!

§ 38. LOCUȚIUNI ȘI IDIOTISME. — Afară de pro-
verbele propriu-șise, mai sînt o sumă de locu-
țiunii și de idiotisme de origină orientală¹⁾. Enu-
merațiunea de mai la vale nu are pretențiunea
de a fi completă.

1. „a ajunge cuțitul la os“, a ajunge durerea
și suferința la culme, corespunde locuțiunii a-
naloge turcescî „le couteau a touché les os“
(Decourdemanche).

Doinisie, 186 [despre cumplitetele împilări ale Han-
gerliului]: lăcutorii nu mai avea de unde să mai dea,
că *le ajunsese cuțitul la os*... Zilot III, 82 [despre jafurile
lui Alexandru-Vodă Suțul]: *cuțitul a ajuns la os*, sîntem
pustie turmă...

2. „ape“, în sens de dispozițiune“: în ce
ape s'adapă? (Alexandri, Teatru, 1433: Iorgule...
nu ești în *apele* dumatiale) corespunde idiotismului
turc. „ne sularda der“, en quel état (litt. en
quelle eau) se trouve-t-il? c'est à-dire que fait-il?
que pense-t-il?

3. „a bea tutun“ e o traducere literală după
„tütün iëmek“, fumer (litt. boire) du tabac —
după care s'au modelat locuțiunile analoge din
neo-grécă (*πίνειν καπνόν*), din bulgara (pișa çubuk)
și din albaneza (pi duhan). Caracterul particular
al fumatului oriental, care era mai mult o sôr-
bere de cât o aspirațiune (§ 89), a dat nascere

¹⁾ Intr'o materie așa de delicată, se pôte une-orî să ne în-
selăm despre provenința direct turcescă a cutării sau cutării ex-
presiuni idiomatice. Facem dar alăturările de mai la vale cu ôre-
carî reserve. Multe idiotisme figuréza în corpul lucrării, la vorbele
corespunđetóre: V. abanos, arșic, chef etc.

acestei locuțiunii. Tot așa locuțiunea „a trage ciubuc (tabac)“ reproduce frasa turcă „ëibuk (enfiye) çekmek“, priser (litt. tirer) du tabac, fumer (litt. tirer) une pipe.

4. „a pune calupul“, a înșela („a mânca calupul“, a fi înșelat) corespunde turc. „kalyb etmek“, jouer un tour, duper (litt. faire la forme du cordonnier). Expresiunea figurată e împrumutată din sfera relativă la meșteșugul cizmăriei, care a procurat limbei și alte metafore analoge: „a pune cuiva pingéua“ sau „a pingeli pe cineva“, ad. a-l înșela, pe când „papugiul“, cizmarul de papuci, a devenit tipul viclénului sau al șarlatanului.

5. „a învîrți dulapul“, ad. a umbla să înșele — dulapul fiind róta cu ajutorul căreia femeile trăgeau borangicul — corespunde turc. „dolab çevirmek“, intriguer, litt. tourner la roue.

6. „foc de scump“ ad. foarte scump, corespunde locuțiunii analoge turc. „ateş pahasine“, à un prix exorbitant, litt. à un prix feu.

7. „a o întorce pe fóia cealaltă“, ad. a schimba vorba, sună întocmai ca turc. „ol yapragy çevirelim“, tournons l'autre feuille, c'est-à-dire changeons le discours.

8. „a veni cuiva de hac“, a o scóte la capét, a dovedi pe cineva, corespunde perfect turc. „hakynden gelmek“, châtier, soumettre, vaincre, (litt. venir de droit), de unde și bulgăresce „ot hak doig“ (cu dativul ca și român.), vaincre.

9. „a înghiți hapul, ad. a o păți, corespunde turc. „habb yutmak“, avaler la pilule, fig. être perdu.

10. „a eși la maidan“, a se da de față, a veni la ivélă, a se descoperi; și „a scóte la maidan“, a face cunoscut... reproduc pur și simplu idiotisme turcesc: „meydana gelmek“, se produire

(litt. venir au jour) și „meydana çekarmak“, révéler (litt. faire sortir au grand jour).

11. „a mânca bătaie“, ad. a primi saŭ suferi bătaie, reproduce idiotismul „agağ (dayak, kötek) yemek“, recevoir la bastonnade, litt. manger (des coups de) bâton... cf. a mânca o palmă cu „tapanğa yemek“, recevoir (litt. manger) un soufflet.

De asemenea, locuțiunea analogă „a mânca păpară“ (mcr. u măcâ păpară) corespunde turc. „paparysyny yemek“, être molesté, tourmenté (litt. manger la *papara* ou la soupe au fromage).

Tot în legătură cu acest idiotism staŭ locuțiunile pentru „a minți“: a mânca borș și a mânca haram, corespunzând lui „halk yemek“, mentir (litt. manger le mélange) și „haram yemek“, voler (litt. manger de l'argent illicite).

12. „a nu fi de nasul cuiva“ și „a scóte pe nas“ (cf. Pann, p. 113: o să-I iasă tóte pe nas) corespund locuțiunilor turcesci: „(bu çiçek) senün burunuñ içün deildür“, (cette fleur) n'est pas pour ton nez, c.-à-d. c'est trop beau pour toi... și „(anamdam emmediyim) süd burunendan çykar“, (le lait que j'ai sucé de ma mère) me sort par le nez, c.-à-d. j'ai souffert mille tourments.

13. „unde șede?“ în loc de unde locuiesce? — ca bulgar. gde sēdi?“ și ngr. ποῦ κάθεται; — corespunde turc. „nerede oturior?“ où loge-t-il? (litt. où est-il assis?): în acéstă locuțiune, șederea e identificată cu locuința, din cauza vieții sedentare a Osmanliului și a societății nóstre din epoca fanariotă (§ 91).

14. „a tăia prețul“ după turc. „paha kesmek“, fixer (litt. couper) le prix... ca și vechiul idiotism „a tăia nartul“ după „nark kesmek“, taxer (litt. couper) le tarif.

15. locuțiunea „tîrgul păduchilor“ în București, pentru Hala vechiturilor, reproduce idiomul turcesc „bit pazary“, marché de vieilleseries à Constantinople (litt. marché des poux).

16. „dór nu daŭ Tătariŭ“, locuțiune ce exprimă o urgență extraordinară, un zor mare, reproduce în tocmai pe turc. „sanki tatar ony kovar“, on dirait qu'un tatar (c.-à-d. un courrier) lui donne la chasse (se dit de qn. qui se presse et agit avec précipitation). O variantă turcescă mai sună: „ardeňyzden tatar me kovar“, avez-vous donc un tatar à vos troussees? (se dit à qn. qui se presse fort), corespunzînd locuțiunii românesce „parcă'l alungă Tătariŭ...“

Alexandri, Teatru, 51: cuconașu era grăbit, *parcă'l alungau tătariŭ* din urmă; ibid. 288: îŭi daŭ cât ceri, numai te cară îndată din casa asta—*dór nu daŭ tătariŭ!* 464: iaca vin... mai stăi, că *dór nu daŭ tătariŭ!* 508: iaca mă duc, mă duc... *dór nu daŭ tătariŭ!* 658: adă rēvașu și nu răeni așa, că nu te alungă tătariŭ... 808: ho, țară! *nu daŭ tătariŭ!*

Cum se vede, în aceste locuțiuni, termenul „tătar“ n'are nimic a face cu nēmul turcesc ce pōrtă acest nume, ci el se referă la călărașii tătari, cari erau curieri fōrte dibaci. Totuși, în mintea poporului, alusiunea etnică în locuțiunea de mai sus nu pare a se fi șters cu totul, cum o arată variantele paralele:

Alexandri, Teatru, p. 1717: de odată ne-am pornit, *ca și când ar fi nūvălit Tătariŭ*; p. 1000: ian poftim, fraților... ce ședeți în picióre? că *dór nu vin Turcū*... (cf. Neculce II, 200: staŭ satele pe marginea țării leșesci pline de ómeni și le spuneă Moldoveni: fugiți! fugiți! că *vin Turcū* în țara noastră). Șeșetóre I, 218 [prov.]: *dóră nu daŭ Turcū!*

Aci se pot adăoga cele câteva idiotisme traduse din turcesce:

PUNGĂ, sumă fixă de 500 lei vechi, reproduce pe turc. *kisè* „bourse et somme de 500 piastres“ (ngr. *πουγγι*, id.). Terminul figurază nu numai în vechea noastră istoriografie, dar a persistat în prosa populară și în cântecele bătrânesci. Iată câteva exemple:

Neculce II, 188: Gheorghe Ștefan-Vodă aŭ dăruit Împăratului moschicesc o cruce ferecată cu aur și cu pietre scumpe, de 400 de *pungî* de bani, ca să-i deo oste să vie în Moldova; ibid. 294: poruncit'aŭ Vezirul lui Antioh-Vodă să grijescă 300 de *pungî* de bani, să-l puie Domn în Moldova, că alții daŭ 500. Stăncescu, Basme, 116: Domnița nu stătu mult la gânduri, chemă p'al de vinde rrobe și-i dădu 2 *pungî* de galbeni pe una, ș'o cumpără.

Alexandri, 179:

Trei zile [boierii] se sfătuiră,
Lui Iordachi să-l înșele,
Trimiiëndu-i măgulele
Ș'un poclon de 10 *pungî*...

Teodorescu, 676:

Tudorel se 'mbogăția,
Dar la biruri ni-l punea...
Și da Tudor, tot mai da,
Tot pe ani ô *pungî* de bani...

PÓRTĂ, sinonim cu „Impărăție“, la vechii noștri cronicari, e o traducere după „Babi (humayum)“.

Neculce II, 182: Petru-Vodă Rareș, când era închis în cetatea Ciceului, în țara unгурescă, avea nevoie de Nemți si de Unguri; iară fiind Dómna lui Sërbóică, de némul Despoților, fata lui Despot-Craiŭ, aŭ scris o carte sërbescă la Impăratul turcesc și Vezirul cu rugăminte. și aŭ slobođit cartea pre o feréstră gios din cetate, și aŭ învêțat pre o slugă a lor Sërb ce avea să se ducă cu cartea la *Pórtă* la Vezirul; ibid. 298: acel Vezir Baltagiul îndată și aŭ trãmis la Hanul tătãresc de l'aŭ chemat la *Pórtă* la sfat și aŭ și stricat Turcii pacea cu Moscalii.

POTAR-BAȘA, al cărui sens și funcțiune corespundeau lui Capugi-bașa, precum subalternii sei, portarii și portãreii, s'aŭ modelat după capugiii Saraiului (Fortino III, 295).

§ 39. OBICEIURI ȘI CREDINȚE. — Dintre obiceiurile orientale adoptate la noi, vom releva aci numai trei caracteristice, rezervându-ne a vorbi despre cele-lalte în paragraful consacrat etichetei.

Mai întâi, curiosul obicei de a-și aprinde o rogojină d'asupra capului, când boierii doriau să presinte un arz sau jalobă Sultanului (iar țărani când aduceau Domnului vr'o plângere): aprinderea rogojinei era menită să atragă atențiunea Impăratului sau a Domnului și simboliza focul ce mistuia inima jeluitorului.

Iată câte-va exemple din cronicariii noștri.

N. Costin II, 92: Dimitrașco-Vodă a rînduit câțiva boieri să meargă la Țarigrad cu pîră asupra lui Nicolaï-Vodă... Dat-au boierii ruca la singur Impăratul, *aprindeudu-șî o rogojină în cap*... Axinte II, 123: acel Ianio a îndemnat pe boieri să dea ruca adevă răvaș de jalobă la singur Impăratul; și așa într'o ți, venind Impăratul de la Scudari, că mersese să se închine... la giamiile cele mari împărătesci, i-au ținut calea boierii și *aprindeud rogojina în cap*, a dat rucava. Neculce II, 226: după ce s'au mazilit Dimitrașco-Vodă, s'au dus maștiha acestor boieri, Vornicésa lui Chiriac Sturzi, la Țarigrad, de a zăbovit jumătate de an, și *șî-au aprins rogojină în cap*, de l'au pîrit la Impăratul pe Dimitrașco-Vodă; II, 303: sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și a păscut prilejul și când aș eșit Impăratul la giamie, ei *șî-au aprins rogojină în cap* și aș dat arz la Impăratul, jăluind pe Nicolaï-Vodă ce le aș făcut...

Obiceiul oriental, practicat numai la Țarigrad, se introduse și în țară, unde deveni foarte popular în timpul Domnilor fanarioți, ale căror nedreptăți strigătoare provocau o protestare desperată și blestemul mulțimii.

Zilot, în Domnia a treia a lui Alexandru-Vodă Suțul (Revista III, 82), vorbește de jafurile acestui fanariot, cari impinseră obștea Țîrgoveștenilor a porni la Țarigrad și a se jeluî Portii:

Mămăligă la traistă și bețigaș în mână,
 Supunerea la inimă, *în cap cu rogojină*,
 Așa mic, mare, să plecăm...
 Cuțitul a ajuns la os, sîntem pustie turmă.
 Așa cu o gură să strigăm : Prea înalte Impérate,
 Veți rogojină aprinse în cap, în grab fă-ne dreplate!

Fil. 326: nenorociții țărani, desperați de asupririle ciocoilor, intrară în București pe la 8 ore de dimineață, tocmai pe când Domnitorul [Grigorie Ghica-Vodă] se afla în Divan și ca să atragă mai mult atențiunea publică, unul dintr'înșii făcu un sul de rogojină și dându-î foc la partea de sus, îl puse în cap, apoi scoțînd jalba din sîn, o puse în vârful unui proțap lung și intră în Curtea domnească. Ghica, XII: s'au sculat Tirgoviștenii [cărora Suțul le răpise moșia orașului, ca s'o dea ficeii sale de zestre] cu mic cu mare și au venit la Divan la București cu rogojină aprinse în cap și cu jalba în proțap...

Obiceiul este eminentemente turcesc. Intr'adevăr, în Orient, sclavul dispune de două mijloace spre a face cunoscut stăpînului inaccesibil tiraniile subalternilor sei. Când Sultanul ese din saraiu ca să încalece, nenorocitul i se presintă îmbrăcat cu un caftan de hârtie, ceea ce însemnează că, dacă s'ar scrie pe acea hârtie plîngerile jeluitorului, ele n'ar putea să încape; sau imploratorul i se înfățișează cu o lampă sau cu o rogojină aprinsă în cap, ceea ce (după graiul alegoric al orientalilor) va să dică că suspinele smulse de amare suferințe se ridică la cer să strige răsburare ¹⁾).

Un alt obicei, de aceeași origină, se referă la îngrijirea particulară ce se da la noi înainte

¹⁾ D'Ohsson VII, 138: autrefois les suppliants tenaient d'une main leur placet et de l'autre, *une petite natte fumante sur leur tete*, pour faire connaître qu'ils étaient victimes de l'oppression.

Hammer, X, 78; cf. 372: toute la ville était dans la plus grande agitation (1665); une troupe de mécontents des provinces asiatiques portant sur leurs têtes de flambeaux allumés... se réunirent sur l'hippodrome...

cișmelelor făcute din caritate publică, pe cari locuitorii din orașe și de la țară le împresurau cu zid, le dedeau nume cunoscute și le împodobiau în fel de fel de chipuri. Așa erau, la București, cișméua Mavroghene, în capul podului Mogoșoie; cișméua Văcăresci, Filaret, Brâncoveni la St. Elefterie; cișméua din grădina Cișmegiș, cișméua roșie la spatele bisericeii cu Șfinții etc.

Mateiș din Pogoniana, Mitropolitul Myrelor, între alte sfaturi ce adresază lui Șerban-Vodă, îi dă și pe acela de a face puțuri și fântâni pentru călători (Tesaur I, 371): „Fă și puțuri și fântâni pentru călători, ca să capeți glorie de la D-șeu și onóre de la ómenii; e mare facere de bine, să pótă cel însetoșat să bea apă și să se răcoréscă când este ostenit...”

Obiceiul acesta a izbit deja pe un bun observator contemporan, care îl consideră ca eminemamente oriental¹⁾.

O altă datină curiosă, des menționată în basmele turcesci și asemenea particulară Orientului, era frecatul piciórelor înainte de a adormi²⁾.

Dintre credințe, fatalismul oriental se reflectază la noi într'un șir de locuțiuni proverbiale, ca: așa a fost să fie! așa i-a fost scrisa! cum îi va fi norocul! cui i se croiesce rău, rău îi merge tot mereu!

Tóte aceste expresiuni își au formule co-

¹⁾ Bauer, *Mémoires* p. 215: C'est une particularité qu'on ne rencontre que dans la Turquie et dans les pays orientaux.

Ubicini, *la Turquie actuelle*, p. 358: La charité a semé sur les bords des routes ces fontaines où le voyageur altéré et fatigué par une longue marche trouve une eau pure pour étancher sa soif.

²⁾ Sion, *Suveniré contemporane*. București, 1888, p. 29: boierii, cocóne, chiar Vlădicii și Mitropolișii, nu puteau adormi, până nu le desmierda cineva epiderma de la picióre cu ușóre frecături.

respunzătoare în turcesce: bun e Dumnezeu! (*Allah kerim*), de o vrea Dumnezeu! (*inş Allah*), așa i-a fost să fie! (*olagan olur*) și în fine, termenul „scrisa“ în sens de „sörte“ coincide cu turc. *yazu*, écriture, destinée (cf. § 37, prov. 10).

Este cunoscuta resignare după preceptul fundamental al Islamului: convins că nu poate fi părăsit de Providență și că în orice nenorocire un Dumnezeu bun și înțelept veghiază asupra-î, Turcul nu-și pierde cumpătul cu schimbările sörtei și, nepăsător, repetă într'una: „bun e Dumnezeu!“, „de o vrea Dumnezeu!“ și „era scris!“

Acastă credință în predestinațiune saü fatalism oriental (*kysmet*) se află ast-fel formulată în Coran: Alesul ca și osînditul e dinainte ursit la fericire saü nenorocire eternă, fiind unul și altul încă în sînul mamei lor, și „Dumnezeu a scris pe fruntea fie-căruî om numărul zilelor sale“¹⁾. O îndoită consecuență rezultă din această doctrină: pe de o parte indolența caracteristică a orientalului, pe de alta o mare putere de resignare.

Fatalismul, sub forma-î orientală, este adînc înrădăcinat în poporul nostru²⁾ și n'are a face cu fatalismul biblic, așa cum el se manifestă la vechiî cronicari, cari, față cu nenorocirile cumplite ce bântuiau țara și cu despotismul ne-

¹⁾ Cantemir, *Moldova*, 127: Plures inter Moldavos sunt, et infima plebs fere tota, qui credunt, cuilibet mortalium a Deo praestitutum esse fati diem, qui nisi expletus fuerit, neminem mori neque in bello cadere posse: quae res adeo illis addit animos, ut quasi rabidi nonnunquam in hostem ruant. Cf. *Ist. imp. otom.* p. 55.

²⁾ Alexandri, *Poesii populare*. p. 4: Românu are mare plecare a crede în sörta. Intîmplările lumii îl găsesc totdeauna pregătît a primi lovirile lor, căci el se întăresce în credința mîngăietöre, că așa i-a fost scris! așa i-a fost zodia! așa i-a fost să fie! ...

omenos al Domnilor, se mulțumiaŭ cu stereotipe formule de resignare¹⁾).

Pe lângă completa resignare în voia sorței, concepțiunea populară a Norocului și a repartisării bunurilor pămîntesci pare a fi de aceeași origină. În basme, Norocul stăpînesce întreaga viață a omului: el apare într'insele personificat când ca tîner și când ca bătrîn; săracul și bogatul, feciorul de împărat și fata sîrmană saŭ arăpóica își aŭ fie-care Norocul lor particular; adesea omul pornesce în căutarea lui²⁾).

Românii din Macedonia aŭ moștenit (odată cu terminul caracteristic *căsmete* „sorțe, noroc“) aceeași credință, ce se oglindesce și la dînșii într'un număr de dicțtorii: Unde dă, dă! și unde nu dă, nu dă! Fă-mă cu noroc și aruncă-mă în gunoiŭ... Dórmă, dar Norocul îl lucrăză...³⁾).

§ 40. SNÓVE ȘI BASME. - Cartea cea mai răs-pîndită în Turcia și cea mai citită după Coran e pîna astăzi colecțiunea de snóve ce pórta numele lui Nasradin-Hoğa⁴⁾ și care la noi aŭ fost popularizate de Anton Pann sub titlul „Năsdravăniile lui Nastratin Hoge, culese și versificate“⁵⁾).

Nasr-eddin, rostit de Turci Nasradin și ro-

¹⁾ Veđi modul cum cronicarul anonim, tradus de Amiras, judecă alternativele din viața indiviđilor și a popórelor într'un pasaj remarcabil pentru o asemenea concepțiune (Cronice III, 185).

²⁾ L. Șăineanu, *Basméle*, index s. v. fatalitate, noroc, ursită.

³⁾ Papahagi, p. 459.

⁴⁾ Originalul turc în numeroase edițiuni sub titlul *Latha 'if-i Hoğa Nasr-eddin Efendi*, Glumele lui Nastratin Hoge. Prima edițiune turcésă apăru la Stambul către 1837, care în curînd fu urmată de traducerea neo-grécă și de cea română. Traducere franceză de Decourdemanche: *Les plaisanteries de Nasr-eddin Hodja*, traduits du turc. Paris, 1876. Cf. Kunos, Die Spässe des Hodja Nassreddin, ein Beitrag zur Kenntniss der türkischen Volkslitteratur (în „Die Donauländer“ I, 1899, No. 4 și 5).

⁵⁾ Prima edițiune a traducerii lui Pann apăru la București în 1853.

mânizat în Nastratin, care jôcă în Orient un rol identic cu Pepelea ca tip de naivitate și prostie, a fost un personaj real, un mare învățat contemporan cu Timur-Lenk, faimosul cuceritor tătar¹⁾. Celebru mai întâi prin știința sa, Nasr-eddin ajunsese în cele din urmă tipul legendar al spiritului oriental, pe sēma căruia Turcii au grămădit tôte pățaniile hazlii sau istețe²⁾:

Nastratin era un Hogeia (dascăl sau învățat),
Care a rămas de basm până astăzi tuturor,
Pentru că era din fire cam p'o ureche, nădrăvan;
Nu-l găsești însă în faptă să fi fost vr'un vielén.

Aceste glume, traduse de A. Pann din turcesce într'o limbă populară, au fost mult citite și deși cuprinsul lor se află în mare parte și în alte literaturi, ele se răspândiră la noi sub forma lor orientală. Glumele circulaū de sigur înainte de Pann, introduse pe cale orală, și așa se explică completa românizare a unora dintr'însele ca snóve indigene, așa cum figuréză ele bunăoră în colecțiunea lui Ispirescu.

Marea popularitate a lui Nastratin-Hogeia la noi o dovedesce faptul că a ajuns proverbial³⁾.

Iată câteva exemple:

Alexandri, Teatru, p. 414: să mai aud iar vr'un obraznic dicēnd, că sēmēn cu *Nastratin Hogeia*, ca mai deunăzi; p. 745: ai ghicit ca *Nastratin Hogeia*; p. 1096: acei Irođi pe cari i-ai vęđut d-ta, nu erau Irođi, cum

¹⁾ Cantemir, *Ist. imp. otom.*, p. 72—75.

²⁾ O sórte analogă a împărtășit'o la noi un alt învățat, elenistul Cacavela, dascălul lui Cantemir-Vodă, care a devenit asemenea un reprezentant legendar al literaturii bufone Gaster, *Lit. pop.* 167 urm.).

³⁾ Asemenea la Turci: „Hođa Nassr-eddin zamanýndan“, de pe vremea lui Nastratin Hogeia, ad. fôrte vechiū. La Români din Macedonia e familiar proverbul: zuru gumarlu al Nastradin Hogeia (ad. măgarul lui Nastratin Hogeia), care se aplică celor ce se laudă ca n'au absolut nici-un vițiu (Papahagi, p. 518).

nu sînt eũ *Nastratin-Hogea*; p. 1440: d'apoi de cine e vorba? . . . de *Nastratin-Hogea*? . . . p. 1627: în sãnãtatea lui *Nastratin-Hogea*! Bogdan, *Povești*, p. 126: o prietenie nãstrușnicã cã nici *Nastratin-Hogea* nu le o mai putea strica. Gorovei, *Cimilituri*, p. 20 [barabule]: N'am gãsit cuie și rãsteie, Ci am gãsit pe *Hogea* (ad. pe *Nastratin Hogea*) pe ouẽ.

Prima glumã, cu care se deschide colecțiunea lui Hogea Nasr-eddin Efendi — el întrebã de pe amvon pe credincioșii musulmani, dacã sciũ despre ce are sã le vorbescã — a cãpẽtat un caracter cu totul local devenind la Ispirescu cunoscuta snovã: Sciũ voi ce ñice în cartea asta?

Anecdota cu bóbele de nisip (ce Hogea puneã în fiecare ñi din postul mare al Ramazanului) deveni la Ispirescu snova „Neajunsurile socotelii cu bobii“: Pascele apucã fãrã veste pe pãrintele Mușat; el pusese în buzunar 48 de bóbe de porumb cãte ñile are postul mare și scotea în fiecã ñi cãte unul; preotẽsa creðẽnd cã-ĩ place pãrintelui sã ronțãe în post, îi mai pusese un pumn.

Anecdota despre disputațiunea lui Hogea cu cei trei cãlugãri creștini se atribue lui Cacavela, care pune unui hogue turc cunoscutele trei întrebãri: unde e buricul pãmîntului? Cãte stele sînt pe cer? cãtã e adîncimea mãrii?

Anecdota despre mosafirii nepoftiți (cari se pretind invitați de altul de cãt de stãpãnul casei) deveni la Ispirescu intãia sa snovã intitulatã „Pãparã“.

Altã snovã, „Bobîrnacul Nẽmțului“, cu cele douẽ întrebãri relative la albirea anteriorã a pẽrului din cap sau din barbã, corespunde variantei turcesci ce figurẽzã în traducerea lui Pann sub titlul „Osebite anecdote.“

Alte din aceste anecdote aũ trecut pe sãma țiganilor: *Nastratin* e prins furãnd din grãdinã

și pretinde, că vîntul l'a aruncat acolo. „Dar, ți se atuncî grădinarul, cine a pus legumele în sac? — Tocmai la asta mă gândiam, când ai venit, răspunde Hogeia“¹⁾. De asemenea anecdota despre gâscele cu un singur picior. . .

Tot așa de populară a ajuns anecdota de o vrea D-șeu! coprinsă între cele traduse de Pann. Anecdota e o simplă ilustrațiune a proverbului turcesc: Să nu pornesci la drum fără un Dómne-ajută (*bismillah!*), ca să nu te găsescă fel de fel de belele. Iată pe scurt acéstă anecdotă caracteristică pentru credința orientală a fatalismului.

Nastratin Hogeia țiice nevastei, că a doua ți se va duce să lucreze la vie; ea îi spune să țiică: de o vrea D-șeu! „D'o vrea, de n'o vrea, răspunde el, tot mă duc la vie“. A doua ți, ducându-se la lucru, se pomenesce luat cu de-a sila de ómeniî unui Pașă, să le arate drumul la alt sat, și 'l țin pînă târșiu. Abia la mieșul nopții ajunge dînsul ostenit acasă și bate la ușă:

Cine e, întrébă nevasta, tu ești Nastratinul meu?
 țiice el: Sînt eu nevastă, de va vroi Dumneșeu!

Trecënd la basme, vom face numai câte-va observațiuni în trecăt, materia fiind abundantă și dificilă în același timp, de óre-ce împrumutarea unor asemenea elemente e problema cea mai delicată din domeniul folklorului.

În basmele nóstre, ca și în cele turcesci, Chelul e una din figurile cele mai populare: el e totdeauna norocos, conform proverbului turcesc (*keller bühtlü olur „chelul e norocos“*). Astfel sînt: *Cheleș-Impérat*, eroul unui basm muntén,

¹⁾ Ea se află deja sub forma româniată la Anton Pann, *Povestea Vorbei*, p. 11.

care, după sfatul calului său, se face urît și sărăcăcios, dar între toți pețitorii el prinde mărul de aur aruncat de Domnița și o ia de soție¹⁾; de asemenea, *Chelbea Năsdraivanul* eroul unui alt basm muntén²⁾.

Tot astfel Arapul „buzat“ care scapă pe eroi din mâna balaurului: în basmele turcesci, ca și într-ale noastre, Arapii sînt negri, urîți și răi „cu o falcă în cer și cu una în pămînt“; dînșii jăcă un îndoit rol, de doftori și de uriași năsdravani.

Alte personaje din poveștile noastre poartă nume turcesci:

BILMEM, eroul unui basm muntén, care rămâne mut pînă se descoperă vitejia sa³⁾: numele său cores-punde lui „Nu-sciū“ și homericului Οὐδέϊς „Nimeni“, pretinsul nume al lui Ulysse; — *bilmem*, je ne sais pas.

ÇARACĂZ-VITÉZUL, numele celui mai mic fecior de împărat într'un basm muntén, care se preface în muscă, ca să afe ce vorbia mama zmeilor omoriți de dînsul; apoi trimis de Roș-Impărat să-î aducă pe fata lui Peneș-Impărat, el însuși o ia de soție⁴⁾; ← *karakыз*, fille noire.

DELI-SATİR, eroul unui basm moldovenesc care conține motivul mortului recunoscător⁵⁾; — litt. Vitézul cu satirul.

SEFER-IMPERAT, personaj legendar a cărui împărăție era învecinată cu Țara Țînelor⁶⁾; — *sefer* (ar.), voyage, guerre; bulg. sefer „război“, serb. sefer „călătorie“, ngr. σεφερι, luptă.

Colecțiunea de basme turcesci a lui Kunos⁷⁾

¹⁾ Șăineanu, *Basmele Române*, p. 287.

²⁾ Stancescu, *Alte basme*, p. 101.

³⁾ Șăineanu, p. 982.

⁴⁾ Ibidem, p. 501.

⁵⁾ Ibidem, p. 622.

⁶⁾ Ibidem, p. 175.

⁷⁾ Kúnos, *Oszmán török népköltési gyűjtemény* (Colecțiune de basme osmano-turcesci), Vol. I. Basme osmano-turcesci culese din gura poporului. Budapest, 1887 (Edițiunea Academiei ungare de Științe); Vol. II. Basme și Căntece osmano-turcesci, culese din gura poporului și traduse, Budapest, 1889. — Basme turcesci culese în

presintă interesante analogii¹⁾ cu poveștile românesce: Cerbul-Domn corespunde Cerbului vrăjit, Cele trei Năramze-Peri devin la noi Cele trei Rodi aurite, Copiul cu părul de aur (cu episodul inițial caracteristic: oprirea de a se aprinde lumină), Cenușotca, Fata cea mai frumoasă din lume e Cosînziana...

Dar fondul acestor povești: ține, ca în nădrăvanii, propunerea de enigme, limba paserilor etc. nu presintă nimic particular și constituiesc acele elemente comune ale fantasiei populare, ce le întâlnim în toate timpurile și în toate țările.

§ 41. CÂNTECE ȘI MUSICĂ. — Melodia trăgănată și melancolică cu care lăutarii recită unele din baladele noastre, o melodie caracteristică pentru totă poezia populară din peninsula balcanică, a fost direct influențată de ariile cântecelor turcesce, de așa-numitele „manele“.

Asemenea și refrenul obișnuit în doinele și cântecelele noastre din bătrâni: *bre! aman, aman!* sau *ah! aman, aman!*²⁾ este iarăși o imitațiune după poezia populară turcescă.

limba originală și traduse ungurese cu o prefață de Vámbéry. Budapest, 1889 (Edițiunea Societății Kisfaludy).

Cf. asupra acestor publicațiuni folklorice, recensiunea lui Pozder în „Ungarische Revue“ d. 1890 (p. 355—362) și studiul lui G. Jacob, Zur Grammatik des Vulgärtürkischen (în „Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft“ d. 1898, p. 695—729), cel din urmă pornind de la materialele adunate de Kúnos.

Volumul de basme a fost tradus și englezesc de Nisbeth Bain: *Turkish fairy-tales*, translated from the hungarian version. London, 1896.

¹⁾ Traducătorul englez, amăgit de analogiile generale ale basmelor noastre cu cele turcesce, reproduce 4 basme din Ispirescu sub titlu „four semi-turkish tales from Ispirescu“: Statu-palmă, Barbă-cot, Porcul fermecat, Făt frumos și merele de aur și Tinerețe fără bătrânețe—primele trei revenind pretutindenea, iar ultima aproape fără analogie în literatura folklorică.

²⁾ d'Ohsson V, 419: Les Turcs se servent dans leurs chants érotiques d'exclamations répétées *ah! va! aman!* qui marquent les angoisses et le désespoir d'un amour malheureux.

Iată câte-va citațiuni și exemple :

Alexandri, Poesii populare, p. 127 : Acéstă baladă [Badiul] se cântă pe o arie cam sêrbescă, cu trăgănituri de glas orientale, și lăutarii adaogă la sfîrșitul ariei un soiț de suspin pe cuvintele turcesci : *bre, aman, aman!* Teodorescu, p. 644 : Aci, ca și în mai multe părți ale cântecului [Kira], se repetă refrenul : *bre, aman, aman!* Ibid. 121 (bragagiul cântând pe aria unei manele) :

Ah! aman, aman!
De la Giurgiu viș,
Turcesce nu sciũ ...

Alexandri, Teatru, p. 126 :

Să ne ducă 'n Beligrad
Și de-acolo 'n Ţarigrad,
Ah! aman, aman! ...
Și de unde-am fost boierî,
Să fim robî la ienicerî,
Ah! aman, aman!

Instrumentele musicale și ađi încă obicei-nuite de lăutari sînt: cobuzul, naiul saũ muscalul, dairéua și giamparalele. Un taraf de lăutari se compune din 3 executanți: unul ține lăuta saũ dibla și execută melodia, al doilea îl acompanéază cu cobza saũ cobuzul și marchéază ritmul pe córdele instrumentului, cântând vorbele; iar al treilea, cu naiul saũ muscalul, adaogă ariei executate florituri mai mult saũ mai puțin stridente.

Alte instrumente sînt fluerul ciobănesc saũ cavatul cu viersu-ı duios și neul cu sunetul seũ dulce și plăcut.

Despre musica Curții și vechile instrumente practicate de boieri : § 59.

§ 42. JOCURI DE COPII ȘI DANȚURI. — Iată principalele din aceste jocuri pe de-a 'ntregul saũ în parte de origină orientală.

Jocul în 3 armene ce se jocabă cu parale, precum odinioară jocul în firfirici, numit „iasic și tura“ și corespundând modernului „pajură saŭ număr?“ Cirica saŭ jocul în 5 pietre, în care piatra cea mai răsărită se numesce „topuz“, precum la jocul în nucă, nuca cea mai grea pörtă numele de „beg“.

Zmeul obicînit are un birlic pe lângă speteze și cap, iar zmeul turcesc are forma unui oŭ cu două speteze în chip de cruce și se prinde cu coinacul.

Cunoscutul joc în arșice are o întregă nomenclatură turcescă: armén, beiŭ, giol, ichiŭ, lenghiŭ, siciŭ, vizir. De asemenea varietățile sale: jocul în beiŭ bun, jocul în armén și jocul în sbenghiŭ.

La Româniŭ din Macedonia, nomenclatura jocului pörtă un caracter oriental mai puțin pronunțat: arșicul se numesce la dînșii *mişic* (Bitolia) saŭ *ip* (Vlaho-Clisura), ichiul *alumâl*, iar aruncăturile-ŭ variate: duti „om“, laki „hoț“, [ca]-zacă „armaș“ și ciur[la] „Domn“¹⁾.

La Turci, jocul cu osciöarele oilor („aşyk oyunu“) e unul din cele mai răspândite; și la dînșii diferitele părți ale arșicului pörtă nume diferite, cari adesea coincid cu ale nöstre: partea de sus se numesce *bey*, cea de jos „kyahya“; una din cele două cavități *ekmekgi* „brutar“, cea d'a doua *hırsyz* „hoț“; lovitura pörtă numele de *yek* și cine a nemerit'o, câștigă jocul²⁾.

Jocul era tot așa de răspândit la Greci (*ἀσπράγαλοι*) și la Romani (*tali*), la cari partea găunosă

¹⁾ Papahagi, p. 126-131 și Weigand, *Aromunen* II, 288.

²⁾ Barbier de Meynard s. v. aşyk; Vambéry, *Skizzen aus Mit-telasien*, p. 86; Id. *Das Türkenvolk*, p. 191 (consideră jocul la Turci de origină străveche) și *Die primitive Cultur des tatarischen Volkes*, p. 148.

se numia κύνων (*canis*) și aruncătura cea mai bună 'Αφροδίτη (*Venus*): Veneris jactus laetissimus dicebatur (Horatius).

Cum că jocul la noi a fost împrumutat de la Turci, o dovedește, în afară de nomenclatura lui, împrejurarea topografică că acest joc în arșice e cu totul necunoscut Românilor din Transilvania.

Danțurile jucate până astăzi după masa de cununie¹⁾: arcanul, ciaușul, chindia, giambarale, irmilicul, mușamaua, năframa și zoralia.

§ 43. JOCUL PĂPUȘILOR. — Farsa populară turcescă, cunoscută sub numele de *Karagöz* sau *Caraghioz* (după personajul ei principal, poreclit „Ochiu-Negru“) și care formă una din distracțiunile favorite ale vechii noastre societăți (§ 63), trebuie să se fi bucurat și la noi de o mare răspândire, cum dovedește pe de o parte numele bufonului generalizat în limbă (*caraghioz*), iar pe de altă parte și mai ales Jocul păpușilor la Vicleim, care nu este alt-ceva de cât o adaptare relativ modernă a farsei turcesci la împrejurările locale²⁾.

Relațiunea dintre acest joc profan și datina religioasă a Vicleimului sau a Iroșilor, relațiune devenită intimă și mergând până la o quasi-identificare, se datorește unei simple coincidențe. Acastă introducere de subiecte profane și triviale în cercul unei reprezentațiuni eminentemente religioase este modernă și se explică prin caracte-

¹⁾ Sevastos, *Nunta la Români*, p. 280.

²⁾ Primul text a fost publicat de G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 120-132; o analiză amănunțită la Olănescu, *Teatrul la Români*, p. 95-101. Alexandri face adesea aluziuni la acest joc în piesele sale „Ioan Păpușierul“ și „Iași în Carnaval“. Despre Vicleimul însuși și originea lui: Dr. M. Gaster, *Literatura populară*, p. 490-496.

rul carnavalului, care tolera orî-ce excentricitate.

O amalgamare de asemenea natură, și care corespunde unei apucături cunoscute a spiritului popular, nu pôte dată la noi de cât de la începutul secolului nostru saũ cel mult de la sfîrșitul secolului trecut.

Venețianul Del Chiaro care, pe la 1715, vėduse în Bucuresci (și încă „fără perdea“) o asemenea farsă, pe care o descrie ca „una mascherata troppo scandalosa, poichè rappresenta gli atti della piũ nefanda e abominevole lascivia“, nu aminteste încă nimic despre raporturile ei cu Vicleimul. Acest dascăl al beizadelor lui Nicolaï Mavrocordat nu se pôte îndeajuns mira, cum asemenea jucăuși obsceni erau primiți în casele boieresci. El citėză cu acėstă ocasiune cele douė personaje ale farsei, cari aũ persistat pãnă astăzi: unul care ține în gură un cioc de barză, numit „Clonță“ (ađi „Paiăță“), și altul, bėtrân și cu barba falsă, numit pãnă astăzi „Unchiașul“¹⁾.

Dintre elementele caracteristice ale Jocului păpușilor, primul care izbesce e cinismul fără sémén al dialogului, trivialitatea extremă a personajelor :

la întrebați boierii și cocónele,
Cum să jucăm păpușile :
Așa orî așa?
Cu perdea orî fără perdea ?

Interesante sînt mai ales particularitățile lingvistice ale jocului nostru, cari merită o deosebită atențiune.

¹⁾ Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*. Veneția, 1718, p. 60.

Parodiarea limbei neologice către care înclină până și mahalagióicele :

COCÓNA MARIȚA. — Bon sor, Musiü Paiasă!

PAIȚA. — Bu jor, Madaramo, bu sor!

COCÓNA MARIȚA. — Mersi de adio, Musiü Paiasă!

Apoi rostirea particulară a limbei române de către némurile străine reprezentate prin tot atâtea tipuri sociale : Țiganul ursar, Ovreiul marfagiü, Turcul bragagiü, Muscalul Pazmanski...¹⁾:

ȚIGANUL. — Buna remea, dumnea-hóstră! Ma cunosceți, boieri și cucóne?

OVREIUL. — Asa si traesci, cunoscut la iü cine esti?

TURCUL. — Dai un litra iaurt pa datoria...

MUSCALUL. — Mi ti dam un cinstita înghețata, fasul sleita...

In fine, intercalarea de vorbe și de frase străine :

TURCUL. — Moscov bre, ioc vađut?

MUSCALUL. — Șto, Asan, iü glumit, Dar la tine murit?

Lăsând la o parte alte particularități sociale — ca accentuarea satirică a costumului din trecut (rococo), a destrăbălării clerului (Popa bét), a modei de a se sulemenii (Baba) etc. — ne mărginim numai la cele mai sus relevate spre a stabili pe temeiul lor intima conexiune între Jocul nostru al păpușilor și farsa turcescă Karagöz.

Satirizarea stării sociale revine și în jocul păpușilor din Rusia (numit *vertep*, litt. „hîrtop, peșteră“), care se reprezintă în 3 rînduri: înainte de Crăciun, la Șt. Vasile și la Bobotéză. Biciuirea abuzurilor de tot felul e și aci

¹⁾ In „Ioan Păpușieru“ de Alexandri, personajele se numesc : Vasilache țiganul, Jupăa Leiba din țirgul Cucului, Pilaf-Aga (Turcul) și Moscov-Ghiaur (Cazacul).

însoțită de trăsuri cinice, dar particularitățile lingvistice lipsesc aproape cu desăvârșire. „Ces mystères sont accompagnés de pièces satyriques, dans lesquels la liberté la plus absolue est accordée aux acteurs de bois; ceux-ci ne se font pas faute de blâmer les fonctionnaires, de dire du mal de propriétaires et de plus haut placés du pays. et de raconter toute la chronique scandaleuse des environs. C'est l'usage et personne ne s'offense de cette licence passagère“.¹⁾

Maî mulți călători francezi din secolul nostru, cari vechură reprezentându-se această farsă la Constantinople, ne-au lăsat câte o scurtă descriere despre „Karagöz“ în ale lor Călătorii în Orient²⁾. Dar până în timpul din urmă nu se cunoscea nici-un text autentic. Orientalistul ungar Kúnos a publicat, în original și cu o versiune maghiară, primele 3 variante ale acestei farse³⁾. De atunci s'a produs asupra materiei o mică literatură bibliografică, din care relevăm monografiile importante ale lui Luschan și Jacob⁴⁾.

Farsele, numite Karagöz, sînt numeroase și constituiesc un întreg repertoriu pentru fie-care

¹⁾ Revue des traditions populaires I (1886), p. 84-85: les marionettes en Russie. Despre marionetele din occident: Magnin, *Histoire des marionettes*, 2 ed. Paris, 1862.

²⁾ Gérard de Narval, *Voyage en Orient*, 3 ed. Paris, 1851 (vol. II, p. 198-212); Théophile Gautier, *Constantinople*, Paris, 1853 (cap. XII); Parmentier, *Voyage dans la Turquie d'Europe*, Paris, 1890 (p. 166-169).

³⁾ I. Kúnos, *Harom Karagöz-játék* (Treî farse Karagöz), Budapest, 1886. Aceste farse se intitulază: „Jocul de baie (*Hammam oyunu*), „Lupta de întrecere a cântăreților“ (*Uruşma oyunu*) și „Caraghioz ca logofet“ (*Karagözün yazığı*). Ele au fost în parte traduse și în nemșese de culegător în „Ungarische Revue“ din 1887 (p. 425-435: Über türkische Schattenspiele) și în „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ din 1892 (p. 148-158: Türkisches Puppentheater).

⁴⁾ Fr. v. Luschan, *Das türkische Schattenspiel* în „Internationales Archiv für Ethnographie“ din 1889. Dr. Georg Jacob, *Karagöz-Komödien*, 3 Hefte, Berlin, 1899 și *Das türkische Schattentheater*, Berlin, 1900 (ultîma publicațiune conținînd bibliografia materiei).

din cele 30 de nopți ale Ramazanului. Variantele culese și publicate până astăzi de Kúnos, Luschan și Jacob au scos la ivelă numai o parte din bogăția acestui teatru popular. Materialul cunoscut până astăzi e de ajuns însă spre a ne familiariza cu acest gen al folklorului oriental.

Originar probabil din China și transmis Turcilor prin mijlocirea Perșilor, Jocul păpușilor a devenit la dînșii una din distracțiunile cele mai populare în timpul carnavalului de Ramazan. Preparativele pentru un asemenea spectacol primitiv se reduc la următoarele: într'un colț de odaie, un covor alb figurează scena, separată de public prin o perdea albă transparentă. Sub covor se află o scândură cu candelă de luminat păpușile, ale căror umbre se resfrîng pe perdea. Ca și chivotul nostru de Vicleim, cușca acestor păpuși e felurit împodobită.

Cele 2 personaje principale ale farsei sînt: Karagöz și Hagi-Aivat (Hageivat), corespunzînd întocmai, ca sens și ca funcțiune, Paiatei și Unchiașului din Jocul păpușilor. Pe cînd Hagi-Aivat comentază aparițiunea păpușilor cu vorbe alese, într'un stil literar, Karagöz îl întrerupe din cînd în cînd și face publicul să riță prin triviale glume și jocuri de cuvinte ¹⁾. Hagi-Aivat, isteț și naiv în același timp, un fel de Pepele, e pururea batjocorit de protivnicul său Karagöz, prost dar fudul, imaginea fidelă a Osmanliului neaoș și grosolan, în opozițiune cu Turcul efendi care și-a asimilat cultura europeană. Acest contrast social se reflectă, sub raportul lingvistic, în cele două forme

¹⁾ Iată un exemplu: Karaghioz are nevoie de bani, îi cere altuia, scușându-se că medicul l'a oprit să-i pörte cu sine, ca nu cumva să capete „gälbinare“. Cf. Pann: Cînd nu-ți sună 'n buzunare, pätimesci de gälbinare [galbeni n'are].

paralele ale limbei turcesci: pe când Hagi-Aivat, ca om instruit și umblat prin țări străine, se exprimă în turca literară (*efendi*), cea împregnată de neologisme arabe și persiane (o formă savantă către care înclină și femeia turcă), Karagöz se servă numai de turcesca vulgară (*osmanli*) și, ignorant ca Turcul de baștină, răstălmăcesce neologismele adversarului său cu ironia proprie a omului din popor ¹⁾).

Intr'o variantă analizată de Jacob (II, 23—26) se parodiază costumele și apucăturile occidentale, mai ales ale Francezilor. Acolo întâlnim personaje ca „Fransoa, Madmoazel Mari, Madmoazel Jan“ etc. Salutarea sună (ca și în jocul nostru): Bonjur, Musio!

Tipurile care revin în această farsă, se prezintă fie-care cu individualitatea lor caracteristică: nobilul efendi, polițaiul coruptibil, turcul tembel, o hanîmă etc.; apoi figuri împrumutate din cercul cafenelelor și al băilor; în fine reprezentarea diferitelor naționalități din capitala Imperiului: Armeni, Arnăuți, Greci, Ovrei spanioli... În acest mod, figurile farselor constituesc un mosaic din cele mai variate și Luschan a numărat până la 50 tipurile ce formeză inventarul unui Karagöz.

O mină nesecată de umor oferă modul cu care aceste nămurî străine de Turci rostesc osmanlia și acele rostiri particulare sînt interesante pentru studiul dialectelor turcesci. Ast-fel:

Arabul *Hagi Kandil* („Hagi Candelă“) introduce sunetele guturale și finețele consonantismului său; sonurile străine le înlocuesce cu ale

¹⁾ Sub raportul fizic, Caraghioz e chel ca și eroul analog din jocul persan: *Keçel pehlivan*, Vitezul chel.

sale: neposedând b și ĉ, le rostesc ca p și ș, y (î) devine i, iar ö și ü se resolvă în o și u.

Greul *Nikolaki* înlocuesce cu sibilante palatalele ce-î lipsesc și rostesc: z, ț și s pentru ĝ, ĉ și ș.

Övriul spaniol, *Meșterul Zakaria*, accentuează sfârșitul propozițiunii. Tot așa Arnăutul *Bairam* și Arménul *Hagi Serkiz* (Hagi Serghie)...

Intr'o variantă publicată de Kúnos se reflectă, în dialogul dintre Hagi-Aivat și Karagöz, această babilonie lingvistică:

HAGEIVAT. — Scii grecesce, Domnule?

KARAGHIOZ. — Da.

HAGEIVAT. — *Elado! Elado!*

KARAGHIOZ. — Scii bulgăresce, Domnule?

HAGEIVAT. — *Pedi suda!*

KARAGHIOZ. — Scii ovreesce, Domnule?

HAGEIVAT. — *Venaki!*

Tot astfel, în Jocul păpușilor, Turcul și Muscalul recurg la formele familiare limbilor ce grăesc:

TURCUL BRAGAGIU (vădând pe olténul iaurgiü): Sabalæ-roşîn ciapkîn arza la olu cu varza.

PAZMANSKY MUSCALUL. — Zdrasti, bolgogras Marişa, care a ținut uliţa, starski pazarova?

TURCUL. — Ne akit saer, bre! Saban saer okut.

Cum se vede din cele spuse, elementul lingvistic (neologisme, etimologii populare, jocuri de cuvinte, vorbe și frase străine) jăcă un rol însemnat în aceste producțiuni ale unui teatru primitiv.

Și la noi, înainte, Jocul păpușilor era cunoscut sub numele de *Karaghioz-perde* sau spectacu-

colul lui Caraghioz¹⁾ și până ađi, în Dobrogea, păpușile se jăcă numai de țiganı (ca odinioră în Turcia) și ele representă Turci și cadine²⁾. Caracterul de relațiune intimă între ambele aceste producțiuni, între farsa turcescă și jocul românesc, se află indicat în piesa lui Alexandri „Iașii în carnaval“ (Act. III, sc. 3 și 8):

LEONIL. — Irod! Irod!

ALECU. — Păpușile românesce!... tot să stai să le privești!

TURCUL. — (lui Alecu) Hei, *banubak!* nu-ı jucam la mine *Karaghioz?*

ALECU. — Ba jucam, efendi...

ALECU. — Păpuși! păpuși!

LEONIL. — Irođi! Irođi!

TURCUL. — Ei *banubak!*... haide joca la mine *Karaghioz.*

(Păpușerii așeză cușca pe două scaune în fața publicului; Alecu se pune în dos; măscile s'adună împrejur...)

TURCUL. — Ei! gata, captan?

ALECU. — Gata, *efendi!*...

ALECU. — Măi, copii, cum vreți să spun: de-a dreptul? ori pe de lături?

Toți. — De-a dreptul! de-a dreptul!

ALECU. — Bine, fie și de-a dreptul. Tăceți chitic de acu (el scote o păpușă mică și o închină publicului prin cușcă).

Dar nimic nu dovedesce mai mult răspândirea cea mare a farsei turcesce la noi în țară ca generalizarea în românesce a numelui ce pörtă bufonul, primul personaj al piesei: *Karagöz*, rostit popular *Karaghioz*. În limba noastră, *caraghioz* e termenul cel mai familiar din bogata sinonimică turcescă a bufonului: cabaz, ghiduș, măscăriciū, mucalit și soitariū.

¹⁾ Olănescu, p. 102.

²⁾ Burada, *O călătorie în Dobrogea*, p. 18.

Cantemir îl cunósce încă ca nume propriu (Istoria ierogl. 407): Mascara cu ochi negri — *Caraghioz*, păpuşă de mascara vestită.

Dar în limba modernă s'a şters ori-ce urmă de proveninţa dramatică a vorbeii, care astăzi înseamnă (ca subst.) bufon în genere şi (ca adj.) comic, burlesc. E un rest interesant din sfera spectacolelor populare, cărora se datorese perpetuarea în limbă a terminilor sinonimi: cabaz, măscăriciu şi mucalit (§ 28). Nică-unul însă n'a avut un trecut mai bogat în succese teatrale ca „caraghioz“, care, după ce a desfătat două secole înalta noastră societate, pe Vodă şi pe boierii, a încercat apoi o curioasă transformare şi, sub acest nou aspect, continuă încă a distraze clasele populare :

Cuşca de hârtie ce noi o purtăm,
Strigând la păpuşe cu glas sunător,
Este chiar teatrul micului popor,
Şi cu-a noastre glume noi îl desfătam.

§ 43^a. DULAPUL ŞI GIAMALA. — Pe când Jocul păpuşilor era o petrecere de Crăciun, la Pasce era o altă distraţiune: *dulapul* (numit în Moldova „scrînciob“), care astăzi e rezervat mai ales tinerilor şi copiilor din clasele de jos ale populaţiunii, dar avea înainte la noi un caracter mai serios. În secolul trecut, după mărturia lui Sulzer (III, 399), persoane în vîrstă şi chiar nobile de ambe sexe nu se ruşinau să se aşede pe acest lăgă şi să fie învîrtite în public. Pe de altă parte, stăpînirea însăşi autoriza asemenea spectacole „pentru mîngâierea şi privela norodului“ (document din 1790).

Dulapul de Pasce este o imitaţiune după „Bairam sallynğak“ (scrînciob de Bairam) ce se ridică

în curtea giamiei, unde mulțimea se dă în dulap, plătind câte un bănuț saū doī celui ce l'a durat. Ce rol important jōcă acēstă distracțiune printre clasele populare în Turcia, dovedesce împrejurarea că una din farsele ce constituesc repertoriul lui Karagöz pōrtă titlul de „Dulapul lui Caraghioz“. Asemenea petreceri se fac la Turci nu numai în curțile giamilor, ci și în stradele mari ale Capitalei; ele sînt menționate de unul din cei mai vechi călători în Orient¹).

Obiceiul a persistat la noi pînă astăzi, dar cercul seū se restrînge din an în an, pînă ce, ca multe alte datini din vechime, va fi răpit de curentul civilizațiunii.

O mască colosală ce se arăta pe ulițe și prin bîlciuri la vremea Moșilor, purta numele de *Giamala* și venia de-a dreptul de la Turci, la cari un joc de străvestire pōrtă un nume identic: *Giamala* era spaima copiilor și paița publicului. Ea fu introdusă în timpul lui Caragea-Vodă, de unde și numele „giamala lui Caragea“.

Iată cum o descrie d. Olănescu (p. 130): O namilă de păpușă cu un cap cāt o baniță, are 2 obraze de giam ori de oglindă; trupul i-e făcut din cercuri de butie lipite cu hârtie, cu pânză roșie, cu tot felul de lolōțe de cârpe, de panglică și de pēr de cal; pōrtă cămașă cu alțițe, fotă, șorț, bete cusute cu fluturi și cu arniciū roșu, iar în cele 4 mâini — câte 2 de fiecare obraz — ține un baston și un mânunchiū

¹ Du Loir, *Voyage* (Paris, 1654), p. 194: Dans les grandes rues il y a des machines rondes [adică *dolab*, comme une meule de moulins sur lesquelles ils mettent des enfants pour tourner, les jeunes garçons se brandillent à des cordes qui sont attachées à d'autres plus petites roues qui tournent pareillement. On y dresse aussi des jeux d'escarpolletes ornez de festons de verdures; et chacun, pour un aspre ou deux, peut prendre ces divertissements...

de florî. Giamala, purtată de omul ascuns înăuntrul ei, se mișcă, saltă, jăcă, vorbește, își plăcă mutra d'asupra privitorilor, atingându-î cu bēțul orî cu florile, cāntă de lume, spune pācăleli orî dupā felul și chipul fiecāruia îl ia peste picior.

§ 44. ÎNJURĂTURÎ. — Modul de a înjura al popórelor nu e lipsit de importanță etnologică, de órece adesea în acele expansiuni prea libere se manifestă temperamentul particular, pornirile caracteristice ale omului din popor.

La noi, ca la Ungurî și la popórele balcanice, nimic n'a fost cruțat de profanare: chiar vorbele cele mai sfinte se asociază, în gura Romānului, cu expresiunile cele mai triviale și mai obscene. Crucea, Legea, Dumneđeű, Hristos, Maica Domnului, sfințiș etc., nimic nu scapă de batjocură și de hulă ¹⁾.

Acéstă ciudată particularitate o constată deja la 1646 pentru Moldova călugărul minorit Bandinus ²⁾, iar Sulzer o relevă pentru Muntenia, observând cu óre-care exagerațiune (II, 356): „In privința înjurăturilor, Munteniș întrec pe tóte nemurile de sub sóre, afară de Italiani. Vorbele murdare sînt deopotrivă familiare celui mai mic băiat de țaran ca primului boier și chiar cocónei sale, și precum e obiceiul și aiurea la ómeniș fără educațiune, chiar în societate cu damele dînșii 'și exerséză spiritul cu jocurile de cuvinte cele mai necuviincióse, făcēnd să alterneze mur-

¹⁾ Șaineanu, *Semasiologia limbēi romāne*, p. 112—124.

²⁾ Bandinus, *Codex* (c. d. V. A. Urechia), p. 329: Scortationis et fornicationis turpi ac impudica voce alios, etiam bestias, increpare convitiari, quod leges, parentes etc. Valachis, Ungaris et Saxonibus familiare est... Raro per sanctam Trinitatem aut Deum jurant, sed vel per sanctam Crucem, Deiparam et Sanctos, vel per fortunam bonam, per lac maternum, per barbam, per candelam accensam, per sanctam Venerem etc.

dăriile cele mai mari cu înjurăturile cele mai triviale... Spre a înjura mai energic și cu unele adaose, se servesc de verbul latin favorit... care se conjugă după III și sună aprópe ca italiennesce. Cu acéstă vorbă obscenă nu se cruță nimic din ceea ce înjuratul ține de bun și venerabil în sine: crucea lui, pomana lui, legea lui, sufletul lui, mama lui... Și pentru ca acéstă nostimă vorbă să nu facă prea puțin efect, nu lipsesc a o repeta la sfîrșitul înjurătorei și rostesc acéstă repețire cu o voce trăgănată și fină de falsel...“

Pornirea la înjurăturî obscene și execrabile e comună întregului Orient și ea pare a veni de la Turci, la cari surugiîi sînt deprinși a adresa și vitelor acelși obscenități, ca și la noi¹⁾.

Cea mai comună dintr'însele, înjurătura turcescă prin excelență, este *sictir* („ha! sictir! a da cu sictir“), care, pierdendu-și trivialitatea primitivă, a ajuns să fie rostită în împrejurările cele mai neînsemnate, ca maghiarul „bassama“ (baszoma) și înjurătura corespundătoare românescă²⁾.

Formula completă, care revine adesea când e vorba de Turci, sună *anasyni sictim!* (corespun-

¹⁾ Boué II, 146: Il paraissait que les peuples chrétiens ont adopté cet usage (de jurer) des Turcs. En Serbie, on n'épargne, pas plus que les Hongrois, la croix, les saints, Jésus-Christ et Dieu même. Les conducteurs de chevaux (en Turquie) sont même tellement habitués aux jurements obscènes, qu'ils ne disent pas un mot à leurs bêtes sans l'accompagner d'un bon *avradini siktim*, s'ils sont Turcs, ou d'un *iebenti mati*, s'ils sont Slaves. Les autres jurements usuels des Turcs sont surtout *pezeveng*, *ghiaour*, *domouz*...

²⁾ d'Ohsson IV, 372: Le jurement national *anasyni siktim* est si commun qu'on le prononce presque à tout moment, même pour les choses les plus indifférentes; il est dans la bouche des enfants de l'âge le plus tendre, et même dans celle de beaucoup de femmes, le plus souvent néanmoins comme un mot de gentillesse.

đând rus. „ibi tfoi matî!“) litt. mama lui..!, saũ *avradini sictim!* cu același sens ¹⁾.

Iată câteva exemple :

Dionisie, 222 : Turciĩ, dacã au vęđut cã le mãnãncã copiii și fetele Calmuciĩ, i-aũ cuprins mirare de aũ fost đicęnd *anasini-sictim!* ce legheóne de ómeni aũ adus għiaur muscal sã ne mãnãnce copiii! Hristache(1818) : De nimenĩ nu vrea sã scie, De *avrad* și de *anasina*... Aricescu I, 42 : Turciĩ nu-l ajunserã sã-l taie și clãtinaũ din cap đicęnd : *avradini sictin!* cu puscile. Delavrancea, Sultãnica, 205 : ieniceriĩ prind pe Miu de ciafã : bre, għiaur, *anasina sictir!*

Teodorescu, 121 (Jocul pãpușilor) : [Bragagiul] Bre, *avradini sictir*, għiaur! 129 : [Muscalul vede pe Turc] Tureski... ibi tfoi...! [Turcul *Anasini sictim*, għiaur!...

În balada „Ilincuța Sandului“ (Teodorescu, 648) :

Unde Turciĩ mĩ-o vedea. .
 Inimióra le venia,
 La obraz se 'nveselia
 Și din gurã suduia :
 — *Anasini*, Ilinca,
 Mult ne-ai secat inima!

Alte înjurãturi sînt : (bãrbãtesci) codoș, pezevenghiũ, pușchiũ ; (femeiesci) : codoșcã, magmuzã, paciaurã... În privința poreclelor : § 106.

¹⁾ Cf. *anasyny*, mater ejus (d. ana „mama“) și *avradyny*, femina ejus (d. 'avrad „ũrfã“ : ar. avret „parties secrètes du corps“).

B. CULTURA

SECȚIUNEA I: POLITICA

Cap. I: Raporturi cu Pórta

§ 45. TRACTATE ȘI RELAȚIUNI. — Raporturile politice între țările române și Turcia se află stipulate într'o serie de hatîșerifuri și firmane¹⁾, ce aũ urmat într'un interval de peste 4 secole (1391-1802). Textul primelor tractate ne este cunoscut dupã cõpiĩ posterióre făcute, direct sau indirect, dupã originalele conservate în archiva imperialã din Constantinople.

Intre primul hatîșerif din 1391 și cel urmãtor din 1460 (ambele relative la Muntenia și reproduse de Fotino) s'a introdus, pe lângã urcarea tributului de la 3000 la 10000 de galbeni, îndatorirea din partea lui Țepeș de a da Porții un numër de 500 copii spre a fi crescuți în legea lui Maho-

¹⁾ Ele sînt reproduse în primul volum din *Acte și Documente relative la Istoria renascerii României* de Ep. Ghenadie și D. A. Sturdza. București, 1888. Cele mai importante sub raportul politic (dupã primele din 1391, 1460, 1511 și 1634) sînt hatîșerifurile din 1774 (Uricariu IV, 433—446) și 1784 (Raicevich, 270) precum și firmanele din 1792 (Uricariu III, 131—144) și 1802 (III, 181—205), cest din urmã resumãnd pe tôte cele-lalte. Cf. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. Traités, conventions et autres documents recueillis et publiés par Gabriel Noradounghian*. Paris, 1897.

met (aşa-numiţii „agemoglanî“), o îndatorire ce încetă odată cu acest Domn.

În hatiserifurile pentru Moldova din 1511 şi 1634 se observă, de asemenea, ôre-carî diferenţe ca sporirea peşcheşului de la 3000 la 10000 de galbenî şi omiterea articolului anterior relativ la un număr de şoimî şi iepe fătătore.

Amestecul Turcilor în daraverile ţării a fost provocat de rivalităţile dintre pretendenţi, carî se adresară Turcilor să le sprijine candidatura. Continuele certuri între Dănescî şi Drăculescî grăbiră acéstă usurpare a drepturilor ţării, aşa că după 1526 Pôrta, din propria ei autoritate, impuse Domnî întâiū Munteniei şi apoi Moldovei. De la Petru Rareş şi Dómna Chiajna baniî deveniră mijlocul cel mai eficace spre a ajunge pe tron: Petru Cercel, Aron-Vodă, Petru Şchiopul îl cumpêrară cu sume enorme. Fie-care Domnie nouă deveni atunci o ocasiune de stórcere şi un mijloc de îmbogăţire ¹⁾.

Acéstă corupţiune fu alimentată de dese schimbări ale Domnilor şi mai ales de recrutarea lor exclusivă printre dragomaniî Fanarului. Din diferite motive, străine în tot cazul de religiune ²⁾, Turcîi negliând învăţarea limbilor grăite de nemusulmanî, importanta funcţiune de talmaciū saū dragoman se concentră în mâinile nobleţei grecescî din Constantinopole, cultă şi rafinată: „căci la acéstă dregătorie — dice Văcă-

¹⁾ Xenopol, *Istoria Românilor* III, 524.

²⁾ Nu-î adevêrat că Coranul interdice sectatorilor sei învăţarea limbilor străine — o afirmaţiune emisă de Zallony şi repetată apoi de toţi istoricii noştri — ci fenomenul fşi găsesce o explicaţiune suficientă în mândria naţională a Turcilor faşă cu popóarele nemahometane. Ei nu credură de dignitatea lor să-şi însuşescă idiomele grăite de naşunile creştine şi lăsară pe séma unor subalterni de altă credinţă sarcina şi folósele unei asemenea cunoscinţe.

rescu (p. 269) — este trebuință de pricopselă multă și de sciință de limbă de îndestule și de minte subțire“. Pórta, vrând să le resplátéscă serviciile, dete primuluí terziman fanariot, luí Nicolaie Mavrocordat, tronul Moldovei în 1711 și de atunci Domnia țarilor române fu rezervată Mavrocordatilor, Ghiculescilor, Moruzilor, Suților și Ipsilanților.

Ast-fel tronul acestor țări, de când ajunsese un obiect de venalitate pentru Turci, a fost dat tuturor némurilor — Nemți (Iancu Sasul), Poloni (Miron Barnowski), Italieni (Gaspar Grazziani), Evrei (Aron-Vodă), Armeni (Ión-Vodă cel Cumplit), Arnăuți (Ghiculesci) și Țigani (Rázvan-Vodă) — până s'a monopolizat în folosul dragomanilor Fanarului.

Aceștia, obținând Domnia cu mari sacrificii bănesci, cum se urcau pe tron, prima lor grijă era să-și scótă însutit sumele cheltuite. Atunci se inaugură sistema ilimitată de impozite, care împinse pe țaranii — singura clasă a populațiunii ce suporta aceste nevoi și greutateți — la desperare și emigrare, împopolând cu coloni laturile mărginașe din Serbia și Bulgaria. Și acéști stare de lucruri nu luâ sfirșit de cât odată cu reînființarea Domniilor pămîntene.

§ 46. TOLERANȚĂ. — Articolele 7 și 8 din primul tractat între Moldova și Turcia sună:

Moldovenii vor putea cumpăra și ținea o casă la Constantinopole pentru șederea solilor lor, unde vor putea face și o biserică;

Turcii nu vor putea cumpăra, nici stăpâni pămînturi în Moldova, nici a se aședa în țară, nici a avea saii a face giamii nici într'un chip ¹⁾.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 120: Turcae etiam mercaturae gratia quam

Simpla alăturare a acestor două articole pune în evidență caracterul eminentemente tolerant al Turcilor. Într'o vreme când totă Europa tremura dinaintea Semi-lunei, Turcii lasă țărilor vasale nu numai exercițiul liber al cultului lor, dar și dreptul de a li se interzice, lor suzeranilor, orî-ce traiu pe pămîntul supus; și pe când raiaua își putea construi biserici pe solul otoman. Turcii erau opriți să-și facă o giamie în țara creștină. O trăsură de toleranță remarcabilă și unică! Până astăzi capitala Turciei e acoperită cu biserici ce aparțin la diferite secte și religii, până astăzi cultul lor se practică cu totă pompa, și cu toate acestea, nu se vede încă în Europa nici o singură giamie, nicăieri nu răsună încă afară din Turcia glasul muezinului din vârful minarelei!

Turcii au păzit cu sfințenie în timp de secole interdicerea cultului lor pe pămîntul românesc și până astăzi nu se află urmă de giamie în tot coprinsul Munteniei și Moldovei. Ei erau dar nevoiți, când voiau să se rîge, să se retragă într'un loc îndepărtat, unde întorcîndu-și fața spre Meca, își făceau rugăciunea în totă taina ¹⁾.

plures, Iasziis, aliisque in oppidis degunt; sed his nullibi licet vel fundum emere, vel domum in aliquo oppido aut pago, multo minus aedem sacram construere, aut publicas secundum suam superstitionem preces fundere, neque institit othmannica aula unquam, ut id principes moldavi permitterent: utinam aeternum mutescat!

¹⁾ Del Chiaro, 110: Stanno essi Turchi nella Vallachia con molto ritegno, e piuttosto in qualità di forestieri, che di padroni del paese. Non vi hanno l'esercizio publico della loro legge, giacchè in tutta la Vallachia, siccome nella Moldavia, non ritrovasi ne pur una benchè piccola moschea... Dal che bene si scorge la sopraffina politica dell' Imperio Ottomano per conservarsi la divozione di quei popoli, e per render loro men aspra la rimembranza della perdita libertà. — Tot ast-fel, în raportul misionarului Baksich despre Muntenii (Iorga, *Călători, Ambasadori* etc.): I Turchi di questo principato

„Tóte elementele populațiunii își au bisericile lor pe pământul românesc (exclamă Sulzer I, 291), numai Turcii — și cine póte citi acesta fără să admire toleranța și moderațiunea lor? — numai ei, stăpânii acestei țări, acești preținși barbari, țin într'atâta la cuvântul lor, în cât preferă să se róge în tăcere și să n'atingă libertatea cultului acordată exclusiv acestei țări prin ridicarea fie măcar și a unei singure giamii! O purtare ce nu e turcescă și care presupune o mare abnegațiune saú multă reflexiune și un spirit de toleranță și de blândețe demn de un creștin . . .“

Și cu tóte acestea, numărul Turcilor aflători în țară, în trecét pentru negoț saú în pernanență pentru paza ordinii, nu era mic.

Turcii, cari din motive diferite erau siliți să petrecă în țară, aparțineau la una din categoriile următoare:

funcționarii oficiali ai Divanului, ca Divanefendi și chiatipul saú logofétul seú;

musica turcescă a Curții, compusă din mehterbașa cu mehterii seí;

poliția turcescă alcătuită din baș-beșliagă cu beșlegiții și beșliții lor;

(Valacchia) non hanno quell' ardire che usano nelli Stati ottomani, quando vi dimorano, ma sono necessitati caminar con ogni umiltà . . .

Boué II, 61: Comparés à tous les autres peuples de la Turquie, il n'en est pas un seul qui, mis à la place du Turc, saurait peut-être gouverner des nations si disparates avec autant de justice, d'impartialité et de tolérance religieuse.

Ubicini, *Turquie actuelle*, 346: Le catholicisme est plus libre à Constantinople et à Smyrne qu'à Paris et à Lyon . . . Le jour de la Fête-Dieu, toutes les églises si Péra et de Galata sortent processionnellement, précédées de la croix et de la bannière, et escortées par un piquet de soldats qui forcent les osmanlis eux-mêmes à se ranger sur le passage du cortège.

diferiți neguțători, ca gélepi, capanlii etc.; și în fine,

hogii chemați în țară de Vodă și de boierii fanarioți spre a învăța pe beizadele și pe fiii lor turcesce.

Nu mai vorbim de trimișii cu ordine din partea Porții sau de Turcii cari veniau pentru strângerea haraciului, a beilicului și a zaharelii.

Toți aceștia, în cauze civile și criminale, erau judecați de Divan, iar daraverile între Turci și pămîntenii se tranșau de Divan-Efendi asistat de un cadîu din cetățile mărginașe, pe când beșliaga supraveghia și pedepsia orîce exces din partea Turcilor, cari veniau în țară.

§ 47. RAIELE ȘI SERHATURÏ. — Muntenia și Moldova erau înconjurate cu un brîu de cetăți turcesci, numite *raiele* și *serhaturî*, a căror aprovizionare cădea în mare parte tot în sarcina țărilor române.

Pe malul drept al Dunării erau: Vidinul, Cladova (Fet-Islam), Nicopole, Șiștov, Rusciuc (administrare de câte un aian), Turtucaia, Silistra și Hirșova (comandate de un serascher).

Pe malul stîng: Orșova sau Rușava, Adacale, Cule sau Turnu, Giurgiș și Brăila, inclusiv Odaia-Vizirului (administrare de câte un nazir).

În Basarabia turcescă: Akkerman sau Cetatea-Albă (comandat de un ienicer-aga), Ismail sau Smil (de un muteveli), Chilia (de un nazir), Cartalul (de un dizdar) și Timarova sau Reni (de un beșliaga).

În fine, din spre Polonia: Tighina sau Bender, Soroca și Hotin.

Cele mai multe din „aceste locuri a Țării-românesci și a Moldaviei cari s'au răpit și cu

silnicie s'aŭ stăpânit" (cum sună hatișeriful din 1802), aŭ fost înapoiate țărilor române abia la începutul secolului, după ce stătură sub stăpânirea turcască sute de anî. Intr'adevăr, Giurgiul și Turnul deveniră raiele încă sub Mircea, Chilia și Cetatea-Albă sub Ștefan-cel-Mare, iar Hotinul și Soroca sub Nicolaie Mavrocordat.

Cap. II : Domnul

§ 48. NUMIREA. — Ceremonialul pentru numirea și întronarea Domnilor în epoca fanariotă constituie o dramă în totă puterea cuvîntului, în care intrigile candidaților formaŭ prologul, primul act Investitura, al doilea Plecarea din Constantinopole, al treilea Intrarea solemnă în Capitală, al patrulea Confirmarea în Domnie și al cincilea Mazilirea, cu un epilog terminat une-orî în adevărată tragedie.

Descrierea acestor diferite peripeții a fost făcută pentru Moldova de către Cantemir în lóte amănuntele și cu o precisiune adevărat științifică (reprodusă în urmă de Carra, Sulzer, Zallony etc.); apoi de către Logofătul Gheorgache cu naiva prolixitate a cronicarului; iar pentru Muntenia de istoricul Fotino ¹⁾).

¹⁾ Veđi alte două interesante raporturi despre ceremonialul instalării Domnilor în Muntenia, făcute în 1819 și 1822 de consuli prusieni Marco și Kreuchely (Hurmuzache X, Suplem. III, p. 45 și 181). Ceremonia de investitură a lui Ioan Mavrocordat-Vodă a fost descrisă de Daponte în a sa „Geografie istorică“ (reprodusă de Legrand în Bibliothéque grecque vulgaire. Paris, 1882, tome III, p. 247—249). Cf. și Atanasie Comnen-Ipsilante, Τα μετά την ἀλωαίν. Constantinopole, 1870 (partea corespunđătoare a fost tradusă în Archiva literară și științifică din Iași, vol VII).

Marele maestru de ceremonii în Moldova și în Muntenia (înflințat aci de Al. Ipsilante) purta numele de *Marele Logofăt de obiceiuri*: el înregistra ceremoniile locale, noiele dispozițiunii politice saŭ eclesiastice, precum și recepțiunile oficiale.

În cazul unei vacanțe de tron, prin mórte sau destituire, Marele-Vizir, după ce alegea printre numeroșii candidați fanarioți pe cel ce oferia mai mult, prezenta Sultanului un raport („taliș“), în care recomanda pe noul Domn. Dacă raportul obținea aprobarea Sultanului, candidatul era poftit la Curtea Vizirului, la Pașa-Capusi, unde primul ușier, capugilar-chehaiasi, îl introducea împreună cu boierii cari-l însoțiau în sala de audiență, numită arzodasi.

Acolo Vizirul, ședând între perne după moda turcască, făcea noului Domn, care îi săruta mâna și rămânea în picioare la distanță, o cuvîntare solemnă, recomandându-i credință și supunere către Impărăție, blîndețe și dreptate către supuși sau raiele și trimitere la timp a haraciului și a celorlalte daruri la Curte; la care Domnul mulțumind, promitea toate acestea. După aceea marele ușier aducea caftanul, o haină lungă înflorată cu aur, cu care Vizirul îmbrăca pe Domn peste celelalte haine. Înainte de a se retrage, Domnul săruta a doua și a treia oră mâna și póla Vizirului.

În curte, îl aștepta un cal frumos împodobit și un cortegiú compus din 24 ciauși și mai mulți agi de al Vizirului. Domnul călare și însoțit de boieri pornia cu tot cortegiul, în aclamațiunile¹⁾ ciaușilor, la Patriarhie, în curtea căreia descăleca pe o piatră pătrată anume destinată pentru acest scop.

După ce Patriarchul, asistat de fruntașii cle-

¹⁾ Aceste exclamațiuni se numiau „alcâș“ și se repetau ori de câte ori Domnul încăleca. Veđi Recordon, *Lettres sur la Valachie*, 122: une exclamation *alkisch* qui correspond à peu près à celle de vive le prince! Cf. Hammer III, 368: aux vizirs seuls appartient le privilège du salut de bénédiction (*alkisch*).

rului, bine-cuvînta pe Domn, acesta se întorcea la palatul său în urările sgomotoase și repetate ale ciaușilor.

Odată numit, Domnul trimetea pe unul din ómenii săi cu cărți domnesci la boierii, pe cari îi orînduia Caimacamii, ca să-l reprezente până la sosirea în țară. Aceștia adunau pe boierii și, cu Mitropolitul în frunte, le făceau cunoscut pe noul Domn și dispuneaă trimiterea la Stambul de rēdvane, carete și care spre a transporta bagajele Domnului și ale suitei sale. Totdeodată un boier era trimis ca mehendar sau purtător de grijă pentru ale călătoriei, însoțit de un bașbulubaș și de mai mulți arnăuți pentru pază.

§ 49. INVESTITURA. — Ceremonia de investi-tură a Domnilor era mai complicată și mai pom-pôsă de cât a Vizirilor și a Pașilor: ea presenta multe puncte de asemănare cu a Hanilor din Crimeia ¹⁾. Motivul acestei distincțiunii trebuie căutat în raportul de suzeranitate anterior epocii fanariote. Intr'adevăr, țările române primiseră de bună voie legăturile de supunere către Pórtă, care din recunoștință le acordă mai multe privilegii onorifice. Domni de mai târziu, deși considerați ca simpli guvernatori sau Beii, avēnd același rang cu un Mirimiram sau Pașă cu două

¹⁾ Hanii, ca vasali ai Sultanului, primiau o investi-tură analogă cu a Domnilor noștri: o cabaniță de catifea verde blănită cu samur și împodobită cu nouă rînduri de copce de pietre scumpe; apoi o sabie, un hanger și un calpac de catifea verde, îmblănit cu samur și ornat cu două egrete de diamante; în fine, un chimir împodobit cu pietre scumpe, un arc acoperit cu lame de aur și o tolă brodată cu mărgăritare. Vezi d'Ohsson VII, 444; cf. Hammer XII, 145.

Domni Ardélului, supuși Porții, primiau la investi-tură un caftan de serasir, o corónă de aur, o sabie cu pietre scumpe, un stég, un tuiț și un cal frumos împodobit; — iar Hatmani Cazacilor: un caftan bogat, o căciulă de catifea cu bordurile de samur, un topuz, o sabie și uneori un surguci cu pene de mare preț (d'Ohsson, ibid. 445).

tuiurî, se bucurau totuși de nisce prerogative datorite acelor prime relațiunii politice.

În urma audienței sale la Vizir, Domnul primia pe rînd, în zilele următoare, insigniile Domniei, ce i se aduceau cu o pompă mai mare ca la investitura Vizirilor și însoțită de musica împărătescă saă meterhanea.

Aceste insignii erau : două tuiurî saă còde de cal cu măestrie împletite, semn de autoritate analog cu al Begler-beilor saă guvernatorilor generali și inferior marelui Vizir, care avea rangul unui Pașă cu 3 tuiurî adică putere nemărginită¹⁾; apoi un stég mare împărătesc cu semiluna, alem-sangiacul, și sabia saă hangerul împodobit cu briliante. Domnul luând stégul din mâna lui miralem-aga, a stegarului împărătesc, îl săruta cu respect și-l preda cămărașului său, iar pe aducător îl îmbrăca cu o blană de samur și-l congedia cu daruri.

Meterhanéua cânta în tóte zilele, cât sta Domnul la Constantinopole, câte 3 ore la chin-die, adică înainte de apusul sórelui, privilegiu de care nu se bucura nici un Pașă la Constantinopole. Tot astfel onórea de a se da Domnului 2 peicî saă pajî din garda Sultanului nu se făcea nici Vizirilor.

După ce Domnul achita sumele promise pentru obținerea tronului, venia ceremonia cea mai impunătoare, audiența la Sultan, într'o zi de Marți, când se ținea Divanul împărătesc.

Înainte de a intra în sala de audiență, un ofițer de ienicerî, Muhzur-aga, îi punea pe cap

¹⁾ Când Domniî Moldovei, începînd de la Duca-Vodă, obținură și hatmania Ucrainei, numărul tuiurilor s'a ridicat la 3, adică 2 pentru Moluova și 1 pentru noua provincie (Neculce II, 215; cf. totuși Văcărescu, 266).

cuca saŭ crésta de pene de struț albe și lungi artistic îmbinate în formă de coif, ornament propriu ienicerilor (Domnul făcând parte ca și Sultanul din ogiacul lor); iar marele Tefterdar saŭ Vistiernic îl îmbrăca cu *cabanîța*, o haină de aceeași formă cu mantia de gală a Sultanului¹⁾, iar pe cei 27 de boieri cu caftane. Apoi, însoțit numai de 4 boieri, Domnul era introdus în sala tronului de doi ușieri, cari îl sprijiniau sub brațe de o parte și de alta. La fie-care 3 pași, Domnul se închina până la pământ și rămânea în picioare în mijlocul sălii, unde Sultanul avea lângă el pe marele Vizir, pe cei doi Cadiascheri saŭ judecători supremi, pe Ienicer-aga și alți dignitari înalți. După un ordin al Impăratului, marele Vizir repeta exortarea de credință și de supunere confirmată prin răspunsul Domnului, care se retrăgea pașind înapoi.

În vremea acésta, marele Imbrohor saŭ Comis împărătesc pregătea un cal arăpesc cu frîne de fir și de pietre scumpe, cu harșa brodată cu aur și argint, la șaua căreia atârna de o parte arcul și tolba de săgeți cu sabia împărătescă, iar de alta buzduganul saŭ topuzul, care ținea loc de sceptru și simboliza puterea despotică a Domnului. Acest cal, numit „tabla-bașa“ adică cel dintâiu din grajdul împărătesc, era mînat de 4 iedecci, însoțit de 2 akkiulahli, soldați cu căciuli albe, și de 2 peici îmbrăcați numai în fir și cu tésuri de argint pe cap. După ce saluta pe marele Vizir și pe cele-lalte agale, Domnul, călare pe tabla-bașa, se ducea iar la Patriarchie

¹⁾ Investitura Domnilor noștri cu *cabanîța* și *cuca* a ținut până la 1832, când fu înlocuită cu *hervanéua* și *fesul*. Cele două distincțiuni mai însemnate, sabia împărătescă și mantia de onóre, erau prinse sub denumirea comună de „călăciu-caftan“.

și de acolo la palatul său. A doua zi marele cancelar, Reis-efendi, îi trimitea diploma cu litere de aur și cu semnătura împăratărească, firmanul său hatișeriful.

§ 50. PORNIREA. — Când era să pornescă din Constantinopole (unde nici un Domn nu putea rămânea mai mult de o săptămână, după ce a fost primit de Sultan), îi se da Domnului din partea Împăratului un înalt dignitar, obicinuit un Capugi-bașă sau un Imbrohor, cu însărcinarea de a-l instala pe tron și de aceia numit Schemni-Agă adică Mai-marele scaunului domnesc (mai târziu înlocuit cu un simplu mehendar). În ajunul plecării spre noua sa rezidență, Domnul își lua ziua bună de la marele Vizir, care îl îmbrăca din nou cu o haină onorifică, așa-zișul caftan de congediu („izn-kaftan“).

Tot atunci noul Domn recomanda Vizirului pe omul său de încredere, pe baș-capuchehaia sau reprezentantul său acreditat pe lângă Divan, care să mijlocască corespondența între dînsul și marele Vizir. Acest post era de cea mai mare importanță pentru siguranța Domniei, de aceia Domnul îl încredința unei rude de aproape sau unei persoane foarte devotate pentru o misiune așa de delicată și anevoioasă: el avea să întrețină prin daruri bogate favoarea continuă a meghistanilor sau înalților dignitari ai Împărăției și mai ales să supravegheze intrigile adversarilor și ale rivalilor stăpânului său.

Pornirea din Constantinopole era o ceremonie splendidă.

Alaiul de pornire se orînduia astfel: în frunte pășia miliția fărăi, fie-care corp avînd stégurile și prapurile lor, apoi veniau tuiurile purtate de ofițeri, după cari urmau ómenii Domnului și

boierii îmbracați în mantale roșii (colórea oficială a Porții) câte doi-đoi după rangul lor, înconjuțați de ambe părțile de ciauși, cari aclamau pe Domn de câte ori încáleca și descáleca; apoi caii domnesci saú iedecurile (9 ori 12) împodobiți cu harșale de fir și mînați câte unul de iedecci. În mijlocul alaiului, Domnul, îmbrăcat cu cabanița și cuca, mergea călare pe tablașa, înconjuțat de peici și urmat de icioglanii saú copii de casa; la stînga Domnului, locul de onóre după eticheta orientală, pășia Schemniaga, iar la spatele Domnului veniaú 3 stéguri roșii, dintre cari cel de mijloc avea la vîrf semi-luna saú alemul. Alaiul se încheia cu un tacám de musică turcescă, tabulhana, compusă din daule saú tobe mari și din surle.

Călătoria se făcea încet-încet, pe conace saú stațiuni. Domnul era preces de un boier conaccii și de ciauși, cari mergeau înainte și făceau cunoscut sosirea-í prin locurile pe unde se opria, îngrijind de locuință și de mîncare, atât pentru Domn cât și pentru numerosa lui suită, compusă din peste 500 de persoane. După 25—30 ȃile de drum, ajungea la orașul cel mai de margine al țării sale — Oltenița saú Galați — unde veniaú să-l întîmpine boierii. Când eșia din ghecit saú vadul Dunării, Domnul mergea la saivant, la cortul întins pe malul fluviului, și acolo veniaú toți boierii pe rînd de-í sărutaú mîna și póla hainei. Insoțit de aceștia, purcedea înainte, făcënd la fie-care conac divan de judecări, ascultând plîngerile poporului și încredințându-l căi se va face dreptate. La o distanță mică de capitală — la mînaștirea Văcăresci din marginea Bucurescilor saú la satul Șanta două césuri departe de Iași — se opria Domnul cu suita sa și

aștepta acolo câte-va zile, până să se termine preparativele intrării sale solemne în capitala țării, în Bucuresci sau în Iași.

§ 51. ALAIUL. — Alaiul complet și definitiv se constituia atunci ast-fel (Fotino III, 254-257) :

Merge înainte stindardul catanelor de țară, cu căpitanii și toate catanele armați și călări.

După aceștia urmăzează toate isnafurile ce sînt sub jurisdicțiunea Agăii călări, și apoi Polcovnicul podurilor cu toți podarii înainte puși în două șiruri pe jos și cu securile pe umere.

Toți Polcovnicii Agiei, călări și armați.

Vel-căpitanul Cazacilor pămîntenți, armat și cu stindardul său.

Talpașii Dorobanției cu chiverele, pe jos, cu stindardul lor și cu muzica lor proprie.

Căpitanul de dorobanți călare cu zapcii săi înainte, cu câțiva din brésla Armenilor, și cu stindardul său.

Czacii de Agie pe jos, cu muzica lor.

Vînătorii asemenea, cu un iedec al Agăii.

Căpitanii de Agie armați, îmbrăcați cu capoturi și călări.

Ciausul Agiei, cu Polcovnicul de Tîrgoviște.

Polcovnicul vînătorilor cu logofetul Agiei.

Aga pe cal frumos împodobit, cu căciulă de samur și cu contăș.

Stegarul cu stindardul Agiei, cu mulți călări pe lângă el, fiind prapure.

Ispravnicul de oraș cu ai săi.

ORDINUL HATMANIEI.

Baş-beșliaga cu toți neferii săi armați și călări.

Călărașii Hătmaniei cu zapcii lor, călări tot câte doi.

Deli și tufeccii cu odobașii lor.

Vel-căpitanul menzilorilor cu Polcovnicul Hătmaniei.

Postelnicul cel mare

ORDINUL SPĂTĂRIEI.

Lefegii călări cu stindardul lor.

Vel-căpitanul de lefegii cu zapcii săi.

Buciucul Spătăriei cu toba și trîmbița deosebită și scutelnicii Spătăriei armați.

Poterașii toți armați, călări, cu haine verzi deschise, cu funde la baretele lor din cap și cu musica lor.

Seimenii armați, cu haine roșii, cu funde galbene la barete, cu stindard mare, cu musică și două iedecuri ale Spătarului.

Căpitanii de Spătărie călări, armați, cu barete și capoturi roșii.

Polcovnicul de potiră cu ciaușul Spătăriei.

Polcovnicul de seimeni cu acela de vânători.

Logofătul Spătăriei cu baș-bulucbașa.

Spătarul cel mare.

Stegarul cu stindardul, lefegii cu prapurele și cu musicile lor.

ZACIIÎ DE DIVAN.

Aprođii vătășiei și ai ciaușiei, și toți copiii din casă ai vătășiei Divanului și ai vătășiei păhărnicilor.

Vătaful de Vistierie cu Vătaful de păhărniciei.

Vătaful de aprođi și ciaușul de aprođi.

ORDINUL PORTARIEI.

Portareii pe jos cu stindardul lor în șir.

Portarul al doilea și al treilea.

Portarul cel mare.

Neguțatorii pămîntenii călări.

Neguțatorii de companie călări.

Starostele de neguțatori.

Lipcanii călări câte doi cu capiî lor.

Și toți boierii pămîntenii călări câte doi după caracterul lor, de la Clucerul de Agie până la Banul cel mare.

ORDINUL ARMAȘIEI.

Armașeii și pușcașii pe jos câte doi.

Armașul II cu Armașul III.

Armașul cel mare.

Toți lăutarii pămîntenii.

Musica europenă.

Stindardele domnesci.

Trîmbițele.

Tuiurile.

Iuruc-bairacul.

Sacagii după orînduială cu sacalele.

Salahorii Cămărășiei pe jos cu bastónele în mână.

Iedecurile domnesci trase câte doi după orînduială.

Comisul II		cu Comisul III.
Călăraşii		cu Lipeanii.
Vistierul III		cu Postelnicul III.
Logofătul III		cu Logofătul III.
Logofătul II		cu Logofătul II.
Pitarul cel mare		cu Postelnicul II.
Un mare Clucer		cu un mare Căminar.
Un fost Spătar		cu un fost Hatman.
	Beizadelele (dacă sînt).	
Schemni-agasi		cu Divan-efendi.
Un ciauş împăraţesc		cu alt ciauş.
Un checeliū împăraţesc		cu un alt checeliū.
	Iuzbaşa.	
Trei satîraşii		şi trei satîraşii.
	Iamacii Mataragi.	
	Mataragi-başa.	
	Alaiū-ciauşlar.	
Fustaşi		şi iar fustaşi.
5 căpitanii de spătărie	5 căpitanii de spătărie.	
Orta-cuşac cu tabla-başa		şi Orta-cuşac.
	Iamacii lui Şaraci-başa.	
	Şaraci-başa.	
Ici-oglandar		Ciauşlar.
	Doi cavaşi.	
	Doi has-ahîrlii împăraţesci.	
Deli-başa		Ghiuler-agasi.
Baş-ciohodarul		Tufecci-başa.
	Ciohodarii pedestri.	
Un peic împăraţesc		alt peic.
Ciohodarii		Ciohodarii.
Tufeccii	DOMNUL ¹⁾	Tufeccii.
Spătarul II cu		Vătaful de Divan.
Şabia şi topuzul		cu săgéta şi cucura.
Stindardul Domnesc cu sfinţii Constantin şi Elena,		
şi cu sfînta cruce de o parte, iar de alta marca Dom-		
nescă.		
	Sangiacul împăraţesc.	
Copiii din casă		cu prapurele împrejur.

¹⁾ Domnul cu personalul seū încheia cortegiul, după eticheta turcescă: „En Turquie, la place d'honneur n'est pas à la tête, mais à la queue”. Ubcini, *La Turquie actuelle*, p. 142.

Cămăraşul cel mare	Grămăticul cel mare.
Ispravnicul de Curte	Cupariul.
Cafegi-başa	Icî-ciohodarul.
Şi toţi servitorii şi iedecliî Domnului.	
In fine meterhanéua pe jos.	

Ca element de comparaţiune, reproducem aci şi alaiul cu care Soliman eşi din Constantinopole, în 23 Aprilie 1543, pornind în contra Ungariei :

Alaiul se deschidea de sacagiî cu sacalele pline, urmaţi de 2500 catirî purtând haznalele şi bagajele; apoi 900 iedecurî păşind câte nouă-nouă şi 5400 cămile câte şese-şese încărcate cu provisiuni şi muniţiuni. În urmă veniaû 1000 de gebegiî saû armurierî, 500 minerî, 800 topciî, 400 soldaţi de tren cu agalele lor; apoi dignitariî Saraiului (chilargi-başa, haznadar-başa şi capu-aga), urmaţi de cavaleria împărţită între două aripî: la drépta, eraû 2000 spahiî cu stindarde roşii, 500 lefegiî cu stindarde verđi şi 500 gureba cu stindarde albe; la stînga 2000 silihdariî cu stéguri galbene, 500 lefegiî cu stéguri vărgate cu verde şi alb şi 500 gureba cu stéguri vėrgate cu alb şi roş. Indărătul acestor trupe veniaû membrii Divanului (nişangi-başa, defterdariî, cadiascheriî şi cei 4 viziri precedaţi de 4 tuiuri), înconjuraţi de suita lor; apoi corpul de vînători împărătescî (dogangiî, şaingiî, ciacărgiî, zagargiî, samsongiî), mutefericalele şi imbrohoriî cu tot tacâmul lor. Cai anadoleni, persienesci şi arăpesci cu zăbale şi scări de argint, cu şele şi harşale de fir, eraû mînaţi de seiđi şi de seragi. Trei sute capucibaşi călări precedaû elita armatei: 12000 de ieniceri, înarmaţi cu iatagane şi suliţi, precedaţi de stéguri roşii cu 3 tuiuri. În fine, 7 stéguri cu dungî de

aur și 7 tuiuri vestiaū apropierea Sultanului: 100 de trîmbițași și 100 de toboșari scoteaū sunete războinice, apoi 400 de solaci formaū un cerc în jurul Sultanului, pe cînd 150 de ciauși făceaū să răsune repetatele lor alcâș! odată cu zîngănitul lăntușórelor de la toiegele lor de argint; în interiorul rîndurilor de solaci eraū 70 de peici, cu coifuri și sulii de aur, în mijlocul cărora Sultanul călăria pe un cal falnic¹⁾.

Acéstă pompă, mai mult saū mai puțin complicată, însoția nu numai pe Domn (pe Dómnă și pe beizadele), la intrare saū eșire afară din capitală, pe orî-ce înalt dignitar turc saū creștin (Pașă, ambasador saū Patriarch) în trecerea-î prin țară, ci aceiași solemnitate se observa la întîmpinarea unui ordin al Porții, și un fast analog nu lipsia nici la scóterea cailor domnesci la ciai²⁾!

§ 52. INSTALAREA — În sunetul clopotelor, alaiul înainta încet-încet și se îndrepta spre Mitropolie — în Bucuresci la biserica de la Curtea-Veche și în Iași la biserica sfintului Nicolaie — unde Mitropolitul înconjurat de frunțașii clerului aștepta pe Domn să-l binecuvînteze. De

¹⁾ Hammer V, 361—365.

²⁾ Modul de alcătuire al alaiurilor, cari variaū după împrejurări, se făcea după un anumit ceremonial, ale cărui formule se află, afară de Gheorgache și Fotino, în documentele culese de d. V. A. Urechia. Astfel I, 283 (d. 1782): alaiul ce s'aū orînduit la eșirea d-lui Vel-Post. cu Măria sa Domnița mirésa [flica lui Caragea]; 285 (d. 1783): orînduiala alaiului cu care s'a adus cinstit consulul rusesc de la conacul d-sale la domnésca Curte; 287: alaiul orînduit la intrarea în Bucuresci a Patriarchului Ierusalimului; 289: alaiul în ziua de Bogoiavlénie [Bobotéza]; 300: orînduiala alaiului prea iubitei Dómei noastre [Mih. Suțu la intrarea în Bucuresci]; 301: alaiul Măriei lor Beizadelelor [lui Suțu]; 302: orînduiala alaiului la scóterea domnescilor caî la ciai; 303: orînduiala alaiului la eșirea Domniei afară la biniș; 548 (d. 1784): orînduiala alaiului Domniei la eșirea înaintea prea luminatului hatîșerif împărătesc.

acolo se ducea la Curtea domnăscă și intra în Spătărie sau Divanul cel mare (unde trăsese înainte Schemni-agasi), oprindu-se înaintea tronului. În dreapta și în stânga steteau Mitropolitul, episcopii și boierii, fie-care după rangul său.

După câteva ceremonii religioase curat mahometane ¹⁾, Schemni-aga scotea dintr'un toc aurit hatișeriful sau firmanul de numire în Domnie (și de aceea numit „hiucm-ferman“) și Domnul, sărutându-l cu respect, îl preda secretarului seu turc, lui Divan-efendi, care îl citia cu glas tare în limba arabă, iar marele Vistiernic îl talmăcia apoi pe grecesce și pe românesce.

După citirea actului solemn, Schemni-aga îmbraca pe Domn cu caftanul ce-l adusese și-l așeza pe tron: în acel moment se descarcau tunurile și meterhanéua începea să cânte. Domnul de pe tron îmbrăca pe Schemni-aga cu o blană de samur, pe Divan-Efendi și pe marele Vistiernic cu caftane, iar acest din urmă îmbrăca pe ómenii împărătesci cu blane, cu caftane, cu capoturi sau binișuri, pe fie-care după rangul său. Mitropolitul, arhieriei și toți boierii veniau apoi de sărutau mâna Domnului (cei din urmă îi săruta și póla caftanului) și după ce erau cinstiți cu dulcetta și cafea, fie-care se retrăgea la casa lui și diua se încheia cu ospețe și jocuri. Schemni-aga era condus la conacul său și, după câteva zile, bine dăruit. era

¹⁾ Cum era rugăciunea turcăscă pentru viața Sultanului (Gheorghe III, 305: Domnul, închinându-se sangiacului cu o sehimă de smerenie și sărutându-l, cu mulțumita au făcut orăție prea puternicului Impărat, care pe limba turcăscă se numesce dova; cf. Folino III, 253) și mai ales sacrificiul simbolic „se taie și 2 berbeci sub tuiuri ca pentru semn de biruința“. Acest *curban* se facea încă în 1319 la instalarea Domnului în Muntenia, cum îl descrie un martur ocular (Hurmuzache X, p 47).

congediat de Domn, care îl însoția cu boierii săi pâna afară din oraș.

§ 53. MUCARERUL. — La fie-care 3 ani Domnul fanariot trebuia să cêră Porții confirmarea sa în Domnie, așa-numitul „mucarer“, cu care ocasiune trebuia să vie la Constantinopole să sărute pòla Impêratului și să primescă din nou insigniile domnesci. Venirea în persónă fu înlocuită apoi cu un boier înadins trimis saú cu un funcționar special turc. In cas de nevenire, Domnul era considerat ca hain.

In realitate, acêsta ceremonie devenia un noú mijloc de stórcere. Raportul prezentat de marele Vizir era totdeauna confirmat de Sultan, dar spre a scóte mai mulți bani de la capuchehaiele, Vizirul pretexta diferite greutăți întru obținerea confirmării. Lăcomia turcescă odată satisfăcută ¹⁾, un capugi-bașă (saú boierul trimis de Domn) îi aducea caftanul și hatișeriful adică decretul de întărire. Domnul cu tóta Curtea eșia întru întâmpinarea caftanului și apoi se duceau cu toții la palat, unde se repeta ceremonialul instalării pe tron.

§ 54. MAZILIREA. — Scóterea din Domnie saú mazilirea se făcea de marele Vizir (din lăcomie de bani saú pentru vr'o vină), după ce raportul său fusese confirmat de Sultan.

Resultatul se ținea în cel mai mare secret, ca nu cumva să afle agenții Domnului și pre-

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 112: Confirmatio quoque principatus suas expensas postulat. Est ea, vel minor vel major. Minor, qua saltem hiukm fermani vel mandatum domini datur, viginti quinque millibus imperial., nonnunquam etiam, si vesarius bene erga principem affectus fuerit, minoris redimitur. Major autem, in qua diploma principatus renovatur, posteaquam tres annos princeps scepra tenuerit, fieri debet, eosdemque requirit sumtus, quos novi principis constitutio.

venindu-l, să fugă din țară la dușmanii Porții. Indată ce noul Domn își alegea Caimacami, Vizirul trimitea pe un capugi-bașa cu firmane împărătesci către Domnul destituit și către reprezentanții celui nou. El pornea în menzil adică cu poșta grabnică până la Bucuresci sau lași și nu comunica nimului scopul misiunii sale, ca să pótă surprinde pe Domn. Ajuns în capitală, mergea întins la Curte și, intrând în Divan, saluta pe boierii adunați și le comunica destituirea și noua numire. Domnul însuși asculta de pe tron citirea firmanului de mazilire, după care mai rămânea 3 zile la palat cu toate prerogativele rangului său, până se pregăteau cele trebuincioase pentru transportul său, a familiei și a averilor sale. La plecare, Domnul era condus de boieri și de fruntașii oștilor până afară din capitală, unde cu respect își lua diua bună, rămânând doi din boieri pe lângă Domn ca să îngrijescă mai departe pe drum de locuințe și de hrană.

După ce trecea Dunărea, Domnul destituit trimetea pe ómenii săi cu daruri către Vizir, ca să pótă merge la palatul său din Constantinople. Dacă dintr'un motiv de corupțiune sau de culpabilitate nu obțineva această voie, era ținut aprópe de capitală sub paza lui capugi-bașa sau (în cas grav) aruncat în Edecule, în închisórea celor Șapte-Turnuri, de unde nu scăpa de cât cu mari sume de bani. Odată pus în libertate, el se retrăgea în casele-i de pe Bosfor (Fanarul fiind interdis unui Domn mazilit), unde trăia mai mult în obscuritate, până i se presenta o nouă ocasiune de a reveni pe tron.

Lucrurile nu se petreceau însă totdeauna așa-de pacinic. Adesea capugi-bașa venia înso-

țit de un calău (obiceiuit un Arap), care era trimis să ridice viața Domnului prin tăierea capului său prin gătuire. O asemenea jalnică sorțe a avut'o, între alții, Grigorie Ghica și Hangerliul. Tragedia celui din urmă a fost descrisă de un martur ocular într'o pagină de adevărată importanță culturală¹⁾, căci zugrăvesce cum nu se pôte mai bine starea ómenilor și a lucrurilor către sfîrșitul secolului trecut.

Cap. III : Curtea

§ 55. PALATUL ȘI MOBILIERUL. Palatul domnesc consta din 2 apartamente distincte: *selamlîcul*, un fel de odaie de mosafirî saũ salon rezervat pentru Domn, care 'și primia aici visitele, și pentru beizadele cu slugile lor; și *haremul*, adică loc sacru și interđis străinilor de a intra, analog gineceului grec, era absolut rezervat Dómei, Domnișelor și femeilor lor. Intr'ambele era situat *mabeinul*, apartamentul intermediar de care se folosia numai Domnul și a căruî îngrijire era lăsată pe séma unui servitor special al Curții numit „mabeingiũ“.

Apoi veniaũ sãlile de adunare și de judecată: Divanul mare saũ Spătãria, unde era scaunul lui Vodã, și Divanul mic, destinat unor ceremonii mai puțin importante; în fine, un șir de odãi vaste, de iatacuri și de încãperi boltite cu câte un turn circular, numit culã, unde se ținea haznaua saũ vistieria domnescã.

Catul de sus, cu ferestrele-ĩ mici și lunguiețe, cu oblóne și zãbrele saũ jalusiĩ colorate

¹⁾ Dionisie Eclesiarchul, *Chronograf*, p. 196.

(numite „cafas“), avea un ciardac înalt saŭ pridvor cu parmaclíc ŝi un balcon cu giamurŭ ŝi jalusiŭ, numit „sacnasiŭ“, unde ŝedea obicŭnuit Dómna cu femeile ei; iar catul de jos era ocupat de beciurŭ saŭ cãmãrŭ ŝi de odãile locuite de curtenŭ ŝi de lefegiŭ. Pórta cea mare a palatului domnesc din Bucurescŭ purta numele de „Paŝa-capusi“ saŭ de intrare principalã.

Tavanul era de grinđi ŝi une-orŭ ornamentat cu stucaturŭ, bagdadie, iar duŝuméua saŭ pardoséla de scândurŭ (cãte-odatã ŝi de cãrãmiđi) era acoperitã vara cu rogojinŭ fine, hasure, cu chilimurŭ de Țarigrad ŝi cu covóre de Persia.

Casele boierescŭ nu se deosebiaŭ mult de cele domnescŭ, ba încã une-orŭ ocupaŭ extensiuni ŝi mai vaste, construite în formã de cetate, separate unele de altele prin lócurŭ virane ŝi imense maidane în mijlocul cãrora se perdeãŭ acele locuințe isolate. Inconjurate cu zidurŭ, ele aveaŭ în fund dependințe pentru numeroŝii servitorŭ, mai ales țiganŭ, carŭ formaŭ o adevératã ierarhie, reproducând în mic luxul Curții domnescŭ, precum acésta era o palidã imitațiune a fastului oriental.

Mobila cea mai importantã, în casele domnescŭ saŭ boierescŭ, era *divanul*, un pat de scândurŭ înfundate, larg ŝi puțin ridicat, care nu lipsia din nici-o camerã ŝi ținea loc de pat, canapea, fotoliŭ, scaune — tóte pe atunci aprópe necunoscute. Masa era pusã într'un colț ŝi pe lângã pereți cãte-va lavițe saŭ bãnčí anume destinate pentru strãini¹⁾.

¹⁾ Carra. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, II ed. Neuchâtel, 1781, p. 156: On trouve aussi chez quelques boyards des chaises et des tables de bois; mais c'est un luxe européen réservé pour-les étrangers.

Divanul, acoperit cu saltele căptușite cu postav și înconjurat cu perne de cit, peste care erau întinse macaturile său chilimurile de lână cu ciucurile pe marginile, ocupa trei părți din cameră (afara din spre partea ușii și a sobei) și oferia în toate părțile un loc de ședere, vast și comod. Societatea înalta de pe atunci își petrecea vécul ședând turcesce pe divan — Domnul și boierii în selamlíc, iar Dómna și cocónele în haremul lor: acolo mâncau, fumaă, jucaă și dormiaă¹⁾.

Intr'un colț al divanului era *tandurul*, său aparatul de încălđit, compus din o masă pătrată acoperită cu covor, sub care se aședa un mangal, vas de aramă plin de cărbuni aprinși: cocónele din împrejur luaă pe genuchile colțurile covorului, ce întreținea o căldura plăcută și sănătósă²⁾.

§ 56. BOIERII.— A doua său a treia ți după instalarea noului Domn, boierii se adunaă în Divanul cel mare, unde venia Domnul și după ce se aședa pe tron, dăruia boieriile, mazilind pe unii, întărind pe alții său dându-le grade mai înalte.

Boierii erau de 3 categorii: cei ce având rang căpetaă o funcțiune înaltă (mansup), se numiaă *halià*, adică în activitate; apoi cei ce obțineau un titlu de nobleță, fără a fi investiți cu funcțiunea corespunđătoare, se numiaă *paia* și,

¹⁾ Caria, 156: Les Moldaves, les Valaques et les Grecs s'accroupissent tous les jours, les jambes croisées, sur l'ur sophia et mangent autour d'une table ronde, le dos courbé comme des singes: ce qui est assez plaisant à voir.

Cf. d'Ohsson IV, 365: Lecture, écriture, travail, conversation, tout se fait sur le sophia; et de là tant de gêne et de contrainte dans les visites...

²⁾ Soba fiind o invențiune modernă (c. sec. XII), cei vechi nu cunosceaă de cât mangalé pe tripede (*brasero*, în Spania).

în fine, boierii puși în disponibilitate erau *mazouls*¹⁾.

În această acordare de ranguri nu se ținea seamă atâta de meritul candidaților cât mai ales de bunul plac și de interesul personal al Domnului, căci el era stăpân absolut pe viața și pe avutul supușilor săi și legea se identifica cu propriul său capriciu. Mavrocordat adusese cu dînsul o drăcie de fanarioți, cărora le încredințau câte-va din posturile cele mai înalte, în afară de Vornic, Logofăt, Agă și Vistier, cari rămăseră rezervate boierilor pămînteni.

Cei dintâi numiți²⁾ erau Postelnicul (totdeauna grec), care introducea pe boierii înaintea Domnului și marele Vistier, care îmbrăca cu caftane mai întâi pe boierii de clasa I, așa numiții *veliți*: pe Banul cel Mare (în Muntenia), pe marele Logofăt, pe cei 2 Vornici, pe marele Spătar, pe Hatman și pe Agă; apoi pe boierii de clasa II, de la Sărdar pînă la Clucer de Agie; și în fine, pe cei de clasa III, simple slugi ale Domniei, creați anume de fanarioți după personalul inferior al Saraiului și cari, prin numărul lor cel mare și prin ocupațiunile lor ridicule, reprezentau fastul oriental al unui despot în miniatură.

Primele trei clase de nobleță se acordaui prin caftane, clasa a patra și a cincea prin „pitac” sau diplomă.

Conferirea acestor boierii se făcea, după

¹⁾ Hammer XIV, 52: Les vizirs, les defterdars, le reis-efendi et les juges d'armée étaient divisés en trois catégories: *mazouls* (en retraite), *payelüs* (titulaires) et *bilfils* (en activité).

²⁾ d'Ohsson VII, 106: Le premier acte de souveraineté du Sultan est d'ordonner au chef des eunuques noirs de revêtir de pelisses de zibeline ses deux vicaires, le Grand-Vézir et le Mouphti, en signe de confirmation dans leurs dignités. Cf. *ibid.* 198.

moda orientală, prin îmbrăcare cu caftane și prin acordarea unor insignii proprii rangului: ast-fel Aga purta mai întâiu baltagul și mai târziu topuzul, iar Vel-Armaș buzduganul. Insigniul general al boierilor, începând de la marele Ban, erau nisce toiege cu gămălia aurită numite „hazrane“. bastóne de abanos suflate cu argint care se dedeau și episcopilor.

Cei boieriți, dacă erau tineri, se întorceau acasă pe cai domnesci frumos împodobiți, iar dacă erau bătrâni în carete domnesci cu 6 cai. Imbrăcați cu conteș și cu ișlicul de samur erau conduși cu o paradă mai mult sau mai puțin pompoasă după rangul acordat. Ajunși acasă, li se trimitea meterhanéua Curții de le cânta sub ciardac, pe când bărbier-bașa îi rădea cu briciu-i de mărgian; după aceea veniau iedecliș Curții cu tacâmuri de dulcéță, cafea și ciubuce, de-și cinstia din partea Domnului. Noul căftănit plătia musica și cinstia cu un bun bacșiș pe ómenii domnesci.

Rangurile erau mai adesea onorifice: cel căftănit poseda numai titlul, nu însă și funcțiunea corespunzătoare. Ast-fel de la Reforma lui Constantin Mavrocordat (1748), mai multe boierii vechi trecură de la dignități efective la simple ranguri cu veniturii anumite: clucerul, medelnicerul (înlocuit în funcțiune cu ibrictarul), paharnicul (înlocuit cu cuparul), serdarul, șetrarul, slugerul, stolnicul (înlocuit cu becerul)... ajunseră titluri cu sinecure mai mult sau mai puțin mari. Vechea nobleță devenind pur și simplu titulară, introducerea într'însa devenise o afacere pecuniară.

La început, obținerea acestor ranguri și funcțiunii se plătia cu o dare în bani proporțională;

mai târziu boierile, mai ales cele inferioare, se cumpărau pur și simplu, constituind un venit propriu tesaurului princiar. Acastă venalitate a funcțiunilor conduse la înmulțirea continuă a rangurilor boieresci, așa că în cele din urmă titlaturele ajunseră la un număr ilimitat¹⁾. Unii din Domnii fanarioți, ca Mavroghene, se apucase să boierescă pe ómenii fără nici o rezervă și să-i introducă vrând-nevrând în arhondologie: „Mavroghene (dice Văcărescu) îmbrăca fără de voie pe cine aușia că arc banii... umbra prin sate și îmbrăca pe țărani cu caftane și apoi îi pune la închisóre ca să-i dea banii, fapte ce nu le-aș mai văđut Țara-românescă, necinste care n'aș mai văđut'o Domnia Țării-românesci“.

§ 57. IEDECLII. — Fastul saraiului din Stambul cu numărul său ilimitat de dignitari atașati exclusiv la persóna Sultanului²⁾ se vedea apoi reproduș în miniatură la Curtea fanariotului³⁾, de când Nicolae Mavrocordat prefăcuse nisce ocupațiuni domestice în dignități onorifice, dăruind câte un rang de boierie tuturor slugilor Curții sale³⁾.

¹⁾ Și în Franța, sub vechiul regim, burgesi cumpărau fără rușine pergamentele lor de nobleță; cf. Rambaud, *Histoire de la civilisation en France* II, 67: En 1636, Louis XIV annoblit 500 personnes à raison de 50 0 livres par tête; en 1702, il fait 200 nobles; en 1711, cent. Pendant le cours du XVII siècle, on a vendu pour cent millions des titres de noblesse... *L'argent, c'est la vraie savonette à vilain.*

²⁾ Deja Bandinus observă despre Curtea lui Vasile Lupu (p. 313): Umbra sed non aemula Turcarum imperatoriae aulae, „umbra iar nu rivala Saraiului...“.

³⁾ Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, p. 397: Toutes ces charges inutiles peuvent former un petit tableau du faste asiatique qui règne à la Cour de l'Hoșpodar. Les dignités les plus éminentes de l'Etat sont confondues avec des emplois frivoles et fantasques qui ne décèlent que l'esclavage du prince et des peuples. Nos souverains en prenant le café, ou étant à leur toilette, n'ont p us guère besoin de grands seigneurs pour se faire allumer la pipe ou se faire présenter les bottes. Les dignités et les emplois, chez un peuple sage, doivent se mesurer sur le mérite du personnage et l'intérêt de l'Etat.

La sfârșitul secolului trecut, d'Ohsson ridica la 12000 de ómenî personalul Saraiului cu garda și serviciul inferior. Și în imperiul bizantin numărul diguitaților, administrative și ereditare, trecea peste 10000. La noi, și numai în Moldova, Drăghicî urca numărul boieriiilor la peste 3000 ¹⁾.

Trecînd cu vederea cancelaria domnescă — în care figură între alții un secretar turc, Divan-Efendi, cu scriitorul lui subaltern, chiati-pul saũ mehtupciul; apoi muhardarul care pune pecetea lui Vodă și divictarul care îi ținea călimara — ajungem la casa civilă propriu-țisă a Domnului, formată de boiernași de clasa III, cari aveau sarcina de a îngriji de persóna Domnitorului și de trebuințele Curții.

Ast-fel becerul era primul bucătar domnesc, mabeingiul purta grijă de apartamentul personal al lui Vodă, berber-bașa de barba sa, iciciohodarul de încălțăminte sa, caftangiul de garderoba sa, sofragiul de masa domnescă, giamășirgiul și șamdangiul de rufăria și de lumînările Curții, sofagiul de paturî și divanuri, rahtivanul de tacâmul cailor domnesce, avînd sub el un seiz-baș saũ cap al rîndașilor și un nălbant-baș saũ mai-marele peste potcovari.

După ce ibrictarul, mataragiul și peșchirgiul presentaũ lui Vodă ibricul, lighianul și peșchirul, ciubucciul și narghelegiul îi aduceaũ ciubucul saũ nargheléua, cafegiul și șerbegiul caféua și dulcêța (cofetarul se numia „șichirgi-

¹⁾ Cf. Taine (*Ancien Régime*, p. 127): Au total, près de 4000 personnes pour la maison civile du roi, 9000 à 10000 pour sa maison militaire, 2000 au moins pour celle de ses proches, en tout près de 15000 personnes, avec une dépense de 40 à 45 millions, qui en vaudrait le double aujourd'hui et qui sont alors le dixième du revenu public.

başa“), după cari buhurdangiul venia cu afumătorile.

Apoi baş-ciohodarul său primul şambelan care avea sub ordinele sale 24 de ciohodari săi lachei, îmbrăcați în dulame roșii căptușite cu alb, cu ciaprazuri galbene, purtând căciuli mari de blană și cizme galbene.

Pe lângă acești funcționari în serviciul Domnului, îmbrăcați cu caftane și cu fesuri în cap, numiți „iedeclii“ sau servitorii interni, mai erau încă subalternii lor numiți „iamacuri“ și în fine copiii de casă sau icioglanii în număr de 36, sub ordinul a 2 ciauși cari purtau bastoane de argint numite „cioiene“.

Un ciauș special, selém-ciauș, era însărcinat să precadă pe Domn, să-l anunțe sosirea și să răspundă, în numele publicului, la salutarea ce-i adresa: căci după eticheta orientală, dreptul de a întâmpina salutarea aparține exclusiv superiorilor, așa că răspunsul direct din partea mulțimii s'ar fi considerat ca o abatere gravă de la un privilegiu rezervat suveranității¹⁾.

§ 58. GARDA CURȚII. — Casa militară a Domnului se compunea dintr'un cavaz-baş, care sta în picioare afară la ușa lui Vodă, de un portar-baş sau introducător, de un alaiū-ciauș care întocmia cortegiul, de masalagii cari îl escortau, de un mehter-başa sau șeful muzicii domnesci cu mehterii sau musicanții săi turci²⁾, în fine, de nelipsitul gélat sau calău, obicnuit țigan.

¹⁾ Hammer XIV, 67: La politique minutieuse du despotisme s'égare à tel point, qu'en fait même du salut elle veut encore dominer, qu'elle s'irrite de l'initiative prise par le peuple dans son accueil au souverain, et établit un mandataire pour rendre à ce dernier son salut, suivant le mode et à l'instant qu'il a fixé.

²⁾ Pe lângă musica turcăscă a Curții și a oștirii — mehterha-

Iar garda domnăscă o formaŭ diferiți ofițeri ca satirgi-bașa cu satirașii seî, tufecci-bașa cu topcii seî, deli-bașa cu neferii seî, ghiuler-aga, bulucbaș, cărc-sêrdar și odobaș cu neferii lor; tulumbagi-bașa și baș-beșléga turc, însărcinat cu poliția relativă la coreligionarii seî (Coranul interdicând intervenirea creștinilor în daraverile musulmanilor), având sub dînsul un bairactar și 70 de neferi.

În fine, casa Dómnei se compunea dintr'un Vornic de harem, de un baș-ciohodar, de un grămătic și de mai mulți fustași.

Mulțimea slugilor din casele boieresci (obi-cinuit țiganî) era o caracteristică a epocii, luxul unei case bogate manifestându-se, ca și la Turci, prin numărul cel mare al servitorilor. Ca și Domnul, boierul își avea cafegiul, chelarul, ciubuciu, logofetul și sofragiul seŭ.

Modul de a-î cheina bătînd în palme era oriental ca și cele mai multe din ocupațiunile lor¹⁾.

§ 59. MUSICA CURȚII. — Mehterhanéua era unul din prerogativele acordate Domniei de Sultan. Ea formă musica Curții și consta din 9 surle sau fluere (zurna), 7 trîmbițe (boru), 4 tésuri

nea și tabulhana — era și o musică nemțescă, compusă din lautarî sași sau unguri și din țiganî

¹⁾ J'aime — scriea prințul de Ligne în 1788 (Langeron, p. 77) — qu'on n'ait point à sonner après des domestiques ou à crier sans cesse; si par hasard ils sont tous en commission, on les appelle comme dans les harems en frappant des mains en signe d'applaudissement.

Alexandri, *Teatru*, 428: CHIRIȚA. — Bat în palme copilele (bate și ea în palme) Ióno... Ióno!.. nici c'a veni ađi surda!.. Ióno! fa!.. se vede c'a adormit strigóica... mai scii ce?.. Ian să videm...

Filimon, 257: Citi pitacul cu sânge rece, apoi bātu în palme, ca să vie sluga să-l îmbrace.

(zil) și tot atâtea dairele, 9 daule sau tobe și mai multe timpane numite tumbelechiuri¹⁾.

Mehterhanéua, executată de mehteri sau musicianți turci sub direcțiunea unui mehter-başa, răsuna de câte-ori Domnul se punea la masă și cânta regulat după amiazi, la asfințit, când purta numele de chindie sau „nubet“. Din cauza numărului preponderant al instrumentelor manuale (timpane, dairele, tésuri și tobe), pentru care cuvânt această muzică se numia și *tabulhana* adică tacâm de tobe și timpane, execuțiunea era mai mult o lovire repetată și sgomotósă de cât un cântec musical: de aci expresiunea arhaică „a bate meterhanéua“ și „a bate chindia“.

Ast-fel Logofétul Gheorgache, vorbind de primirea ce Grigorie Vodă făcu unui Paşa cu 3 tuiuri în timpul șederii sale la Iași, observă (III, 332):

„In câte zile aũ fost zăbava Pașei, mehterhanéua Domnului, după obiceiul ce este de bate în toate zilele nubet, ce se chiamă chindie, n'aũ bătut, fără numai mehterhanéua Pașei aũ bătut într'o zi după ce aũ eșit Pașa la cortul seũ, fiind și Domnul cu tótă boierimea, unde și óre-care luptători și pehliveni aũ fost; și vrënd Pașa ca să audă și pe mehterbaș al Domnului ce meșteșug are, a șis Domnului ca să poroncésca lui mehterbaș să șica un pestref, și începënd mehterbaș și șicënd un scopos ca acela, aũ fórte plăcut Pașei meșteșugul și șicëtura lui; și după ce aũ sfârșit de șis, Pașa aũ

¹⁾ Așa era compozițiunea mehterhanelii la un Domn, Vizir sau Pașa cu 3 tuiuri; aceea a Sultanului era mai numărósă: „Elle est composée de 16 chalumeaux (zourna), 16 tambours (daoul), 15 trompettes (borou), 8 caissettes (naré), 7 cymbals (zil) et 4 tymbals (kioss)“. d'Ohsson VII, 23.

poroncit de l'aũ îmbrăcat cu beniş de postav acolea înaintea sa“.

Alte instrumente la modă pe atunci erau: chemanul, un fel de violină pântecósă, şi tambura, saũ ghitara orientală, cu care boierii şi cocónele executaũ cele mai frumoşe arii şi cântece turcesci (bestelé, manele şi samaiele), preludii saũ uverturi, pestrefurii, şi partituri numite taximuri. Unele din acele instrumente — ca cobuzul, cavalul, muscalul şi naiul — aũ persistat până ađi la lăutarii şi la ciobanii¹⁾.

Cap. IV: Traiul la Curte

§ 60. DOMNUL ŞI BOIERII. — Acelaşi Domn care se degrada până la umilire înaintea unui Han saũ Vizir, era de un despotism fără marginii faţă cu supuşii săi şi reclamă în interiorul palatului o adevărată adoraţiune, transformând pe boierii mari ai ţării în simplii servitori ai persoanei sale. Preveninţa acestora trecea peste orice înjosire. Când fanariotul trecea dintr'o odaie într'alta, doi saũ trei boieri ținându-l de braţe, asemenea unui paralytic, îl ridicaũ așa că abia mai atingea pământul cu vârful piciorilor, alți doi-trei boieri îi țineaũ pulpana caftanului, pe când el însuși se juca într'una cu nisce mătăni de mare preț²⁾.

Viața boierului fanariot era imaginea fidelă a apatiei orientale. Ea se resuma în aceste momente: se scula de vreme, fuma ciubucul și

¹⁾ Cf. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 13 nota și mai ales Sulzer II, 431 urm. În privința instrumentelor: Burada, *Calendarul musical* III, 72-78 și Revista d-lui Tocilescu VI, 49-71 („Cercetări asupra muzicii ostășesci la Români“); în fine, studiul nostru, § 41: Cântece și musică.

²⁾ Zallony, p. 44.

sorbia caféua pe divan, se ducea la biserică, la Curte și la Divan; după amiazi dormia ca și Vodă până la ora 5, apoi iar cafea și ciubuc (lucru ce se repeta la fie-care vizită, făcută saū primită), la urmă preumblare saū joc până la 11 de nópte.

Viața cocónei, în haremul ei, nu era mai puțin apatică: se ducea la biserică saū la sindrofie, orí lucra cu ciurul. Copiil eraū lăsați pe séma doicelor și a dădacelor, apoi la 6 aní dați pe mâna unui dascál care îi învêta aní întregi gramatica grécă și catechismul. Câți-va boierí cu perspective ambițioase angajaū pentru copiil lor și un hoge, care să-i învețe turcesce, acésta însă după aprobarea prealabilă a Domnului¹⁾.

Când se arăta în public, Domnul umbla cu capul plecat și cu ochii pe jumătate închiși, învîrtind cu o mână între degete nisce mătânií mici și ținênd în cealaltă un pumn de rubiele ce le arunca norodului.

Domnul fanariot nu umbla nici odată pe jos ca contrar dignității sale²⁾ și nu eșia de cât călare de 2 orí saū de 3 orí pe an (o asemenea cavalcadă se numia *binis*) cu o paradă anume prescrisă: de câte-orí încáleca și descáleca, pe o piatră din curte destinată pentru acest scop și numită „binectaș“, ciaușií făceaū să rêsune aerul de vivatele lor, așa-șisul alcăș, și ținênd în mână toiege cu clopoței de argint precedaū pe Domn. La asemenea parade, boierii haliá saū

¹⁾ Sulzer II, 387-398 și Zallony. 198.

²⁾ Altmintrelea stradele de pe atunci — acoperite cu grinđi pe jumătate putrezițe și rêu aședate și numite din acéstă pricina *poduri* — eraū aprópe impracticabile: vara, din cauza prafului și iarna, din cauza număróselor gropi saū batace în carí se putea cufunda nenorocitul pedestru. Caldărímul era încá necunoscut.

în funcțiune purtau giubele roșii cu copci de aur și calpace de samur negru cu fundul roș, boierii paia saŭ titulari giubele măslinii și calpace cu fundul verde. Numai Domnul și Beizadelele purtau căftane albe și gugiumane cu fundul alb. Toți boierii, ca și Voda, aveau câte un hanger la brâu.

Petrecerile și distrațiunile la Curtea Domnului fanariot erau întipărite de uniformitatea caracteristică întregului traiu al societății. Danțul (formal interzis mahometanilor) era una din acele distrațiuni mai ales la balul oficial de Anul nou, dar modul său de execuțiune, mai mult automat și lipsit de vioiciune, făcea o tristă impresiune asupra străinilor și formă un adevărat contrast cu mișcările pline de viață ale horelor țărănesci. Boierii lepădându-și papucii și giubéua saŭ cu pulpanele anterioare ridicate în brâu spre a reda piciórelor libertatea mișcărilor, luaŭ la joc pe cocónele nu mai puțin jenate în complicatul lor costum oriental. În timpul acela meterhanéua Curții întona ariile ei sgomotóse.

§ 61. PARADE ȘI CEREMONII. — O pompă deosebită se desfășura la anumite ocaziuni oficiale, cum erau sărbătorile cele mari Crăciunul, Anul nou, Bobotéza, Invierea și St. Gheorghè. Domnul, însoțit de suita-i de boieri (numită ecpaia saŭ taifa), mergea la biserică cu un strălucit alaiu. Atunci se observa un ceremonial, ale cărui amănunte pentru Moldova au fost conservate de Logofétul Gheorgache, iar pentru Muntenia de archidiaconul Paul din Alep.

Cea mai curiosă din aceste ceremonii era scóterea cailor domnesci la ciaz saŭ pășune, în ziua de St. Gheorghe. Caii, înșăuați turcesce

și acoperiți cu harșale scumpe, erau mînați de iedecliî îmbrăcați în roș și conduși de marele Comis în costumu-î de gală și calare pe tabla-bașa; urmat de câteva cete de catane și de garda domnescă cu stégurile ei. În sunetul muzicii militare, alaiul defila sub ferestrele palatului. Caii erau preumblați unul câte unul pe ulița cea mare a capitalei și apoi duși la locul de pășune afara din oraș, la câmpiile Colentina și Bănăsa, unde rămăneau 6 săptămâni. Acest alaiu dîce Sulzer, prin falnica îmbrăcăminte a marelui Comis și prin suita numerosă, atrăgea o lume de curioși, parc'ar fi fost un alaiu domnesc sau vr'o intrare triumfală¹⁾.

O altă ocasiune de veselie publică era petrecerea națională a Turcilor, numită „dunanına“, când se nășcea o beizadea sau la aflarea unui eveniment fericit (ca repurtarea unei victorii, orî coprinderea unei cetăți): la ast-fel de ocasiune stradele se iluminau cu fanare colorate, magazinele se decorau cu felurite podóbe și se descărcau fișicuri sau focuri de artificii. Cronicarii noștri fac adesea mențiune de asemenea petreceri populare, căci, în calitate de vasali ai Porții, Domniî noștri trebuiau să împărtășescă veselia suzeranului lor²⁾.

§ 62. EXERCITII ȘI SPECTACOLE. — Dintre exercițiile cultivate de Turci și adoptate apoi de Domniî fanarioți, erau încurările de-a calarele, jocul geridului și al halcalei, cari se obișnuiau

¹⁾ Sulzer I, 50. Cf. Gheorgache III, 323; Paul din Alep II, 93; Papazoglu, 48. Obiceiul însuși e curat turcesc: ihrađi erkiani istabli humayun (alaiul cailor împărătesci) la Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* I, 495—496.

²⁾ Veđi două asemenea mențiuni la En. Kogălnicenu (III, 228) și la Radu-Popescu (IV, 140).

la Turci în cele două sărbători mari ale Bairamului, iar la Domniî noştri a treia şi după Pasce. Iata în ce mod logofătul moldoven Gheorghache descrie acest fel de turnir oriental (III, 321):

A treia şi după Pasci vin toţi egumenii greci de se închină Domnului cu St. Inviere aducând şi poclóne câte un miel; şi tot într'acéstă şi saú a patra şi, aú fost obiceiú vechiú, de eşiá Domnul afará cu tot alaiul de slujitorime şi cu tótá boierimea mari şi mici la halca orí în şesul Bahluiului orí la Copoú, scoţându-se toţi caii domnesci. Şi şedénd Domnul la saivant şi boierii pe scaune, pe cine din boieri rínduia Domnul, încáleca pe cal domnesc şi se slobodía cu sulíţa asupra halcalei (carí sulíte sînt aduse din ţara unгурéscá; acolo se fac într'adins pentru acéstá trébá), cu dicitúri de mehterhané, şi care lua halcaua în repegíunea calului, venia de se închina Domnului şi-í sáruta mâna şi póla. Şi celor mai mari boieri li se dáruiá de către Domn câte o lastrá sau canavaţá cu fir şi un postav, celor mai de gios postaji şi atlaze, iar celor mai mici postaji; fiesce cáruia se da darul Domnului după cinstea sa, petrecénd întru acea şi cu alte chipuri de glume, pentru bucuria sărbătorii.

Spectacolele, cu totul interdise mahometanilor în public, erau îngăduite în interiorul caselor şi numai la evenimente extraordinare¹⁾. Un asemenea eveniment era la noi nunta unei beizadele, cu care ocaziune se oferia priveliştea atleţilor saú pehlivanilor cu ispráville lor minunate, iar privitorii făceau haz de execuţiunile saú giumbuşurile lor. Radu-Vodá al Munteniei încus-

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: On voit chez les Turcs des troupes de bouffons, de farceurs, de comédiens, des lutteurs, des joueurs de gobelets, des danseurs de corde; mais ils ne paraissent jamais dans les places publiques, si ce n'est dans les événements extraordinaires. Tout se passe dans l'intérieur des maisons; et c'est la fête la plus somptueuse qu'un homme riche puisse donner à sa famille et à ses amis à l'occasion de ses nocés ou de la naissance d'un enfant.

erindu-se cu Duca-Vodă al Moldovei, aŭ făcut copiii lor o nuntă rămasă celebră în amintirea contemporanilor¹⁾.

Doi din cronicarii noștri cei mai pitorești, Neculce și Căpitanul, înregistră cu admirațiune spectacolele variate ce aŭ împodobit acea nuntă memorabilă. În special e interesantă pentru cultura epocii descrierea cronicarului muntén, care ne face să asistăm la însiși exhibițiunile acelor acrobați ai Orientului.

Întru aceste vremi Radul Vodă, având un cocon anume Ștefan, și Duca Vodă den Moldova, având o cocónă anume Catrina, s'aŭ ajuns în cuvînt și aŭ logodit pre coconii. La care logodna aŭ fost aicea în țară cu mare veselie, aŭ făcut multe ospete și jocuri, care se potrivia cu o nuntă domnescă, iar nu logodnă. Strîns-aŭ tótă boierimea țării cu tóte jupănesele și aŭ întins corturile în dél despre Mihaiu-Vodă, în drumul Cotrocenilor, acolo făcea ospete în tóte zilele. Adus-aŭ pelivani de cei ce jócă pre funii și de alte lucruri; adusese și un pelivan hindiu hărăp, carele făcea jocuri minunate și nevedute pre locurile nóstre, iute om era și virtos. Lângă altele de nu le putem lungi, făcea acestea mai ciudat: punea de rînd 8 bivoli și se rēpeđia iute și sārînd peste ei, se da în vāzduh peste cap și cădea în picioré de ceea parte; alta: un cal domnesc gras tare, își lega chica de cōda-î și-l bătea comișelul cât putea, și nu putea să-l nisce de loc; alta: un copac mare den pădure adusese neted și înfipt s'aŭ suiț pre dînsul ca o maimuța, deci după multe jocuri ce aŭ făcut în vîrfu-î s'aŭ slobođit de acolo cu capul în jos și aŭ dat în picioré: alta: un tulpan lung de mulți coți îl ținea ómenii în mîini cât era și se rēpeđia iute, și mergea călcând pre tulpan și nu se afunda; alta: se prindea mulți ómenii câte doi în mîini și făcea chip ca de o bute cu mîinile și mai lung, și se rēpeđia iute și întra cu capul prin gaura aceea și nu-l simția ómenii, și de ceea parte cădea în

¹⁾ Veđi descrierea paralelă a lui Neculcea (II, 215) și a lui Const. Căpitanul (I, 351).

picióre. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte. În scurt, mare veselie s'ați făcut la această logodnă a coconului Radului Vodă aicea la noi.

§ 63. BUFONI ȘI FARSE. — Fie-care Domn își avea măscăricii seî, cari îl desfatau cu strîmbăturile lor, de câte ori Măria sa trecea dintr'o camera într'alta a palatului ¹⁾. Același rol de mascara saă nucalit îl jucau obicînuît ciaușii domnesci, cari aveau misiunea de a înveseli pe Domn prin glumele lor hazlii și în special cu reprezentarea farsei turcesci *Caraghios* (Karagöz „Ochiu-negru“), numită ast-fel după principalul bufon al acestei piese plină de un comic grosolan. La un asemenea spectacol asista Vodă și boierimea, delectându-se cu verva cinică dar plină de haz a comediantului domnesc.

Sulzer ne a conservat descrierea unei asemenea reprezentațiuni (II, 402): Unul din ciaușii domnesci care face pe bufonul Curții, primesce ordinul de la Vodă să reprezente o comedie... După un mic interval, 6 ciauși, îmbrăcați cu ciaușiri albi saă roșii, cu toiege ferecate cu argint în mână și cu căciuli înalte pe cap, deschid scena cu un prolog rostit de cel mai dibaciū dintr'înșii... Comedia se improvisează românește, grecește și turcesce. Coprinsul și mersul piesei, judecând după intercalatele *bon-mots* românești, trebuie să fie hazlii și foarte amuzante, totul în gustul faimosului teatru de marionete... Spectacolul turcesc nu e de cât un fel de joc de păpuși: se întunecă sala, se întinde la un colț o pânză fină, îndărătul căreia se așeză o masă și acest

¹⁾ Carra, 192: Dans les antichambres du palais du prince, on trouve à toute heure du jour 2 fous, dont l'emploi est de secouer un grelot d'argent, de faire des contorsions et de rire à gorge déployée, quand son Altesse passe et repasse d'un appartement à l'autre.

spațiu închis se iluminază cu câteva lumînări; în dosul mesei stă un singur ciauș, care cu nisce sfori pune pe masă în mișcare diferite păpuși de carton și gesticulează după vorbele ce spune românește și grecesce, dar mai ales turcesce, așa că acele figuri de hârtie se ved prin pânză de spectatorii óre-cum în umbră¹⁾.

Farsa însăși se jocă până astăzi în Turcia, nu numai pe piețele publice și în cafenele, dar și în casele bogaților și chiar în saraiul Sultanului — un grilaj despărțind femeile de restul auditorului. Nimeni nu este cruțat într'insa: toate clasele sociale (pași, ulemale, derviși), toate meseriile și profesiunile defilază pe dinaintea noastră și fie-care e marcat cu o trăsură proprie.

Acastă farsă pare a fi avut în vremea ei mare succes și a fi ajuns destul de populară, cum o dovedesce atât numele bufonului devenit un simplu apelativ (*caraghioz*) cât mai ales Jocul păpușilor (§ 43).

Afară de *caraghiozi*, măscărici și mucaliți, mai erau și *soitarii* sau piaițe cari luaă parte la alaiuri: ei purtau căciuli mari de blană de tigru și codă de vulpe atirnată; în fața căciulei aveau oglinzi, cu pistóle la brîu și toporașe în mâini; ei mergeau pe jos, strîmbându-se și rîdend cu hohot²⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: Les ombres chinoises, que l'on appelle *chayal-zill* (litt. marionette: ar. hayal și zill „ombre“), sont le divertissement auquel on donne la préférence. Ceux qui gagnent leur vie à ce métier, vont solliciter de porte en porte la curiosité des familles.... Tout s'y ressent encore de la barbarie des siècles qui ont donné naissance à ces jeux grossiers: rien de plus indécent que les gestes de ces figures, soit en hommes soit en femmes, et rien de plus obscène que les vers qui se récitent derrière la toile. Ces spectacles, malgré le mauvais goût qui y règne, suffisent cependant pour detendre le front des personnes les plus graves.

²⁾ Olanescu, *Teatrul la Români*, p. 132.

§ 64. RECEPȚIUNI OFICIALE. — Altă împrejurare însemnată care scotea pe Domn și Curtea-î din apatia lor obicnuită, era trecerea vr'unui personaj important prin capitala țării. Modul de recepțiune al unui Han saū al unui Pașă cu trei tuiuri arată până la ce stare de înjosire ajunsese țara sub domnia fanariotă. Cu tôte că, după ceremonialul investiturei, Domnul român era tratat pe un picior de egalitate cu Hanul și cu nisce prerogative superioare Vizirului, ceremonialul ce se observa la întâlnirea lor (conservat de Logofătul Gheorgache) ajunsese în cel mai înalt grad umilitor pentru dignitatea tronului.

Ast-fel, la întâmpinarea unui Han, Domnul se ducea înaintea-î cu capul descoperit și îngenuchiând îi săruta piciorul¹⁾. Când un Pașă cu 3 tuiuri trecea prin Iași, Domnul cu tótă boierimea rînduită după clase îl aștepta în picioare „și când sosese Pașa drept Domn (orî călare de va fi orî în cocie), se popresce și merge Domnul de-î sărută piciorul, cum și boierii toți pe rînduélă merg de-î sărută piciorul și la petrecerea Pașei asemenea urméză Domnul cu tótă boierimea; și de unde este să-și ia Domnul ȃiua bună, descalecă iarăși de sărută piciorul Pașei și boierimea tótă de asemenea.“

Ceremonialul turcesc se întrodusesese la Curte în tôte amănuntele caracteristice Orientului. Modul de recepțiune din partea Domnului, când tre-

¹⁾ d'Ohsson VII, 105: Les principaux fonctionnaires saluent le nouveau Monarque en posant les lèvres sur sa robe; mais le Grand-Vézir lui baise le pied...

Hammer XIV, 54: Lorsque le Sultan entre dans la salle, le Grand-Vézir, et, après lui, les jeunes princes vinrent se prosterner devant lui et lui baiser le pied... (cf. sărutarea papucului Papei).

Formula de reverență în epoca fanariotă din partea unui subaltern: Sărutându-ți tăpile, sint al Măriei ta e...

cea vr'un personaj însemnat prin țară era calchiat după regulele observate cu acea ocaziune de ori-care Pașă sau Vizir.

Iată, bună-ură, cum Paulus Strasburgh, ambasadorul regelui suedez Gustav-Adolf, trecând prin București către Constantinople, descrie primirea ce-i s'a făcut la Curtea domnăscă de către Leon-Vodă (Martie 1632): „Principele, cu capul acoperit, mă aștepta la ușa sălii de audiență, plecându-mi-se după datina turcască cu capul și ținând mâinile puse pe piept. Două scaune erau așezate la un loc mai înalt, din care îmi oferi pe cel din stânga, ca pre cel mai de cinste la barbari... La masă, eu și cu tovarășii mei furăm puși la dreapta, Principele și cu Românilor săi se așezară la stânga...“¹⁾.

§ 65. ETICHETA. — La Curtea Domnilor fanarioți domniă o etichetă de o rigurozitate extremă, unde cea mai mică abatere era grav pedepsită.

În cele mai mici ale ei amănunte, această etichetă era o imitațiune servilă a prescripțiunilor ceremonioase ale Șaraiului.

Așa, de pildă, Domnul și boierii purtau de o potrivă ișlice sau calpace, dar fundul lor de coloră albă era un privilegiu rezervat lui Vodă și beizadelelor²⁾; de asemenea, numai papucii lui Vodă puteau fi garnisiți pe dinăuntru cu postav roșu; numai Domnul își sigila scrisorile cu cêră roșie, iar boierii cu cêră verde³⁾.

¹⁾ Cipariu, *Archiv*, p. 11—16.

²⁾ Carra, 160: Il est défendu à la Cour des princes de Moldavie et de Valachie de porter un bonnet de la même couleur de celui du prince et de ses fils, qui est la couleur blanche.

³⁾ Filimon, 220; Paul din Alep (*Archiva istorică* II, 90): E de observat, că în Moldova și în țara Românească obiceiul vechiu nu per-

Acest caracter simbolic al colorilor e împrumutat de la Turci, la cari albul și verdele (cea din urmă colórea Profetului) sînt colorii preferate, roșul era rezervat mai ales militarilor, iar galbenul și negrul erau considerate ca colorii comune.

Garda domnescă era îmbrăcată în roș și albastru, iar boierii purtau la alaiuri mantale roșii; slugile Curții încălțau cizme galbene, iar boierii cizme roșii¹⁾.

Numai Domnul avea voie să arză lumînări de ceară, boierii trebuiau să arză de se²⁾.

Ca semn de reverență, numai Dómnă, Mitropolitul, episcopii și boierii cei mari săruta^u mîna Domnului, pe cînd ceilalți îi săruta^u piciorul sau póla hainei. Domnul însuși săruta Vizirului macatul (care avea un anume loc pentru sarutare) și Hanului piciorul. Obicei^u luat de la Turci la cari inferiorul săruta pulpana

mite niwénu^u, nici ar cuteza cineva, de a sigila o scrisóre cu ceară roșie: acésta fiind prerogativa numai a Beilor; ceilalți sigilează cu ceară verde.

¹⁾ Hammer XIV, 44 (sub anul 1720): On avait réglé les couleurs des draps dont les pelisses devaient être doublées, et, à cet effet, on avait choisi neuf, à savoir: le bleu, le violet, l'écarlate, le bleu foncé, le bleu clair, le bleu d'azur, le vert foncé, le vert clair et le vert jaune. Le blanc était la couleur des vêtements du moufti, le vert clair celle des vizirs, l'écarlate celle des chambellans, exécuteurs obligés des sentences de mort. Les six premiers dignitaires législatifs et les six premiers fonctionnaires de la Porte portaient des vêtements de drap bleu foncé; les grands oulémas et les hodjagians avaient des vêtements de couleur violette; ceux des fonctionnaires subalternes étaient de drap bleu clair; les tschaous h fondateurs et les agas des vizirs se reconnaissaient à leurs vêtements bleu azur; les agas de l'étrier impérial, le maréchal de l'Empire, le miralem étaient habillés de vert foncé; enfin les employés des écuries impériales portaient des vêtements vert de naphte. Quant aux bottes, celles des officiers de la Porte étaient jaunes; les généraux des troupes portaient des bottes rouges, et les oulémas des bottes bleues.

²⁾ Cf. Rambaud, *Hist. de la Civilis. en France* II, 13: Il n'y a que le roi qui ait un bougeoir à deux dobèches et à deux bougies, les bourgeois de la reine n'ont qu'une bobèche et qu'une bougie.

hainei superiorului său¹⁾: sărutarea mâinii fiind considerată la Orientali ca prea afectuoasă și de un caracter intim (ca bună-ură copiii în raport cu părinții lor).

Vechiul obicei al sărutării de mână a Domnitorului a fost desființat în 1834 de Alex. Ghica.

Asemenea diferențe caracteristice există nu numai între Domn și boierii, ci și între diferitele clase ale acestora.

Diferitele forme și mărimi ale ișlicelor boierești corespundătoare unor distincțiuni de rang erau de origine orientală: la Turci forma turbanului era reglementată ca semn distinctiv²⁾; de asemenea forma flotantă a hainelor cari își au rolul lor în eticheta socială a timpului³⁾.

Tot de provenință turcăscă este și obiceiul de a considera barba ca semn de dignitate rezervat unei clase privilegiate⁴⁾. Numai boierii de clasa I, așa-numita Protipenda, avea dreptul

¹⁾ d'Ohsson III, 43: L'Aga des jani-saires baise le premier la robe du Grand-Vézir... IV, 356: Il est d'un usage universel de baiser la robe. C'est un hommage de respect et de soumission que rendent par là les subalternes à leurs chefs, les enfants à leurs parents, l'homme enfin d'un rang inférieur à tous ceux qui sont élevés au-dessus de lui dans quelque ordre que ce soit. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. ot.*, p. 90 și 232.

Bandișus, 311: Plebeji cum accedunt Principem pedes ejus deosculantur...

²⁾ d'Ohsson IV, 119: Ce n'est pas une affaire d'usage, mais un devoir des plus sévères, de porter l'habit et le turban consacrés, pour ainsi dire, à l'état et au grade d'un chacun dans les divers départemens de l'Empire. Cf. și studiul nostru, § 80: Coafură.

³⁾ Boué II, 185: Les musulmans riches ou en charge ont à leurs habits des manches fendues jusqu'au coude et à parties flottantes plus longues que chez les autres, distinction à laquelle on tient beaucoup et qui est interdite aux pauvres.

⁴⁾ d'Ohsson IV, 129: Tous les états et toutes les conditions n'ont pas également la liberté de porter la barbe longue. — Cf. Recordon, 85: Chez les Valaques, comme chez les Turcs, la longue barbe étant un des attributs des premiers personnages de l'État, est regardée comme une marque de dignité à laquelle ils attachent un grand respect

să porțe barbă: Logofeții mari, Vornici, Hatmanii, Postelnicii și Agii erau boierii cu barbe, ceilalți nu.

Turcii au un respect particular pentru această parte a feței și tăierea barbei este considerată ca ofensa cea mai gravă pentru un musulman: jurământul „pe barba mea!“ (sakal üstüne) avea un caracter solemn și aceeași valoare sacramentală avea el în gura Domnului fanariot¹⁾.

Între cele 3 clase de boierii se observa o strictă diferență în modul de-a saluta, de a se prezenta și de a se așeza.

Ast-fel boierii cei mari se sărutați pe barbă, boierul de clasa II săruta mâna celui de clasa I, iar boiernașul îi săruta pîla anterioară. Inferiorul se prezenta superiorului cu giubea strînsă la piept și într'o postură umilită²⁾. Iată, bună-întîmplare, cum sînt distribuite rolurile în piesa lui Alexandri „Boierii și Ciocoi“ :

Slugerul Trufandache (făcînd temenele, se apropie smerit de Hîrzobénu și-i sărută pîla hainei): La mulți ani, eclambrotate !..

Pitarul Slugărică (se apropie de Hîrzobénu, strîngîndu-și haina la piept și-i sărută cealaltă pîla foarte umilit): Amin! s'ajungeți mare și tare!..

Banul Vulpe, îmbrăcat în antereu, giubea, șal, fes, ține șlicul într'o mîna și merge de sărută mîna lui Hîrzobénu): Sa trăiți, cucóne!...

¹⁾ Carra 173: Quand le prince jure par sa barbe, ce serait un jugement irrévocable, s'il n'y avait point d'argent dans le pays. — Cf. Bandinus, 324: Modus jurandi non tam est in nomine Dei quam per... maledictiones, per allegationes barbae, oculorum.

²⁾ d'Ohsson IV, 363: Il convient, lorsqu'on se présente chez les grands, chez les personnes d'un rang distingué, d'être enveloppé dans sa robe et d'avoir les mains couvertes avec le bout de ses manches.

Cf. Cantemir, *Mold.* 55 (modul de a saluta al ienicerilor când trecea alaiul Domnului român):... demissa anteriori vestis ora, quod apud illos summae venerationis signum est.

Aga Némuș (în frac, întră țanțoș, purtând capul ridicat, însă cum dă cu ochii de Hîrzobénu, începe a-l pleca zîmbind; el se apropie de stăpânul casei și-l sărută pe piept): Vere... Cucóne Iorgule!..

Hatmanul Stîlpénu și Vornicul Hîrzobénu se îmbrățișează împreună...

Filimon, 132: fanariotul se încercă să sărute pulpana arteriului Domnitorului... 276: după ce făcu câteva complimente pline de lingușire, ciocoiul voi să sărute haina principelui, dar fiindcă principele [Ipsilant] refuză cu delicateță acest act înjositor, ciocoiul sărută ciucurii patului pe care ședea fanariotul.

Cel mic rămânea smerit în picióre, altul mai sus pus se punea sfios pe un colț de scaun și cel egal se aședa comod pe divan.¹⁾

Posițiunea cea mai comodă și mai obișnuită era cu piciórele încrucișate sub sine, cunoscuta ședere a Turcilor (bagdač kurmak „croiser les jambes“).

Întîmpinarea boierului la Curte era asemenea reglementată: la scară era primit de doi ciauși, cari ridicându-l de subțiori odată cu póla caftanului, urcau ast-fel treptele palatului²⁾.

Atât boierii în Divan cât și jupânesele lor, când mergeau să salute pe Dómnă, aveau scaune mai înalte sau mai jóse după rangul ce-l ocupa³⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 363: Quand on est en présence d'un supérieur, on se place toujours sur le devant du sofa, sans s'appuyer contre le coussin ou le dossier; ce n'est qu'entre amis très intimes ou devant de personnes d'un grade inférieur, que l'on se permet quelquefois de croiser les jambes, d'allonger un pied ou de prendre une posture plus commode. La manière de s'asseoir à l'euro péenne n'est reçue dans aucune société: elle est réservée au Sultan quand il paraît sur le trône dans les jours de cérémonie, et aux membres du Divan, lorsqu'ils tiennent leurs audiences au Sérail ou au palais du grand-Vézir.

²⁾ Ibid. 366: Un seigneur est toujours reçu suivant son rang, au haut ou en bas de l'escalier, par deux officiers de la maison qui, placés à ses côtés, relèvent les devans de sa robe, le soutiennent sous les bras et le conduisent dans l'appartement du maître qui fait quelques pas à sa rencontre.

³⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, p. 82 și 85.

Numai boierii de clasa I aveau prerogativa la o masala, adică la o torță aprinsă purtata nóptea înaintea trăsurei, pe când ceilalți eșiau cu fanarul, stradele nefiind luminate. Numai cocónele din protipenda puteau eși la plimbare într'un falet saú atelaj cu 4 cai.

Unele din aceste deosebiri erau pur și simplu ridicule: dacă cel batut la falangă era viță de boier, se lua precauțiunea de a se așterne un postav roșu¹).

Cap. V: Armata

§ 66. PEDESTRIMEA ȘI CALARIMEA. — Organizațiunea militară din epoca fanariotă este în mare parte modelată după cea turcescă. Dar și înaintea fanarioților s'au introdus titlurile de Agă și de Serdar, cel din urmă special Moldovei. Corpurile de cavalerie numite *delii* și *beșlii*, înființate sub Mihail-Vitézul, din cari cei dintâi formară mai târziu garda domnescă sub comanda unui delibaș, iar cei din urmă, recrutați fiind mai ales din Turci, erau sub comanda unui beșli-agă.

Corpul de infanterie, numit *lefegii*, deveni un apelativ pentru ostașii cari primiau lăfă și tain, adică soldă și o porțiune anumită de pâine și carne, în opozițiune cu slujitorii de scutelă. Corpul de cavalerie numit *saragele*, românizat în „sărăcei“, care rezida în Bucuresci, era o reproducere a regimentelor de cavalerie anadoléscă „sariğa“, poreclită așa după colórea galbenă (sary) a stégurilor saú a hainelor lor.

Dar cea mai importantă din toate aceste im-

¹ Ghica, *Scrisori*, p. IV.

portațiunii din sfera militară a fost înființarea corului de *seimeni*, sub Mateiŭ Basarab. compus din 2000 de mercenari (Sërbi, Bulgari, Greci, Arnăuți) și modelat după regimentul ieniceresc al segbanilor saŭ seimenilor (la început simpli capi-tani de vînătoare) cari, ca și pretorienii romani, deveniră apoi fatali Sultanilor și Domnilor. Ca și ienicerii, seimenii purtau la noi cepchene roșii și căciuli de aceeași colóre. Numărul lor îl reduse Ipsilant, în 1775, la 400 sub comanda unui bașbulubaș. În Moldova, seimenii, divisați în agesci și hătmănesci, după cum erau comandați de Agă saŭ de Hatman, strejuiau la Curtea domnescă, lângă care se aflau cazarmele lor numite odăile seimenesci: ei erau comandați de chehaiele, ciauși, bulubași și odobași, având și un bairactar, ca orice ogiac saŭ corp de ieniceri (§ 12).

Aceiași întocmire cu ciauș, odobaș și bairactar, o avea și corpul de cavalerie moldovenească al *levinților*, instituit după analogia voluntarilor otomani „levent“, cum se numiau recruții marinei turcesci. originari fiind din Levant și în special din insulele grecesci.

Corpul arnăuților se împărția în infanterie și cavalerie, comandată de bimbași și de tufecibașă, șeful gardei domnesci. La aceștia mai adăogăm: paicii, cari făceau parte din garda domnescă, sub un vătaf, și corpul de curieri interni numiți „lipcani“ saŭ tătari litfani cu uniforma lor leșescă (curierii externi erau călărași); apoi avgi-bașa saŭ vânătorul Curții, saca-baș saŭ vâtatul sacagiilor cari figurau la alături odată cu fustașii, cu salahorii cămărășiei, cu tabla-bașa și cu diferitele insignii militare: buciucul saŭ jumătatea de tuiŭ al Spătăriei, iuruc-bairacul saŭ stégul alb de călătorie și sangiacul saŭ stégul

împărătesc cu semi-luna ce se purta cu tuiurile înaintea cetelor de slujitorî.

§ 67. GRADE ŞI ARME. — Gradele militare erau: ciauş sau căprar, numit şi chehaiâ; bulucbaş, sinonim cu „iuzbaş“ orî sutaş, căpitanul unui escadron sau buluc şi odabaş, căpitanul unei companii sau odâ; cârc-serdarul era şeful jandarmeriei, iar bimbaşa comanda o mie de neferî sau soldaţi, corespunzând gradului modern de colonel; bairactarul sau stegarul regimentului purta stindardul militar, bairacul; în fine, rangurile superioare: Agă şi Sêrdar.

Armele erau: măciucî sau ghióge, numite baltag, buzdugan sau topuz; apoi săbiî: hangere şi iatagane; pistóle şi puscî: tufec (de unde tufecciû) şi şişanea cu părţile lor constitutive: arbiû, beleg, belezic, cobur, condac...

§ 67. TERMINOLOGIA MILITARĂ. — Aci aparţin vorbe ca: *agârlîc*, bagaje; *alaviû*, paradă; *ascher*(liû), miliţie şi miliţian; *atliû*, călăreţ; *buluc*, companie de soldaţi; *călăuz*, comandant; *calcan*, pavéză; *çaraul*, strajă; *culuc*, corp de gardă (de unde culucciû „sentinelă“); *dandana*, alarmă; *duium*, jaf; *hargiu*, trupă auxiliară; *hugiium*, asalt; *iama*, năvală; *iamac*, recrut; *iureş*, atac; *léfâ*, soldă; *mazdrac*, sulişă; *mihimat*, muniţiune; *ordie*, tabără; *orta*, regiment; *palâ*, sabie; *seléf*, briû de arme; *tain*, provisiune ðilnică; *zaherea*, proviant; *zorba*, revoluţie; *zulum*, pléscă.

Nomenclatura relativă la fortificaţiuni: *hindhichiû*, şant; *meterez*, bastion; *tabie*, palancă; apoi: *muhaserea*, blocadă..; întregul aparat pirotehnic: *barut*, pulbere; *cumbara*, obuz; *fişic*, cartuşă; *gephana*, arsenal; *ghiulea*, bombă; *havan*, mortieră; *lagum*, mină (de unde lagumgiû) şi *top*, tun (de unde topciû); precum şi terminii relativi la stingerea focului: cange, saca, tulumbă etc.

Din tótă această bogată terminologie n'a supraviețuit în limba populară modernă de cât resturî neînsemnate: fișic, ghiulea, tulumbă; altele aũ părăsit sfera specială militară și aũ devenit terminî comunî (§ 28): alaiũ, dandana, iama, iureș, léfă, tain; iar marea majoritate aũ intrat în domeniul istoriei.

Cap. VI: Justiția

§ 68. DIVANUL ȘI ADMINISTRAȚIUNEA. — În privința jurisdicțiunii, Divanul saũ tribunalul suprem își avea sediul într'o sală specială a palatului și se ținea obicînuît de trei orî pe sêptemână: Lunia, Mercuria și Vineria. Domnul însuși presida, avênd pe Mitropolitul la stînga, după obiceiul Turcilor „și la Moldoveni acest loc se consideră mai onorat ca la drépta“¹⁾, unde steteaũ veliții boierî. Pe lângă calemgîi, dieci, logofeți și condicari, figură un Divan-Efendi, un Divan-chiatip saũ mehtupciũ, apoi un izbașă de Divan și un divictar.

Paici și ciohodari steteaũ la Divan înaintea Domnului, iar mumbașiri și zapcii așteptaũ să execute sentințele date.

Logofetul Gheorgache descrie (III, 327) în ce chip se urmă rînduiala Divanului, completând astfel datele aflate la Cantemir²⁾.

Instituțiunea Divanului dură până la întroducerea Regulamentului organic în 1830.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 62: a sinistris principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratior. . . a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius.

Bauer, 294: selon la coutume des Turcs qui donnent au côté gauche la préférence. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, p. 747.

²⁾ Despre organizarea Divanului la Turci: Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, 583 și 610.

Organizațiunea administrativă era asemenea modelata după cea turcă. Cei doi ispravnici orî administratori din fie-care județ, unul însărcinat cu partea administrativă iar celălalt cu partea judecătorească, corespundeau voievozilor turci și cadiilor: ei judecau și hotărau, pedepseau și amendau, fixau și strîngeau dările.

Aședămîntul ispravnicilor nu e vechiu: ei au fost introduși de Nic. Mavrocordat în locul căpitanilor și judeților de dinainte (numiți în Moldova pîrcălabi și șoltuzi), și din Muntenia nouă organizațiune administrativă trecu în Moldova.

Ispravnicii, puși sub marea Vistier, erau numiți de Domn fără a îmbrăca caftane. Cum ajungeau la conacul orî la tahtul lor, adică la locul de residență, ei numiau pe zapcii, sub-administratorii plășilor (cei de plai se numiau „vătavi“), a căror funcțiune era analogă cu a subașilor turci¹⁾. Departamentele administrative erau o reproducere adaptată cu cerințele locale a calemurilor sau biurourilor din administrațiunea otomană (§ 12): calemul capanului, al havalelor, al extracturilor, al condicilor și celelalte enumerate pe larg de Fotino.

§ 69. PEDEPSE. — Strangularea era considerată la Turci ca execuțiunea cea mai onorabilă: în acest mod se scăpa Pórta de Domni români suspecti sau haini și un capugibașă însoțit de un arap împlinia ordinul fatal. Tăierea capului se considera ca o pedepă infamantă (cf. sfîrșitul familiei Brâncovenu) și mai mult încă spînzurătórea²⁾.

¹⁾ Fotino III, 264. Despre administrațiunea în genere din epoca fanariotă: ibid. 280 și 303.

²⁾ Hammer XIII, 134: En Turquie la décollation est considérée comme plus infamante que la strangulation.

Tragerea în țepă era rezervată tâlharilor și furilor.

Alte pedepse de provenința orientala:

1. Tăierea nasului (și a urechilor) o prescrie Codul militar turc pentru ienicerii desertori pe câmpul de bătaie¹⁾.

Cei prinși în războiu sau altminterea făcuți captivi suferiau aceeași sorța din partea învingătorului.

La noi vechea legislațiune prescrie aceeași pedepsă infamantă rebelilor, furilor, mofluzilor.

Pravila lui Vasile Lupu, 16: Carele va fura din biserică vr'un lucru ce va fi sfințit, măcar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spînzure; iară de nu va fi sfințit lucrul acela ce a fost furat, de i-ar fi atunci întâi, tot să și-i taie nasul, iar de va face și al doilea rînd, să-l spînzure.

Papazoglu, 102: Acei cari se încercau a face răscolă erau slutiți prin tăierea nasului. Cf Fotino II, 99: Inzestrat cu un suflet răutăcios și neomenos, Radu numit și Vârzarul, îndată ce a ajuns Armaș mare, a început a revêrsa asupra tuturor veninul răutăților sale: nici boier, nici preot, nu scăpa nesupêrat și neajfuit de puterea lui. Omora ómenii prin casele lor, punea de-i îngropa în locuri necurate; altora le tăia urechile și nasurile și-i purta astfel pe ulițe și apoi îi trimitea la ocne.

Filimon, 289: A făcut mofluzluc mincinos și m'a lăsat pe drumuri. — D-ur bine n'ai dat jalbă la stăpânire? — Ba am dat, da-l'ar prin țîrg cu nasul tăiat!

În special, pretențiile la tron erau astfel mutilați de noul Domn, ca să-i facă incapabili de a mai ajunge la Domnie. Iată câte-va exemple din cronicari:

Ureche I, 209: L'aă împresurat óstea leșescă pe Joldea-Vodă și l'aă prins viu; pre carele mai apoi, dacă

¹⁾ d'Ohsson VII, 353.

aŭ sosit Alexandru-Vodă, l'aŭ semnat la nas și l'aŭ dat la călugărie.. 240: s'aŭ tîmpinat oștile la Rēut: și dând războiŭ vitezesce de âmbe părțile, aŭ izbîndit Aron-Vodă; și pre Domnișor încă l'aŭ prins viu, ce nu l'aŭ omorît, numai i aŭ tăiat nasul și l'aŭ călugărit.

Neculce II, 187: Gheorghe Ștefan-Vodă, după ce aŭ luat pre Dómna lui Vasile-Vodă din Sucéva la mâna lui și pre Ștefănița-Vodă, pre fiul sēu, l'aŭ însemnat la nas puțințel...

Căpitanul I, 347: Fiind Grigorie-Vodă la scaun, pre ceilalți boiari i-aŭ slobođit. iar pre Pîrvan Logofētul l'aŭ tăiat la nas de o parte, pentru căci se numise să fie Domn... 358: închis-aŭ Grigorie-Vodă într'aceste vremi și pre Nēgoe Postelnic Sēcuianul și i-aŭ tăiat nasul. din ce pricină noi nu scim, cei ce l'aŭ vedut vor fi sciind de ce și cum.

Obiceiul acesta e vechiŭ. Bandinus vorbesce de el ca de o datină caracteristică¹⁾, iar Paul din Alep și ambasadorul suedez Paulus Strassburgh îl menționéză adesea în cursul călătoriilor lor.

Archiva ist. II, 69: Femeile și fetele sînt lipsite de orî-ce modestie și cuviință, deși Beiul le taie nasurile, le pune la stîlp și adesea le înnécă... 107: In acéstă țară [Muntenia] este obiceiŭ, că o persónă sluțită la nas cade într'un fel de infamie și nu mai póte deveni Beiŭ... Ștefan, noul Beiŭ al Moldovei, după ce prinsese pe Dómna și pe fiul lui Vasile-Beiŭ, pe dată sluți nasul junelui principe, pentru ca să nu póta deveni Beiŭ nicî-odată.

Cipariŭ, Archiv I, 15: In Valachia. după o veche datină, toți cari umblăŭ după Domnie, în semn de neștērsă rușine, se însemnaŭ, tăindu-li-se nara dréptă.

Acéstă pedépsă. înainte des aplicată, a lăsat până astăđi un ecoŭ în limbă: „a tăia cuiva nasul“ e o locuțiune metaforică modernă echivalentă cu a înfrîna semeția cuiva.

¹⁾ Bandinus, p. 325: Particula nasi et auriculae praescinditur, qua praecisa ad Principatum aspirare non datur.

2. Falanga saŭ bastonada, practicată în Orient (Berberia, Algeria și Egipt), de unde trecu, la Turci și de la aceștia la Greci și la Români¹⁾. Obicnuită în tótă epoca fanariotă, falanga se desființă odată pentru totdeauna sub administrațiunea lui Kisselef.

Bătaia la tălpi se aplica obicnuit ómenilor de rînd, uniŭ Domnii însă n'aŭ cruțat nici pe boierii de o asemenea pedépsă: „făcut'aŭ și acest obiceiŭ Grigorie-Vodă (dice Neculce II, 388), de se bătea boierii la talpe turcesce“.

Sub domnia fanariotă se pedepsiaŭ așa brutariii, măcelariii, cari erau prinși cu măsurii false „cu ocaua mică“ (locuțiune proverbială rămasă în limbă): Aga, care avea inspecțiunea pieței, îi bătea cu nuiele la tălpi saŭ îi țintuia în mijlocul pieței.

3. Bătaia cu buzduganul și cu topuzul era mai cumplită de cât falanga și de obiceiŭ se aplica de Domnul însuși: „Atunce — dice Nicolae Costin (II, 21) — mergênd Vorniciii de țîrg, Necolai Ciocârlan și Ponicii, la Duca Vodă, de aŭ cerut numai de cheltuială, ca să cumpere ce ar trebui din țîrg, ca să facă nisce cuhnii, i-aŭ bătut cu buzduganul până la mórte; și ales pre Necolai Ciocârlan, cât l'aŭ dus ómenii lui până la gazdă, aŭ și murit, nici un cés după bătaie n'aŭ putut trăi; iară Ponicii s'aŭ rîdicat; iar de tot sănătos n'aŭ mai fost până aŭ trăit“.

4. Țintuirea de stîlp a brutarului care era prins înșelând la cântar: vinovatul era țintuit de sfircul urechiŭ la ușa prăvăliei sale, unde sta de dimi-

¹⁾ Reicevich, 80; Sulzer III, 233 și Wolf, 108 (unde se află și descrierea instrumentului).

néță până la apusul sórelui. Acesta pedépsă e curat orientală¹⁾ și a durat până la Regulamentul organic din 1830.

5. Darea prin tîrg era o pedépsă ce se aplica sub Domniî fanarioțîi mofluzilor: culpabilul, desbrăcat până la briu, avea mâinile legate cu o funie, de care îl trăgea un arnăut al spătăriei, pe când altul îl lovia cu nuiaua peste spate dîcînd „cine va face ca mine. ca mine să pață!“ și așa îl plimba prin tot orașul²⁾.

6. Pecetluirea cămășiî se facea celor vinovați de mari abuzuri saũ de o cumplită asuprire a norodului: înainte de a fi trimis surghiun la o mânăstire saũ aruncat în ocnă, funcționarului abusiv îi se pecetluia cămașa pe dînsul³⁾.

Obiceiul era curat turcesc. Négoe Spătarul, baș-capuchehaia la Pórtă, a fost supus de Turci la această osîndă: el muri în 1685 la Constanti-nopole cu hainele pecetluite pe dînsul⁴⁾.

De aceiași origină era pedépsa: ungerea cu catran saũ păcură peste tot trupul și expus apoi la căldura sórelui saũ la înțepătura țînțarilor⁵⁾.

§ 70. TERMINOLOGIA JURIDICA. — Cea mai mare parte din vechea nomenclatură juridică de origină turcescă a eșit din us: *adet*, obiceiũ (juridic) și *dajdie*; *betermea*, învoială; *buiurdiũ*, rezoluție domnescă; *carar*, verdict; *dava*, proces; *geremea*, amendă; *hoget*, contract; *ilam*, sentință; *miraz*, moș-

¹⁾ d'Ohsson IV, 48. Cf. Boué III, 370: Les bastonnades sur la plante des pieds, les *falaka* des Turcs, sont encore fort à la mode en Turquie; on y clone encore aux portes des boutiques par l'oreille les détaillants ayant employé de faux poids ou de mauvaises marchandises. Cf. Filimon, p. 182 și 389.

²⁾ Filimon, 162 și 139.

³⁾ Filimon, 327 și Ghica, 11.

⁴⁾ Odobescu. *Scrieri* I, 254.

⁵⁾ Filimon, 234 și 323 și Ghica, 41.

tenire; *mumbaşir*, aprod; *satara*, execuţiune; *selemah-césă*, arvună; *sermaia*, capital; *suret*, copie; *tacrir*, interogatoriū; *tahmin*, evaluare; *tertip*, pont; *teslim*, adjudicare; *zapt*, sequestru; apoi *batalama*, chitanţă; *chefil*, cauţiune; *cirac*, client; *sinet*, poliţă; *vechil*, mandatar, *vechilic*, procură; *zapciu*, agent.

Un număr ore-care din aceşti termiņ specialī s'a conservat până astăzi, mai ales în ceea ce priveşte adjudicaţiunea (amanet, areciū, atîrdisesc, mezat, telal) şi locaţiunea (acaret, câştiu, chirie, hat, vadea).

Cap. VII : Dările

§ 71. HARACIUL. — Raporturile politice între Pórta şi Țările române se fixase prin hatişerifurile din 1391 şi 1511, cari prevéd între altele şi un omagiū în bani sub nume de peşcheş saū dar.

Acea dare neînsemnata şi voluntară la început, 3000—4000 galbenī, spori succesiv şi se transformă într'un tribut obligatoriū. într'o capitaţie anuală plătită de raia, numită *haraciū* saū bir şi mai târziu „giziè“. De la 4000 galbenī, cum fusese la început, tributul se urcă la 10000 sub Vlad-Țepeş, la 40000 sub Petru Şchiopul, la 60000 sub Ión-Vodă şi crescū treptat cu slăbiciunea Domnilor români până deveni aprópe ilimitat în toiu epoei fanariote.

Haraciul se înainta tesauruluī din Constantinopole în douē câştiuri şi se numēra de Domn luī Hazne-agasi saū vistieruluī împērătesc.

Prin firmele din 1792 şi 1802 haraciul e fixat pentru Muntenia la 619 pungī (309500 lei), iar pentru Moldova la 135 pungī şi 445 lei (67945 lei).

§ 72. BAI RAMLICUL. — Alătura de haraciū, se

introduse de timpuriu o dare adițională, *bairam-lic* sau poclonul Bairamului, numită mai târziu (în firmanul din 1802) și „hedie“, constând din diferite daruri în bani sau în lucruri ce se trimitea pe fie-care an la numita sărbătoare Sultanului și mai marilor Porții¹⁾.

Acest nou peșcheș e fixat ultima oră prin hatiseriful Sultanului Abdul-Hamid din 1784 la suma de 90000 lei atât pentru Muntenia cât și pentru Moldova. Pe când Condica Moldovei din 1796 îl reduce la 60000 lei (pe lângă un dar ocașional, *ramazanlic*, ce se ridică la 8984 lei), Condica lui Brâncovenu din 1693 îl repartisează ast-fel sub numele de „Poclónele Bairamului“ (p. 602):

10000 taleri poclonul Impăratului, 5000 Valideli, 2500 Căzlar-Agăi, 5000 Vizirului, 1000 chehaieli Vizirului, 1000 Caimacam-Pașii, 500 chehaieli lui, 500 Reizului, 500 Tefterdarului, 800 la Testrifat; 600 pentru o blană de ris, 1760 pentru 16 pachele po tal. 110, 860 pentru 30 de postaje și pentru 30 de atlaze — Total: 29970 taleri. Acești bani sînt afară de cojócele ce se da la Bairam.

Daponte, secretarul lui Constantin Mavrocordat, ne dă în Cronica sa (1736-1739) o listă mai completă de persoanele cari primesc pe fie-care an, la Bairam, darurile obișnuite din partea Domnilor Munteniei și Moldovei:

10000 lei prea puternicului Impărat, 5000 lei Valideli Sultane, 2500 baș-cadinei, 2500 darisadet-agasi, 1000 haznadarului Sultanului, 300 pentru daruri marunte Saraiului, 7500 marelui Vizir, 3500 lui chehaia beiu, 1000 ómenilor marelui Vizir, 500 haznadarului marelui Vizir, 500 la cinci ghediciii icí-aga al marelui Vizir, 250 lui capigiler-chehaiasi, 200 lui talhisci-aga, 200

¹⁾ Of. d'Ohsson VII, 186: Aux deux fêtes du Beyram le Vézir est dans l'usage de donner des présents aux principaux fonctionnaires; il fait remettre à chacun d'eux un paquet contenant des pelisses, des étoffes, des mousselines, du drap, du satin etc.

lui salam-agasi, 150 lui capigiler-bulucbaşi, 2000 lui reis-efendi, 500 lui mehtupci-efendi, 750 lui ciauş-baş aga, 300 lui buiuc-tescheregi, 300 lui cuciu-tescheregi, 500 lui chehaia-chiatibi, 500 lui beilicci-efendi, 2500 lui defterdar-efendi, 250 chehaieliî lui, 250 haznadarului seî, 100 muhurdarului seî, 100 chesedarului seî, 100 lui mehter-başi, 300 baş-bachiculi aga, 200 lui maden-efendi, 100 lui Ahmet-efendi, 20 la chesedarul lui maden-calfa, 200 chehaieliî lui reis-efendi, 65 la chesedarul lui beilic-calemi, 150 lui Hamza-efendi, 50 lei la chesedarul lui ciauş-başi, 200 lui tesrifagi-efendi, 50 lui ciauşlar-emini, 5) la caraculacul lui chehaia-beiü, 100 zarafilor marelui Vizir, 60 zarafilor lui chehaia-beiü, 20 la baş-iamacul lui haznadar-aga; 260 pentru daruri mărunte, 2500 blana de samur a Sultanului, 750 pânțele de rîs, 2300 blana de samur a Valideliî, 2300 blana de samur a baş-cadînei, 2300 blana de samur a lui darisadet-agasi, 200 câte o blană cu pacea de samur lui hazna-chehaiasi, oda-lalasi, lui baş-aga a Valideliî, lui baş-aga al baş-cadînei, lui baltagilar-chehaiasi, lui iazigi-efendi și lui cafeği-başa al Sultanului; 74 donlucuri de postav de 4 coşi și de 10 lei fiecare, 54 donlucuri de atlaze de 10 coşi și de 10 lei fiecare, 13 donlucuri de postav englezesc de 20 lei fiecare, 9 donlucuri de atlas florantin de 15 lei fiecare 4).

Atanasie Comnen Ipsilante, mare Spătar sub Ștefan-Racovița în 1765, completează astfel în scrierea-î postumă indicațiunile lui Daponte relative la cheltuielile Bairam-peșcheşului:

Lui Pap us-saade 100 lei, lui Calfa-efendi 100, perdegiului lui Chehaia-beiü 15, lui mehterler-chehaiasi 25, lui maden-chesedar 50, saghirdiilor lui maden-calemi 32, lui ciauşlar-chiatip 75, lui calauz-ciauş 40, lui doagii-ciauş 20, lui amegi-efendi 500, lui tesrifagi-calfasi 100, lui tesrifaci-chesedari 100, lui baş-calfa a lui mehtupci-efendi 100, lui Iflac-chiatip 50, lui mehterhane şehrighiari 22, lui mehterhane sadriali 16, lui mehterhane cule 16. . . Stofe de mătase la dairéua internă. . . Aceste daruri le

4) Daponte, ed. Legrand I, 422 și II, 427.

da Domnul Valachiei la Bairamul ramazanului în Februarie, iar Domnul Moldovei la Bairam-curban în Maiu¹⁾.

Pe lângă acest poclon al Bairamului, figurază în aceeași Condică din 1693 (p. 355) o sumă anuală de 4223 taleri, sub numire de „poclonul Hanului“ în care intră nu numai banii dați Hanului și lui Calga-Sultan atât în naht cât și în cojôce de samur, ci și darurile făcute ómenilor Hanului: Vizirului, Haznadarului, Iazagiului, Casap-bașii, Tefterdarului, Chelargi-bașii și Imbrohorului sêu.

Tot așa de bogate sînt poclónenele făcute Vizirilor, Pașilor și ómenilor lor, precum și bacșurile la agii și trimișii Porții.

O a treia dare, sub numele de „richiabiè“, figurază întîia óră în hatișeriful din 1784, care o fixéază pentru Muntenia la 40000 lei iar pentru Moldova la 25000 lei.

Aceste trei dări obligatorii, afară de mucareul mai sus amintit (§ 53), representaú de regulă sumele rotunde trimise anual la Constantinopole și de aceea ele figuréază laolaltă în ultimele hatișerifuri. Ele erau mai puțin împovărátore pentru țările române ca așa numitele angarale și havalele saú sarcini, parte permanente, ca trimeterea anuală a unei sume de oi (beilic), grâu (zaherea), lemne (cherestea), miere, cêră, unt, silitră; parte temporare, ca rechisițiunile de cai (menzil) și de lucrători pentru forterețe (salarhorí).

§ 73. BEILICUL. — Țările române erau considerate ca unul din principalele depozite de aprovizionare ale Imperiului otoman și în special a capitalei sale, de aceea ele pórtă în firmele și hatișerifuri epitetul de „cheleruri“ adică grânare.

¹⁾ Ipsilante, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, p. 793-794.

Maî ales, de la 1783, de când Crimeia se făcu provincie rusescă, Muntenia și Moldova deveniră aprópe unicele resurse de aprovizionare ale Turciei.

Maî înainte, tóte aceste imposité în natură se plătiau din baniî țării și Turcii însarcinați cu strîngerea lor comiteau tot felurî de abuzurî, în deosebî neguțatorîi Lazî, nisce Turci de pe lângă Marea-Négră, despre ale căror tiraniî vorbesc cronicariî Moldovei¹⁾. Prin hatișeriful din 1774, s'a dispus ca furniturile de oi, provisiuni, lemne și silitră să se plătescă direct de neguțatorîi intermediariî saü din baniî haraciului.

Cea maî însemnată din aceste furniturî erau oile din țară, căutate mult de Turci pentru delicateța cărnii lor, în special varietatea numită „kivirgik“, existentă până ađi în Dobrogea, se transporta peste 60000 la Constantinopole și era anume destinată pentru bucătăria Sultanului²⁾.

La început, ele se ridicaü — ca oi de *beilic* — de agenți turci, de așa numiți beilicciî saü (în timp de războiü) de saiegiî lui casap baša; maî târđiü, Pórta trimitea cu firman neguțatorî maî ales greci și armeni, *gelepîi*, cari veniaü în țară primăvara să cumpere pentru numbaiaua saü traficul Țarigradului cincî saü șése sute de miî de oi după fiat, adică pe un preț dinainte fixat (la schelele din Brăila saü Galați) și care nu trecea peste a treia parte din valórea reală. Adesea acești gelepî cumpăraü în țară turme întregî de vite cu un preț neînsemnat și le vindeaü apoi la Constantinopole cu preț îndoit și întreit, trafic numit „matrapazlic“.

¹⁾ *Canta* (III, 190): asuprelele Lazilor care împresurase țara...
En. Kogălnicénu (III, 216): Lazii maî cuprinsese tótă Moldova...

²⁾ *Cantemir, Moldova*, 30.

§ 74. ZAHERÉUA. — Tot primăvara veniaă în țară *capanlii*, neguțătorii mai ales turci, însărcinați de Vizir să cumpere pentru capanul împărătesc provisiunile în grâne și alte comestibile tot cu maximul prețului dinainte fixat: vr'o 200000 chile de grâu (arnăut și cărnău), 300000 oca unt și 500000 oca seă sau cirviș¹⁾. Capanlii, ca și gelepi, în calitatea lor de intermediari oficiali între Pörtă și țară, necăjiaă în tot chipul pe păstorii și pe țărani, cărora le plătiaă cu bani adesea calpi²⁾.

Provisiunile în grâne sau zaheréua a fost cerută întâia oară în primăvara anului 1756 și anume 15000 chile de grâu predate la Brăila și apoi transportate la Constantinople; în 1766, cheltuiala zaherelei se ridica la 50331 lei și anul următor la 58000 lei³⁾. Prin hatîșeriful din 1774 s'a dispus, ca acéstă zaherea anuală, numită „mucaiesea“, să nu se mai dea gratuit, ci să se vîndă la reiziile corăbiilor din schelea Galaților conform fiatului sau tarifului de acolo.

§ 75. CHERESTÉUA. — Nu mai puțin importantă era furnitura cherestelei (lemn de stejar, corn, brad), din care se făcea o consumațiune enormă: ea se tăia în păduri, se căra la Galați și de acolo pe Marea-Négră se transporta pe plute la Constantinople; se întrebuintă apoi pentru poduri peste Dunăre, pentru corăbi și pentru clădirea caselor mai tóte de lemn⁴⁾.

Un funcționar special, direcci-bașa, era îna-

¹⁾ Aceste cifre sînt coprinse în anaforaua obșteșcei Adunări către Domnul Moldovei Calimah pentru înstrăinarea Basarabiei din 1812 (Uricariu IV, 348 urm.).

²⁾ Reicevich, 58.

³⁾ Bauer, 315.

⁴⁾ Reicevich, 20.

dins trimis spre a supraveghea tăierea și transportul acestei lemnării.

Excelența lemnelor din pădurile noastre a ajuns populară în Turcia și terminul „scândura de Galați“ a devenit turcesce un apelativ (§ 16) pentru numeroasele varietăți de lemnărie ce se transporta prin acest port al țării.

Maî târziu, de la 1774, cherestéua pentru trebuința cetăților Rumeliei se plătia din haraciul țării.

§ 76. IMPOSITE SPECIALE. — Silitra, ce se fabrică în împrejurimile Sorocei și de care era plin pământul Moldovei¹⁾, constituia un impozit special (ghiuvergilea) și 20000 oca se trimetea anual la Constantinopol²⁾. De la 1774, cantitatea hotărâtă se achita din haraciū. In condica Moldovei din 1796 vedem trecută pentru acest scop suma de 6538 lei.

Alte două producțiuni ale țării, foarte căutate de Turci, erau cêra și mierea.

Cêra, în special cea verde din pădurile de tei ale Moldovei cu mirosul ei balsamic, „cea maî frumoasă și cea maî căutată din totă Europa“ (cum o numesce Reicevich), se trimetea anual câte 9000 oca la Constantinople, împreună cu o cantitate de 342 cântare de miere pentru mutpacul său bucătăria împăratéscă. Condica lui Brâncovénu (p. 640) înregistrează, sub anul 1703 „mierea și cêra împăratéscă ce s'au dat după obiceiū împreună cu navlouul ei și cu poclonul

¹⁾ Cantemir (*Moldova*, 27): Nitrum ubique fere conficitur, quod campi Moldaviae fere omnes nigram, nitroque repletam terram montrent.

²⁾ Reicevich, 462.

balgibaşii", ceea ce reprezintă un total de 6617 taleri.

Maî târziu, mierea o cumpărau în țară Turcii *balgii*, cari acaparau acest produs pentru Pórtă, pe când Hanul Tătarilor, trimetea pe fiecare an în Moldova câte un balgibaşă al seú spre a lua în primire dajdia în miere, balgibaşlic, ce țara se îndatorase a furnisa de la Ieremia-Vodă.

Pe lângă acésta, țara maî era datóre să puie la dispozițiunea ómenilor Porții mijlóce de transport (menzil): la fie-ce conac saú stațiune, se afla un număr de cai pentru serviciul lor gratuit, iar în cele două capitale era câte un beilic saú casă destinată pentru adăpostirea lor. În condica Moldovei din 1796, cheltuielile suportate în acel an pentru menzil, conace și beilic se urcă la 34941 lei.

În timp de război se adăogaú alte sarcini, ca rechisițiunile în natură numite „sursat“ (maî ales de la Calimah-Vodă) și imposite extra-ordinare ca bani *imdatului* (1050000 lei), cu cari s'au plătit léfa oștilor turcesci trimise în țară când cu Pazvantoglu.

Dar maî ales apăsátóre erau cererile repetate de podveđi saú care de transport („enmala“) și de salahori de săpat șanțurile pentru cetățile numeroase, ce Turcii posedau în Muntenia de-a lungul Dunării și în Moldova despre Polonia.

Ricaut, care a descris starea Imperiului otoman din mijlocul sec. XVII, ne dá următórea informațiune asupra dărilor Moldovei și Munteniei către 1650 :

Moldova plătia : Sultanului 120 pungi, 10000 oca de cėră, 10000 oca de miere, 600 cãntare seú pentru arsenal,

5 oca de piei argăsite, 500 bucăți canavață pentru haine și cămăși robilor de pe catarge, 1330 oca cêră pentru arsenal, marelui Vizir 10 pungi și piei de samur, chehaili 1 pungă, defterdarului 1 pungă.

Apoi la fie-care 3 ani: Sultanului 150 pungi, Valideli 50 pungi, favoritei Sultanului 10 pungi, lui Căzlar-Aga 10 pungi și marelui Vizir cât pôte stôrce.

Muntenia plăția: Sultanului 260 pungi, 15000 oca cêră, 15000 oca miere, marelui Vizir 10 pungi, defterdarului 1 pungă și 1 blană de samur, lui Căzlar-Aga 12000 aspri, chehaili Vizirului 1 pungă și 1 samur¹⁾.

§ 77. VENITURILE DOMNULUI. — Iraturile său veniturile speciale ale Domniei constau din rusematurî adică din contribuțiunii indirecte pe mascuri (goștină), stupi (desetină). oierit, vinărici, ocne și vămî, cari se adjudicau sub numele de „huzmeturi“; apoi din avaturî său taxe speciale la numirea într'o funcțiune.

Boieriile, cele mari ca și cele mici, își aveau fie-care veniturile lor particulare conforme rangului ce ocupau. Ast-fel marele Postelnic avea în Moldova ca anume venit *mortasiția*, o taxă specială pe cântărirea mărfurilor și pe vîndarea vitelor.

Pentru procurarea atâtor resurse. clasa dominantă apesa poporul — sub care se înțelegea țărani, breslele, isnafurile — cu birurile cele mai împovărătoare: dijmărit, fumărit, gărdărit, văcărit și o decime de alte angarale.

Dările impuse mai ales țăranilor n'aveau nici o margine și ele se regulau după bunul plac al Domnului²⁾. Până unde putea merge o

¹⁾ Ricaut, *Histoire de l'Etat présent de l'Empire Ottoman*. Amsterdam, 1670, p. 154 („compte très fidèle et très exacte et que j'ai eu d'une personne qui a été Vaïvode pendant plusieurs années en Moldavie et en Valachie“).

²⁾ Cantemir, *Mold.* 122: Tributî tantum solvit (rusticus), quantum edixerit princeps, nec ullius ei praescribitur modus vel terminus.

procedare așa de arbitrară, se póte vedea din lista dărilor noue scóse de un singur Domn fanariot, de Mihaiŭ Racoviță, în a treia sa Domnie (Amiras III, 140): desetina e îndoită, crâșmărit câte 5 lei de pivniță, prisăcărit câte doi ughî de prisacă, morărit de tótă móra câte doi ughî, țigănărit și pe urmă văcărit...

SECȚIUNEA II: SOCIETATEA

Cap. I: Costumul

§ 79. IMBRĂCĂMINTEA BOIERILOR. — Costumul Domnului și al Dómnnei, al boierilor și al cocónelor din epoca fanariotă era aprópe exclusiv turcesc ca și modul lor de trai¹⁾. Mai toți boierii mergeau la Constantinopole nu atât pentru înstrucțiunea lor cât pentru însușirea manierelor și a bon-tonului oriental²⁾.

Pe atunci erau la modă veștmintele largi și flotante: șalvarī, albi sau roșii (purtați de boierī

¹⁾ Bauer, 232: Les Valaques ont pris beaucoup de choses des Turcs leurs maitres; ils s'habillent et vivent à peu près à leur manière... leurs maisons et demeures sont aussi bâties et arrangées à la turque, surtout celles des grands et des gens à leur aise... Les Valaques cachent le sexe ainsi que les Turcs. Les grands, les courtisans et les gens riches imitent entièrement les Turcs et leur ressemblent parfaitement, à la différence près que la religion peut mettre entre deux peuples.

Del Chiaro, 29: L'abito de' Valachi e totalmente lo stesso con quello de' Turchi, eccettuato il berettone, che è alla usanza polacca... Il vestir delle donne è un misto di abito alla greca e alla turchesca, ma no col viso coperto.

Cf. Bandinus, 310: Vestes portant (Moldavi) more turcarum ad talos usque dependentes, uti etiam aliae nationes orientales.

Fotino III, 138: Boierii imiteză cu deosebire pe Otomanii atât la îmbrăcăminte cât și la împodobirea caselor, la mese, la mulțimea bucatelor, la ceremonii, la rânduiele, la mulțimea slugilor, la lux și la alte multe.

²⁾ Langeron, 75: Constantinople donne le ton à Jassy, comme Paris à la province, et les modes y arrivent encore plutôt.

și de cocóne) saũ ciacșirî adică șalvarî mai lungî; și mai ales caftanul din stofe diferite după rang și purtat de la Vodă până la ultimul curtén.

Peste cămașa de borangic, saũ și peste ilic, boierul punea anteriul (adoptat și de cocóne), haină cu mâneci lungî și cu marginî flotante, încheiată cu copci cari țineaũ locul nasturilor și butonierelor; d'asupra anteriului, după ce se încingea cu taclitul, punea (la sêrbători) binișul, altă haină cu mânicele despicate și îmblănită pe de marginî, saũ (obicinuit) giubéua de postav blănit cu brațele largî și scurte (binișul și giubéua făceaũ parte și din costumul cocónelor).

O haină boierescă de paradă era dulama, vestmîntul de gală al ienicerilor, purtat odinióră de eroii sêrbî și de magnații uncurî.

Vara boierul purta fermenea și iarna haine blănite, ca contoș și cubur. Mantaua militară se numia capot, iar cepchenul era o haină asemenea dulamei.

Șalul de lână fórte fină, în forma unui pătrat lung și brodat de jur împrejur cu fire de lână colorată, servia bărbaților de brîu și femeilor de brobódă. Domnul purta la brîu, ca vizirî și pașî, un hanger de aur împodobit cu diamante; iar Dómna și domnițele, ca Sultanele și cadînele, un hanger mai mic ornat cu briliante¹⁾.

Vestmîntele de onóre, date de Sultan înalților dignitarî în semn de favóre, aũ fost desființate în Turcia la 1837; la noi, caftanul a dis-

¹⁾ Orășanu I, 19 (despre costumul boierilor din trecut):

Purta în cap ișlicul, calpacul, gugiumanul,
Binișul și giubéua, șalvarî și caftanul,
Taclitul, șalul, meșii, papuci și fermenea,
Și anteriul mândru de șam-șamalagea.
Tarabulusul falnic cu ciucuri de mêtase,
Cu fesul tras pe cefă, cu cefe de tot rase...

părut, odată cu însemnarea-î onorifică, pe la 1850.

§ 80. COAFURA LOR. — Acoperemîntul capului îmbrăca forme tot atît de variate. Turbanul care, ca semn distinctiv al națiunii dominante, nu putea fi purtat de nemusulmanî, a fost înlocuit cu căciulî carî de carî mai înalte și mai mari¹⁾: cuca și caucul, ambele împrumutate de la ienicerî pe ale căror morminte se mai vede reprezentat în piatră cel din urmă, un fel de bonet-turban oval cu dungî verđî și negre; cuca era rezervată Domnului, iar caucul mai ales clasei neguțătorescî.

Dar mai ales *ișlicul*, căciulă pătrată și îmblănită asemenea unui baret (*ișlicul* domnesc de samur purta și numele de „gugiuman“) și *calpacul*, căciulă enormă de cel puțin 5 picioare în circumferență, din câte 7—8 pieî negre de mieî jupuiți înainte de nascere (oile îngreunate se junghiaû spre a obține pielea mielului din pân-

¹⁾ Hammer V, 23: La coiffure est considérée comme une chose fort importante en Orient où elle marque la différence des rangs, des emplois et des ordres religieux. Sous Souleïman les turbans et les habits furent soumis à des règles rigoureuses; le turban du Sultan (*selimi*) était de forme élevée et ornée de deux plumes de héron; celui des vizirs, large à la base, était couronné à la partie supérieure par une large bande d'or (*kalevi*), celui des autres grands fonctionnaires de la cour était en forme cylindrique (*mudjeveze*). Les oulémas ou les légistes portaient une espèce de bourrelet (*khorasani*); les gardes du corps de l'intérieur du palais un bonnet brodé d'or (*uskuf*); les gardes de l'extérieur ou bostandjis, un bonnet (*bareta*), dont l'extrémité de derrière descendait sur les épaules. Les officiers des janissaires avaient un bonnet en forme de casque et garni de plumes (*kouka*); les simples janissaires, un bonnet de feutre (*keçe*); dans les classes ordinaires, on portait un turban de fantaisie (*perischani*), un simple turban (*dulbenâ*) ou un schall (*schemle*), négligemment tourné autour de la tête.— Cf. Filimon, 138: Ișlicul cu 4 colțuri al marelui terzibașa părea că reclamă prioritatea nobleței asupra căciulei de cazacliû a cojocarului subșire, care la rîndul ei părea că desprețușese căciula cu rôtă a bogasierului și calpacul de blană al arménului ibrișingiu.

tecele mă-sei). Calpacul Domnului, asemenea celui al Hanului, era de postav galben îmblănit cu jder în partea-î de jos. Boierii purtau și ei calpace mari în formă de balon cu fundul roșu, pe când fundul la calpacul Domnului și al beizadelelor era alb (o diferență de etichetă strict observată). Și de óre-ce rangul boierului se măsura după mărimea calpacului ce purta, aceste căciuli deveneau un lux împovărător din toate punctele de vedere¹⁾.

Sub ișlic, boierul purta tichie sau fes, scufie cilindrică din postav roșu cu un moț alb de mătase în vârful: el se punea pe creștetul capului ras în formă circulară ca la Turci²⁾. Scufia de noapte se numea ghigelic.

Turbanele și coafurile înalte (calpace, cauce, ișlice) au dispărut cu totul în Turcia în prima jumătate a secolului nostru, fiind înlocuite cu micul fes ce persistă și astăzi. La noi, după adoptarea fesului exclusiv, acesta dispăru la rândul său odată cu întregul costum oriental, nu însă înainte de a fi fost purtat câțva timp de lăutari și persistă până astăzi la țărancele bătrâne din județele de-a lungul Dunării.

§ 81. ÎNCĂLȚĂMINTEA LOR. — Încălțăminteaa cea mai obișnuită a boierilor era, peste ciorapi scurți, papuci țuguiati și garnisiți pe dinăuntru cu piele galbenă (la Domn cu postav roșu) sau cu *meși*, cizmulițe din piele foarte fină cari veniau până la glesne și erau cusuți de ciacșiri. Înainte de

¹⁾ Zallony, 49: On pense combien cette présomption doit accroître l'ampleur des coiffures; aussi ce n'est point exagérer que de dire qu'ils en aient de telles qui empêchent un boyar d'admettre un ami à côté de lui dans sa voiture.

²⁾ Cf. Paul din Alep (II, 111): Toți Români și toți Cazacii 'și rad capetele, lăsând numai d'asupra frunții un moțoc care cade pe ochi...

a intra în casă, său și jos lângă divan, vizitatorul își lăsa papucii și se presenta numai în meși.

La vreme rea, boierul punea sub papucii terlici, nisce pantofi de postav, său peste papucii imeni, pantofi de marochin galben; iar când călăria (ca să facă o vizită său se ducea la Divan), încălța peste șalvarii cizme roșii său galbene de saftian, largi și scurte. La locul de destinațiune, feciorul îi trăgea cizmele și-i punea o pereche de papucii în picióre.

§ 82. ÎMBRĂCĂMINTEA COCÓNELOR. — Costumul femeilor nu diferia esențial de al bărbaților. Și ele purtau șalvarii, dar mai fini de catifea sau gianfes, un ilic său pieptar mic și o fermenea său camisol de atlaz, peste care îmbrăcau un anterior mai lung ca la bărbații și d'asupra feregăua, o mantilă de vară din stofă ușoră; iarna, puneau peste biniș o giubea lungă (numită și ghiordie) cu mâneci de zof său și o malotea de cacom, haină foarte scumpă, lungă până la pământ și îmblănită în jurul gâtului (iacà) și pe marginea dinainte.

Ca și bărbații, cocónele purtau coafurii foarte înalte, garnisite cu fulii de diamant, rubin, smaragd. Cele mai în vîrstă purtau fes alb și testemel cu bibilurii.

Turbanele, interdise boierilor, damele tinere le obicînuiau mai înalte și stînd drept în jos (iar nu înclinate ca la Turcii), așa-numitele sarice. Dar mai des ele purtau, ca și Dómna, işlice său căciulă late de samur orijder, în vîrfurile cărora strălucia surguciul ca un buchet cu cotorul împodobit cu pietre scumpe: acest panaș înalt înconjurat cu diamante orna și işlicul lui Vodă, o prerogativă rezervată suveranității.

Femeile 'și acoperiaŭ capul cu diferite brobóde, mai fine saŭ mai gróse după anotimp, maramede borangic și de tulpan și șaluri scumpe, avênd totdeodată, în loc de basmale cari serviaŭ bărbaților de batiste, gevrele împodobite cu flori și brodate cu mêtase și fir.

În picióre, cocónele, pe lângă papucii încălțați peste meși, purtaŭ *condurî*, nisce sandale cu tocuri înalte, cusute cu fir și încrustate cu sîdef.

§ 83. SULEMENIREA. — Acest costum cu totul oriental dură pînă la 1821, când se făcu o adevêrată revoluțiune în îmbrăcămîntea cocónelor noastre, cari adoptară atunci portul europén, pe când boierii continuaŭ încă cîteva decenii a obicinuii costumul turcesc.

Contele de Langeron, care descrie acéstă repede transformare a toaletei damelor române după 1821, adaogă într'o notă din 1827: „Il n'y a que le fard auquel elles n'ont voulu jamais renoncer; leur visage est peint de toutes les couleurs“.

Dresul feței era o modă eminentemente orientală și adînc înrădăcinată în tóte clasele societății. O dómna pe atunci nu se credea destul de grațiosă pînă nu-și supunea figura unei adevêrate operațiuni chimice: ea 'și sulemenia fața cu alb și roșu, împodobind'o cu benghiuri din plasturi negre, își colora în negru genele și sprîncenele cu gogoși de ristic, își roșiă jumătatea unghiilor; iar cocónele cele bălaie 'și vopsiaŭ pèrul în negru cu un fel de praf numit *cană*, cu care și boierii 'și căniaŭ barba, ca să arate mai viguroși (o apucătură iarăși proprie Orientului). O femeie ast-fel dichisită aducea fórte mult cu actrițele din timpul nostru¹).

¹ Boué II, 197: Aussi comme nos actrices, mainte dame turque,

Cât de răspândit era sulimanul, o atestă Sulzer (II, 382), care observă cu óre-care exagerare, că abia s'ar găsi în cele 4 provincii ale Daciei o țarancă, care să nu se sulemenescă la epoce anumite, mai ales în vremea peștitului, și acesta cu colorii din plante pe cari însăși le prepară. El adaogă că cocónele mai în vîrstă covîrșiau în această privință pe fetele de rînd și pe femeile cele tinere „căci la țărani babele nu se sulemenesc, la boieri însă din potrivă: domnișóra n'are nevoie de suliman, căci e așa de bine ferită de privirea unui bărbat, în cât nu se duce nici macar la biserică; din contra, mama trecută de 50 își drege nu numai pieptul, obrajii, sprîncenele și genele, fruntea și tótă fața pîna îndărătul urechilor, ci și noițele și sfîcurile țîțelor, și anume genele și sprîncenele negru, iar restul cu alb și roșu.“

Acastă apucătură este mai ales orientală, cu tóte că ea era tot așa de răspândită la femeile grece și romane. Grecóicele vechi, ca și cele de astăzi, întrebuițau sulimanul, stubeciul și rumenele, își înnegriau sprîncenele și-și colorau unghiile cu roșu... Vopsirea unghiilor cu roșu din suc frunzelor *Lausonie* se vede deja pe vechile picturi și mumii egiptene.

La noi sulemenirea póte fi și astăzi urmărită în tóte clasele societății și în deosebi persistă ea printre mahalagióice.

vue de loin, paraît trop belle, mais en approchant de trop près, le talisman tombe de la manière la plus mortifiante. — Ibid. 193: Une originalité des orientaux, découlant du Coran, c'est de vouloir à toute force, pour paraître forts, avoir tous des cheveux noirs; aussi, vieux comme jeunes, ceux qui ne les ont que d'un châtain trop clair se le teignent de manière qu'il faut y regarder à deux fois avant de croire à la réalité de la couleur des barbes ou des moustaches.

Poesia populară o cunósce și o amintesce la diferite ocasiuni.

Despre o țărancă nevestă, balada „Badiul“ (Alexandri, 125):

Băduléa mea frumósă...
Mergí degrabă 'n cea casă:
Pune fața la ghilélă,
Buze moi la rumenélă
Și sprîncene la cernélă...
Unghiile la ghilélă.

Despre o țărancă fată mare, într'o colină (Teodorescu, 88):

Iar cutare fată mare
Cu cõfța pe spinare
Băga fața la nălbélă,
Buze moi la rumenélă,
Sprîncenele la negrélă;
Și de horă se gătia,
Și la horă se ducea.

Despre o babă, Moș Ionică în jocul păpușilor (Ibidem, 132):

Cere mai cu inimă, babo, cere,
Că 'ți trebuie ristic pentru sprîncene...
Îți mai trebuie câte un ban,
Ca să-ți cumperi suliman;...
Cere, că'ți trebuie o leiță
Pentru foiță...

Despre o mahalagióică (Marion, 152):

Sâmbăta a sosit. Cumétra Luxița și-a făcut dualeta de la nămieđi. E numa murse pe obraz și olmanu 'i stă cât deștul pe față. Și-a făcut pèrul creț în frunte, care îi șade ca un pământuf zbîrlit și și-a îmbinat sprîncenele cu petiță. A dat pe icî pe colo și cu foiță, scîi așa ca să bată mai bine la ochi, nu de alt-ceva.

Despre coconițe (Alexandri, Teatru, 438):

[Chirița... fetelor]: Veniți încócî de grabă să vă pun puțintel roșu... ia așa; să fiți mai înbobocite... și ceva benghiuri...

Cronicarul Neculce pomenesce deja despre obiceiul sulemenirii prin clasa de jos a populațiunii moldovene (II, 225): „Dómna lui Dumii-

traşcu-Vodă era la Țarigrad, iară el aice își luase o fată a unei rachierite, de pe Podul Vechiū, anume Arhipoie, iar pre fată o chema Anița și era țiitorea lui Dumitraşco-Vodă. Și o purta în vedelă între tótă boierimea și o ținea în brațe de o săruta, și o purta în sălbī de galbenī și cu haine de șahmarand, și cu șlic de sobol și cu multe odóre împodobită; și era tînără și frumoasă, și plină de suliman ca o fată de rachierită. Și o trimetea cu careta domnescă, cu siimenī și cu vornicī și cu comișī, diua amiadă-di mare, pe uliță, la feredeū și pe la mânăstirī, și pe la viī și primblărī, și făcea și pre boierī de-și trimeteau giupănesele cu dînsa“.

§ 84. BLĂNURI. — Partea cea mai însemnată a costumului nobil din acel timp era blănurile, cari constituaū bogăția garderobei domnescī și boierescī. Prețurile lor variaū după colórea, calitatea și lungimea pěrului: partea de la picioare se numia „pacea“, iar cea de la pantece „nafea“.

Blănurile cele mai scumpe erau: cacomul, singépul alb sau negru, jderul, vulpea albă și négră, mai ales samurul, cea mai nobilă dintre tóte, ce se purta obicinuit iarna, pe când cele dintâi erau rezervate pentru primăvara și tóamna.

Vulpea négră de Siberia era cea mai scumpă din aceste blănuri: era rezervată Sultanului, care o dăruia apoi marelui Vizir sau altui dignitar înalt în semn de cea mai mare favóre sau ca recompensă pentru un serviciū însemnat. Duca-Vodă și-a scăpat viața prin o blană de vulpe négră „fóрте bună și de mare preț“ (Amiras III, 103), ce o trimise în dar Sultanului, „care i-a prea plăcut și a scăpat de mórte“.

Samurul era rezervat înalților dignitarī ca Marele Vizir, Muftiul, Pașī etc. Din samur erau

și calpacele Domnilor și ale marilor boierii (Vornic, Comis etc.), așa-numitul „samur-calpac“ : „Când Grigorie-Vodă aș mers de și-aș luat ȃiuă bună de la Vizirul (Amiras III, 156), l'aș îmbrăcat cu blană de sobol, care numai Pașii cei cu 3 tuiuri iaș blana aceea“.

Îmbrăcarea cu caftane și cu blane, din partea Domnului saș a unui Pașă, se făcea după regulele unui ceremonial strict și după o gradațiune fixată ¹⁾.

Ast-fel Gheorgache III, 332: „Iară cu o ȃi mai înainte de purcederea Pașei, aflându-se Domnul la Frumosa, după ce l-a chemat Pașa la cafe, ședând și oșeși-ce la vorová, pe urmă l-a îmbrăcat și cu blană de samur și pe Beizadè fratele Domnului cu cherachè, pe Divan-Efendisii cu cubur cu sîngép, iar pe vel Postelnic l'aș îmbrăcat cu cubur cu cacom, cum și pe alții din boierii cari aș fost orînduiți asupra trebilor, încă i-aș îmbrăcat, pe alții cu blane și pe alții cu benișuri, pe fie-care după cum a vrut, mulțămînd și Domnul pe Pașa cu cele ce s'aș cădüt, și pe cât aș fost prin putință“.

Pe fie-care an veniaș primăvara neguțătorii cazacliș, cari aduceaș din Rusia scumpele blănuri de Mosc. Garderoba boierilor era bine provădută, căci iarna îmbrăcaș 2 saș 3 blăni în același timp. Purtarea acestor blănuri era mai

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 199 și Hammer XIV, 44: La forme des pelisses d'État avait été réglée avec la même sévérité minutieuse que celle des turbans: la *kapaniča* en étoffe d'or ou d'argent et bordée par devant et par derrière de fourrure de zibeline noire, était portée, dans les circonstances extraordinaires, par le Sultan, les princes, le grand Vizir et autres vizirs, comme par exemple les gendres du Sultan; les pelisses d'État des seigneurs de la chambre s'appelaient *erkian kurki*, celles à larges manches étaient nommées *feradž*; la pelisse de dessus (*ous tkurk*) était affectée aux grands dignitaires de l'État.

mult o fală ¹⁾ de cât o necesitate, de aceea ele nu lipsiaŭ nici în timpul cald al anului.

§ 85. LUXUL. — O asemenea garderobă putea să conŭie o întregă avere: ea se putea ridica la 150000 de franci și mai bine ²⁾.

Luxul boierilor din acel timp atrăgea atenŭiunea monarhilor și a societăŭii elegante din Occident. Postelnicul Caliarchi, boier moldoven, ajungând să trăiască la Petersburg sub Alexandru I, Țarul nu putea să-ŭ admire îndeajuns costumul ce purta în tôte zilele, așa că de multe ori întîlnindu-l la preumblare, îl opria în drum, ca să-ŭ vadă de aproape și să-ŭ numere blănile scumpe ce purta în acea zi ³⁾.

Tot ast-fel îmbrăcăminteia elegantă și scumpă a marelui Ban Enăchiță Văcărescu excita admiraŭiunea Curŭii din Viena: „Intr'acastă séră Prinŭipul Kaunitz găsi pricină a-mi lăuda blanele de samur cu care eram eu îmbrăcat, căci obic-

¹⁾ Boué II, 186: C'est une vraie charge de comédie que de voir deshabiller certains musulmans avec leurs 3 ou 4 gilets ou vestes, car souvent un homme très fluet sort enfin de cette masse qui avait l'air de vêtir un colosse.

²⁾ Zallony, 50: Le luxe est une de plus chères jouissances des boyards indigènes: leur mise est généralement d'une grande richesse, il existe chez eux des garde-robes qui représentent un capital effectif de 150000 fr., il en est d'autres qui le surpassent.

Cf. d'Ohsson IV, 137: La moindre fourrure de zibeline coûte 1200 ou 1500 livres; une infinité de dames et des seigneurs en ont dont le prix est de 5000 ou de 6000 livres, les plus belles valent 10000, 15000 et 20000 livres, et il n'est pas rare de trouver dans les garde-robes des seigneurs 8, 10 et même 12 de ces fourrures.

Hammer (XIII, 367—370) reproduce preŭul blănurilor de la 1700: un spate de samur (*sirt*), prima calitate, 1000 lei vechi, a doua calitate 800, a treia calitate 700, a patra 500; apoi un spate de samur (*kafa*) 12 bucaŭi de prima calitate 600 lei, picioare de samur (*paca*) 120 bucaŭi de prima calitate 120 lei, cõde de samur (*koiruk*) 120 de bucaŭi 1000 lei, apoi ris de Anadol 72 bucaŭi de prima calitate 450 lei, vulpe de Rusia (*Moskov nafesi*) 20 bucaŭi 45 lei, vulpe de Valachia (*Iflak nafesi*) 21 bucaŭi 18 lei, vulpe albă (*karsak nafesi*) 32 bucaŭi 24 lei etc.

³⁾ Drăghici, *Istoria Moldovei* II, 47.

nuesc Evropeiî să arate la aceste o simplicită și la ómenii acei ce-î vëd întâiû, și pe mine la acéstă asamblè më descinsese damele și de brîu pentru ca să-mî vadă șalul...“¹⁾).

O blană de miel pentru calpacul domnesc costa 150 de fiorinî, iar una négră, când calpacul era de samur, costa de 10 orî mai scump²⁾. Surguciul saû roseta de diamante la ișlicul lui Brâncovénu se evalua 35000—40000 de realî³⁾. Vasile-Vodă avea, între alte bogății, și 35 blănî de samur, dintre carî una făcută pentru sêrbătórea Pascelor, cusută tótă în aur și împodobită cu pietre scumpe, costa vr'o 35000 de galbenî⁴⁾.

Imbrăcămîntea unuî boier, afară de scule, costa, încă pe la 1820, trei până la patru miî de francî⁵⁾.

Deja Grigorie Ghica-Vodă, îngrijat de acéstă pornire a boierilor către un lux exagerat, a recurs spre a-î pune capét la o măsură originală, raportată de Enache Kogălnicénu (III, 251) sub anul 1764: „Vëdënd Domnul aice în Iași o mândrie la pămîntenî, purtând fiesce-care cumășuri scumpe și blane, care nu era fiesce-care harnic de agonisire după straiete ce purta. Și sta Domnul de gândia ce agonisită póte ca să le dee, ca să cuprindă cheltuiala lor, și nu putea găsi cu gândul Măriei sale, și cunoscea că se sting cu straiete lor și a femeilor, și sta de se mira ce va face. Socotia ca să dee poroncă să nu pórtè fiesce-ce straiete; dară iară se lăsa, căci puteaî ca să nu ție acea poroncă în samă, și

¹⁾ *Tesaur* II, 289.

²⁾ Reicevich, 29.

³⁾ Del Chiaro, 102.

⁴⁾ Paul din Alep II, 85.

⁵⁾ Recordon, 82.

apoi trebuia să se pedepsescă și să se arăte Domnul rău către norod.

„Dară socoti Domnul mai pe urmă și și-au făcut singur Măria sa un rînd de straie de postav libadè și giubè, și într'o di fără de veste aū eșit îmbrăcat cu ele la Divan. Care într'aceiași di, vëdënd ómenii Măriei sale, s'aū rușinat cu toții; căci luase și ei óre-care învățatură de la pămîntenî, și așa peste douë-trei zile aū început și ei fiesce-care a pune libadele de postav și giubele. Aceste vëdënd boierii pămîntenî, aū început și ei a-și face; și așa în scurtă vreme s'aū rîdicat acea cheltuială nebunescă a straielelor, neșicînd Domnul nimëruî nimică; încă mulțămia Domnului că aū făcut una ca acésta, căci mulți rămăsese sëraci, ales din cei ce erau însurați¹⁾).

Luxul cocónelor era încă și mai mare și consta mai ales în giuvaeruri de tot felul: cercei, brățări, ghiordane și paftale de aur sau de argint, de mărăgăritare și pietre scumpe. Gâtul și urechile erau încărcate cu scumpeturi și degetele tóte, chiar și policarul, cu inele de diamant.

O femeie nobilă, în costumul ei de gală, purta pe corpul ei o valóre de 20000 până la 30000 de lei vechi, spre a nu mai vorbi de samurul și de cele-lalte blăni scumpe cari puteau să coste

¹⁾ Intr'un cas analog, Turcul era mai expeditiv. Cf. Hammer XVI, 63: Moustafa III tenait toujours une main ferme à l'exécution des édits qu'il avait rendus contre le luxe des vêtements; il le renouvela vers ce temps (1760) en menaçant de la bastonnade tout homme appartenant aux classes inférieures qui oserait porter des fourrures de lynx ou d'hermine... Le même esprit de minutie présida à l'ordonnance que le Sultan rendit contre le luxe des riches étoffes de Venise qui s'était introduit depuis quelque temps et que les grands dignitaires avaient pris coutume d'offrir en présents à la place de celles fabriquées à Constantinople.

3 până la 4 pungî¹⁾). Prețul cel mai mic al unui șal de Iran sau Persia era de 2500 franci și o malotea obicnuită putea să coste până la 500 de lei vechi²⁾).

§ 86. STOFE. — Stofele aduse din Constantinople nu erau mai puțin scumpe și variate. Ele erau de mătase ori catifea, de fir și de bumbac, sadea sau lucrate în aur și în argint.

Ast-fel: alagea de Halep, de Misir și de Șam (șamalagea), atlaz de Florența, basma și cit de Tocat, borangic de Brusa, de unde se aduceau asemenea cutniile și tulpanurile; camoahas de Veneția, ghermesut de Alep, giar de India, harea de Chio, hataia de Florența, șaiu de Angora sau enghiur-șal, șalurile scumpe de Iran și Cașmir, sandal de Veneția etc.

Apoi stofele scumpe sau cumașuri numite agabaniu, bogasiu, buhur, calemcheriu, ciatmă, diba, filaliu, giampfes, helaliu, lavdan, musul, șahmara, șarvana, selimie, serasir (frenghie), sevaiu, taftă, zarpa, zof.

Dionisie Eclesiarchul vorbind de ieftinătatea mărfurilor sub Alex. Ipsilant al Munteniei, în 1775, pomenesc următoarele stofe (II, 166): Postavul de Englitera bun era cotu 3 lei, saita 7 lei cotu, șaiu 4 lei și jumătate, tropaor 2 lei și jumătate, postav mai de jos 2 zloti și un leu cotu, șamalageua de cele bune 10 lei sau 12, mai jos 8 lei, ghermesut 1 leu cotu, mult 50 parale cotu, nefelele de vulpe perechea 22 lei pe

¹⁾ Sulzer II, 378 și Wolf II, 262.

Cf. d'Ohsson IV, 145: Le luxe est quelquefois si exagéré chez les femmes, qu'elles portent 5 ou 6 bagues à la fois: tous les doigts en sont garnis, même le pouce.

Bandinus, 310: Annulis, torquibus, armillis gemmarum et unonum valore pretiosis nobiliores feminae et virgines utuntur...

²⁾ Ca element de comparație se poate utiliza capitolele corespunzătoare din opera lui Friedländer, *Civilisation et moeurs romaines du règne d'Auguste à la fin des Antonins*. Paris, 1865-1874, livre VIII (vol. III, p. 1-163): le luxe romain.

ales, vulpile era una 1 leu și altele toate celea erau ieftine.

Iar sub anul 1815 (p. 224) noteză, din contră, enorma lor scumpire: alagéua próstă 12 lei, șamalagéua 25 lei și 30 lei bucata, postavu tropaor 10 lei cotu, șaiu 16 lei cotu, saita 24, asemenea și bumbac, astar, ibrișim și găitanurile, încă și ghermesuturile, toate celea s'a suit la preț întreit și înșeptit.

E curios că pe când în totă Turcia nu era o singură manufactură de postav ¹⁾, Grigorie Ghica-Vodă înființase una cu destul succes, cum povestesc En. Kogălnicénu (III, 252): „chirhana, adecă postăvărie... au făcut și o bală de postav prea frumósă de aũ trămis'o la Impărăție la Sultanul Mustafa peșcheș, ca să vadă ce odor s'aũ făcut acestuĩ pămînt“.

Cap. II : Nutrimentul

§ 87. MÂNCĂRILE.— Nutrimentul acestei societăți sedentare era de o excesivă abundență și varietate, dar confortul tot așa de primitiv ca și mobilierul.

Mâncările, foarte numeroase și picante, 15 până la 20 și (la ziafeturī saũ zevchiurī) chiar 30 de felurī, se succedau repede, aduse fiind de servitorī pe tablale, pe când mesenī ședeau turcesce pe divan lângă o mescióră rotundă cu piciorere scurte (sofra), saũ la Curte grupați în jurul unei mese propriũ-đise. Numai ciorba și pilaful, cu care începea și se sfârșia orĩ-ce masă, se mâncaũ cu lingurī (maĩ ales de lemn), celelalte mâncărī se luaũ cu degetele din castron. Fripturile se aduceau tăiate în felī dispensând

¹⁾ d'Obsson IV, 228.

ast-fel de cuțite și de furculițe: la Curte, puiul, fiert sau fript, era mai întâi rupt cu vârful degetelor de către marele Postelnic și apoi oferit Domnului și celorlalți oșpeți cari îl mâncau cu mâinile. Bucatele se aduceau pe talere de porțelan, farfuri, sau la Curte și de argint. Domnul său stăpânul casei întingea mai întâi limba în compot și apoi era urmat de ceilalți meseni.

Când Domnul se punea la masă, meterhaneua executa diferite cântece; sunetul tobelor și trîmbițelor era semnalul pentru aducerea bucatelor.

Masa domnescă se termina la ora 1 după amiazi, odată cu ciubucul și cafeua, după care Vodă se da odihnei până la ora 5.

Iată câteva notițe istorice relative le oșpețele domnesci extrase din călătoria archidiaconului Macarie la Curțile lui Vasile Lupu și Matei-Basarab.

Despre luxul și belșugul meselor domnesci (II, 70): Banchetul fu sumptuos și servit cu o așa abundență, în cât vinul și mâncările ar fi ajuns pentru a satura o mie de ómeni, ceea ce se întîmplă la tóte mesele urmate după publica asistare a Beiului la o liturghie.

Despre un banchet dat la palatul lui Vasile-Lupu (II, 71): Când se aduceau bucatele de la cuhnie, băteau tobe, sunau fluere și trîmbițe, și bucuria festivă era foarte mare. Banchetul și musica turcescă nu încetară până séra, când ne am întors acasă...

Despre altul dat în Tîrgoviște la Curtea lui Matei-Basarab (II, 90): De câte ori se aducea un serviciu cu bucate de la cuhnie în refectoriu, băteau tobele, sunau trîmbițele și se aușia ascuțitul țipet al fluerelor. De câte ori bea Beiul, sunau iarăși trîmbițele și se descărcau trei tunuri, de se cutremura chiar pămîntul¹⁾.

¹⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, 95: Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat.

După ciorba (precedată mai ales la dejun de mezeluri, icre sau sardele) veniaŭ tocanele foarte gustóse și cari formaŭ accesoriile orî-cărui prânz: bucățele de carne fierte în untură și drese cu piper sau căței de usturoiŭ (tocana din carne de óie se numia capama, iar cea cu măcriș și mirodenii musaca).

Dintre legume se obicînuiaŭ mai ales pătlăgelele vinete și bamele, pe lângă fasolea și varza cari forméză până astăzi temejul bucătăriei orientale. După friptura de pasere, de miel sau de berbece, se aduceaŭ cocolóșe de carne numite sarmale sau chiftelile (după cum erau sau nu înfășate în foi de viță), urmate de compoturi, mai ales de vișine.

Feluritele plăcinte, în deosebii cele înfoiate și gătite cu miere (baclava) sau cu brânză (ciurechiŭ), erau aduse în sahan sau sinii și purtate de slugi pe tablale. În special prăjiturile, între cari primul loc îl ocupa halvaua, celebră în bucătăria orientală cu ingrediente, colorii (albă, cenușie, negricioasă și roșie) și forme variate.

Orî-ce masă se încheia cu pilaful, care era nelipsit și revenia în toate ȕilele (ca macarónele la Italianii și pudingul la Englezii), cu iaurt și cu póme, mai ales struguri, smochine și pepeni.

Ordinea mâncărilor, gătite de bucătarii greci sau țigani, era cea următoare: supă, tocană, friptură, legume, compot și pilaf.

La Cúrte și la boierii (ca abluțiunea religioasă la Turcii) se obicînuia, înainte și după masă, a se da mosafirilor de spelat mâinile: o slugă ținându-le lighianul, basin de argint sau de cositor, și alta turnându-le din ibric, vas de același metal, după care se ștergea cu peșchirul sau náframa. Slugile domnescii cari purtaŭ grijă de aceste ser-

vicii, se numiaŭ mataragiŭ, ibrictar și peșchirigiŭ.

§ 88. BEUTURILE.— Dintre bęuturĭ, afară de vin și de rachiŭ (maĭ ales cel dres cu anason saŭ pe cursă), boierĭ obiċnuaŭ ĩn timpul veriĭ șerbet, un fel de limonadă cu diferite esențe și mirodenii. La Curte era un slujbaș special, șerbegiul, care prepara odată cu șerbetul diferite compoturĭ și dulcețurĭ (cele de pόμε se numiaŭ peltea, iar cele de chitră tetrea).

Poporul de jos bea iarna salep, vegetal ręșinos fiert cu miere saŭ apă, apoi buză, un fel de de bragă și ĩn fine balbaș saŭ mied.

Dar bęutura cea maĭ obiċnuită pentru tóte clasele, sexele și vĭrstele, era caféua, deliciul Orientului ĩntreg, care se bea diminęta, după masă și de đece orĭ ĩn timpul đilei; dar fără zahăr (ĩnlocuit la visite cu dulcęta). Ea se oferia fierbinte, ĩn ceșculețe de porțelan saŭ filigene puse, ca să nu-și arđă degetele, ĩn alte cescĭ numite zarfurĭ, micĭ suporturĭ de aramă saŭ de argint și lucrata une-orĭ ĩn filigran (cele destinate lui Vodă eraŭ ĩmpodobite cu diamante).

Caféua era ĩncă necunoscută ĩn Moldova la ĩnceputul sec. XVI și cronicarul Neculce ne a transmis ĩn acęstă privință o anecdotă fórte picantă: „După ce aŭ luat Bogdan-Vodă Domnia, aŭ și trimis pre Tăutul Logofętul sol la Turci. Când aŭ ĩnchinat țara la Turci, așa vorbesc ómeniĭ, că l'aŭ pus Vezirul de aŭ ședut ĩnaintea Vezirului pre măcat. Și n'aŭ fost avęnd mestĭ la nădragĭ, că trăgęndu-ĭ ciobotele numai cu colțuniĭ aŭ fost ĩncălțat. Și dându-ĭ cafę, nu scia cum o va bea; și aŭ ĩnceput a ĩnchinare să trăiască Impęratul și Vezirul; și ĩnchinând, aŭ sorbit felegęnul ca altă bęatură“.

În epoca fanariotă, un slujbaş atașat Domnului, și numit Vel-Cafegiū sau Cafegi-bașa, primia ca venit o dare anuală de la fie-care cafenea sau tahmis, local unde se măcina și se ardea caféua.

Cap. III: Sociabilitatea

§ 89. FUMATUL. — Inseparabil de caféua era ciubucul sau luléua turcésă compusă dintr'o țevă lungă de 7—8 picióre, din lemn de cea mai bună calitate (antep, iasomie, nuc, trandafir), și terminată la gură cu o imamea, acoperită cu o giuvanea și păstrată în califuri; imaméua era o bucățică de chihlibar sau de mărgén, substanțe de cari nu se prinde murdăria.

Mai complicat era ciubucul persienesc sau narghiléua: un borcan de sticlă ca o pară cu fundul lat umplut două treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-î gólă cu o lulea elastică de piele în serpentină (numită „marpiciū“), având o gură de chihlibar. La fie-care aspirațiune, fumul se cobora în partea gólă a borcanului și prin apă se întorcea apoi până la gură, provocând o clocotire a lichidului.

De aci expresiunea consacrată „a bea tutun“, care din turcesce a trecut asemenea în limba neo-grecă și în cea albaneză.

Tutunul, originar din Equator, s'a întrodus în Turcia la începutul sec. XVII (1605) și de la Turci trecu la Persani, cum arată întrebuințarea narghilelii (descrisă deja în 1633 de Olearius care o văduse în Persia). Marea răspândire a plantei printre popóarele asiatice, sprijinită de pornirea

lor pentru substanțele narcotice, e posterioară descoperirii Americii¹⁾.

Tutunul se purta în săculețe de mătase numite chisele și se vindea în pachete sau boccele²⁾.

Ciubucul a jucat un rol însemnat în societatea din acel timp. Nu numai Curtea, ci și fiecare casă boierescă avea câte un ciubucciū (la Curte și un narghelegiū), care purta grijă de curățenia ciubucelor și le presenta mosafirilor: fie-care salon conținea un mare număr dispuse în mod vertical într'un dulap de sticlă cu tăblițe crestate.

La vizite, se oferia întâi ciubucul, apoi dulcéța (presentată în chisele și conservată în gavanóse) și caféua: ciubucul și caféua (ambele cu caimac) constituind atunci fondul politeței și ospitalității.

Așezați pe divan, stăpânul casei și óspeții săi își făceau tabietul adică fie-care dintr'înșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbăta cu fumul parfumat al narghilelei și 'și sorbia picătură cu picătură filigénul de cafea: un fel de far-niente particular orientalului, starea de beatitudine a osmanliului, când corpul părea că-și pierduse mobilitatea-și și când viața însăși se trăda numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, cu imaméua de chihlibar în gură, adormiaū cu toți pe divan „ca prunciū cu sfircul tîței“.

Acéstă îmbătare a minții, într'un grad și mai

¹⁾ Numele chinez, japonez, indian, persan etc. al Nicotianei reproduc cu puține modificări numele americane *petum* și *tabak* (ar. duhan însemnăză la adică „fum“). De Candolle, *L'origine des plantes cultivées*, p. 114 și urm.

²⁾ Până astăzi s'au conservat unii termeni privitorî la fabricarea tutunului: lucrătorul care îl taie mărunt se numește „căigiū“, mașina de care se serva „havan“, sucitura din foi de tutun „ciulea“ etc.

înalt, se obținea prin unele electuare familiare Orientului, în primul rând cu afionul său opiul, pentru care musulmanii aŭ o mare pasiune și care se bea spre a provoca prețiușe senzațiuni voluptoșe și visiuni nălucitoare ¹⁾.

Turcul numesce vinul, caféua, afionul și tutunul „cele 4 colóne ale cortului voluptății“ : sorbind primele două, el cade într'un fel de reverie delicioasă, așa-șisul *chef* saŭ stare de quietism oriental, în opozițiune ca starea posomorită și mânióșă a tiriachiului, a bėutorului pasionat de vin și de afion. căruia revenia buna dispozițiune odată cu primele filigene de cafea.

§ 90. PARFUMURILE. — La acestea se adaogă parfumurile și mirodeniile atât de prețiușe în Orient: moscul, chihlibarul, apa de trandafir ce se turna pe mâinile mesenilor după fie-care fel de bucate; dar mai ales odagaciul, parfumul oriental prin excelență: lemn închis cu fire gălbuș și îmbibat de rășină și de elemente oleioșe, cu care se parfumaŭ filigenele și lulelele ciubucelor, dându-le un miros aromatic fórtē plăcut și pătrundėtor, asemenea și barba. La plecare, servitorul (care la Curte purta numele special de buhurdan-giŭ) presenta mosafirilor buhurdanul saŭ cățuia din care se exala fumul de odagaciŭ și acestă aducere de parfumuri era un semn de congediŭ ²⁾.

¹⁾ Cf. Hammer XVI, 64—65: Les teriaki ou mangeurs d'opium... des hommes pâles, amaigris, à la marche indécise et chancelante, au cou roide, aux yeux éteints... les plus robustes avalent, avec un verre d'eau fraîche, quatre pilules de la grosseur d'une olive. En moins d'une heure ils subissent l'influence de l'opium et sont en proie à une sorte d'ivresse, ou, pour mieux dire, d'extase qui persuade à chacun que les désirs les plus extravagants de son imagination se sont réalisés...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 54: Haec posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaja resciverit, suffitum adferri; et principem suffumigare jubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est.

§ 91. VISITE ȘI DISTRAȚIUNI. — Visitele și sindrofile erau aproape unicele distracțiuni în monotonia aceluși traiu. Boierul, venit în vizită călare, era descălțat de o slugă, care îi înlocuia cizmele roșii de drum cu pantofi galbeni. Când intra în salon, toți se ridicau în picioare și rămneau astfel până ce se aședau pe divan, înaintea căruia visitorul își lăsase papuci în rîndul celorlalți. Imediat slugile aduceau mosaicul dulcătă într'o farfurióră de argint ciselat și apă într'un bocal, după care veniau ciubucul și caféua.

Același lucru se repeta în haremul cocónelor cari, în timpul conversațiunii, se jucau într'una cu nisce mătăni scumpe ¹⁾.

Coranul interdice ori-ce fel de jocuri, în special cele de hasard: „cel ce jócă în șah și în dame e tot atât de necurat ca cel ce 'și móie mâinile în sânge de porc“. Dar asemenea interdicerei arbitrare n'aũ fost nici odată riguros observate de musulmanii, la cari jocurile în șah (șatrang) și în tricrac (tavle sau șeș-beș) precum și în zarii (cu terminii speciali dubara și epiec), aũ fost destul de răspândite în orașe ²⁾ și de la ei aũ trecut și la noi, odată cu diferitele varietăți ale jocului în cărți (ca ghiordum, otuzbir) și cu terminologia lor specială: berlic, coz, fursant, mertepea, rutea...

¹⁾ Prințul de Ligne în 1788: Les boyardes ont sans cesse à la main, ainsi que les sultanes, une espèce de chapelet de diamants, de perles, du corail, de lapis-lazuli, d'agate ou d'un bois de rose rare qui leur sert de maintien, comme l'éventail chez nos femmes.

²⁾ D'Ohsson IV, 399: Les Turcs ne connaissent ni le jeu d'exercices ni celui des cartes, plusieurs cependant jouent aux échecs...

Boué II, 144: On joue dans les villes aux dés (*zar*), aux échecs (*chatrandji*), au tricrac (*tavli*); divers jeux de cartes comme le taroc, le jeu de préférence, et des jeux de hasard, tel que le trenten (*otouz bir*)...

SECȚIUNEA III: COMERȚUL ȘI INDUSTRIA

Cap. I: Negoțul

§ 92. MONETE. — Transacțiunile financiare se făceau după o sistemă unitară luată de la Turci și a cărei unitate fictivă era leul: arslani guruș „piastrul cu leul“, nume dat la început talerului olandez (loewen riksdaler), apoi leului de argint bătut pentru întâia oară de Soliman II.

Leul vechi era împărțit în 40 parale sau 120 aspri (akçe), numiți și lescăi, iar în vechime mangări: $\frac{1}{4}$ dintr'un leu se numia ort (la Turci rup), $\frac{1}{3}$ tult (sau leiță), $\frac{3}{4}$ zlot. O piesă de 5 parale (sau 5 lei) se numia beșlic, de 10 onluc, de 13 firfiric, de 20 irmilic, de 60 altmişlic, de 100 iuzluc.

Sumele mari se calculau după pungă (kese), o pungă conținând 500 lei vechi; iar o sumă fixă de 36000 pungă se numia „hazna“.

Monetele mărunte erau cele mai multe de aur: caragroșul sau ichilicul avea valoarea de 2 lei (de aceeași valoare era și galbenul zingirliu), cércliul de 3 lei, nisféua de 4 lei, zarmacupul de 5 lei, timinul de 10 lei, direcliul de 12 lei, misirliul de 17 lei, irmilicul (ca și stambolul) de 20 lei, funducliul de 25 lei și mahmudéua de 45 lei.

Galbenul era împărătesc sau ug (numit și

„magiar“) în valoare de 2 lei $\frac{1}{4}$ și galbenul venețic de 2 lei $\frac{1}{2}$; la Grecii moderni: βενετικό φλοουρι și οβγγρικο σαύ σερίφι.

Dionisie Eclisiarchul enumără ast-fel, sub anul 1775, banii turcești cari erau în curs pe vremea lui Alexandru Ipsilant (II, 166): Orțița, orți, leițe, zloți, lei, caragroși de 2 zloți și alții de 2 lei, și alții de 2 lei și jumătate; era galbeni în multe feluri... galbenii împărătesci era 4 lei și 8 creițari, olandezi 4 lei i 15 creițari, venetici 4 lei i 20 creițari...

Iar sub anul 1815 (p. 224): Bani s'au suit la prețul mare: leu turcesc de cei noi 50 par., caragroșu ce au fost 2 lei și jum. acum 3 lei 15 parale... Asemenea și galbenii turcești s'au suit la preț: stambolu 8 lei, misiru 7 lei, funduciu 11 lei.

Filimon despre monetele cari circula în timpul lui Caragea (p. 93): mahmudéua cu lei 38, dodecarul lei 12, funducul lei 22, nesféua lei 4, cerliul lei 3, galbenul lei 30, sgriptorul lei 12 par. 20, sfanțul lei 2, direcliul lei 12 par. 20, spețul lei 12, crontalerul lei 14, barbuta lei 2 par. 20.

Balada munténă „Badiul“ (Teodorescu, 541):

Ia intră în odaia mea,
Umple cu galbeni póla:
Tot cu galbeni venetici
De câte o sută și cincî;
Cu mahmudele turcesci,
Cu rübiele arăpesci,
Cu groșe lipovenesci,
Cu dinari moldovenesci
Și cu grivne muntenesci.

Aci se referă o serie de expresiuni relative la monete: calp, calpuzan, naht, peșin, tarapana, viznea etc.

Neguțătorii purtau diferite nume: cei ce făceau daraveri cu vite se numiau gelepi, cu grâne capanlii, cu blănuri cazaclii etc. Mărfurile erau taxate la carvasară, conform unui tarif special numit când Testamentul vămii (din 1761)

și când Catalogul vămilor (din 1792). Vama în-săși se numia și ghiumuruc, iar deciuiala de la cântărire (în Moldova) mortasapie.

§ 93. MĂSURI ȘI GREUTĂȚI. — Unitatea pentru stofe era cotul, numit arșin și halep, care se împărția în 8 rupi și rupul în 2 grifi. Alte unități erau testéua și topul, indicând anumite cantități de obiecte, în special de hârtie.

Unitatea de greutate era ocaua, împărțită în litre și dramuri (aceste două numiri luate din grecesce), iar dramul în tenchi. Apoi chila, numită stambólă adică chilă de Stambul, și dimerlia sau banița.

Și uneltele corespunzătoare: cântar, cinghel, terezie, tés.

În vremea veche, stăpânirea regulă prețurilor consumațiilor de prima necesitate, în primul rând al pâinii și al cărnii, ca să se vîndă cât se poate de ieftin. Aga, intendentul pazarului, examina calitatea comestibilelor (o asemenea degustare se numia „cișniū“), verifica greutatețile și măsurile (acțiune numită „aiar“) și controla vîndarea după nartul său tariful oficial.

Vechile măsuri și greutateți, ca și vechile monete, au eșit din uz odată cu introducerea sistemului metric în 1864 și în 1881.

Pentru nomenclatura comercială existentă, a se vedea § 103.

§ 94. TRANSPORTUL. — Mijlócele de transport erau primitive într'o epocă, când trásurile propriu-dise (numite în vechime butci, cocii, rėd-vane) erau rezervate femeilor.

Organizarea regulată a poștelor în Turcia datéază abia de la 1840; la noi un început în această direcțiune se face după 1850.

Carele mari de transport purtau numele de chervan și haraba¹⁾.

Poșta, numită „menzil“, avea din distanță în distanță stațiuni sau conace, unde poposiau caii de olac și chirigiții, care transportau pe călătorii provăduți cu un rēvaș de drum, teșchearea, și cu un blanchet de poștă, inam, cei din urmă fiind scutiți de ugeretul sau plata transportului. Pentru serviciul special cu Pórta erau călărași, iar corespondența cu provincia o îngrijiau lipcanii, curieri analogi tătarilor turci.

Altminterea, boierii, ca și Turcii (la care trăsurile erau necunoscute) umblau totdeauna călare, fie la visite, fie la parade. De aci importanța excepțională a calului în vechea noastră societate, în care călăria era unicul mijloc de transport.

Acest animal se bucură de o mare stimă la Orientalii, la Arabii și Turcii. Existența turcotatarului era intim legată cu calul, așa că în turcesce expresiunea *călare* e sinonimă cu „perfect, distins“, iar *pe jos* corespunde lui „josnic, prost, mișel“²⁾.

Luxul unui Vizir sau Pașă se manifesta prin un tacâm bogat, prin harșale scumpe și printr'un mare număr de cai (une-orî peste 300).

Caii noștri erau foarte prețuiți și în Turcia pentru calitatea și frumusețea lor. Cantemir³⁾

¹⁾ d'Ohsson IV, 185: Dans les bourgs et dans les campagnes les femmes turques font usage d'une espèce de voiture qu'on appelle *araba*. Elle est entourée de balustrades de bois, couverte d'un tapis et trainée par des buffles. Généralement ces voitures peuvent contenir quatre, six et même huit personnes; elles sont assez longues pour servir de lit dans le besoin. Presque toutes sont garnies d'une espèce de matelas couvert de drap où l'on s'assied les jambes croisées, à la manière orientale.

²⁾ Vámbéry, *Cultur*, 191.

³⁾ Cantemir, *Moldova*, 82.

citéză proverbul turcesc „un tînér persian și un cal moldovenesc sînt mai lăudați de cât toți ceilalți“. Mai ales erau căutate rasa arăpescă (*bidiviă*) și egiptenă (*misir*), cea din Bugiac (*bahmet*) și cea din Dobrogea (*hat*):

Un cal negru dobrogén,
Un cal sprinten voinicesc,
Plătia cât un cal domnesc...¹⁾

Ce importanță avea la Turci și la noi în trecut calul, dovedesce existența unor înalți dignitari la Curtea Sultanului și a Domnului, cari aveau sub a lor îngrijire grajdurile și tacâmurile de călărit. După cum la Saraiu era un Imbrohor și un Rahtivan, tot așa figurau la Curte un Comis și un Cămăraș de rafturi. Caii domnesci sau iedecurile (și în primul rînd tablașa) erau podóba orî-căruî alaiu și ei însiși aveau parada lor specială, când la St. Gheorghe erau duși în pompă la pășune (§ 61). Rîndașii sau seziî Domnului și ai boierilor erau originali din Orient²⁾.

De aci o bogată terminologie relativă la cal și călărie, care a subsistat pînă astăzi. Ast-fel: binigiu, iedecciū, giambaș, hergheligiū; ciai, chiostec, dezghin, sapă; abraș, ciacâr; dalac, tecnefes. Calul de samar purta numele de belghir și saxana, iar turma de cai herghelie (despre tacâmul calului și potcovitul său: § 105).

¹⁾ Alexandri, 73.

²⁾ Paul din Alep II, 95): Merită de a fi observat că cei mai mulți comișei, ce pórta grija cailor domnesci și boieresci, sînt originali din țara noastră și din Egipt, mahometani și creștini. Boierii mai au o mulțime de sclavi negriteni cumpărați, pe cari poporul îi strigă: „Arabi Arabi“ Așa dară el crede, că toți ómenii din țara noastră sînt sclavi negriteni, bunî spre a servi la grajduri, și de aceea ne desprețuesce fôrte mult; ast-fel că la sosirea noastră, când vedură pe Patriarchul, manierele și ceremoniile noastre, și observară eleganța cu care citiam grecesce, fură uimiți.

§ 95. NAVIGAȚIUNEA. — Terminii relativi la navigațiune, în mare parte dispăruți din limbă, se raportaū la varietăți de vase ca: acic, boloza, caic, ciam, ghimie, magună, mauză, șaică, sandal;

saū la personalul corăbiei: dumengiū „căr-maciū“, ielchengiū „vîslaș“, reiz „căpitan de port“; apoī dunanma „flotă“;

saū, în fine, la marină în genere: cange, palamar, tahtalic, trunchet; calafat, catran; iedec, liman, schele, talaz.

Din acéstă nomenclatură nautică n'a supraviețuit de cât două-trei nume de vase (caic, ciam, șaică) și mai ales terminii din ultima categorie.

Cap. II : Meseriile

§ 96. CORPORAȚIUNILE. — Meseriași erau organizați în corporațiuni distincte și separate, numite isnafuri, având fie-care câte un staroste saū reprezentant oficial: acela al argintarilor se numia cuiungi-bașa, al băcanilor bacalbașa, al bărbierilor berber-bașa, al bucătarilor ahcibașa, al cavafilor cavafbașa, al cojocarilor (împărțiți în bașcalii și ișlicari) chiurcibașa, al croitorilor terzibașa etc.; tot așa brutarii, cavafii, cheres-tegiū, dulgherii, măcelarii etc. Gradele profesionale erau: cirac, calfă, meșter. Locul de întru-nire al corporațiunilor purta numele de „longe“.

Cele mai însemnate din aceste isnafuri, dispărute astăzi, erau: ciaprazarii saū găitănarii, ișlicarii, cojocarii subțiri și tabacii cari formaū o corporațiune însemnată, ce inspira temere Curții și boierilor¹⁾. Apoī isnaful bogasierilor, cheres-tegiilor, dulgherilor etc.

¹⁾ Distribuirea meseriașilor în isnafuri e veche la Turci: la serbările întocmite în 1582, cu ocasiunea circumcisiunii fiului Sul-

Maî puţin însemnate erau rufeturile sau corporaţiunile maî mici, cum era rufetul astaragiilor, mungiilor, nacaşilor sau zugravilor de binale (cu nacaşbaşa în frunte), apoi rufetul ocnei, al podurilor, al precupeţilor, al zăbunurilor etc.

Aceste isnafuri şi rufeturi se deosebiau prin organizaţiunea lor proprie de așa-numitele bresle sau stări sociale cari plătiau bir (afară de ţaranî): mazilî, némuri, păhărniceî, logofeţi de divan, neguţătorî, cumpaniile şi rupele Vistieriei.

§ 97. PROFESIUNI DISPĂRUTE. — Cele maî multe din aceste îndeletniciri nu maî au importanţa şi desvoltarea lor de odinioară.

Unele, ca işlicariî au dispărut cu totul, odată cu işlicele şi valoarea lor socială. De asemenea şi profesiuni anumite ca suiulgiî şi cişmegiî sau fintânariî cari purtau grijă de cişmele, havuzuri sau şadîrvanuri şi haznale.

Cei din préjma capitalei se ocupaû cu munergeria sau fabricarea lumînărilor de céră, iar femeile din mahalale urziaû iarna tortul din foile de dud şi vara trăgeau mătasea din gogoşi şi depânaû borangicul pe rôte numite „dulapuri“, pe când fetele din casă coseau anevato pe gherghel sau cu ciurul gevrele, sanguliî şi bibiluri.

Altele dintr'aceste industrii se practicaû pe o scară maî întinsă de cât astă-dî. Ast-fel erau :

Boiangiî cari vopsiaû firele de bumbac şi de mătase (ibrişim), dând firelor şi stofelor colorî vii şi durabile, de aceea cromatica românească e destul de bogată în numiri orientale de colorî, dintre cari multe au persistat până astă-dî (§ 105) în sfera industriei ţărănescî¹⁾.

tanului Murad III, au deflat 148 de isnafuri; ele sînt înşirate la Hammer VII, 155—160 şi 402—405; cf. XIV, 329.

¹⁾ Fl. Marian, *Cromatica poporului român*. Bucureşti, 1882, p. 27.

Ciaprazarii, numiți și găitânari, fabricaă în bumbac sau mătase bucmele, ciaprazuri sau găitane, șireturi, tasmale și terteluri; iar cusătura pe gherghef sau broderia, rezervată femeilor, se distingea prin alegerea desenurilor și îmbinarea măestrită a colorilor. Sădecarii sau meșterii-argintarii brodaă în fireturi odóarele bisericesci.

Giuvaergii (în frunte cu cuiungi-bașa sau starostele argintarilor) lucraă înainte zarfuri, ghiordane și giuvaeruri închise în cutii și besactele. Până astăzi cei mai buni argintarii din Turcia sînt Greci și Armâni ¹⁾).

Ișlicarii, și mai ales cojocarii subțiri (în frunte cu chiurci-bașa sau starostele blănarilor) lucraă blănuri scumpe de cacom, samur, sîngép și vulpe neagră.

Mungii și săpungii fabricaă, în așa-numitele chirhanele, lumînări de cêră și săpun.

Tufecii, ađi înlocuiți cu armurierii, lucraă diferite arme ca hangere, iatagane, mașdrace, șișuri, șușanele și tapangele.

În fine, tabacii fabricaă din piei de capră piei albe, roșii și galbene numite saftian, iar din piei de óie făceaă meșini și pielea rusescă iuft, numită în vechime bulgari.

¹⁾ Boué III, 82: Les Zinzares du Pinde sont surtout renommés pour leur talent de travailler en filigrane.

C. RESULTATE

CATEGORIILE IMPRUMUTURILOR EXISTENTE

Cap. I: Locuința și alimentațiunea

§ 98. CASA. — Orî-ce locuință țărănească are un ciardac sau pridvor și un hambar sau cameră de rezervă, în afară de beciul său celular ¹⁾.

La săteniî chiaburî odaia e pardosită cu scândurî, are adică o dușumea sau podélă, altminterea pămîntul e bătătorit și lipit cu lut amestecat cu balcă; de asemenea podina sau podéla de sus, tavanul, e din scândurî de brad orî de fag.

Ușa se fixéză în balamale de fier, iar ferestrele în cercevele de lemn.

Mindirul sau saltéua de lână subțire se află numai la țăranul avut, care o întinde séra pe prispa unde dórme, pe când ziua patul e acoperit cu un chilim; altminterea, saltéua lipsește și e înlocuită cu o cergă de lână sau cu o velință.

¹⁾ Ciardacul și hambarul nu lipsesc nici unei locuințe țărănești din Turcia. Cf. Boué II, 263: *ambar*, grange avec des cloisons de branches d'arbres tressés avec des toits en paille... *tchardak*, grange en osier, longue et étroite, pour prendre le maïs.

În casa țaranului nu se află scaune; mosa-firii șed pe paturî și lavițe, cele din urmă fiind tot un fel de paturî și ținînd locul vechilor divanuri.

Soba cu ogiacul său coșul e rară în casa țărănescă, unde e înlocuită cu un fel de vatră în mijlocul casei, numită mangal, pe lângă care se încălîdesc cei din casă. Țăranii de la câmp întrebuintează ca combustibil tizicul, adecă ballega de vite uscată în formă de cărămidă.

Lumina le o dă fitilul din opaiț, ce se aprinde cu chibrituri; iar gîmurile sînt înlocuite cu burduhane sau țiple făcute din pelița din bēșica bouului.

Casele din orașe aū fost clădite de zidari străini și o mare parte din nomenclatura arhitectonică e de origină orientală: acaret, bina, cat, paiantă; canat, cercevea, ciubuc, pervaz; dușumea, parmaclîc, tavan, uluc; odaie, iatac, gherghir (corespunđînd hambarului țărănesc), beciū, bagiacă și ogiac.

Imbrăcămîntea și așternutul patului: ciarșaf, iorgan, macat, mindir, saltea; ferestrele sînt provēdute cu perdele, iar masa e acoperită cu o mușama. Peșchirul servă orașenului de ștergar pentru față și mâini, iar țărancei și de brobódă.

Mulțimea lucrurilor casei pōrtă numele de calabalîc.

§ 99. MÂNCAREA ȘI BEUTURA.—Hrana țaranului constă din: ciorbă cu carne de ôie sau de pasere, mai des ciorbă de borș cu ștevie roșie; pastramă cu mămăligă caldă, ghiuden și sugiuc sau cârnați cu zémă; ciulama de ghebe sau mănătarci, gătită cu grāsime și cu făină (se mănâncă numai de cei mai avuți sătenî); ghiveciū din carne cu legume și grāsime (mai ales la

țăraniî din Mehedinți), iahnie de pesce și în fine zarzavaturî, mai ales pătlăgele (cele roșii sînt mai obicînuite de cît cele vinete) și năhut, mai rar dovlecei sau bame.

Dintre fructe țăranul consumă mult: pepene verde sau lubeniță (numit și harbuz), dovleci sau bostani (fierți, mai rar copti) și pepene galben sau zemos; caise și zarzăre cu cari se acresce orșavul și ciorba din postul Pascelor.

Apoi lăpturi și brânzeturî, mai ales iaurt și cașcaval: cel dintăi, lapte închiegat și acrit cu frunze de stejar, servă a răcori vara; celălalt, o brânză rotundă puțin turtită și bătînd în galben, se face mai ales din lapte de ôie. O altă varietate, numită „telemea“ sau brânză bulgărescă, se face din laptele din care s'a scos untul.

Dintre dulcețuri, țăranul obicînuiesce magiunul, numit în Moldova povidlă: magiunul de prune (numit și pistil) îndulcesce pâinea sau mălaiul țăranului în postul Pascelor și la Crăciun se fac colaci cu magiun; iar magiunul de bozi se consideră de popor ca bun pentru cei slabi de piept¹⁾.

Masa țărănescă rotundă cu 3 piciore nu este de cît vechea sofa boierescă, ce se pune înaintea divanului pe care ședeau ôspeții.

Bucătăria din orașe este mult mai complicată: Ciorba de fasole, fidea, griș, linte, orez, perișore, tăieței; ciorba de trahana, de căpățână de miel cu borș și de iepure cu vin; apoi bulgur, cheșchet, curcut sau păpară, cușcuș etc.

Dintre tocane: capama, ciulama, musaca; cheftea, sarma, ciumlec și ghiveciū sau carne

¹⁾ Dr. Crăinicenu, *Igiena țăranului român*, p. 223.

de vînat cu pește și cu diferite verdețuri (obișnuit și de țărani din Mehedinți); apoi iahnie (de boi sau de pește), pacea, pilaf și tuzlama.

În fine, plăcinte sau locmale ca: baclavale, cadaifuri, ciurechiuri, lalanghite și saraili.

În bucătăria țaranului se ved vasele următoare: covata sau căpistere, ciauul sau tuciul, cianacul și cazanul. La acestea se adaugă în orașe: chiupul sau borcanul, sahanul, sinia, tava, tingirea, tipsia; apoi ibricul, lighianul, sacaua; în fine, fărășul pentru strînsul gunoiului.

Țăranul bea apa cu bîrdaca, cu năstrapa și cu tinichéua; iar tivga în care duce apa la câmp se numește în Moldova matara.

Bătura spirtosă cea mai obișnuită e rachiul, care poate fi de prune (țuică), de bucate (basamac), de tescovină (boștină), din mere, pere, gherghine etc. Cel de vișini poartă numele de vișinap. Săténul bea rachiu de dimineță și înaintea fiecărei mîncări precum și la munca câmpului.

Vinul, deși interzis de Coran musulmanilor ca impur, e foarte obișnuit de clasele de jos în Turcia; de aci un șir de termeni relativi la starea de beție: chef, mahmur, tiriachiu, turlac...

Bături dulci sînt balbaș și ravac.

Cap. II: Imbrăcămintea

§ 100. HAINE ȘI POSTAVURI. — Țăranul și țărancă au păstrat o mare parte din hainele bogate ce împodobiau garderoba boierilor și a cocónelor din trecut. Costumul claselor nobile din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea a trecut prin diferite faze, înainte de a dispărea din societatea înaltă, descin-

dând treptat de la boierii la neguțătorii și preoții, la lăutarii și țiganii, la haiducii și țăranii, la cari s'aũ menținut până astăzi.

Ast-fel țăranul (și în parte) țărancă pörtă până astăzi: anteriũ, dulamă, fermenea, giubea, ilic, mintén și malotea; la cari se adaogă hainele țărănesci propriũ-đise: gheba, ipîngéua, libadéua, sumanul și zăbunul.

Varietatea acestor numiri — anteriũ, dulamă, ghebă, ipîngea, șubă, suman, zăbun — representă în realitate una și aceeași haină pentru timpul rece și eroitã așa că acoperă pe toate celelalte: „Deosebirea din punctul de vedere al atâtor numiri este în legătură mai mult cu regiunea în care se pörtă de cât cu conformațiunea. Astfel gheba este mai mult haina delenilor, zeghea și sumanul a districtelor muntóse din stânga Oltului și din Moldova; dulama și șuba a districtelor din drépta Oltului; ipîngéua a câmpenilor din districtele din stânga Oltului și mai ales a țăranilor cari fac comerț cu vite...“¹⁾.

În privința colórei acestor haine țărănesci, ce diferă după localități, reproducem constatările aceluiași judicios observator al țărănimii:

„În Oltenia și în județele despre Carpați, mai ales în Olt, Argeș, Muscel și Prahova, în plaiurile județului Buzéu, ale Rîmnicului-Sărat, haina saũ șuba (cum se numesce în drépta Oltului) și zeghea saũ antiriul (cum se numesce în stânga Oltului) sînt albe. În alte județe din stânga Oltului, colórea ghebei (cum se numesce pe aici) este diferită, rar albă și mai numai la ciobanii, mai ales ciyitã, și une-orii chiar roșcatã și roșie chiar, cum este ipîngéua; acésta se vede mult

¹⁾ Dr. Manolescu, *Igiena țăranului român*, p. 179.

în județul Ilfov și în cele de-a lungul Dunării. În județele Moldovei, mai ales în cele de sus, această coloare este în genere cărămișie închisă și chiar neagră.

„În totă țara, dulama, șuba, haina, zeghea, sumanul, ghebea, ipîngéua, antiriul — adică haina cea mai largă, cu nume diferit în deosebitele părți ale țării, are fața împodobită cu găitane: negre în drépta Oltului, în județele muntóse din stânga Oltului de colóre în genere tot neagră, dar în multe locuri albăstrue; la Români din Moldova asemenea negre, dar la Ungurii de acolo, stabiliți în județele Bacău, Roman etc., verđi“¹⁾.

Țăranul din Dobrogea pórtă ghizluc, cel din Banat cabaniță și căpenég (primul luat prin mijlocirea Sěrbilor, al doilea prin a Ungurilor); țărancă din Banat pórtă giubeică, iar cea din Basarabia burnuz saú scurteică. Țărani de la munte pórtă peste brîu chimirul saú cingétórea de care 's legate prin curele punga cu tutun, amnarul, cremenea și cuțitul²⁾.

Membrele inferióre și-le acoperă țăranul cu cióreci saú berneveci, la timp rece cu șalvarī saú nădragī și cu poturī; iar țărancă cu fota și fusta.

Cât privesce îmbrăcăminteá capului, săteni în localitățile de pe lângă Dunăre mai conservă datina turcéscă de a-și rade pěrul până în creștet, respectând în acesta un petec în totă lungimea firelor lui³⁾.

Țărancă pórtă numeróse și felurite brobóde

¹⁾ Ibidem, p. 86.

²⁾ Tot așa pórtă Turcii în vastul lor chimir, făcut dintr'un șal lungăreț înfășurat de 5-6 ori în jurul corpului, pistólele, cuțitul, basmau, tabacherea.

³⁾ Dr. Manolescu, p. 88.

obiceiuit de bumbac (iar la s erb atori de borangic): basma, boccea, buiama, cimbel, dirmea, maramă sau năframă, pambri , pe chir,  al, testemel, tulpan. Sub raportul geografic  i etnografic, ac st  bogată nomenclatură se repartisez  astfel: femeile casnice înainte de 30 ani p rt  boccele (cele de col re albă se numesc în Buz u dirmele), iar după ac st  v rst  testemel (numit în Vlasca pambri , în R mnicu-Sarat buiama)  i maramă (numită în Oltenia c rp , în Teleorman  tergar, în Arge  pe chir, în R mnicu-Sarat  i în Moldova năframă). Femeile casnice  i fetele p rt  de-opotriva basmale, cele pentru fete fiind pătrate  i cu col urile înnodate sub b rbie¹⁾.  n fine,  r rancele b tr ne în județele de-alungul Dunării p rt  p n  astăzi fes sau scufie roșie cu un mo  în cre tet.

Un rol însemnat în costumul  r nesc îl are în fine fota, din lână négră cu alesătură colorate, purtată mai ales de muntence; ea revine pretutindena sub numiri variate: (cea simplă) pestelc   i v lnic, în Oltenia; (cea dublă) zavelc   i opreg, peste Olt, iar în Moldova catrin e. Fotele se importa  din Turcia  i erau de calitate diferite.

 nc l amintea  r ranului se compune din: ciorapi sau col uni, pantoli (numiți iminei în Moldova  i fileri în Muntenia)  i me i de postav ce se p rt  iarna în loc de  o oni; apoi cizme sau ciob te, tuzluci sau turieci de dimie (numiți  i colciagi), cari înlocuiesc ciorapii c nd se  ncal  cu opinci,  i poturi.  r ranca p rt  papuci, numiți în Moldova

¹⁾ Cf. Cantemir, *Mold.* 127: Nihil turpius existimant Moldavi, quam crines feminae matrimonio junctae aut viduae apparere, et capitale habetur detegere in publico mulieris caput; contra, virgines dedecus ducunt, vel subtilissimo linteolo caput tegere: capitis enim nuditatem castitatis signum constituere.

buşmachî. În Bucovina, ţărancele p^ortă încă con-
dur¹).

Postavul ţărănesc, de fabricaţiune domestică, e în primul rînd abaua, asemenea dimia cu şaiacul, apoi sucmanul.

Abaua, un fel de p^oslă albă sau negricioasă, se fabrică mai ales în Anadol şi dintr'însa îşi fă-
cea haine dervişii şi Turcii de rînd. În Bulgaria, ca şi la noi, ţărancea t^orce din p^or de capră postavul ordinar numit sukno („p^onură“) sau aba, şi dintr'însul Bulgarul îşi face o haină grosă, une-orî cu glugă, de vreme rea; de asemenea, în munţii din Epir şi din Tesalia, Arnăuţii p^ortă mantale de aceeaşi stofă grosolană ²). La noi, abaua sau dimia p^ote fi de col^ore albă, neagră, verde închis, albastru închis, cenuşiu şi castaniu: dintr'însa abagiile fabrică abale, dulame, ghebe, ilice, ipîngele, mintene, sucmane şi tuzluci, înflorate cu lănurî şi m^otăsurî colorate, cu panglici şi cusăturî de tot felul, cu bucmele, copci şi paftale.

Postavul ţărănesc prin excelenţă este apoi sucmanul, pe cînd şaiacul (care nu-l de c^ot o varietate de aba) servă mai ales la facerea de haine călugăresci, ca şi muhaierul cel lucrat de călugăriţe.

Dintre substanţele textile, bumbacul (depănat, ţesut de-a gata sau netors) procură o mare parte din îmbrăcămintea ţăranului: cămaşa şi izmenele, nădragii şi m^oténul de vară se urzesc din bumbac, care servă şi la vătuirea zăbunelor.

¹) S. Fl. Marian, *Înmormîntarea la Români*, p. 64: Sub „conduc“ se înţelege un fel de încălţăminte (usitate mai ales în ţinutul Cernău-
ţului) care constă din două părţi: *tălparii* în forma pantofilor şi *ciobotele* în formă de colţuni peste care se îmbracă tălparii. Conducii se fac totdeauna din piele galberă.

²) Boué II, 201 şi III, 100.

Cap. III: Domeniile Naturei

§. 101. FAUNA. — Acéastă parte este în genere puțin reprezentată și se rapórtă mai ales la animale străine de solul românesc: buga, bursuc, cacom, catîr, ciacal, colun, fil, maimuță, zagan; câteva păsări: balaban, caragace, gugusciuc, liliac; câțiva pesci: balîc, calcan, șaliu; și insecta: cârcăiac.

§ 102. FLORA. — Plantele de origină orientală sînt, din contra, în număr mare și ele pot fi distribuite în categorii diferite.

specii de lemn: abanos, antep, băcan, calembec, cimșir, odagaciu, salcâm,

zarzavaturî: arbagic, bame, pătlăgele;

salate: marule, mușmule sau moșmone;

fructe: bostan, cais, curmal, dovléc (durma), dud, fistic, harbuz, năhut, zarzăr (pîrga ródelor pórtă numele de trufanda);

ciuperci: chilermenea, mânătărcă;

varietăți de struguri: aslan, ciauș, chișmiș, cioinag, mișchet, razachie (mustul scurs din struguri se numesce ravac).

varietăți de grâu: arnăut, ceplegea.

Plante balsamice sau de ornament, dintre cari cele mai căutate în orient sînt lalelele (numite și tulipan): altîngic, ambriboiu, anason, asmaciuc, caranfil, chimion, ciuin, enibahar, indrușaim, iorgovan, iucsucea, liliac, micșunea, nufăr, revent, sabor, sefterea, șiboiu, zambilă, zarnacadea.

Agricultura a rămas străină de influența turcésă (cf. totuși arman), nu însă grădinăria și mai ales florăria. Vase de flori: ghiveciu, saxie; pătul de flori: tarla.

§ 103. MINERALE. — Tot atît de puțin numérose ca animalele sînt și numirile de minerale:

baga, chibrit, chihlibar, cilic, farfurie, fildeş, hurmuz, iezm, mǎrgén, peruzea, sidef, stube-ciũ, tibişir, tinichea, tuciũ, tumbac, tutea ; saũ licide: catran, naft, sacâz.

Cap. IV : Negoşul şi profesiunile

§ 104. NOMENCLATURA COMERCIALA. — Dintre terminii comerciali aũ rămas pânã adĩ în limbã: alişveriş, chesat, cişit. dever, muşteriũ, saftea ; — dara, ghiotura, testea, top, toptan, trampã ; — curama (refenea), chilipir (ghelir), mofluz ; — bocceagiũ. mǎmular, samsar, telal ; — dughianã, cecmegea, tarabã, tejghea ; magazie, raft, ténc ; — zaraf: baş, cusur, naht, peşin, tarapana, veresie ; — ciuruc, furda, marda.

Despre vechile monete, mǎsurĩ şi greutateĩ : § 91 şi 92.

§ 105. MESERII ŞI UNELTE. — Profesiunile şi meseriile venite din Orient sînt destul de numeroase şi unele dintr'însele s'au bucurat în trecut de o desvoltare mult mai însemnatã de cãt astãzi, ca cojocarii, croitoriĩ, giuvaergiiĩ etc. grupaĩ în numeroase corporaţiuni saũ isnafuri (§ 96). Enumerãm pe cele urmãtore :

băcanul (cu bacalbaşa în frunte) şi unele articole coloniale: băcan (lemnul), cafea, mezelurĩ etc. ; unt-de-lemnul se aduce în tulumurĩ iar orezul în zimbilurĩ ;

bãrbierul (cu berber-başa în frunte) avea mare importanţã într'o epocã cãnd nimenĩ nu se rãdea singur şi cãnd rasul dupã datina turcescã (tot capul afarã de creştetul pentru fes) era la modã ; de aci numirĩ de unelte şi altele

ca: berbelic, cimbistră, muhurdan, perdaf, perciune, zulf;

boiangiul, a cărui industrie era odinioară mai înfloritoare (§ 97), întrebuința colorile cele mai variate și anume: albastru (civit, lagiverde, lualchiu, marmaziu, micșuniu); galben (naramgiu, samaniu, sarariu, turungiu); roș (cârmîziu, cicic, cicudiu, conabiu, ghiurghiuliu, ghiviziu, liochiu, pembe); și verde (ciadiriu, fistichiu, hawaiiu, lahaniu). Cu aceste culori se vopsesc chilimurile sau covorele țărănești cu două fețe, desenate și colorate în mod artistic. Boiangiul obține diferitele fețe cu ajutorul cârmîzului, caraboielii, chezapului, zerdiciapului etc. De aci și terminii: boia, boiangerie, boiangiu, boiesc;

casapul sau măcelarul (cu casap-bașa în frunte): but, cigher, cirviș, schimbea; satir, zalhana, bucciu, cazangiu, parlagiu, pastramagiu;

cherestegiul vindea cherestele, adică: cușaci, dulapii, pardafurii, tahtalicurii, tavanii, tinichele;

chirurgul (numit odinioară gerah), la care se rapoartă vorbe ca nișter, serpengea și tiftic; la acestea se pot adăoga cei câțiva terminii medicali: hap, magiun, miambal, revent, sinamechie, tiriac; și bólele: dalac (la vite) dambla (la om) și tecnefes (la cai);

ciobanul, îndeletnicire frecventă la un popor eminent pastoral, cunoște terminii specialii de: (locuințe) câșlă, odaie, otac, perdea și saivan; (brânzeturi și lăpturii) caimac, cașcaval, iaurt, maiă și telemea. Haidăul de boi se servește de ciomagul său sopa, își adăpostesce vitele în saiele și tamazlicurii și le adapă la olumuri sau vadurii anumite; baciul supraveghează stăna și saegiul face numărătórea oilor. Un cioban chia-bur său avut în turme pörtă în poesia populară

epitetul de (i)ortoman, un epitet aplicat apoi și haiducului; chindia servă ca mijloc de orientare a dilei atât păstorului cât și țaranului în genere;

cizmarul, numit cavaf și papugiū (cu cavabașa în frunte), cu nomenclatura-î profesională: calup, cirîș, masat, mucava, muștea, pingea și taban; apoi pielării: meșină, saftian, teletin; și feluri de încălțăminte: conduri, filerî, imineî, papucî (bușmachî), postalî etc.

croitorul (cu terzi-bașa în frunte) cōse tigheluri; vechiî terminî: capladisesc, hargiū etc.; croitorii sînt de mai multe categorii ca abagiū, astaragiū, șalvaragiū, zăbunariî etc. după felurimea postavului și a hainelor ce le împodobesc cu bucmele și șireturi, cu copcî și paftale;

dulgherul cu burghiul, ciripia și perghelul face canaturi, chepenguri, dușumele și tavanuri; apoi uluce, martace, parmace;

rahagiul, care a înlocuit pe vechiul șichirgiū sau cofetar, face acadele, cataifuri, corabiele; apoi cu tahîn și nișiștea prepară diferitele varietăți de halva, halviță și rahat;

șelarul face tacâmul calului: ciochine, ciolare, gebrele, harșale, rafturi, tafturi și teltele; apoi gârbace;

tinichegiul face ibrice, tinichele și acoperă casele cu plăci de tinichea; apoi capange sau capcane;

zidarul, în fine, cu cazmaua și urcat pe schele, face meremetul caselor servindu-se de ciamur, corasan și moloz; le împodobesce cu chenare și ciubuce, neteșindu-le cu bidinéua.

Apoi uneltele fabricate de căldărari: cazane; de cufărari: cutii, sipete și sânduce, giamantane și gente sau ghiozdane; de tîmplari: cercevele, pervazuri și dulapuri, lucrate cu rîndéua.

Hamalul se servese de macarale, potcovarul (numit înainte nălbant) întrebuințază caiele, cherpedine, iabașale și menghinele; tabaciï se servesc de durbase și ticnele, iar țesătoriï întrebuințază mosóre și darace, apoi cu calepele de tort trase pe cicaricuri și dulapuri fabrică borangicul său melezul.

Cap. V: Epitete și generalisări

§ 106. INSUȘIRI FISICE ȘI MORALE. — Calitățile nefavorabile denotă mai întâi defecte fizice: bondoc, chel, chior, ciolac, dizman, peltic, pipiriți, sacat, șasiu, zaif.

Apoi poreclele: babalic, balcâz, bursuc, dalcuc, gianabet, lichea, tălășman, tembel... precum și o serie de noțiuni relative la prostie: budulac, mangafa, zevzec; ladeșteptă ciune: chiolhaniu, ciapcân, dahiü, ischiuzar, mehenghiü, pișicher, șiret, telpiz; la beție: mahmur, tiriachiü, turlac; la o stare posomorită: matuf, sanchiü, ursuz; la rea voință: avan, dușman, hain; la faufaronadă: farfara, fudul, palavragiü; și la vagabondaj: derbedeü, dulandragiü, haidamac, haimana, iabangiü, telălăü, zamparagiü.

Calitățile favorabile sînt reprezentate în fôrte mic număr: chiabur, cilibiü, deliü, ogurliü, sadea...

În fine, următoarele cari derivă de la nume proprii: agiamiü (litt. persan), arnăut (grăü), cârjaliü, ciufut (litt. evreü), ciutac (litt. turc dobrogen) etc.

§ 107. NOȚIUNI ABSTRACTE. — Noțiunile bune sau indiferente sînt puține la număr: berechet, boiü, habar, hatîr (cherem), huzur, nazar, merchez, nuri, ogur, saltanat, șart, soiü, tabiet (chef).

Noțiunile rele saū neplăcute covîrșesc ca de obiceiū pe cele bune: belea, bocluc, bozma, chiul, cusur, dandana (tevatură), hal, marafet, maraz, moft, naz, renghiū, rizilic, rușfet, schingiū, siclet, tertip.

Nu numai că noțiunile rele sînt reprezentate în număr preponderant, dar cele bune sînt de ordine mai mult materială: *berechet* e sporul vizibil al productelor cîmpului, *habar* e o grijă fôrte ușoră, *huzur* e pur și simplu confortul vieții, *hatîr* e o plăcere momentană etc.

Apoi, și acéstă considerațiune e decisivă pentru caracterul lor material, mai tôte aceste noțiunî posed între accepțiunile lor și câte o nuanță ironică (cf. *berechet*), ce le face improprii pentru dicțiunea înaltă și solemnă¹⁾.

¹⁾ Din contra, graiul macedo-român (ca mai tôte idiomele balcanice) posedă un număr mare de împrumuturi abstracte din turcesce (cf. § 32), ceea ce dovedesce o infiltrare mai profundă a elementului osmanliū ca în graiul daco-român.

D. CONCLUSIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

§ 108. ISTORICUL. — Vom arunca o ochire retrospectivă asupra lucrărilor întreprinse până astăzi spre a studia influența elementului oriental asupra limbei române.

Prima încercare făcută în această direcțiune de către reșosatul istoric Rössler este, chiar ca un început, mai mult de cât modestă. Autorului îi lipsia o cunoștință cât de superficială a limbei române, a originilor și a elementelor ei constitutive. De aceea materialele adunate de dînsul sînt cu totul insuficiente și adesea confuse prin introducerea unor elemente străine de influența orientală (cum sînt, între altele, neologismele franceze buclă și tapaj). De aci provine și caracterul pripit și inexact al conclusiunii, cum că „influența limbei turcesci s'a mărginit asupra Curții principilor și asupra comerțului din orașele mai însemnate de pe lângă Dunăre“ și „că acest element nou n'a fost niciodată atât de puternic, în cât să reiasă din fisionomia limbei române“¹⁾. Ori-cum ar fi însă, studiul lui

¹⁾ Rössler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romanischen*. Wien, 1865. Cf. Gaster în „Columna lui Traian“ din 1886, p.

Rössler asupra elementelor turcesci în românește este încă superior monografiei aceluiași scriitor asupra elementelor neo-grece, unde se amestecă mereu limba populară cu cea neologică, aducând prin acésta o scădere însemnată cercetării.

În monografia lui Rössler s'a străcurat vorbe ne-turcesci și anume :

românești : acarce (=măcar ce), ahtiat (d. aht), bufniță și buză (onomatopei), ciocârlan și ciocoiu (d. cioc), jümet (jumă=sumă?);

latine : curcubeu (=concurvus), furtună ;

slave : ciocan, ciovică, cirășă, ciudat, curcan, lele, lubă[niță], tiz, vișin ;

maghiare : criș[an], dorobanț, giulgiu, sobă ;

neo-grece : franzelă, lămâe, năramză ;

albaneze : mazăre etc.

La vorbele următoare s'a rectificat în lucrarea noastră etimologia orientală : beșlii, cabazlîc, giamala, hai-mana, ișlic, mucalit. surugiū, ursuz.

Lucrarea răposatului Cihac, coprinsă în al său Dicționar etimologic, conține deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător¹⁾. Despre acéastă parte a operei sale s'ar putea dice, că conține prea mult și prea puțin : prea mult, întru cât mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis și un număr de vorbe de mult eșite din us ; prea puțin, de ôrece n'a înregistrat nici măcar o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în Cronicele din Muntenia și din Moldova, cari, ca scrieri originale ce reproduc cu fidelitate limba

521-524. — Primul care a pomenit de elementul turec în limba noastră, a fost Eliad în al său *Vocabular de vorbe străine*. Bucuresci, 1847.

¹⁾ Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*. Francfort, 1879 ; p. 541-631. Se pretinde ca, în acésta parte, răposatul lexicograf ar fi fost ajutat de orientalistul maghiar Vámbéry.

epocei, merită o considerațiune egală cu celelalte monumente ale vechii noastre literaturii.

Vorbele neosmanlii, admise de Cihac printre „Éléments turcs” în Dicționarul său etimologic și cari fură apoi reproduse de Miklosich, Șăineanu, Lobel, Rudow etc., se pot repartisa după următoarele categorii:

a) române: aht (d. ah!), buturug (d. buture), daravere (dare-avere), decî (=de-ci), dică (d. adică), găfăiū (onomatopee), naibă (n'aibă!), nunea (d. [a]lunea), ócheș (d. ochiū), terfelesc (tîrfă, arch. tîrfă);

b) latine: cucor (cicon[ia], famen (feminus), formă „cuptor” (?), genune (cf. ge[he]na, fr. gène, și suf. -une), mașe (medio-lat. matia „intestine”), teară (tela);

c) slave: agud (iagod), buhai (ruten.), chitai (pol.), đirmoz (cf. bulg. drămbăs), dubas (rus. dubasū), ierugă (pol. jaruga), miriște (sl. niriște), obuz (vsl. obozi „bagaje”), sinéță (sl. sviniți), tēfer (cf. vsl. tvrūdū);

d) neo-grece: alababulă și harababură (ἀλαμπάμπουλα=veneș, alababală „confusamente”), alămâie (λειμόνι=it. limone), berbant (μπερμπάντης=it. birbante „coquin”), curm (κορμός, trunchiū: cf. it. troncure), fustă (d. φυστάνι), franzelă (φραντζέλα, litt. pâine franțuzescă), locandă (λοκάνδα d. it.), năramză (νεράντζι=veneș naranza), portocală (πορτογάλι d. it. portogallo), tavlă (τάβλα d. it. tavola), zorzăr (ζέρζαλον d. pers. zerdalu);

e) maghiare: bechiū (béty), chițcan (siczkány), drie (derék), ghiunghiunea (cf. gönge), șarampăū (sorompó), șip (sip „lulea”), sobă (szoba);

d) albaneze: céfă (căfa „gât” d. t. kafa „nuque”: cf. grumaz), moș și moșie (moș); franceze: dimicaton (demi-coton); — germane: faer (Feuer, rostit dialectal Faier); — țigănesci. baròs (d. =barò „mare”); — neologism oriental: gin (luat d. franceza);

e) de origină obscură: anger, beregată, căptușesc, culbec, cută, galeș, ghiont, îndrea, mieriū, tapșan, tehuiū, teică, tēpă, tererem, terghie, teșmenesc, tivesc, tueș, zimț;

f) în fine vorbe obscure a căror existență ar avea nevoie de a fi documentată: arș (=artan), bărc (=baltă), cucovă (=lebedă), fârfală (=fârfara?), vîrță (=perie), vuvă (=dairea) etc.

La vorbele de mai la vale s'a rectificat în studiul

nostru etimologia orientală; antep, bezmën, bondoc, caraghioz, chezap, coinac, dever, ghiduș, hasran (nu hasan), mertepea, olat, pambriu, soitariu, tablă (nu tablă), tarabă, tighel.

Publicațiunea lui Miklosich, în care grupează diversele elemente turcesci ce au intrat în idiomele din Sud-estul și din Estul Europei (greacă, albaneza, româna, bulgara, sërba, ruténa, rusa și polona), utilizéază, cât privesce limba română, materialele aflătoare în Rössler și Cihac; iar în suplimentele publicațiunii, răposatul slavist ține sémă și de adaosele coprînse în prima schiță a lucrării noastre¹). Acéstă publicațiune, ca mai tóte celelalte lucrări ale lui Miklosich, conține mai mult materiale brute de cât elaborarea lor științifică (cf. § 17 și 19).

Miklosich, care reproduce întregul material aflat în Rössler și Cihac, mai înșiră de la dînsul, printre elementele orientale românesce, o sumă de

vorbe grecesci: angara, anghinară, barbun, călțun, chefal, dinar, falangă, florin, marghiol, midie, săpun — mai tóte luate din italianesce;

vorbe slave: bricég (d. briciu), ciocan, ciumă (=t. yumurgak, mcr. pușcea, ngr. πανούκλα) etc.

Insuficiența materialului arhaic (așa cum se află la Cihac) a îndemnat pe autorul acestui studiu să încerce o exploatare sistematică a înfluenței culturale turcesci și să consemneze rezultatele într'o monografie, ce apăru în 1885 mai întâi în Revista pentru Istorie și Archeologie a d-lui Tocilescu²). Acea lucrare preliminară a avut

¹) Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*. Wien, 1884; I und II *Nachtrag*, 1898—1890. Cf. Korsch în „Archiv für slavische Philologie“, vol. VII și VIII.

²) L. Șăineanu, *Elemente turcesci în limba română*. București, 1885. Cf. Tiktin în „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie“ din 1887 (vol. VII, p. 468) și Alexics în „Magyar Nyelvör“ din 1890, vol. XIX, p. 407 412.

apoï onórea de a fi pusă la contribuțiune de Picot, Miklosich, Gustav Meyer și mai ales de d. Hasdeu în al seü Magnum Etymologicum.

În prima mea schiță s'aü trecut printre Elemente turcesci un numër de vorbe de alte origini, și anume:

românesci: cercelar (cercel), dadă, drahiü (=drag fiü), Ielele (=ele), îmä (= [ma]mä), nană (nani), sulac (d. sulă), tócă (onomatopee); în fine: diantiü (d. Diü=Vidin);

romanice: berlant (it.), bezea (fr. baiser), sabură (lat.), tabin (it), trapaor (drap d'or);

slave: bahadîrcă (rus. bogatyrka), ciaiü (rus. čaj), conteș (pol.). cucii (bulg. kuč=t. koč), farij (bulg.=ar. feres), lasca (pol.), lele, pogace (vsl. pogača), zlot;

maghiare: bodîrlîü (bukdarló), coroiü (karoly), daraban (darabant=germ. Trabant d. traben), dulăü (dullö), dolfa (=dolca: dolofan), durd-uliü (durda), hai-duc, liam (liám), iliș (élés), săcălus (szakallás), vamă (vám);

apoï neo-grece: arniciü (ἀρνίσιος, de miel), sertasferta, timbar (ngr. ταμπάριον=it. tabarro), zinzifil (ζενζε-φύλι), zumaricale „bombóne“ (ζυμαρικά, patisserie); țigănesci: caravanî (karavana „nădragî“) etc. și obscure: artan, bașardină, batal, bostromengher, bulamac, farafastic, ferfën, firfiric, forfota, mahut, patrim, tîrfă; în fine, câteva transcripțiuni greșite: cearac (cearasăul=cérai seul), șifotă (=și fotă).

Am omis din studiul nostru următoarele vorbe, car, aü fost în genere considerate până acuma ca turcesci:

CATARAMA, sinonim cu „copeă“ și „tórtă“, răspândit și în Ardél (vorba figurază în Dicționarul bănațen din sec. XVII), probabil de origină maghiară: ture. kantarma „frein, bride“ necorespundënd nici sub raportul formei nici sub al sensului. Forma primitivă revine în „Cataram-Vodă“ dintr'un joc de copii (Ispirescu, 31).

CHELFANEZ, a snopi în bătăi (Crăsescu I, 227: dór mort să fiü, să nu-î *chelfănez*), pe care Cihac îl derivă d. t. kefelemek „nettoyer avec une brosse“ (d. kefe „brosse“); dar pe de o parte, nu cunóscem nici-un exemplu de un verb românesc tras de-a dreptul dintr'unul turcesc (§ 26) și pe de alta, sensul figurat nu revine în turcesce, iar cel propriü nu există în românesc.

CÖFĂ, vadră, doniță (vorba circulă în Moldova și în Ardél): faptul că e reprezentată în Dicționarul bă-

năţén din sec. XVII (kofë „cantharus“, kofar, kofiezë) exclude derivaţiunea turcescă obicînit admisă: kova (kofa) „seau“, de unde bulg. serb. kova (kofa), alb. kovă, mer. cofe (covă), ngr. κοβάζ. Vorba pare a fi fost împrumutată de la Saşii din Ardél: Kufe „cofă“ (d. lat. cupa): așa s'ar explica și accentul vorbei și respândirea-î teritorială.

Adaosele publicate de răposatul Rudow la propria nóstră lucrare conţin câteva indicaţiuni folositoare¹⁾, pe lângă multe erori și fantasii²⁾. Autorul dovedesce o vastă lectură aplicată din nenorocire la un material steril și negativ, cum e literatura periodică a Ardélului, localitate în care elementul turcesc e ca și necunoscut.

Și totuși, sub raportul materialului propriūdis, lucrarea nu-i lipsită de merit și am ținut sémă de acéstă parte pozitivă a ei.

În aceste „Adaose“, unde s'aũ admis fără discernemînt materialele din lucrările precedente, s'aũ introdus o sumă de *alotria* cu desăvîrșire străine de influența orientală :

vorbe literare cari figuréză exclusiv în poesia artistică, la Alexandri (arслан, caplan, fellah etc.) și mai ales în „Florile Bosforului“ de Bolintinénu (ai, almee, baibuh, kiahii etc.);

nume proprii de Evrei spanioli culese din „Anuarul Bucurescilor“ : Albahary, Alğasy, Alkalay etc. ;

neologisme occidentale : garafă, lazaret, ulan ;

vorbe de diferite origini :

românesci : alei (alelei), haîhui și hait (onomatopei) ; — latine : ferentar (ferentarius) ; — franceze : bibic (bibi), chiulată (culate) ; — slave : arapnic, jaf, măgulesc ; — maghiare : corhană ; - obscure : bibil, ghi-birdic.

Din numeroșele etimologii rectificate în lucrarea

¹⁾ Rudow, *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern* in „Zeitschrift für romanische Philologie“ din anii 1893, 1894 și 1895.

²⁾ Cf. cele dișe s. v. *mamamouchi* (din „Bourgeois gentilhomme“ al lui Molière), citat într'una din Scrisorile lui Ghica.

nóstră cităm : boloza, caragace, carafefiz, carapit, cauzilar, ciutac, emriname, olat, ortoman.

Monografia cea mai recentă asupra acestei materii e a d-lui Lobel Efendi, censor-inspector pe lângă Ministerul de instrucțiune publică din Constantinopole¹⁾.

Chiar din titlul cărții sale rezultă ideia ce și-a format-o autorul despre elementul oriental în românesce: limba noastră nu cunoște nici o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie; adică nici una care să nu presinte, sub raportul formei și al sensului, o influență direct otomană (§ 13). Există probabil, între împrumuturile turco-tatare din limba română, afară de osmanlia, elemente cumane și tătare, dar nicidecum arabe sau persane, din simplul motiv că Români n'aun venit nici odată în atingere cu aceste popóre.

Principalul izvor lexical al autorului a fost Glosarul răposaților Laurian și Maxim, de aceea lucrarea-ı nu oferă nimic care să nu se afle deja în Cihac, chiar și mai ales cât privesce originile orientale. D. Lobel nu aduce nici o citațiune și nici că pare a bănui valórea istorico-culturală a elementului turcesc.

Pecat, căci de la un așa bun cunoscător al turcei grăite ca d. Lobel ne am fi putut aștepta la o sporire reală a elementelor cunoscute ale osmanliei vulgare, unicul izvor al împrumuturilor românesce.

În lucrarea d-lui Lobel figuréză o sumă de elemente străine, cari n'aun nimic a face cu împrumuturile

¹⁾ Lobel, *Elemente turcesce, arăbesce și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.

osmanlii și cari se rapörtă la următorele două categorii:

a) neologisme de origină orientală și venite prin fliera franceză: admiral, alambic, alcali, alcool, alcov, almanach, algebră, ambră, arsenal, asasin, azard, azur, balcon, balsam, calibru, camfor, carat, caravană, cifră, elixir, fachir, gazelă, girafă, gudron, hașiș, mameluc, marabut, mumie, muselină, nabab, nadir, pagodă, paradis, percal, punciu, razzia, salamandră, talisman, tamarrinda, zero;

b) vorbe de baștină de diferite origini și anume: române: amăgeu (d. amăgesc), bädăran (d. bade), fit (=quit), hărăiü și orăcăesc (onomatopei), olan (d. ólá), órzën (d. orz), pisică (onomatopee);

latine: cămașă, orez;

slave: barabană (rus.), boiar, bolovan, buimac, chinovar (rus.), cloșcă, cocén, diblă, doică, drug (rus.), igliță, lobodă, pită, rëdvan (rus.=Reitwagen), taberă;

maghiare: bädăü, darab, dichiciü, doba, ghimber, maslac, pușlăü (pușlama), samă (sameș), șoim;

neo-grece: dram, freñțe, piftie, temeü;

obscure: aliman, hoț, lambă, murg, otova. sedilă, semenic (siminoc);

necunoscute: cārău (pyrëthre), teriü (bouillie) etc.

D. Lobel a adus etimologii corecte pentru vorbele: amandea, areciü, halbaș, cărcăiac: din contra, următorele s'aü rectificat în studiul nostru: balcâz, bazaea, bondoc, ciucurluc, dever. furda, haimana, ichiü, raft.

Intr'o cuvîntare, ținută în 1886 la Congresul de orientaliști din Viena, d. Hasdeü releva lacunele lucrărilor anterióre asupra elementelor turcesci în limba română, și anume: lipsa de „cronologie și geografie a cuvintelor, indicarea vicisitudinilor semantice și a circulațiunii relative“¹⁾ — lacune de cari am căutat să țin strict séma, negreșit în limitele actuale posibile, în forma definitivă a lucrării nóstre, față de care prima elaborare rămâne o simplă schiță.

¹⁾ B. P. Hasdeü, *Sur les éléments turcs en roumain*. Bucuresci, 1886, p. 11. Despre acéstă broșura veđi § 110

§ 109. STATISTICA TURCISMELOR ROMÂNE. — Izvorul principal pentru turcisme în vechea noastră literatură îl constituie cronografia, în special cea din Moldova, ai cărei cei mai vechi reprezentanți sînt: Grigorie Ureche (mort c. 1650), Miron Costin (m. 1691) și Neculce (m. 1743). Se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu (și tătăresc) și e interesant de a urmări de aproape această continuă sporire a materialului oriental (cf. § 34^a).

Așa, bunăoară, la Ureche¹⁾, numărul turcismelor este foarte restrîns: el nu trece peste vr'o 20 de termeni. Afară de titulatura turcescă (agă, capegiu, ienicer, vezir) și de cea tătărăscă (Han, mîrzac), întîlnim la dînsul următorii termeni din sfera politică și militară: adet, beșlii, iureș, lefeciu, mazil (mazilesc, mazilie, mazilit), odaie (sensul militar), olac, otac, sangiac... apoi cuvintele: *baibarac* (de origină tătară), bulucesc, *dușman*²⁾, halca și hochim (ultimul cuvînt desîntrebuințat de acest cronicar).

La Miron Costin³⁾ secerișul este incomparabil mai abundent, nu numai ca extensiune ci și ca fond. Afară de turcismele aflate la predecesorul său, avem aci de înregistrat:

1. o sumă de nume proprii: Alaman, Anadol, Arap (arăpesc), Beciu, Căzilbaș, Habeș, Mîsir etc.;

2. un șir interesant de elemente tătare: asaul, Han (hănesc, hănie), bunciuc, Calga, *cășlă*, ciambul, coș, *daium*, mîrzac (mîrzăcie), olat etc.;

¹⁾ Picot, *Cronique d'Urechi* (glosarul). Paris, 1879.

²⁾ Vorbele redată prin cursive circulă și astăzi.

³⁾ Șăineanu, *Glosar la operele lui Miron Costin*, ed. V. A. Urechii (glosarul s'a oprit la litera S). București, 1887.

3. vorbe importante sub raportul cultural și cari au supraviețuit în limbă:

Agă (agie), *alaiü*, buzdugan, cabaniță, caftan, Caimacaru, celebü, ceprag, *cerdac*, *chindie*, *ciar*, *ciauș*, cirac, *conac*, *culă*, divan, *dughiană* (dugheniță), ermuc, *fănar*, ghiaur, gîmie, hadîmb, *hain* (hainesc, hainie), hanger, haraciü, ienicer (iniceresc), imbrohor, lagum, lefeciü, *levent*, mecet, *meidén*, *olac* (olăcar), ordie, paic, Pașă (pășie), *raft*, raià etc.;

4. vorbe politico-militare: ahtiname, arz (arzehal), balgiü (balgibașa), balimez, berat, buluc (bulucbașa), busurman, capichehaia, capegibașa, căzlar-aga, chihaiie, culuc, curugiü, Edicula, el-agasi, hasëchiü, hatîșerif, muftiü, musaip, oturac etc.

La Neculce cantitatea turcismelor devine covârșitoare: el formeză în această privința puntea de trecere între predecesorii și urmașii săi. Curentul oriental care ajunge la dînsul destul de considerabil, începe să se reverse în largi pîraie la Cantemir și Gheorgache, și amenință să potopescă limba la Văcărescu și Beldiman.

Omițînd materialul aflat la Ureche și Miron Costin și ținînd exclusiv seamă de elementele de un caracter mai general, menționăm aci (afară de numele proprii Agem, Azac, Bender, Bosna, Bugiac, Cerchez, Crîm etc.) următoarele turcisme, cari formeză deja o parte din stocul definitiv al materialului osmauliü:

aferim, agârlîc, aman, atlas; băcălie, bacșiș, baltag, becü, belic, beizadea, belea; cadîn, cafè, calabalîc, caraul, cărvăsărie, casap, chef, chilă, chirie, cialma, cioltar, cișmè, conac; dambla; felegén, ferman; giambaș; hambar, han, hürariü, havalè, hazna, hendechiü, herghelie, hoge; ibric, imbrihor; léfă (pl. lefe), levent, lighén, lipcan; macat, madem, mansup, mărăz, mezil,

mesti, meterez; nafaca, naiü; oca; para, pehlivan (pehlivănie), perdea; rachiu, rufet; saca, saivan, salahor, salt, saraiü, satara, seimén, serdar, sirmea (=sermaia), subaş, sucman, suliman (şi fig.), surguciü, surgun (surgunie), surlä; şahmara, şeică, şerbet; tabie, tabulhana, taftă, tain, tambură, telpiz (telpijie), tepsie, tergiman, toiü, tult, tulpan, tutun; urdie: zaherea, zaman (des întrebuintat), zapciü (zapcitură), zeefet, zurba (zurbalic).

Celor trei cronicari moldoveni le corespund cronologicesc cronicariii munteni: Const. Căpitanul (mort c. 1688), Radu Grecénu (m. 1700) şi Radu Popescu (c. 1729). Sub raportul frecvenţei elementului oriental, cronicariii moldoveni sînt incomparabil mai bogaţi de cât cei munteni.

Iata la ce se reduce, afară de titluri otomane şi de nume proprii, vocabularul turcesc al celui mai pitoresc din aceştii din urmă cronicari, al lui Const. Căpitanul:

alaiü, alem, antiriü, arpalic, arz (magzar); bairam, barat, Beizadea, beşlii, buriü, buzdugan; cadü, caftan, Caimacan (titlu pămîntén), căläuz (sens militar), ciauş, coferie, conac; ferman; giamie; hain, haraciü, hoge; iazagiü, imam, işlic, iuzbaş; léfă (pl. left); mazil, mecet, meterhanea, minarea; nafaca; olăcar, olat; papuc, pehlivan; refenea; salt, saraiü (românesc), seimén, surguciü, surlä; tabulhana, tulpan; zorba.

Lucru curios! Pe când la cronicariii moldoveni se observă o creştere treptată a vocabularului oriental, la cei munteni din contra el e supus unei continue scăderi.

Ast-fel, la Grecénu, acest vocabular se reduce (în afară de terminologia oficială) la: aba, cabaniţă, cafas, caftan, chilă, chirie, conac, hazna, iureş, lefegiü, otac, salahor, tabulhana, telpiz, zaherea.

Iar la Popescu: caftan, conac, divan, huzmet, menzil, samur, tabie, teptil... adică nu cu mult

superior numărului de vorbe turcescî aflătoare la cronicarul oltén Moxa (c. 1620): alca, bidiviü, hadîm, mahmur, mesti...

Din potrivă, Dionisie Eclesiarchul este iarăși impregnat de turcisme, întocmai ca contemporanul seü biv-vel Stolnicul Dumitrache, pe când ultimul cronicar din epoca fanariotă, ascuns sub pseudonimul de Zilot Românul, observă o înțeleptă cumpătare și dă prin acésta scrierilor sale un caracter mai literar, ceea ce-l apropie de epoca noastră.

Dar pe cât cronicariî munteni se țin ceva mai departe de vocabularul oficial al timpului, pe atât el se etaleză în Condicile muntene: cea mai veche, a lui Brâncovénu din 1693, ca și cea mai nouă, a lui Caragea din 1813, oglindesc până la exagerare influența covârșitoare a stilului oficial al epocii.

Dacă supunem unei analize cronologice alte monumente în cari întîlnim cele mai vechi urme ale influenței osmanliî, obținem rezultatele următoare.

În glosele slavo-române: 1536 cofterie, dulama; 1564 frengli, 1572 giurè, 1588 feregè¹⁾.

În catistiful averii mănăstirii Galata (1588): atlas, benic, bogasiü, caftan, cergă, ciatmă, cutni, ibric, peșchir, sinie, șirincă, taftă, tepsie, zarba²⁾.

În dicționarul slavo-român (c. 1630): alca, bogasiü, cingherésă, coftarie, colun, epinge, gherdan, giurele, mangăr, mozavir, sahaidac, zăgan³⁾.

În fine, în cea mai veche fôie de zestre (1669): agimësc, botcea, cergă, chlepcea, devetue, festec, gherdan, hurmuz, ibric, ibrișim, năframă, naramgiü, năstrapă, patcea, peșchir, șahmara, surmai, taftă, tingire⁴⁾.

1) Hasdeü, *Cuvente den bătrâni* I, 237-259.

2) *Ibid.*, p. 173-225.

3) *Ibid.*, p. 259 urm.

4) Tiklîn ap. Tocilescu, *Revista* I, 337-344.

Deci, din izvórele trecutului ce conțin urme mai mult sau mai puțin numeroase ale vocabularului turcesc, trebuie relevate în primul rînd materialul istoric (cronici, documente, condicii) și cel cultural (inventare, foi de zestre, tarife vamale).

Un alt domeniū, cel teologic și etic, care constituie ramura cea mai bogată a vechii noastre literaturī, a rămas cu desăvîrșire străin de ori-ce influență orientală. Se póte admite ca un criteriu *a priori*, că o vorbă reprezentată în texte religioase nu póte fi turcescă. Nu cunoșcem un singur exemplu *sigur* de contrariul acestei constatări. Cele două-trei exemple curioase: măsăriciū și sinonimul său ghiduș, primul în Cazania lui Varlam (1643) și al doilea în Viețile Sfinților de Dosofteiū (1683), precum și formele ascrumez „a face scrum“ și toiesc „a face toiū sau sgomot“ (ambele la Dosofteiū), nu fac excepțiune la această constatare generală, căci ele nu sînt vorbe turcesci propriū-șise, ci formațiuni secundare curat românesci, primele două diminutive iar ultimele două derivațiuni verbale. Afară însă de aceste câteva cazuri de o natură cu totul particulară (formațiunile secundare aparținînd mai mult vocabularului indigen), nu cunoșcem nici-un turcism propriū-șis în întreaga literatură teologică a trecutului; și cu atît mai puțin a prezentului, căci scrierile religioase moderne sînt sau reflexe arhaice, sau remanieri după vederi neologice. Acest fenomen își află o explicațiune suficientă în împrejurarea, că vocabularul nostru teologic este o reproducere servilă a celui slav, că el dobîndise o formă deja stereotipă cînd influența turcescă începuse a deveni populară și în fine că acesta din urmă,

de ordine mai mult materială, era puțin aptă pentru o dicțiune solemnă ca cea religioasă.

Transițiunea între literatura veche și cea modernă o formeză poesia populară și o explorare sistematică a elementului oriental în acest important domeniu va putea confirma infiltrarea influenței osmanlii printre straturile poporului românesc din Bucovina, Moldova, Muntenia și Dobrogea.

Fondul *comun* al acestui vocabular poetic se poate reduce la următoarele categorii:

1. o terminologie óre-cum tradițională, care revine în cea mai mare parte și la cronicari și care formeză substratul cântecelor istorice :

agă, alaiü, arap, arnăut, atlas, baltag, beiü, bumbara, buzdugan, cadină, cadiü, caftan, caic, călăuz, catran, cialma, chilă, chindie, cișmea, ciubuc, conac, cuca, culă, cutnie, deliü, divan, dușman, ferman, gelat, gerid, giamie, ghiaur, gugiuman, hain (și hainesc), halca, han-ger, haraeiü, harem, hazna, iatagan, ienicer, léfa (și lefegiü), levint, lipcan, mahmudea, mazdrac, mazil, mecet, Misir, nisfea, olac, orta, pală, pașă (și pașà), peșcheș, rafturi, raià, rubea, samur, sandal, sangéc (și sângeclesc), saraiü, seléf, sêrdar, sofă, spahiü, Stambul, Sultan, taftă, tain, temenea, tipsie, topuz, vâtaf, Vizir, zaherea, zurba :

la cari adăogăm terminii tătăresci speciali Moldovei: arcan, badie, bahmet, haraba; Bugéc, Crîm, Han, Mîrzac...

2. vorbe relative la traiul țăranului :

anteriü, baibarac, basma, beciü, beniș, borangie, cazan, ciardac, cergă, chebă (gheba), chimir, ciaeșiri, condur, covată, fermenea, fotă, giubea, hambar, herghelie, ilic, ipingea, lulea, malotea, maramă (năframă), năstrapă, pafta, papuc, rachiü, rávac, saià (haină), șalvari, su(c)man, testemel, tulpan, zăbun :

la cari adăogăm vorbele ciobănesci: baciü, caval, cioban, cobuz, haidăü, ortoman, saià (staul) ;

precum și terminii proprii acestei poezii: at, belghir, bidiviū, cilibiū, haramin, misir (cal)...

3. cuvinte din limba usuală ca :

băcălie, belea, cafea, chef (și chefulness), ciarsaf, habar, hal, ibrișin, lalea, liliac, macat, masat, micșunea, năut, soiū, ténc, toiū, ziafet; și verbele: co(r)torosesc, găitănesc, schinginesc, zoresc etc.

In afară de acest fond comun, constatăm următoarele particularități lexicale.

Poesiei populare din Bucovina (după colecțiunea Marian) îi aparțin :

alaciū, beilic (= angara), bezedeia, buga, burungiu, cadîn (= hadîm), dughiană, habaciū, harhalic, subaș, zurbagiū; și numele proprii: Balaban, Carabet și Dîrviciū (= Derviș).

Celei din Dobrogea (după colecțiunea Burada) îi aparțin :

aian (și aienese), arimbașa (= harambașa), beilic (de oi), boaz, calpac, canară, cimber, coftarie, ghimuruc, ghiul, ghiviziū, ghizluc, parcea, parmac, pazarghian, poș, raiz, reiziicol, sacgi (saigesc, saigie), turalii (galbeni), zavalas (epitetul haiducului Tudor).

Celei din Moldova (după colecțiunea Alexandri) îi sînt proprii :

arnăut (grăū), baș-agă, buluc (adv.), Bogdan (— Moldova), boloza, buzdugea, căpitan-pașa, casap (și căsăpesc), cazacliū, căzlaritū, dezghin, dimerlie, gherdan, irmilic, imbrohor, iurușesc, iuzluc, miralaiū, nefer, perdea (de oi), stambólă, șușanea, tufecciū, urdie, zambólă.

In fine, celei din Muntenia (după colecțiunea Teodorescu) îi sînt particulare :

bairac, bașă, bașbafir, beșlic, beșlii (beșlégă), boccealic, cadîlic, caimacam, caragros, chiabur (și chiaburesc), chiul, chesăgiū (și chesăgesc), ciadirii, ciauș, cioltar, ciohodar, delibașa, dulgheresc, gebrea (și ge-

brăresc), ghiuler-aga, irmiziŭ, (și irmizele), iuzbașa, miraz, nacafă, nafea, odalfe, salavat, saxana, zapciŭ, zara-fir, zarpa.

Trecând la literatura modernă, genul literar mai bogat în vorbe turcesci e cel dramatic, în special comedia: sub acest raport Teatrul lui Alexandri și al lui Caragiale formeză un izvor prețios, ambele completându-se reciproc. Primul oferă tabloul societății noastre sub influența încă covârșitoare (deși în ajun de a dispărea) a civilizațiunii orientale ¹⁾; celălalt prezintă starea de tranzițiune către o nouă epocă de cultură fără ca procesul dintre trecut și prezent să se fi terminat definitiv: la primul respirăm încă atmosfera monotonă și servilă a Orientului, la celălalt asistăm la ciocnirea plină de agitări febrile și de comice peripeții între cele două culturi opuse. Prin desfășurarea acestui conflict psihologic, inerent epocelor de tranzițiune și bruscelor transformări sociale, Caragiale a deschis literaturii naționale un nou izvor al comicului: lumea mahalalelor, al cărui grai e plin de veleități neologice și de reminiscențe orientale. Pe urmele maestrului a pășit apoi Marion care, în schițele-î din „Viața la mahala“, reproduce une-orî cu mult haz limba adesea artificială a acestei pături sociale.

În fine, genul umoristic propriu-și nicî nu pôte fi conceput fără o dosă abundantă de vorbe turcesci. Domeniul umorului, ca și al comicului,

¹⁾ Fôrte interesant pentru aceeași epocă e și romanul lui Filimon „Ciocoi“, un tablou cultural, exact și consciincios, despre societatea română dintre anii 1814—1830.

Deasemenea, „Scrisorile“ lui Ghica conțin amănunte prețioase (deși nu totdeauna exacte) despre aceeași epocă curioasă și astăzi atât de puțin cunoscută.

e inundat de un bogat vocabular special, în care majoritatea o formeză contingentul turc și cel neo-grec. Ambele aceste elemente au pierdut, odată cu suprapunerea culturii occidentale, caracterul lor real anterior și devenind astfel superflue în noua stare de lucruri, ele au căzut prada spiritului satiric. O lectură fie și superficială a operelor lui N. T. Orășanu ar putea da o idee de bogăția acestei mine nesecate, care pare a spori într'una. Cu timpul se va stabili de sigur (dacă acesta nu s'a făcut încă) o limită strictă între elementele serioase și cele comice (sau ajunse astfel), fie acestea turcesci sau neogrecesci. Și o asemenea limită va reflecta două epoce diferite în cursul influenței orientale: una, mai veche, care a avut timp să prindă rădăcinii în limbă; și alta, din epoca fanariotă, superficială și transitorie...

§ 110. CRONOLOGIA ȘI STRATIFICAREA. — În cursul ce d. Hasdeu a rostit în 1886 la Congresul orientaliștilor și mai târziu în cursul Magnului Etymologic, d-sa a emis principiul de stratificare în considerațiunea istorică a influenței orientale, stabilind că limba română cată să posedă un șir de urme avare, precenge, cumane, mongole (tătare) etc. anteriore venirii Turcilor în Europa și deci mai vechi de cât împrumuturile osmanlii. Acest principiu, foarte legitim în sine, presintă însa dificultăți insurmontabile, îndată ce-î vorba de a veni la realitatea faptelor. Într'adevăr, cunoscințele în privința acelor resturi de idiome orientale sînt cu totul imperfecte (cumana) și chiar nule (avara, pecenega); iar întru cât privește elementele tătare propriu-dise, influența lor nu tocmai veche se limitează la un anumit teritoriu lingvistic. Pentru ingeniosita-

tea fără sémën a d-luî Hasdeû asemenea dificultăți sînt din contra ispite și puternice îmboldiri. D-sa dibue prin originile întunecate ale graiului românesc și scóte la ivélă o sumă de documente lingvistice despre influența directă a Avarilor, Pecenegilor, Cumanilor, etc. Și aceste resturi de un caracter atât de venerabil, o argumentare dibace caută a le presenta ca tot atâtea achisițiuni științifice. D. Hasdeû însoțesce obicînit demonstrațiunile sale etimologice de conclusiuni istorice fórte importante.

Din închiegarea opiniunilor sale rêslețe în acéstă direcțiune resultă o adevărată teorie, ce am putea-o numi „turanică“ și care póte figură alătura de cunoscuta sa teorie traco-dacă. Ea póte fi ast-fel formulată: orî-ce termin de un caracter arhaic (cf. accè, aslan), dialectal (cf. armig), fórte popular (cf. baier, pajură) saũ ce ține de sfera pastorală (cf. baciũ, cioban, balegă) — termin care ar indica o prevenință orientală — trebuie neapărat să-și afle originea, nu în osmania, ci în vr'unul din dialectele turanice medievale (avar, peceneg, cuman, mongol, tătar...)

Negreșit că maestrul n'a avut ocasiunea să aplice teoria-î în tot domeniul limbei, Etymologicul oprindu-se la jumătatea literei B; dar în partea publicată se află date suficiente spre a cunósce și aprecia acéstă nouă doctrină. O discuțiune seriósă a etimologiilor turanice ale d-luî Hasdeû se impune cu atât mai mult cu cât d-sa (precum am đis) nu lipsesce a deduce dintr'însele consequențe istorice de mare interes nu numai pentru noi dar și pentru etnografia popórelor balcanice.

Să luãm dar în de aprópe cercetare vorbele românesci considerate de d. Hasdeû ca avare,

pecenege, cumane, tătare... și să vedem întru cât ele resistă unei analize obiective a faptelor.

Incepem cu originile cumane ca cele ce presintă un caracter întru câtva mai pozitiv, deși dificultățile și incertitudinile în această privință nu sînt mai puțin serioase (§ 9).

D. Hasdeu atribue o origină pozitiv cumană archaismelor moldovenesci *acce* și *aslam*. Despre cel dintăi d-sa se exprimă ast-fel (Etymolog. s. v. *acce*):

Nu de la Turci de-a dreptul au putut Moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vr'o altă limbă turanică în care el să aibă sensul general de monedă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turec al Cumanilor cari stăpâniseră Moldova în curs de vécurei, *akce* însemna „pecunia“, „ban“. Este una din vorbele cumanece rămase în limba română până în sec. XVI și mai încóce.

La acesta ne mărginim numai a observa (după cele spuse la § 9), că aci nu póte fi vorba de vr'o influență cumană, deórece Ioan-Vodă bătînd banul moldovenesc din 1573, n'a făcut de cât să întroducă în țara sa moneda măruntă turcescă „akce“, care circula de mult în imperiul otoman și în provinciile învecinate.

În privința lui „aslam“ d. Hasdeu este și mai explicit. D-sa revine în două rînduri asupra acestui cuvînt, întăi în menționatul discurs și apoi în Etymologicum, susținînd ast-fel cu o îndoită certitudine originea-î cumană.

Le mot *aslam* „usure“ indique un rapport très intime entre les Roumains et les Comans, à l'époque de la prépondérance politique de ces derniers sur la rive gauche du Danube.

Cuvîntul cuman *astlan* „usure“ nu se află nici în dialectul turec osmanli, nici în cel uigur, nici în cel djagataic, ci numai și numai la Cumanî. Despre con-

secințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notița mea „Sur les éléments tures“ (veđi pasajul reproduș mai sus). Aci voiŭ apesa asupra următoarelor două puncturi:

1°. Până la proba contrarie *aslam* aparținând numai graiului din Moldova, fără a-i se găsi vr'o urmă în Ardél sau la Munteni, rezultă că Psaltirea Scheiană, mai veche de cât cea Coresiană, a fost scrisă de un Moldovén.

2°. Disparițiunea Cumanilor de pe țirmiș Dunării fiind anterioră sec. XIV, urméză că cu mult înainte de 1350, adecă înainte de data descălecării Maramureșanilor lui Bogdan-Vodă, Moldova era locuită deja de Români.

Fără să dovedescă un raport intim între Români și Cumanii, vorba *aslam* nu e mai veche de cât sec. al XVI-lea (judecând după textele religioșe); iar cele două puncturi din concludsiunea d-lui Hasdeu cad dinaintea următoarelor două constatări:

1. vorba figuréză în giagatai și în rusesc (ș 9);

2. vorba nu póte fi un împrumut direct oriental din cauza existenței sale (ca și exclusivă) în texte religioșe moldovenesci, ci e pur și simplu reproducerea formei vechi rusești *oslamă*, reflexul imediat al giagat. *aslam* „camătă“, un termin familiar multor dialecte tătare și deci și cumanéi.

Și constatând acestea, facem cu totul abstracțiune de elementul fonetic: fiind aci vorba de un împrumut vechi (probabil anterior secolului al XII-lea, după părerea d-lui Hasdeu), dintr'o formă cumană *astelan* sau *astlan* nu putea resulta una românescă „*aslam*“.

Despre vorbele ARMIG „armăsar“ (un provincialism bănățén), BAIER și PAJURĂ, d. Hasdeu le crede de origină avară, pecenegă sau cumană,

fără a se decide pentru vr'una din ele. Ast-fel despre cel dintâiu d-sa țice (Etymol. s. v. armig):

Bănățeniî vor fi moștenit pe al lor *armig* de la Cumanî, de la Pecenegî saū chiar de la Avariî, căci cu Tătariî propriu-dîși ei mai că n'au avut a face nici odată, iar de la Turciî osmanliî nu puteau să-l capete.

Bănățeniî nu posed un singur element oriental în întregul lor vocabular (§ 34); în Codex Cumanicus nu figuréză nici-un *armig*; dacā Pecenegiî saū chiar Avariî vor fi cunoscut acest termen, nimenî n'o pôte sci. Positiv este că astăđi la Romāniî vorba circulă numai în Banat și în valea Crișului alb; dintre popórele înconjurătoare o posed numai Poloniî, Rușiî și Ruteniî, ceea ce indică imediat o origină tătara. Se pôte dar stabili următorul itinerar: giagat. argamak „cheval de race noble“ a produs pe de o parte pe rusul *argamakū* și pe polon. *rumak* (= aramak, din causa caracterului fluid al lui g intervocalic), care trecu la Ruteniî sub aceeași formă; aceștia în fine îl împărtășiră Moșilor și Bănățeniilor. Nu pôte fi dar aci vorba de un împrumut direct, ci de reflexul slav al unei vorbe tătare.

Și mai interesantă e expunerea d-lui Hasdeū relativă la vorba „baier“ (ibid. s. v.):

Latin nu este, turcesc nu pôte să fie; dar totuși e turanic, adecā rămas la noi de la Pecenegî saū de la Cumanî de prin sec. IX, înainte de separațiunea Romānilor în cele trei ramuri. În dialectul turc oriental saū așa-numitul djagataic, care se deosebesce de turcul occidental saū osmanliū mai mult de cum se deosebesce limba română de cea italiană, *baî* există până astăđi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien“ și de „amulette“: *bay*, lien, charme, enchantement (Vámbéry). Din turunicul *baî* Romāniî trebuiaū să facă dîntâi pl. *baiuri*, după care s'a format apoi un nou singular

analogie: *baiur* sau *baiură*, *baior* sau *baioră*, întocmai după cum din vechiul grec γρόψ, prin pl. gripturi, Românul a ajuns la sing. s. griptor. O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvântul „pajură“ sau „pajoră“ sau „pajeră“, care nu este de cât pers. pażan „falso milvus“ (Vullers), adus nouă ca și *baiier* de către Pecenegi sau Cumanii sub forma paż, de unde Românii iarăși prin pl. pajuri au căpătat sing. pajură, pajoră, pajeră.

Vorba *baiier* (vechiu-românesce *baer*), care revine în dialectul macedonén (baiseru „salbă“) și istriian (baiseră „plete“), pretutindenea cu sensul fundamental de „legătură“, nu pöte deriva dintr'un izvor oriental:

1. din cauza caracterului său pan-românesc, cele câteva urme cumane (de pecenege nici vorbă nu pöte fi) mai mult sau mai puțin probabile lipsesc în macedo-româna și în istriano-româna;

2. vorba figurază în texte religioase din Moldova (și încă cu sensul secundar de „amulet“), ceea ce exclude o derivațiune imediat orientală;

3. vorba nu pöte fi nici măcar tătară sau giagataică, nefind reprezentată în dialectele slavice de la Nord și neapartînând exclusiv Moldovei. cum e cazul cu împrumuturile directe din idiomele tătare (§ 6);

4. în fine, diferența cea mare între giagatai și osmanlia presupusă de d. Hasdeu e exagerată: fondul ambelor e identic și raporturile lor mutuale corespund bună-öră celor ce există între graiul muntén și cel bănățén.

Menținem dar până la probe pozitive că forma primordială a cuvântului e *baiier* (iar nu „baiu“) și că adevărata-i origină trebuie încă căutată.

Același lucru îl repetăm în privința etimologiei persane a lui „pajură“.

Nu există românesce nici-un singur persianism, care să nu fie reprezentat și în osmanlia; nu scim și nu se poate ști dacă Cumanii și Pecenegii posedau acest termen; dar trecând peste toate acestea, dintr'o formă pažan. (cf. sinonimul arhaic „zagan“) nu putea rezulta în românesce de cât *pajân*, silaba ultimă fiind întonată și deci inseparabilă. O formă ipotetică pecenego-cumană „paž“ e o aserțiune subiectivă și nedemonstrabilă.

La aceste considerațiuni generale s'ar mai putea adăoga și împrejurarea, că vorba nu pare a fi tocmai veche (n'am întîlnit'o de cât în Istoria ieroglifică a lui Cantemir) și că e limitată la graiul daco-român ¹⁾.

O serie specială de termeni orientali, cărora d. Hasdeu se încercă a le da o anticitate cât mai îndepărtată, se referă la păstorit: baciū, cioban, balegă...

Pe baciū și pe cioban d. Hasdeu i-a considerat în totdeauna atât de vechi, în cât i-a raportat într'o vreme la originile dace, odată cu dulău și ortoman (Columna pe 1873 și 1874). În urmă însă a revenit asupra tracismului acestor termeni și s'a mulțumit cu o provenință medievală.

Înainte însă de a supune discuțiunii noua părere a d-lui Hasdeu, să stabilim aproximativ cronologia celor două cuvinte.

Terminologia noastră pastorală constă din diferite stratificațiuni lingvistice, în cari se pot distinge următoarele serii cronologice:

¹⁾ Din același motiv nu putem admite etimologia cumană (Hasdeu, *Cuvinte* I, 311) a sinonimului „sorliță“ (d. sar „vultur“), o vorbă cunoscută numai în Ardeal și în Banat („șurliță“), și nici pe cea persană (ibid. I, 270) a lui „bléndă“ (d. belend „înalt“), o vorbă ce pare a aparține exclusiv Munteniei.

a) latine: vită, bou (berbece, taur), vacă (vitel), oie (miel), capră (ied), cal (armăsar), iapă (mânz), turmă, păstor, păcurar, pășune, lapte, caș, chiag, unt, zer, staul,

b) române (obscure): brânză, urdă, strungă, traistă, mocan, cârlan, jintiță (cocârță);

c) slave: bivol, buhaiu, țap, cirédă, stână, tirlă, izlaz. suhat etc.

d) maghiare: berbință, dulău (düllö = pers. tule; cf. copoiu, ogar), imaș (*nimaș: nyomás), sălaș „adăpostul ciobanilor la munte“;

e) turce: caimac, iaurt (și igurțelă), cașcaval; cășlă, odaie (de vite), otac, olum, perdea (de oi), saia, saivan; ciai, herghelie, tamazlic: caval, chindie; ortoman¹⁾; apoi haidău, saigiu, vataf — la cari adaogăm (cum vom demonstra mai la vale) baciū și cioban.

Cum se vede, nomenclatura pastorală împrumutată de la Turci nu reprezintă nici-una din noțiunile fundamentale ale păstoritului, ci mai mult calități și sinonime de ordine secundară. Așa:

alătura de vorbele de baștină „lapte“ și „brânză“ figuréză calități de lăpturi și brânzeturi: caimac, iaurt cașcaval (cf. telemea);

¹⁾ Vorba *ortoman* sau *iortoman* (cum ea sună în cântecele din Muntenia) înseamna la început „așut în turme“ și presupune o formă primitivă *iort* „turmă“ (păstrată încă cu acest sens la Ruteni și la Poloni): în osmania *yurt* înseamnă „possession, biens-fonds“ iar în tatară „cort nogai“; sensul pastoral al vorbeii sau există în turca vulgară (căci numai un împrumut osmanlii ar putea explica circulațiunea vorbeii în Muntenia și în special în Oltenia), sau specificarea acestui termen e curat românescă (ca la odaie și odalic, otac, perdea și saivan): într'un cas sau într'altul, ciobanii munteni transportară vorba, ca multe altele de această categorie, în graiul ruten și polon. Din sfera-i pastorală, aceiași vorbă trecu apoi la haiduci cu sensul de „voinic, puternic“ precum (în sens invers) *chiabur*, primitiv „puternic“, ajunsese apoi să însemneze „forte avut“, vorbind de săteni a căror bogăție și putere stă tocmai în numărul cel mare al vitelor.

alătura de „stână“ sinonimele câșlă, odaie, otac, perdea, saia și saivan;

alătura de „pășune“, terminul special ciai (ca slavicul izlaz și maghiarul imaș);

alătura, în fine, de terminul pan-românesc „păstor“ echivalentele cioban și vătaf, ambele cu o circulațiune mai mărginită.

Caracterul lor secundar rezultă și din faptul că sînt ca și necunoscute în vechea noastră literatură: singurele exemple citate de d. Hasdeu la cuvîntul „baciü“ sînt luate exclusiv din sfera poeziei populare (și a basmului); același lucru s'ar putea dice și despre „cioban“, pe care nu l'am întîlnit de cât în Istoria ieroglifică a lui Cantemir.

Ast-fel fiind, nu pricepem sollicitudinea archaisantă a d-lui Hasdeu pentru acești termini și motivele istorice cari îl îndemnă a susține (Etymol. s. v. baciü):

Cuvîntul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „pëcurar“, deși persian de origine, totuși ne a venit nouë förte de demult prin Turani, nu însă despre miadă-đi de la Turci Osmanlii (după cum 'și închipuesce Cihac), ci despre rësărit: de la acele triburi din vëcul de mijloc cari l'au lăsat de asemenea Rușilor și Polonilor și dintre cari Pecenegii și Cumanii în specie au trăit printre Români secolii întregi.

Sub raportul formal, e indiferent dacă vorba „cioban“ se trage de la Osmanlii sau de la Tătarii (fondul lor lingvistic fiind absolut analog); nu tot așa însă staü lucrurile sub raportul etnografic. D. Hasdeu susținënd originea exclusiv tătară a vorbeii și anterioră contactului cu Turci Osmanlii pe de o parte, e nevoit s'o dăruéscă nu numai sërbei și bulgarei, dar până și turcei; pe de altă parte ridică ast-fel o barieră între acest

termin turcesc și ceilalți referitori la sfera pastorală și prin această isolare dă vorbeii un relief istoric ce nu-l posedă în fapt. Am spus mai sus, că vorba „cioban“ lipsesce aproape cu desăvârșire în vechile texte; dar și circulațiunea-î actuală este mărginită: Ardelenii, ca și Bănățenii, nu o cunosc și posed în locu-î echivalentul latin „păcurar“, odată cu Româniî din Istria, Dobrogea și Macedonia. În realitate dar, nu numai „păstor“ (care există pretutindenea) dar până și sinonimul său „păcurar“ se bucură de o extensiune teritorială mai mare de cât „cioban“, care revine asemenea și la Macedo-Români (alături de „picuraru“).

Conchidem dar că vorba „cioban“, necunoscută vechii noastre literaturii religioase și străin fiind la Româniî din Ardél și din Banat, întrunesc condițiunile istorice ale unei derivațiuni directe din turcesce: el nu-î altminterea de cât un fragment din seria importantă de terminî pastorali românescei originariî din osmanlia (§ 105).

Despre originea orientală a vorbeii „baciū“ d. Hasdeū țice (ibid.):

În tôte dialectele turco-tatare tulpina *bak* însemneză „regarder, surveiller“, de unde prin sufixul -çi: bakçi „surveillant“. La Români acest cuvînt a dobîndit forma *baciū* și sensul restrîns de „surveillant de la bergerie“, cu cari ambele, ca un fel de pecete curat românescă, el a trecut apoi la Slavi și la Unguri. În secolul X, când s'a făcut despărțirea între Daco-Români și Macedo-Români, sensul strict ciobănesc al baciului se pare a nu se fi fixat încă pe deplin, și de aceea în dialectul macedo-român cuvîntul însemneză „surveillant de la boucherie“.

La acestea observăm:

1. o formă „bakçi“ nu există: numele de agent de la verbul „bakmak“ sună *bakygy* „celui

qui regarde, qui voit, qui observe, qui soigne“; dar nici de la bakçi, și nici de la bakyğy, s'ar putea vr'odată deduce al nostru *baciū*: de la formele menționate derivațiunea ar suna infailibil „bacciu“ și „bagăgiu“ (tot atât de puțin admisibilă e și etimologia dată de Lobel: bağy „sœur aînée“);

2. observațiunea relativă la sensul vorbei în macedo-româna cade ast-fel de la sine;

3. la Româniî din Banat, al căror graiū nu cunósce nici un turcism direct, vorba a fost importată de ciobaniî munteni (mențiunea-î cea mai veche în Dicționarul bănățen din sec. XVII: *bacs*, *opilio*; *bacse*, *frater major natu*).

Cât priveșce originea însăși a vorbei, ea nu e de cât turcul (ÇOBAN-)BAŞ „maître-berger“: la Româniî din Macedoia (și la Sêrbî) çoban-baş are chiar sensul lui „baciū“. Sub raportul formal, un ș final turc trece adesea românesce în ă (cf. cerviciū d. cerviș, dîrviciū d. derviș; cf. arniciū d. arniș=ἀρνίσιος); din punctul de vedere al sensului, vorba corespunde întocmai: „întâiul cioban“. Evoluțiunea semantică în macedo-româna „cel ce strînge seul la „zalhana“ nu pôte fi de cât rezultatul izolării ulterióre a lui „baş“ de „cioban“: baş „mai-marele“ stânei, apoi capul zalhanalei, o generalizare ce revine și la sinonimul seū „vâtaf“, primitiv cioban care păzesce stâna, apoi căpetenie în genere și în special militară.

Prin lungile migrațiunii ale ciobanilor români la Nord și la Sud, vorba *baciū* se respândi pe de o parte la Unguri, Poloni, Moravi și Slovaci, iar pe de alta la Sêrbî și la Bulgari.

În fine, reproducem și argumentarea d-lui Hasdeū relativă la etimologia vorbei „balegă“.

Este una din vorbele cele ciobânesci lăsate la Dunăre prin invasiunile popórelor turanice din vécul de mijloc. În diferite dialecte tătare circuléză până astăzi cu același sens *balgas*, *balgaș* etc. De la Români a trecut cuvîntul la Sêrbi (*balega*) și la Albanezi (*baigă*). Ruténul „*belega*“ póte să vină de adreptul dintr'un dialect tătăresc.

Dintr'o formă tătară „*balgàs*“, care există altminterea și în osmanlia (*balgàm* „flegme, puituite“), n'ar putea veni niciodată vorba *balegă*, cu accentul pe prima silabă, ca și în varianta-î macedonénă *bàlică*: acesta în privința formei; apoi circulațiunea vorbei (cunoscută în Ardél și în Banat) precum și faptul că revine în texte religioase sînt tot atâtea motive ce se opun unei derivațiuni orientale.

Și acesta cu drept cuvînt, căci vorba pare a fi îndigenă.

Deja rēposaii Laurian și Maxim susțineau (Glosar, 51) că „e luminat ca ziua că cuvîntul *balegă* vine din *bale*... de la secrețiune pre gură până la secrețiune pe ședut nu este decăt un pas...“ Și credem ca nu s'ar putea face vr'o obiecțiune seriósă acestei etimologii, care corespunde fôrte bine sub raportul formal și semantic. Rēspândirea cea mare a vorbei și caracterul ei pastoral încă vin în sprijinul unei origini indigene

În acest mod, nici una din doveđile lingvistice aduse de d. Hasdeu în favórea unor resturi în românesce de idiome turanice dispărute nu resistă datelor actuale ale științei. Prin această infirmare a rezultatelor obținute până acuma nu voim să contestăm într'un mod peremptoriu existența în limba noastră a unor resturi cumane și tătare, dar până astăzi, cu tótă munca depusă în asemenea scrutări, rezultatele nu pot fi considerate de cât ca problematice în cel mai înalt

grad. Și dacă e legitim a se admite *a priori* existența în limba română (ca în bulgara și în maghiara) a unor elemente ante-osmanlii, nu trebuie însă admisă de cât cu cea mai mare rezervă aplicarea acestei supozițiunii istorice în domeniul faptelor.

Dintre diferitele némuri orientale cari s'aũ ciocnit în cursul vécurilor cu popórele din valea Dunării, numai Turcii (osmanlii sau tãtari) aũ lãsat în idiomele din rãsãritul Europei urme numeroase și positive, pe când tóte celelalte — Huni, Avari, Pecenegi, Cumanii etc. — aũ perit cu sunet și ecoul lor îndepãrtat pare a fi amuțit pentru totdeauna...

§ 110^a. EXTENSIUNEA TERITORIALA. — Am stabilit mai sus, că împrumuturile turcesci lipsesc cu desãvîrșire Românilor din Ardél, Banat și Istria (§ 32—34). Circulațiunea elementului oriental se face dar în coprinsul urmãtor: în Bucovina, Moldova (prea puțin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea și la Românii din Macedonia. Cei din urmã nefiind încă studiați sub raportul contactului lingvistic osmanliu, nevoiți sîntem a-i lãsa de o cam datã la o parte și sã ne mulțumim cu cele câteva date emise înainte asupra lor (§ 32). Materialul lexical din Bucovina coincide în cea mai mare parte cu cel din Moldova, iar materialul din Muntenia cu cel din Dobrogea. În realitate dar, examinarea turcismelor române din punctul de vedere extensiv, revine pe de o parte la stabilirea elementelor comune cari se bucurã de o circulațiune generalã în țãrile numite, iar pe de alta la diferențierea acelor elemente cari aparțin unuia sau altuia din cele douë centre topografice, Muntenia și Moldova.

In acest mod obținem următorul tablou comparativ (omțtând nomenclatura specială poesiei populare și basmuluț):

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
arman	adet(iũ)	cianac	
arpagic	amandea	ciapcân	
asmă	arcan	cimber	
asmaciuc	arșin	cimșir	
	avan	cinghel	
babalíc	babacă	ciolac	
baldîr	bagdadie	ciorap	
batalama	bageac	cióreci	
becher	baibarac	ciortan	
beșlégă	balcâz	cirac	
bozma	benghiũ	ciripie	
bucciũ	besecea	cișit	
bucmea	bindisesc	ciucurluc	
budulac	bostan	ciufut	
burghiũ	boștur	ciulea	
huriũ	buluc (adv.)	ciuin	
	bușmachĩ	ciuruc	
caiă	cabaz	ciutac	
căigiũ	cafas	conabiũ	
caldarĩm	caifet	culă	
capangă	calangiũ	cumaș	
caragace	călép	curama	
caranfil	capcană	dăinuiesc	danga
cărdășesc	casap	dahiũ	dezghin
cat	câșlă	dalcauc	dimerlie
cauc	chelimet	dever	duducă
cărcăiac	cherem	dizman	dughiană
cecmegea	chertic	dovléc	dulandragiũ
ceplegea	chișléc	dud	
cercevea	chiulug	duium (adv.)	
chepeng	ciair	dulamă	
chervan	ciamur	făraș	fesfesea
chesat	cic(a)ric	farfaraș	fetnegea
chiostec	cimbistră	fermenea	
chiul	cobuz	filer	
chiulhan	condac	fitil	
ciam	coz	furda	

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
ghilbaş	gavanos	pardaf	pangea
ghimirlie	gherghir	parlagiū	pervaz
ghiobec	ghiduș	peșchir	peștimal
ghiuden	ghigelic	pirpiriū	pistil
ghiveciū	ghiol	poturi	
gianabet		razachie	rēgea
		renghiū	rușfet
harar	hac	rîndea	
havuz	halaturî	sabor	saivan
haznà (de apă)	halep	saià (staul)	sanche
	haraba	samaniū	sapa (calului)
	harbuz	sanchiū	schingiu(esc)
	hasà	satara (belea)	sugiuc
	hicî	saxie	surduc
	hindichiū	sefertas	surghiun(esc)
	huzur	sefterea	
inacciū	imineî	serpengea	
indrușaim	irmilie	șaliu	șișantea
iorgan		șashiū	
iorgovan		șiboî	
iucuscea		șiș	
laf	lașiverde	talaș	taban
	locma	tamachiar	tălășman
magiun	maraz	taman	tasma
magmuză	matară	tarla	teltea
maimuță	matuf	tavan	tertel
mămular	melez	tecnefes	trampă
martac	merchez	telemea	
masat	micșunea	tembel	
miambal	muhaier	tenchiū	
miraz		terezie	
mișchet		terlici	
muhurdan		tetrea	
muscal		tibișir	
muștea		tiftic	
nălbant	nacafa	tivilichie	
nipar	nenecă	trahana	
	nufăr	turlac	
olum	odagaciū	tuzluci	
orșav	ogeac	veresie	
otac		viran	vișinap

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
zarpa	zarif	zefliu	zuluf
zeflema	zarnacadea	zevzec	zurba

Aci se pôte adăoga vorbele speciale basmelor muntene: abitir, dam, salafiū, saltanat, saxana, șart, tărîm, tevatură etc. și acele nume de colorii ce sînt particulare descântecelor: ghiurghiuliū, ghiviziū, naramgiū etc.

De asemenea, expresiunile caracteristice în graiul mahalagiilor: cabul (și cabulipsesc), giugiuc și giungiurliū, înglindisesc („a se îmbêta“), levent (fig.), mangafa, papugiū (fig.), pastramagiū etc.

În fine, cele cîteva vorbe proprii limbei capilăresci: babacă și nenécă, gigea și giugiulesc, tali.

După acéstă eliminare a vorbelor de un caracter local limitat, dăm maî la vale tabloul elementelor comune, cari forméză stocul fundamental al turcismelor române (cu omiterea particulelor, a vorbelor eșite din us saū rare și a celor relative anume la lumea orientală), elemente reprezentate în mare parte fără echivalente corespundătoare.

Aba	arnăut	basma
abanos	arșic	beciū
abraș(iabraș)	atlaz	belea
acaret(ecaret)	Bacal(băcan)	beltea(peltea)
afion	băcan(lemnul)	berechet
age(a)miū	baciū	bidiviū(bididiū)
aiar	bașîș	bina
alaiū (halaiū)	badana(bidinea)	boccea
alișverîș	baga	bocluc (bucluc)
amanet(emanet)	balama	bogasiū
antiriū (antereū)	bam(i)e	boiă
arap (harap)	bardac(ă)	boiū

bondoc (bunduc)	chi(h)limbar	dam(b)la
borangie	chilă	dandana
(burungiuc)	chilim	dara
bùlgăre	chilipir	darac(tarac)
bulgùr	(chelepir)	deliù
bumbac	chimir (chimer)	derbedeù
bursuc	chindie	(derbeder)
Cafea	chior	dimie
caimac	chirie	divan (patul)
cais	chisea (chesea)	dulap
calabalic	ciacăr	dulgher
călăuz(ă)	ciapraz (cepraz)	duşman
calfă	ciardac (cerdac)	duşumea (duşamè)
calp	ciarşaf (cerşaf)	Farfurie
calup (calîp)	ciaun (ceun)	fildeş
canat	ciauş	fişic
cănesc	cilic	fistic (fistec)
cange	ciob	fotă
cântar	cioban	fudul
carpac	ciochină	Găitan
caraghioz	(cinchină)	gârbaciù
caraul(ă)	cioltar	gebrea
câşmiz	ciomag	gherghef
caşcaval	ciorbă	gherdan
cătiù	ciriş	(ghiordan)
catifea	cişmea (ceşmè)	ghiotura (adj.)
catîr	cit	ghi(o)zdan
catran	ciubuc (cibuc)	ghiulea
cătun	civit	giaba (adv.)
cavaf	colan	giam
caval	coltuc (cultuc)	giamantan
cazan	conac	(gemandan)
cazma	condur	giambaş
cergă	copcă	giamparale
cerviş (ciriviş)	co(r)torosesc	giantă
chebă (ghebă)	coşcogea	giubea
chef (chief)	(gojgogea)	giuvaer (juvaer)
chel (chiel)	covată	Habar (abar)
chenar	curmal (hurmăl)	hagiù (agiù)
cherestea	cusur	haham
(herestea)	cutie	haide! (aide!)
chiabur	Dairea	haimana
chibrit	dalac(talan)	(aimana)

hain	mahmur	para
hal	maidan (meidén)	parmac(líc)
halal (alal)	mangal	pastramă
halat	marafet	patlagea
halva (alva)	maramă	pehlivan
hamal (mahal)	(năframă)	peltic
hambar (ambar)	mărgean	perdaf
han	marole (marule)	perdea
hap	masala	peruzea
haram (aram)	mascara	pezevenghiŭ
hareciŭ (areciŭ)	me(h)enghiŭ	pingea
harşa (arşa)	meremet	pişicher
hatir	meşină	Rachiŭ
havra	mezat	raft
haz	mezeà	ravac
herghelie	mindir (minder)	refenea
(erghelie)	mintén	revent
Iabaşa (ievaşea)	mofluz	rup
iadeş (iedeş)	moft	Saca
iahnie (ihnea)	moloz	sacâz
iamă	mosafir (musafir)	sadea
iatac (etac)	mosor	saftea (seftea)
iaurt (igurţéla)	mucalit	saftian
ibric	mucava	sahan
ibrişim	(macava)	sala(h)or
ilic (ilec)	murdar	salcâm
ipîngea	muşama	saltea
(epîngea)	muşteriŭ	samsar
iureş	Nalit	samur
Lalea	nahut (nohot)	sarma
léfă	naiŭ (neiŭ)	satir
leş	năstrapă	schele
levent	naz	scrum
lichea	nazar	sided (sedef)
liliac (flórea)	nurî	simit
liliac (paserea)	Oca	sinet (senet)
liman	odae	sipet
lulea	ogur (ugur)	soiŭ
Macara	olac	sopa
macat	Pacia(v)ură	su(c)man
magaza	pafta	suliman
(magazie)	paiantă	surlă
mahala	papuc	surugiŭ

susan	tavă	tulpan
Şaiac (şiiac)	telal	tulumbă
şaică (şeică)	ténc	tutun
şal	tertîp	(tiutiu)
şandrama	teşghea(tijghea)	Uluc (ă)
şiret (rafinat)	testea (tistea)	ursuz
şiret (găitan)	testemel	(hursuz)
Tabac	(tistimel)	vadea
tabiet	tichie (chitie)	vataf (vătaş)
tabla	tighel	vechil
tacâm	tingire	Zăbun (zobon)
taftă	tinichea	zaif
taftur	(tenechea)	za(l)hana
tahîn	tipsie	(salhana)
tain	tiptil	zambilă
talaz	tizic (tezie)	(zambul)
tamazlîc	toiû	zar
tarabă.	top	zaraf
taraf	torbă (tolbă)	zarzavat
tarapana	trufanda	ziafet
tas (tés)	tuciû	zor

Un şir de vorbe de origină turcescă se află cele mai multe înregistrate în Vocabularul lui Polysu (de la care aŭ trecut apoi în Dicţionarul lui Pontbriant, în Glosarul Academiei şi în opera lui Cihac), a căror circulaţiune n'a putut fi sprijinită prin nici o citaţiune. Existenţa lor îndoielnică saŭ cu totul trecătoare ne a făcut să le omitterem din corpul însuşi al lucrării (care conţine materiale exclusiv autentice) şi să le înşirăm aci, mai mult din dorinţa de a fi cât se poate mai complet.

Asemenea expresiunii isolate sînt:

acmac, prost (la Polysu, Pontbriant, Glosar şi Cihac): în adnotaţiunile lui Polysu şi **acmăcie**, prostie; — ar. АНМАК, sot; bulg. serb. id.

aralic, interval, în locuţiunea „a face cuiva aralic“, a-î face loc, a-î da răgaz (la aceeaşi lexicografi); — АРА-ЛЫК, interstice (d. ara „milieu“); alb. id., serb. araluk.

arsız, nerușinat (Cihac); — ARSYZ, éhonté (d. ar. „honte“); alb. arsáz „semeț“.

bacalim, 1. int. om vedea (Polysu); 2. subst. promisiune, perspectivă (Ghica, 365: se întórse cu făgăduieli, *baculimuri*); — BAKALYM, id. (d. bakmak „regarder“).

băhtisesc, a se plictisi (Polysu); — БЫКМАК (aor. bykty), se dégoûter; bulg. baktisam.

baloș, miere (Polysu); — BAL, miel (sufixul e obscur).

becriû, desfrînat (Rössler, Cihac) și **becriitc**, desfrî-nare (la același); — БЕКРИ, ivrogne; БЕКРИЛЫК, ivrognerie; bulg. serb. bekriia.

bent, mocirlă (Pontbriant, Cihac); — pers. BEND, digue; bulg. bent „bassin“, mcr. bent „mocirlă“.

bolbòl, cu belșug (Rössler, Pontbriant, Polysu): — BOL BOL, abondamment.

boș, gol (Cihac, care citeză și locuțiunea „zidul șede în boș“, la muraille n'est pas assise en pleine); — BOȘ, creux, vide.

cafaltic, gustare saû dejun, litt. ce vine înainte de cafea (Polysu); — КАВАЛТЫ (kahve alty), déjeuner.

capladisesc, a căptuși cu mētăsărie o giubea (Costinescu); — КАПЛАМАК (aor. kaplady), mettre une doublure; ngr. καπλαδιζω, doubler.

casnă, un fel de gumă (Cihac); — КАСНЫ, galbanum.

cehrea, grimasă (Codrescu, Cihac); — pers. ÇEHRE, mine, visage; serb. çehra, id.

chêciû, chee de șurupuri (Cihac); — ЕГЕЧ, crochet; serb. engeč, id.

ciap, înșelăciune (Polysu, Rössler); — ЧЕП, trompeur.

ciarcliû, rotat (Polysu); — ЧАРКЛЫ, muni de roues (d. pers. çark „roue“).

cicriciniû, chirurg care drege scrintituri (Barcian?); — ЧЫКРЫКЧЫ, chirurgien (qui remet les membres disloqués); bulg. çakrekçia „bailleul“.

curiac, mică curătură în mijlocul unei păduri (Polysu); KÖRÜ, forêt, défends; bulg. kuriia și koriiaк „pădure“.

daldisesc, a risca în joc, a urca miza (Polysu, Costinescu); DALMAK, enfoncer; serb. daldisati „a scufunda“.

dîr-mîr (tîr-mîr), arababură (Cihac); — TARMAR, confus.

dubara, dublă aruncătură în jocul în zarî (Cihac); — DUBARA (pers. dubare „deux fois“), double deux au jeu de trictrac.

epièc, aruncătură în care cad doi ași, în jocul în zară (Glosar); — **HEP YEK**, doublon au jeu de trictrac (d. hep „tout“ și yek „as“).

furda, flecărire (?) (Cihac); — **FORTA**, bavardage.

gabara, fluturaș pe cusături (Gorjan); — **KABARA**, paillette.

ghium, ibric de aramă (Cihac); — **GÜM** (gügüm), aiguière de cuivre; alb. **gyum**.

giumèrt, galantom, darnic (Gorjan); — **GÖMERT** (pers. **gevanmerd**), libéral, généreux.

gomênă, palamar, otgon (Cihac); — **GOMENA**, câble (d. it. **gomena**): ngr. **γομένα**.

gul, hamul dinapoă la catîri (Cihac); — ar. **GULL**, carcan, joug.

ienicimă, fată saă femea de curînd prostituată, litt. modă nouă (Polysu, Rössler), — **YEŪI ÇYKMA**, nouvelle mode qui vient de paraître, nouvelle invention.

ivilichiü, svelt (Glosar); — **EVVELKI**, premier.

langavie, ornament arhitectonic de flori și fructe (Glosar, Cihac); — **YILAN KAVI**, serpent, sinueux, en zig-zag (d. **yilan** „serpent“).

locmagiun, electuar împotriva neputinței bărbătești (Polysu); — **LOK MAGUN**, aphrodisiaque.

luchiüm, tencuială de haznale (Cihac); — **LÖKÜN**, sorte de ciment.

mangialic, pîrghie (Cihac); — ar. **MANGYLYK**, grue.

maüză, povară mare, mașină (Polysu); — **MAVUSA**, bâtiment de transport.

muftagiü, avar (Polysu, Rössler, Cihac); — **MUHTAGY**, mendiant.

muhaiar, nehotărît, nesigur (id.); — ar. **MUHAYER**, qui a le choix libre.

palască, patrontaș (Cihac); — **PALASKA**, giberne (d. ung. **palaszka** = vsl. **ploskva** „ploscă“, ngr. **παλάσκα**).

paraliü, chiabur (Polysu); — **PARALY**, id.

sagéc, ciucure (Cihac, care aduce și forma derivată **săgecar** „ciaprazar“); — **SAĞAK**, frange.

sahân, grăsime (Cihac); — ar. **ŞAHM**, graisse.

taban, scândură lungă și subțire (Cihac); — **TABAN**, poutre, traverse.

tedaric, provisiuni de vînat (Gorjan: **tedaric** de fîn „fourrage“); — ar. **TEDARÛK**, provision, préparatif.

terbiè, sos (Gorjan: *terbie*, suliman de bucate); — TERBIYE (ar. *terbiyet*), asaisonnement (des mets), sauce. **tescherea**, rîndea (Cihac); — pers. *DESTERE*, petite scie. **tocmac**, ciocan mare; pl. tăiețeî (Cihac); — *ТОКМАК*, maillet.

turluc, cuptor pentru arderea cărbunilor (Stamati s. v. *Kohlenmeiler*): — *ТОРЛУК*, fosse dans laquelle on éteint le charbon.

tușar, precupeț (Cihac); — ar. *TÜGGAR*, marchand.

Maî toți acești terminî aũ fost de o întrebuițare rară și mărginită: fórte puținî numai (ca luchium, tocmacî etc.) se maî aud astăđî în Moldova; marea lor majoritate însă par a fi simpli parasiți, cari aũ dus o existență îndoielnică spre a cădea apoi într'o desăvîrșită uitare.

§ 111. METODA. — Influența turcescă directă, sub raportul politic, încetă efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă; dar acțiunea ei se prelungi încă aprópe un deceniũ până la ocupațiunea rusă a Principatelor (1828 — 1834), când, sub administrațiunea lui Kisselef, Regulamentul organic desființă o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară și militară, cari se resimțiaũ încă de influența seculară otomană.

Dar viața socială cu manierele și portul oriental, cu eticheta și rangurile ei, cu sistema-î de monete și măsuri, dură cam până la 1850. În acéstă privință o comedie ca „Boierii și Ciocoi” de Alexandri (a cării acțiune se petrece între anii 1840 și 1850) e de mare importanță culturală și ne póte da măsura transformării radicale operată în organismul nostru social după acéstă dată, când contactul direct cu ideile și instituțiunile din Occident devine o realitate istorică de o continuă durabilitate.

Un deceniũ maî târđiũ și societatea nóstră

trece printr'o adevărată metamorfosă: toate elementele caracteristice ale vechii societăți dispar ca prin farmec sub acțiunea cotropitoare a curentului occidental, sau mai bine zis francez. Ruptura între trecut și prezent se face într'un mod atât de brusc, achizițiunile culturii europene se substituiesc atât de repede unor instituțiuni seculare, încât prezentul pentru alte popoare formază pentru noi un trecut adesea îndepărtat sub raportul social, politic și lingvistic.

Acastă reacțiune necesară a dat o lovitură de mörte instituțiunilor trecutului nu numai de origină turcescă, ci și celor derivate dintr'un izvor slavo-grec. Toate elementele culturale din sfera administrațiunii, justiției și armatei, ce poporul român și le-a însușit în evoluțiunea-i seculară — slave, grece și turce — au eșit atunci din circulațiune și au căutat un refugiū în domeniul istoriei.

Nu aceeași sörta au avut'o însă elementele din sfera socială: părăsite de clasa nobilă, schimbătoare și mlădiósă, cele mai multe dintr'insele — și în primul rînd costumul — au trecut asupra părții conservătoare a națiunii, asupra clasei țărănesci, la care persistă și astăzi și va persista mult timp încă. Și tot așa cu celelalte categorii ale împrumuturilor existente, fie în orașe fie la țară.

Se impune dar, pentru o apreciere mai rațională a influenței străine, această dublă considerațiune: a vorbelor istorice sau dispărute și a vorbelor populare cari circulă și astăzi.

Derivațiunea orientală se face une-orî pe cale indirectă, prin mijlocirea uneia din idiomele balcanice. Ast-fel, forma vorbelor noastre turcesci

derivă direct din bulgăresce (§ 26), precum elementele turcesci din Banat se datoresc imediat Sârbilor sau Ungurilor din această provincie (§ 34).

Alte-ori, când aceleși elemente romanice se află și în turca și în greca modernă, e mai greu de hotărît itinerarul prin care au intrat în românesce. Astfel: angara (t. angariya = ngr. ἀγγαρειά), bacala (t. bakala. ngr. μπακαλάς = it. bacallao), marghiol, piftie (pers. pihti = ngr. πιηκτή) etc.

Iată câteva din aceste filiere intermediare.

Prin intermediu slav: calic (vsl. kalika = pers. kalak „difforme“), ciobotă (rus. čobotŭ d. tatar. čabata = pers. čabatan „grosses bottes“), șagă (bulg. șagŭ = t. șaka „badinage“), șofran (vsl. șaf-ranŭ: fr. germ. safran din ar. za'feran), tăgârță (sl. = t. tagarġyk „besace“), telégă (rus. telġga = t. talika „voiture“), toiag (vsl. toiagŭ = t. toyaka „gros bâton“), topor (vsl. toporŭ = pers. tabar „securis“).

La acestea adăogăm :

ROCMANI pl. ómenŭ bunŭ cari trăiesc la răsărit între necredincioși și de mila cărora se aruncă în timpul Pascilor găóce de ou în rŭuri (Mangiuca, Calendar pe 1883: Pascile *Rocmanilor* și Pascile Blajinilor); — rus. (dialectal) rochman „milos“ din ar. rahman „miséricordieux“. De la Românŭ din Bucovina, cari au primit-o de la Rutenŭ, vorba trecu la Hușianŭ din Galiția: rach-man e și rachmanski velykden „Pascile Rocmanilor“, sġrbătóre ce se ține în onórea lor 25 zile după Dumineca Pascilor (cf. Miklosich, Wanderungen, p. 18 și 21. Moldovenŭ numesc aceiași sġrbătóre „Pascile Blajinilor“ (sl. blažinŭ = ar. rahman), un epitet de un caracter cu totul general, ceea ce exclude ori-ce alu-siune miticã: cf. asupra Rocmanilor, Marian în Revista criticã literarã IV, 129—132 și Șeđetőrea I, 28—29.

TALMACIU, sinonim cu dragóman sau tergiman; — vsl. tlŭmač „interpres“ n'are a face cu sinonimul sġu tlŭkŭ (cf. Cihac), ci derivă de-a dreptul de la giagat.

tılmaç, cum. telmaç „interpres“: vorba orientală stă în raport primordial cu tat. tıl „limbă“.

Prin intermediu maghiar: dulău (düllö = pers. tule „chien de chasse“), coroiu (karoly = t. karagu), ham (hám = pers. ham „harnachement“), pezmet (pezmet = pers. peksemet „biscuit“), salaş şi sălăşluesc (szállás = t. salaş „tente, chaumière“), şoim (sólyom = t. şahin), vamă şi vameş (vám = ar. vam „dette“).

La acestea adăogăm :

CIOTŪRA, galétă (în Moldova) şi țevă de lulea (în Ardél); — csútoră „embouchure d'un tuyau de pipe, cruchon de bois“ d. t. cõtura (cõttra „cruche ou bouteille en bois de forme plate (d. it. ciotola); bulg. serb. cõtura „țivgă de apă“. Circulațiunea şi sensul vorbeî indică o directă provenință maghiară, iar nu osmanlie.

CIZMĂ, sinonim cu moldov. ciobotă, existând şi în istriano-româna (luat aci din sêrbesce): accentul şi circulațiunea vorbeî indică şi aci o imediată derivațiune maghiară (de unde provin şi alți terminî profesionalî ca astrăgaciū bedrég, dichiciū, şan): — esizma „botte, bottine“ = t. cizmè, id. (cizmeği = cizmar), de unde sêrb. cizma, alb. şi mer. cizme.

Unî terminî (primitiv turcescî) ca Beciū şi chepenég; aũ fost alternativ împrumutate de la Turcî şi de la Ungurî: existența lor simultană în Dobrogea şi în Ardél indică acéstă dublă provenință paralelă.

Prin intermediu neo-grec: măcar (§ 25), taifas (ταιφάς, assemblée, troupe = t.-ar. taifa „suite, cortège“), țucal (τζουκάλι = t. cūkhal „pot“), zarczăr (ζέρτζαλον, abricot = t. pers. zerdalu „petit abricot“) etc. O filieră analogă revine în acele vorbe turcescî, în carî palatalele primitive sînt redade în românesce prin sibilante corespundătore: ş prin s şi ă prin ț (§ 21).

Tot din neo-gréca se trage şi farmazon „necredincios,

perfid“ (litt. francmason), sens ce revine deja într'un document al lui Mavroghene din 1787 (Urechia, Istoria III, 108: unii din făcătorii de rele și *farmazoni* au semănat multe feluri de vorbe neadeverale spre spaima norodului); — *φαρμασόνος*, nelegiuit (d. fr. franc-maçon), mcr. farmazon „ipocrit, om rău“, rus. pol. farmazon, t. farmason. Vorba dobîndi de timpuriu un sens nefavorabil din cauza apucăturilor misterioase ale francmasoneriei, introdusă la noi de către Greci în ultimul pătrar al secolului trecut: de aci *farmazon* „panglicar, scamator“ și *farmazonă* „vrăjitoare“ (Créngă I, 232: fata lui Roș-Împărat este o farmazonă cumplită).

În fine, un intermediu sas sau german indică vorba „lăută“ (germ. Laute = t. lauta): cf. Hasdeu, Etymologicum s. v. alăută.

Mai rămâne să considerăm în trecut materialul de natură literară sau artificiala, ce ne a venit (direct sau indirect) din Orient și care ni s'a transmis prin trei canale diferite.

1. Neologismele orientale ce le datorim contactului recent cu cultura franceză și dintre cari unele se află menționate în corpul lucrării cu ocaziunea dubletelor lor, populare sau istorice. Ast-fel :

alcov (cf. cubea), amiral (emir), arsenal (tersana), azur (lazor), beduin (bidiviu), bezoard (panzelru), calibru (calup), caravană (chervan), caravanseraiu (carvasara), carmin (cărmiș), gudron (catran), hazard (zar), hordă (urdie), jupă (giubea), magazin (magaza), mascaradă (mascara), moschee (mecet), nabab (naip), odaliscă (odalic), sirop (ciorbă), sorbet (șerbet) . . .

Restul acestor neologisme, abstracțiune făcînd de terminologia științifică, se reduce la următoarele: ambră, asasin, balsam, camfor, carat, fachir, felah, felucă, garafă, iradea, muezin, meschin, mumie, razzia, șerif, talisman, tarif.

2. Neologisme poetice împrumutate direct

din Orient. Singurii dintre poeții noștri cari au tras în sfera fantasiei lor lumea orientală, au fost Alexandri (în câteva Legende istorice) și mai ales Bolintineu, în „Florile Bosforului“. Acest din urmă a recurs la izvorul însuși de inspirațiune și a introdus, în poeticele sale descrieri, un număr óre-care de terminii relativi la viața orientală ca :

CERCHEZ, tunică de formă circasiană (I, 234: Feregeua se 'mlădie pe kiahuiul, bogat *cerchez*).

DALGA, tunică de mătase cu ciucuri de fir (I, 293: Anteriu de selimie cu *dalga* de fir deschis); — dalga „cisaque“.

GIN, demon, duh (I, 299: *Gini* fantasticii ce 'n nópte se adună): — ar. ġin „génie, démon“.

HALAICA, sclavă de harem (I, 248: L'ale *halaicci* cântece de dor): — ar. halayka „esclave, servante“.

HURIE, fecióră promisă de Mahomet în paradis musulmanului fidel; fig. ființă răpitóre, dîină (Bolintineu I, 241: *Hurie* eșită din ale mării spume; 248: *Hurióru* edelului dulce...); — ar. huri „nymphé“.

IAȘMAC, vëlul turcóicelor (I, 234: Sub *iașmac* adus din Șam); — yașmak „voile des dames musulmanes“.

TALICĂ, trăsură ușóră și elegantă (I, 336: O *talică* se opresce, ocolită de cavazi); — talika „petit chariot à un cheval“ (de unde rus. telêga).

Dar mai ales BÛLBÛLI „priveghetóre“, paserea favorită a poeților din Orient, revine sub diferite forme: *biulbiuliță* (Bolintineu I, 352: Cântă. biulbiuliță. bună, Prelungesce somnul teü), *bulbulucă* (I, 273: Amoros ca plânșul dragei bulbuluce) și *biulbiulină* (Alexandri II, 313: O frumoasă biulbiulină începuse a cânta)...

Restul acestui vocabular poetic (ascher, căzlar, ciflic, elcovan, feregea, gianfes, giar, hadîn, hanîmă, imam, namaz, sandal, selemie, siléf; și numele proprii: Anadol, Boaz, Șam) se regăsesce printre vorbele istorice; tot așa cei câțiva terminii întrebuințați de Alexandri ca: Aliotman (și la Eminescu), chiafir, hairet (= hiğret) etc.

3. In fine, neologisme recente orientale cari n'aũ ajuns încă a fi populare: HAMAM „baie cu abur uscat“: *hammam* „bain“; BECTEMIS, calitate superiőră de tutun (Gane III, 198): ar. *pek temiz*, id. (litt. fort et propre); IMAM-BAILDI, un fel de mâncare gătita cu pătlăgele (citațiunii la Rudow): *imam bayildi* (litt. pâmoison de l'imam) „l'aubergine accommodée au beurre“.

Câteși trele aceste serii de terminii orientali sînt de natură cu totul artificială și sînt astfel lipsiți de orî-ce interes lingvistic. Ca importațiunii pur literare și recente, ele n'aũ nimic comun cu fondul popular și istoric al influenței osmanlii. Le-am menționat aci tocmai spre a stabili acestă radicală deosebire.

In timpul din urmă cunoscințele nōstre relative la epoca fanariotă s'aũ înmulțit nu numai cu o sumă de documente indigene, ci și cu relațiunile cronicarilor contemporani greci, scōse treptat la lumină de d-nii Legrand și Erbicénu. Mai ales d. Erbicénu și-a cāștigat merite reale prin numeroșele sale traduceri din limba neogrecă după scrieri apărute în secolul trecut. Ne am folosit de tōte aceste materiale, numai întru cât ele privesc pe Români, căci, în totalitatea lor, ele ar putea procura materia unui glosar special, analog celui proiectat (și neexecutat) de Legrand la cronica lui Daponte, glosar care ar oglindi mai mult limba grecă din secolul al XVIII-lea de cât pe cea română.

In traducerea acestor cronicari, d. Erbicénu a adoptat o sistemă de transcriere cu totul eronată și care ar putea conduce la confusiunii regretabile. Se scie că greca modernă nu posedă sunetele b ̂ ĝ, pe cari le înlocuesce cu mp, ts

și tz: traducătorul hărăzesce ¹⁾ limbei române toate aceste lacune ale alfabetului romaic.

Așa transcrie (p. 59): gembegiziî, γεμπετζίδες, în loc de gebegii; p. 43: ghemgiziî, γεμτζίδες, în loc de ghemigii... Tot ast-fel: otzac (în loc de ogiag), ghezigiü (iazigiü), ghiovas (iova), țephane (gephane), țasit (ciașit)..

Dar d-sa conservă nu numai fonetismul ci și formațiunea pluralului grecesc, ca: actenamede, cumbarade (în loc de actinamele, cumbarale), chiatapiđi, chirzaliđi, spahiđi pentru chiatipi, cârjaliî, spahiî... ba chiar (p. 75): bairachiile, țandiriile (μπαϊράκια, τσαντίρια) în loc de bairacurile, ciadîrurile.

Ca să se pótă vedea mai bine inconvenientul unei asemenea procederi, cităm frazele: (p. 73) a scos *tugiele* (τούγια); p. 62: să anunțe *musdenul* (τον μουσδέν); p. 81: nu găseșc *ghiuini* multă (τοχιόβνι) în loc de *tuiurile*... *mujdea* (traducătorul reproducând finalul acusativului)... *duivum* (traducătorul luând silaba inițială drept articol)..

La acestea se adaugă traduceri incorecte sau imaginare ale vorbelor turcesci: (p. 181) *ghemziî* (cit. ghemigii), tradus cu „ómenî fără capătăiü“ (în loc de „marinari“); p. 139: *rufeti* (cit. rufeturi), tradus cu „întruniri de ómenî la privești“ (în loc de „corporațiuni“); *huzur* „plăcere, chef“ (în loc de „liniște“) ... p. 9 și 295: șapte gulade după Έπτα γουλάδες în loc de Șapte Turnuri sau Edicule...

Mai întregul material lexical còprins în cronicarii greci se află deja la cronicarii noștri și exemplul acestora (cari sciaü binișor grecesce și turcesce) ar fi fost destul de instructiv pentru traducător.

Am făcut aceste observațiuni dintr'un îndoit punct de vedere: mai întâi, fiindu-ne témă ca procedarea unui bărbat așa de meritos sa nu găsească imitatori, continuându-se astfel o anomalie atât de regretabilă²⁾; apoi, să nu ni se

¹⁾ Exemplele de mai la vale sînt luate din *Cronicarii greci cari au scris despre Români în epoca fanariotă*. Bucuresci, 1890.

²⁾ Rêposatul Sion, în traducerea lui Fotino, s'a luat după ace-

pótã imputa, cã n'am tras din activitatea d-sale tot folosul, de órece formele adoptate de traducător sînt incompatibile cu spiritul limbei române.

§ 112. CONSIDERAȚIUNEA FINALĂ. — Slaviî și Grecii erau popóre de aceeași credință și de același datinî cu Româniî, de aceea influența lor se resimte în tóte manifestãrile vieții religióse, sociale și intelectuale. O influență de altã naturã a suferit limba nóstrã în curs de secole din partea Turcilor, un popor strãin prin religiune, strãin prin aspirațiuni. Ce ordine de idei s'aũ putut împrumuta în asemenea împrejurãri? Limba este, în acest cas, oglinda cea mai credincióasă: ea n'are de înregistrat nici o noțiune religiósã sau intelectualã propriũ-đisã, nici un verb originar (dar cãteva sufixe și particule). Lumea, suprafața pãmîntului, corpul omului și sufletul seũ, viața de familie — în tóte acestea nu se aflã nici o urmã, nici un reflex al elementului turcesc.

Iatã dar, din capul locului, o diferență importantã. sub raportul ideal, între influența turcã și cea slavo-grecã. Fiind ast-fel, nici vorbã nu póte fi de vr'o influență artisticã sau literarã, deórece ambele acestea îmbracã la popórele ortodoxe un vestmînt aprópe exclusiv religios.

Despotismul oriental a rãmas stereotipat în numeroasele dãri, cu cari aceste țãri aũ fost împovãrate în diferite rînduri și dintre cari unele aũ rãmas pãnã astãđi neșterse din mintea țãranului. Enumerarea lor este o istorie în miniaturã a suferințelor trecutului.

iași normã, care numai sciințificã nu póte fi: pe o singurã paginã (III, 247) se aflã transcrieri ca tablam-pașa, cempezi-bașa, cumpara... în loc de tabla-bașa, gebegi-bașa, cumbara... cf. II, 157; kiliț-caftan = cãlãciũ-caftan...

Luxul oriental se oglindesc în multiplele numiri de stofe și materii, din cari multe au persistat până astăzi. Acea pestriță varietate de costume și scumpeturi făcea din reprezentanții nobleței nisce adevărate bazaruri ambulante. Acele splendori ale aristocrației noastre trecute au descins treptat toate gradele ierarhiei sociale: după ce făcură fala boierilor și a cocónelor, se abătură pe rînd la preoți și haiduci, la lăutari și țigani, până ce se fixară în coliba ospitalieră a țaranului și a țarancei, spre a duce acolo o viață mai durabilă...

Regnul animal, ca și cel mineral, e puțin reprezentat; din contra, cel vegetal numără un contingent important.

Vorbe relative la casa și d'ale casei. la bucătărie și la produsele gastronomiei orientale, la băuturi și la aparatul fumatului.

Cea mai mare parte a terminologiei comerciale, multe numiri de meșteșuguri, de industrii, de unelte și dichisurile respective (ueele privitoare la păstorit și la țesut).

Vorbe aparținînd sferei militare și juridice dispărute în mare parte; câțiva termini de marină și mai tot ce privesce calul.

Un număr de substantive și de adjective cu nuanțe mai adesea nefavorabile.

Afară de această influență pur materială și afară de acțiunea culturală (destul de însemnată, dar astăzi cu totul dispărută), menționăm acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, numirile câtorva jocuri sociale și de copii, și a instrumentelor musicale dintre cari unele au persistat până astăzi la păstori și la țigani lăutari.

Cu modul acesta, resumând elementele

positive și negative, influența turcăscă îmbrățișează:

pe om, sub raportul traiului său material: nutriment, îmbrăcăminte, locuință; industrie, comerț, comunicațiune;

Natura, reprezentată mai ales prin regnul vegetal;

Statul, cu privirea specială la politică și la arta militară (și acesta numai în trecut); societatea: jocuri, melodii, hore etc.

Din contra, domeniile înalte ale religiunii, științei și artei, precum și cercul intim al familiei, au rămas cu totul neatinse de lumea orientală.

Iar sub raportul cronologic și topografic am ajuns la următoarele concluziuni:

Ipotesa despre existența în românesce a unor elemente pre-osmanlii (avare, pecenege, cumane, mongole) n'a fost încă confirmată prin nici un fapt irefutabil (exceptând cele două-trei nume topice cumane);

Imprumuturile tătare, în special nogaice, au un caracter cu totul local (Moldova);

Limba română nu cunoște nici un singur arabism sau persianism, care să nu fi trecut mai întâi prin filiera osmanlie;

Graiul Românilor din Istria, Banat și Ardeal nu posedă pe calea directă nici o urmă a vocabularului oriental;

În fine, singura influență orientală, durabilă și apreciabilă, e cea osmanlie, care (străină de literatura religioasă) se reflectă pe de o parte în domeniul cronografiei și al poeziei istorice, iar pe de alta constituie un contingent însemnat al limbei populare de astăzi.

ADAOS

I

BOIERNAȘII DE CURTE

Instituțiunea nobiliară la noi e de origină slavo-bizantină (însuși numele de „boier“ e slav = bolıar „nobil“), de aceea nomenclatura rangurilor e în cea mai mare parte slavonă, afară de titlurile Comis, Logofet și Spătar, cari ne au venit (indirect) de la Bizantină. Cronicarul Ureche ne dă cea mai veche listă a boierilor moldovene (Cronice I, 138), așa cum a fost instituită de Alexandru cel Bun. Ea conține un singur titlu osmanliu: „*Agă*, ispravnic pre dărăbanı și pre tırg pre Iași giudeț“.

Lista dată de Ureche se află apoi reprodușă de Miron Costin (în poema-ı polonă despre Moldova) și apoi într'un mod mai sistematic de Cantemir, care, într'un capitol special din Descrierea Moldovei, vorbeșce de „*Baronibus Moldaviæ eorumque gradibus*“. El distinge două categorii, boierı de Sfat și boierı de Divan, cei din urmă subîmpărțiți în 3 clase. Lista acestor două categorii coincide esențial cu aceia a lui Ureche, numai că printre boierı de Divan din prima clasă figuréză

la Cantemir un al doilea titlu otoman: „*Serdar*, Campodux, europæo loquendi more generalis locumtenens“.

Printre boierinași, Cantemir enumără între alții un *Ciohadar* și un *Cămăraș de rafturi*; iar Logofătul Gheorgache adaogă printre boieriile Curții cari aũ osebita rînduială (III, 302):

„Vatavul de Aprodî, Vel-Cafigiul, Credincerul, Vel-Cămăraș, Vatav de copii, Divictarul, care mai 'nainte vreme acéstă boierie n'au fost, făcându-se de la Grigorie-Vodă; asemenea și Mehtupciul, carele se chiamă și Chiesadar, Cibucciul, Ici-ciohodar, Becerul, Pivnicerul, Satîrbaș și Baș-ciohodar“.

Introducerea acestor ranguri inferioare a mers paralel cu influența politică din ce în ce mai mare a Porții asupra Țărilor române. Acéstă influență ajungînd cu totul preponderantă în epoca fanariotă, numărul boiernașilor a crescut într'una modelându-se după personalul inferior al Saraiului. Arhondologia 'și lărgesce ast-fel din ce în ce hotarele, până ce devine ilimitată.

Afară de cele 5 clase de boieri (prima numită „Protipenda“ și constituită din așa-numiții veliți) despre care Fotino a dat descrierea cea mai completă, același istoric grupéză într'un capitol special „Despre casa Domnului“ (III, 308—312) pe toți boierinași în serviciul Curții și cari în cea mai mare parte erau de creațiune recentă ¹⁾.

¹⁾ Sulzer consacră asemenea boierinașilor de Curte câteva pagini (III, 167 urm.), dar enumerațiunea sa e incompletă și transcrierea adesea eronată. Cât privesc notițele corespunzătoare ale consulului prusian Kreuchely Hurmuzache X, 495-548), ele sînt de la un capăt la altul o traducere literara franceza dupa textul lui Fotino (III, 260-313). Despre boieriile Țării românesce a se vedea și „Relatio de statu Valachiae“ 1679—1688), raportul unui misionar catolic sub Grigorie-Ghica, în care se ocupă mai ales de arhondologia Munteniei;

După ce enumără pe Cămărașul cel mare, pe Ispravnicul de Curte, pe Cuparul și Credințerul, pe Grămăticul Domnului și pe Protomedicul Curții, Fotino continuă ast-fel lung-a-i enumerațiune :

Vătaful de Curte are câte 100 lei léfă pe lună.

Muhurdarul, carele pune sigiliul domnesc pe toate cărțile domniei, capătă peste 20 mii lei pe an și 40 lei léfă pe lună.

Devictarul, carele îngrijesce de călimarile Domnului, are aceluși folose ca și Muhurdarul și 40 lei léfă pe lună.

Becerul, carele are îngrijirea beciului în care se păstrează ale mănăcirii, primesce 100 lei pe lună, afară de folose întimplătoare.

Ici-ciohodarul îngrijesce de încălțările Domnului. Toți cizmarii și vîndătorii de cizme sînt supuși lui și de la fie-care capătă dare de un leu, care se numesce venitul ciohodăritului.

Rahtivanul îngrijesce de harșelile și de toate cele trebuincioase la caii domnesci. Când Domnul vrea să încalece, el îi aduce un scaun pe care calca, are léfă de 50 lei pe lună.

Grămăticul cămării este sub Cămărașul cel mare și ține socotelile lucrurilor ce intră și ese din Cămară; primesce 30 lei léfă pe luna.

Vătaful Cămării are 20 lei léfă pe lună.

Vătaful Beizadelelor primesce 100 lei léfă pe lună.

Caftangiul, carele împreună cu Cămărașul II îngrijesc de garderoba Domnului, are 50 lei léfă pe lună.

Babeingiul, ce îngrijesce odaia Domnului, are 40 lei léfă pe lună.

Baș-ciohodarul sau șeful tutului ciohodarilor are 50 lei léfă pe lună.

Ciubucci-bașa, care aduce ciubucul Domnului, are 20 lei léfă pe lună.

cu toate că nu conține date noi, acest raport e totuși interesant: publicat întâi de Engel (*Geschichte der Moldau und der Walachey*, Introducerea No. CIII, p. 108-117), el fu apoi reproduș în „Magazin Istoric“, tom. V, p. 33-70.

Cafegi-başa, pe lângă léfa de 20 lei pe lună, se folosesc şi de monopolul cafeliî.

Şerbegi-başa, care dă şerbetul şi îngrijesc de dulceturi, are 20 lei léfă pe lună.

Şamdangi-başa, carele îngrijesc despre lumînări, primesc 20 lei pe lună.

Buhurdangiul, ce îngrijesc despre afumători, primesc 20 lei pe lună.

Ibrictarul, carele dă Domnului de spălat, capătă 20 lei pe lună.

Peşchergi-başa, carele dă Domnului peşchirul, primesc 20 lei pe lună.

Sofragi-başa, carele îngrijesc despre masa Domnului, capătă 20 lei pe lună.

Nargbelegi-başa, ce dă Domnului nergheléua, are 30 lei pe lună.

Giamaşirgi-başa, carele are îngrijire de spălarea rufelor, primesc câte 20 lei pe lună.

Bărbier-başa, carele rade pe Domn, primesc câte 10 lei pe lună.

Toţi ómenii aceştia ce sînt în serviciul Domnului se numesc Edecliî şi Orta-cuşaci. Ei când fac serviciul, sînt îmbrăcaţi numai cu caftanuri şi încinşi pe d'asupra fără altă haină, purtând numai fesurile în cap. Sub dînşii sînt şi alţi servitori mai mici în număr de 34, primind toţi împreună până la 365 lei pe lună şi se numesc Iamacuri şi Icioglanî.

Cavaz-başa, carele stă în picioare afară la uşa Domnului cu bastonul în mână, primesc 10 lei léfă pe lună.

Iamacurile sau ajutorii acestuia câte cincî lei léfă pe lună.

Chehaia are câte 20 lei léfă pe lună.

Ciohodarii în număr de 20 primesc fie-care câte ęce lei pe lună.

Doi ciohodari ai beizadelelor primesc câte 20 lei pe lună fie-care.

Satîr-başa câte 15 lei pe lună.

Chehaia II câte 12 lei pe lună.

Patru satîraşi câte 10 lei pe lună.

Mataragi-başa câte 15 lei pe lună.

Ajutorii acestuia câte ęce lei pe lună.

Baş-ciauşul ture câte 40 lei pe lună.

Alaiü-baş-ciauşul, cu alţi doi ciauşi, primesc toţi împreună 95 lei pe lună.

Spîşerul Curţii primesce 150 lei pe lună.

Gerahul Curţii asemenea.

Curierul privat câte 200 lei pe lună.

Trîmbiţaşii nemţi câte 30 lei pe lună.

Vornicul de harem sau îngrijitorul apartamentelor de femei, împreună cu soţia sa Vornicésa şi cu toate fetele ce fac suita Dómnnei, primesce o mie lei pe lună.

Baş-ciohodarul Dómnnei câte 20 lei pe lună.

Grámaticul Dómnnei câte 200 lei pe lună.

Maimar-başa (arhitectul domnesc) câte 50 lei pe lună.

Fustaşii Divanului şi ai haremului în număr de 24 primesc 265 lei pe lună.

Lefile tuturilor celor de mai sus compun ţifra de 6717 pe lună.

II

HATIŞERIFUL DIN 1802

Sultanul Selim al IV-lea a emis în luna lui Gemagel-ahir 1217 (Noembre 1802), sub Const. Ipsilant-Vodă, ultimul hatişerif, care confirmă vechile privilegii ale Ţării românesce şi ale Moldovei. El a fost citit la Mitropolie, de faţă fiind toţi boierii, în 23 Octombree din acelaşi an. Hatişeriful a fost tradus într'un mod fragmentar de Engel şi complet de Fotino (III, 223—235).

Reproducem acest document după Tesaurul istoric al lui Papiu-Ilarian (II, 308—314), care conţine textul oficial într'o copie foarte fidelă dar prea literală (întru cât s'aú conservat particularităţile stilului oriental, indicând în note variantele aflate la Fotino şi în Uricariü (III, 181—205) şi completându-le cu datele corespunzătoare ale hati-

șerifurilor anteriore din 1774 (Uricariu VI, 433—446) și 1792 (ibid. III, 131—144).

Hatîșeriful din 1802 resumă și completează pe toate cele-lalte¹⁾: e documentul capital pentru daraverile noastre politice cu Pórta otomană.

În vreme când cu norocire s'aú săvîrșit pacea și împăciuirea între prea-înalta și vecînica Impărăția mea și între Impărăția Nemților, atuncea milostivindu-se Impărăția mea la starea cea din vremea răzmiriței ce aú suferit raiaua Țării rumânesce, aú miluit'o cu sfîntă poruncă²⁾ de iertarea dăjdiilor: de haraciú, de bairamlíc, de rechiabie și giaize³⁾.

Asemenea, pe la înjumătățirea lui Muharel a létuluí 1206, s'aú mai dăruit iarăși sfînta mea poruncă coprinđetóre de a nu se supéra năpastuindu-se sáraca raja. Iar în urmă viind grecesc și turcesc arzmahzar din partea celor din Țara rumânescă, Mitropolit, episcopi, igumeni și toți preoții de pe la mânăstiri și biserici, boieri, căpitani și ceilalți zabiți, cu coprindere că mai nainte de câțiva ani s'aú silit, din pricina celor ce aú pățit asuprelí și necazuri în vremea răzmiriței, de a părăsi cei mai mulți patria lor și a se depărta de la ea și a se prăpádi memlechetul Țării rumânesce⁴⁾ și a veni lăcuiorii la ticălósá stare, și că avênd mare supunero și ascultare la prea-puternica Impărăția mea și rezămându-se la acea către ei milă și milostivire a Impărăției mele, cer a se înnoi prea-înalta poruncă ce s'aú dat mai nainte, coprinđetóre de nizamul Țării rumânesce⁵⁾ și a multor șarturi cari s'aú cercetat atunci la

¹⁾ Hatîșeriful din 1826, trimis de Mahmud al II-lea lui Grig. Ghica după pacea de la Akkerman și publicat de d. G. I. Lahovari în „Convorbirile literare“ din 1887, nu este, cât privește fondul, de cât o transcrierea a hatîșerifului din 1802, augmentată cu stipulațiunile tractatului de la Akkerman.

²⁾ Ur. . sfîntul ferman.

³⁾ Fot.: scutirea haraciului, edigieilelor, richiambialelor și zaharelelor. — Ur.: iertarea dărilor de haraciú, de hédiea, rechiabiea și giupele și de toate altele mari și mici biruri... 1774: plătind numai obicînuitul haraciú, iar alte încercări și cheltuieli cu nume de havăeturi. dumiale, oboducturi și giaizele s'aú poprit... 1784: iertați de richiambighele și bairamlícuri și alte deosebite teclifaturí.

⁴⁾ Ur.: pricinuinđu-se prăpădenia pămîntului Moldovei...

⁵⁾ Fot.: atingetóre de privilegiurile și buna-orînduială a Țării rumânesce.

caidul ce se păzesc¹⁾ la împărătescul meu Divan, de fermanurile ce se dau după vremi²⁾, fiindcă s'au găsit acolo coprins că la létu 1188, la jumătatea lui Şeval, s'au dăruit la amîndouă ţările sfintele prea-înaltele porunci împodobite cu sfîntul hatîhumaiun, arătându-se acestea ce se  ic în urmă.

Că raielele³⁾ a c te două ţări, Rum nesc  şi ale Moldovei, care coprind loc de cheler⁴⁾ a prea-puternicei  mp r ţiei mele, plătind după starea lor dajdia anului sau haraciul, să nu se supere pentru multe fite i-ce socoteli, nici chiar bani, nici cu alte ori-ce chip.

Si c nd se va  nt mpla p r  şi pricin  între Turci⁵⁾ şi între două raiele⁶⁾, acest fel de pricin  Domnul ării rum nesc  după vreme, cercet nd cu dreptate pe jeluitor şi pe pîrit, să  mplinesc  dreptatea ce se va dovedi. Iar la hot r irea pricinilor ce se va  nt mpla între Turci şi între raiele⁷⁾, să fie în mijloc şi cel după vremi Divan-efendisi al Domnului⁸⁾ şi alţi zabiţi⁹⁾. Iar de se va  nt mpla, ca aceste pricin  între Turci şi raiele de a nu lua sf r it prin mijlocirea celor ce s'au  is mai sus, al lui Divan-efendi şi altor zabiţi, de la cei după vremi Domnii ării rum nesc , şi se va dovedi că g ndul acelor jeluitori sau p r iţi turci este de a vătăma şi a p gubi s raca rajaua¹⁰⁾, să nu se sufer  a se sup ra şi a se p gubi s raca rajaua, pentru acest fel de mincinose şi împotriva dreptăţii davale şi p ri. Iar hot r irea de acest fel cu îndoială pricin  să se facă înaintea cadiului de Giurgiu¹¹⁾, c ut ndu-se judecata

¹⁾ Fot.: cercet ndu-se condicile ce se p streza în ... Ur.: c ut ndu-se caidurile cele pazite în ...

²⁾ Fot.: ordinele ce se dau din timp în timp.

³⁾ Fot.: supu ii ...

⁴⁾ Fot.: care locuiesc  rile ce sînt grânare ... Ur.: socotite în locul chelerului  mp r tescii mele mariri; ... 1792: socotindu-se aceste două eparchii ca o magaza a  naltei mele  mp r ţii.

⁵⁾ Ur.: ehleislami adică cei de credința otomanic sc  ...

⁶⁾ Fot.:  ntre doi Rom ni ...

⁷⁾ Fot.:  ntre Turci şi cre tini.

⁸⁾ Fot.: Divan-chiatip care se află pe l ng  Domn ... 1774 şi 1792: Divan-chiatipul Voevodului şi alţi musulmani.

⁹⁾ Fot.: cu alţi ehliislami. Ur.: şi alţi de credința otomanic sc  şi alţi otomani ...

¹⁰⁾ Fot.: pe Rom ni.

¹¹⁾ Fot.:  naintea lui Girgiov-cadisi. Ur.:  naintea cadiului Ibrailei.

după dreptate, cari cadîi ai Giurgiului sînt datorî, cînd se va rîndui la ei vr'o pîră ca acésta despre partea Domnului după vremî, să fie cu luare aminte a nu face nicîdecum lucru afară din dreptate și din pravilă, și nevoindu-se a avea dreptatea locul ei și a nu se năpăstui săraca raia. Și încă a nu se supêra săraca raia, ducêndu-i cu sila a se judeca la alt loc, de vreme ce s'aũ scris fetfa coprinđetóre că mărturia unui raia asupra unui Turc ¹⁾ este primită și bună la pricinî de clironomie ²⁾, la care să urmeze după fetfa.

Și că câți din ascherlii saũ alții ³⁾ vor face vre-o greșală înlăuntru în Țara rumânescă ⁴⁾, aceștia să se trimită la serhaturile din prejur și acolo să se pedepsescă prin marifetu zabiților lor.

Și măcar că sînt multe și înalte împêrătesci porunci, să nu cuteze împotriva nizamului ce s'aũ dat mai nainte a intra în țară serhatlîu și alții din lăcitorii cazalelor ⁵⁾ după Dunăre, și înalte porunci sînt ca să surpe cășlalele, care se făcea la Țara rumânescă mai nainte, și să se izgonescă cei ce umblă fără nici o trébă, netrebnicî și ómenî rîi; dar nu este departe de a se întîmpla, ca unii ca aceștia a se cere de a intra în țară și după ce ei intră, se vor gâlcevi și vor omorî unul pe altul, după aceea să cêră prețul sîngelui și apucându-se de pîrî mincinóse și cerênd lucruri și bani, a supêra și a págubi pe săraca raia. Pentru acésta de acum înainte, afară din rînduiții și numiții cu număr neguțători de la serhaturî, nimenî altul să nu cuteze a intra în țară. Și aceștia iarăși cînd aũ a merge la Țara rumânescă pentru neguțătoria lor, să-și ia teșcherele de voie de la zabițîi lor și ajungênd în țară, să arate acest fel de teșcherea saũ la însuși Domnul țării ⁶⁾, saũ la vechilul lui, și luând iarăși teșcherea de voie saũ de la Domnul Țării rumânesci, saũ de la vechilul lui, așa să se

¹⁾ Fot.: asupra unui ehliislam.

²⁾ Fot.: la judecările vasigetului și unispetului. Ur.: la judecările clironomilor și a genealogiei lor, adică a rudeniilor.

³⁾ Fo.: saũ alții din ehliislamî. Ur.: ori câți saũ din oștenî saũ din alții de credință otomanicescă.

⁴⁾ Ur.: în țara Moldovei.

⁵⁾ Ur.: și alții din taifalele caicilor Dunării.

⁶⁾ Fot.: la Eflac-voivodasi. Ur.: către însuși Domnul Moldovei.

neguțătorescă făr' de a cere la județele, în cari merg pentru neguțătoria lor, nici cu sălășuire a se aședa acolo, nici a ara, nici a semena, nici a supera în altfel raielele. nici a da selemahcésă sau arvună, cari acestea toate se coprink întocmai la înaltele porunci, ce s'au dat mai înainte pentru nizam și se cade a se urmă.

Și că pentru acest fel de mincinoșe davale¹⁾, să nu se suferă a se rîndui în Țara rumânescă mumbașiri despre partea Vezirilor și cadiilor și zabișilor spre supărarea săracilor raiele²⁾.

Și că câte locuri și moșii, sau mănăstiresci sau ale altor obraze, care cu sila și cu năpăstuire s'au stăpănit de acest fel de ómenii netrebnicii și se numesc până în ziua de astăzi cu nume de raiele. făcându-se pentru aceștia desăvîrșită cercetare și dovedindu-se că se stăpănesc cu năpăstuire, să se întórea la stăpânii lor cei adevărați.

Și că de va fi trebuință de a se înnoi și a se lucra cum și mai înainte schela cea veche a Țării rumânesci, orașul de Flocei, spre mai de folos și mai lesne ducerea de celor ce es din țară la alte țări sau din alte țări la Țara rumânescă, să aibă voie lăcuitorii țării a înnoi și a umbla cu dișa schelă, însă cu chip de a nu păgubi pe prea-înalta mea Impărăție³⁾.

Și cum că nu se dă voie la neguțătoria turci⁴⁾ a ținea înlăuntru în țară moșii și cetfelișuri⁵⁾, nici a pasce vite.

Și cum că, de vreme ce este poprit de a intra în Țara rumânescă cei ce merg la dregătoriile lor⁶⁾, prea-înălțații vizirii mei și prea-cinstiții mirimiranii mei⁷⁾, abătându-se din calea drépta la dusul și la întórcerea lor și a lua de la raiele fără de preț cele trebuincioșe lor, ómenilor și vitelor lor, și a lua cai de olac⁸⁾ și făcând alte cereri ca acestea, a bantui săraca raia; pentru

¹⁾ Fot. : certe și neînțelegeri.

²⁾ Fot. : spre supărarea locuitorilor.

³⁾ Intregul acest pont lipsesce natural în varianta moldovenescă.

⁴⁾ Fot. : neguțătorii ehliislaui. Ur. : neguțătorii otomanii.

⁵⁾ Fot. : care sau moșii... Ur. : a avea și ciftișuri...

⁶⁾ Ur. : la mansupurile lor.

⁷⁾ Ur. : prea-înălțații mei vizirii și prea slăviții mei echituiiții ..

⁸⁾ Fot. : cai de poștă... Ur. : cai de menzil...

acésta nici într'un chip nu este voința Impărăției mele a se păgubi de acum înainte raiielele Țării rumânesce despre partea Vizirilor și mirimiranilor și ómenilor lor ¹⁾, abatându-se din drumul cel drept și intrând în Țara rumânesca.

Asemenea și cei cu pricină trebuincioase ce trec, saũ Tătari saũ alții, la multe locuri de prin prejurul acestei țării, să nu se abată din drumul lor și să mérgă în Țara rumânescă, nici să céră cai de olac mai mulți de cât se coprinde la menzil-ferman ce aũ la mâinile lor ²⁾. Așjiderea și cei ce se duc cu porunci la numita țară ³⁾ după vremi, să nu supere și aceștia cerând mai mulți cai de cât cele ce sînt scrise în menzil-ferman ce aũ în mâna lor; și la împlinirea acestora ce s'aũ dis mai sus (cari acestea tóte se coprind la poruncile ce s'aũ dat mai nainte), până acum de s'aũ întîmplat vre-o lenevire, dar de acum înainte la tóte cele ce s'aũ dis șarturi ⁴⁾ fără de greșală de a se păzi, se va face mare osîrdie. Iar cine se va cuteza a face mișcare împotriva înaltelor porunci, la pedépsa acestor fel de ómeni se va face tótă silința fără de cea mai mică prelungire.

Și cum că, de vreme că sînt date multe înalte porunci, poruncitoare cum că când se duc raiielele Țării rumânesce la casabale, sate și tîrguri după Dunăre ⁵⁾, saũ pentru vre-o trebă a lor de alișveriș, să nu se supere de către haraccii și zabiții acestor părți, nici cu cerere de haraciũ și spenge, ⁶⁾ nici cu alte pricinuiri, nici ómeni haracciiilor și colgiii cu pricinuiri că cer raiiele străine, să intre în Țara rumânescă și să umble încóce și încolo. Pentru acésta se poruncesce și cu înalte porunci, celor de se cade, și se oprese aceștia de acest fel de lucru.

¹⁾ Fot.: a mirimiranilor și a etcaelilor lor... Ur.: de către echituiulf și de catre ecpaelile lor.

²⁾ Fot.: în menzilurile ce vor avea în mână. Ur.: în fermanurile de menzil ce aũ în mâinile lor.

³⁾ Fot.: meemurii cari vor veni în țară. Ur.: câți vor merge cu memurieturi în țara Moldovei.

⁴⁾ Fot.: suruturi. Ur.: sureturi.

⁵⁾ Fot.: în satele de peste Dunăre. Ur.: la tîrgurile cazalelor și satelor peste Dunăre.

⁶⁾ Ur.: spenți.

Și cum că raiielele și lăcuitoarii Țării rumânesce să nu se supere de nimeni, după iertăciunea și slobodănia Țării rumânesce, la dăjdi și căiafet și portul lor. ¹⁾

Și cum că, câte raiiele în Țara rumânescă ar fi primit legea turcască, nu pot a cere parte de moștenire de la părinții și rudele lor: cercetându-se fetfaa pravilei, fiindcă această pricină razimă la pravilă, s'aũ dat patru sfinte fetfale, coprinđend cel dintăiũ : că Nazarinénul cutare, după ce va primi legea turcască ²⁾ și va muri tatăl lui cutare, nu pôte a-i fi fiu-seũ moștenitor. Cel de al doilea : Nazarinénul cutare, bărbatul cutăria Nazarinence, de va veni la legea turcască, ne vasta acestuia rămăind la legea ei și murind ea, nu se face moștenitor ei cel de aũ primit legea turcască bărbatul ei. Al treilea fetfa : cutare Nazarinén, feciorul altui cutare Nazarinén, de va primi legea turcască și va muri tatăl seũ fiind creștin, feciorul lui nu se face moștenitor lui. Al patrulea fetfa : cutare Turc, ³⁾ de va ierta robul lui pe cutare Nazarinén, iar acest rob după iertăciune va muri fără de a primi legea turcască, cutare Turc, stăpânul seũ, nu se face clironom aceluĩ iertat cutare Nazarinén. Decĩ aceste fetfale după coprinđerea lor se cade a se urmă cum se cuvine.

Și cum că, măcar că s'aũ lăsat și s'aũ iertat mumbaiauă și de a se cumpăra pe fieșcare an oi cu înalte poruncei, prin marifetu casap-bașii după vremi, dar este de mare trebuință de a se aduce oi din ținutul Impărăției mele pentru tainaturile miriei ⁴⁾ și pentru hrana lăcuitoarilor Țarigradului, pentru acesta raiielele Țării rumânesce să nu ascundă oile lor de vîndare, ci cu prețul ce se politifsece să le vîndă la neguțătorii și gelepi. Si așa cu priveghiarea ⁵⁾ celuĩ după vremi Domn al Țării rumânesce să nu facă cusur de ⁶⁾ a trimite la Țarigrad cât de multe oi, și aceste oi să le vîndă lăcuitoarii Țării rumânesce numai la acei neguțătorii și gelepi, cari le vor aduce în Țarigrad, iar nu în alte părți.

¹⁾ Ur. : pentru portul locuitorilor Moldaviei după pronomiile și serbestiet adică slobodănia patriei lor.

²⁾ Fot. : Islamul. Ur. : credința otomanicască.

³⁾ Fot. : un zeim muslim... Ur. : cutare din legea otomanicască.

⁴⁾ Fot. : tainaturile eștirii.

⁵⁾ Fot. : cu nazaretul. Ur. : prin nazaretul.

⁶⁾ Fot. : să nu faca smintělă.

Și cum că, Țara rumânescă fiind în loc de cheler împărătesc ¹⁾ și fiindcă cererea și ducerea mulțimii de zahrele este cel mai de trebuință, aceste două țări, Rumânesci și Moldovei, în loc de mucaesea ce se da mai nainte din toate felurile de zahrele ²⁾, care ară și sémână raiielele țării, să le cobóre necontentit zahrele din destul la schelele Dunării și să le vîndă după prețul ce se politifsesce la reiziî corăbiilor ai capanului, vîndênd zahrele la acei reizi cari vor merge la Țarigrad, iar nu la alte părți, dar fără a se părăsi țăraniî de arătură și sémênătură lenevindu-se, că mucaeséua zahreliî s'aû ridicat, ³⁾ nici să se ascundă zahréua ce aû cu gând de lâcomie și cu acest chip raiielele țării să se foloséscă și să câștîge, iar lâcuiorii Țarigradului să pătîméscă cu stenahorie de hrană. La acéstă pricină să puie necontentit mare silință, atât cei după vremî Domnî, cât și boierîi.

Și cum că orice greșală s'aû întîmplat a se face de nevoie de către boierîi și raiielele Țării rumânesci și ai Moldovei la rãzmirița trecută, acestea toate până acum fapte și mișcările lor s'aû iertat cu desăvirșită iertare de către Impărăția mea, și nu va pomeni Impărăția mea nici odinióră nici cu mustrare nici cu izbîndă la nici unul dintre ei, pentru cele trecute faptele lor; și de acum înainte, precât vor fi statornicî la stéjarul supunerîi și ascultării către prea-puternica mea Impărăție și vor urmă datoriile supușilor, neabătêndu-se din supunerea ce se cade, n'aû a vedè altecevași din partea Impărăției mele fără numai de cât milă, milostivire și milosîrdie.

Și cum că la pricina între Domnul Țării rumânesci și între nazirul Silistrei pentru hotarul de matca Dunării să se urmeze cu luare aminte cea de mai pe urmă al doilea rînd dată poruncă la létu 77, coprîndtótore și de cele ce s'aû dat mai nainte înalte porunci.⁴⁾

¹⁾ Fot : memlechetul Țării românesci făcênd parte din grânarul Imperăției mele. Ur.: pamîntul Moldovei fiind socotit în locul chelerului împărătesciî mele mărîrî. 1792: Moldova se socotesce ca o magazie a înaltului meû scaun.

²⁾ Fot.: toate felurile de produse.

³⁾ Ur.: că s'aû ridicat cererea cea hotărîită a sumei zahrea, care se numia mucaesă. 1792: zaheréua numită mucaghésin... s'a ridicat mucaghiaua.

⁴⁾ Lipsesce în Ur.

Și cum că boieriiile Țării rumânesce și a Moldovei de vreme ce se cade a se da între Greci și între pămîntenii cei aleși, cari pot a le chivernisi bine și de credință, pentru acêsta pricina boieriiilor se lasă la cei după vremi Domnii Țării rumânesce și Moldovei, ca să metaherisescă la slujba lor după trebuință pe cei credincioși și vrednici atît din Greci cît și din pămîntenii, protimisind însă pe cei mai de trebă din pămîntenii boierii la boieriiile ce sînt înadins pămîntenilor.

Și cum că, cînd va fi trebuință de cherestele pentru întemeierea cetăților de la Rumele, să se taie acêstea din munții Țării rumânesce și ai Moldovei și să se care la locurile ce vor face trebuință, și luând senet pecetluit de la bina-emenii, să se plătescă fără de lipsă prețul tăierii și al căratului acêstei cherestele din banii haraciului Țării rumânesce și al Moldovei, fără de a se scădea nici un ban.

Și cum că vitele ce sînt în sêma ustaliei de la Mangalia și care sînt la ciftilicul Mangaliei, să se oprêscă de acum înainte a nu le pasce în țară, atît, vara cît și iarna, și într'acêstași chip să se apere sâraca raiua din paguba acêsta ¹⁾. Incă s'aũ găsit trecut în cai-

¹⁾ În locul acêstui pont. Ur. conține alte douê: Și că pentru cei mai nainte trimiși care mergea la Galați din partea aceluși după vreme nazir a Kiliei, și supêra pentru cererea de ghiumbroc adecă de vamă, după ce vămile tuturor zaherelelor și a altor lucruri ce se scoboră la schele, dupa obiceiul țării se ieu de catre Domnul Moldovei, s'aũ dat înalte porunci, ca să nu mêrgă de acum înainte la Galați ômeni de ai nazirului Kiliei, nici să cuteze a supera pentru cererea de ghiumbroc, iar osêbit de acê-ta fiind-că nu s'aũ găsit trecut în condicile calemului Divanului, că s'ar fi dat vr'odată înaltă poroncă, ca să fie la Galați ședetoriu ghiumbrocciu de la Isacce. Drept aceea să se facă silință de a lipsi cu totul acêstă fără de cale și fără cuvînt trimiterea a ghiumbroccului de la Isacce și ômenii nazirului Kiliei.

Și fiind că cu cuvînt și pricinuire de a se împlini și a se strînge din țara Moldovei pe tot anul acea potrivită și sciută sumă de ghiuvergile adecă sălitră pentru trebuința zaraphanalei împêrâtesce, se rînduia în tot anul cînd unul cînd altul, dându-se acêsta ca o chivernisêlă la acei ce se trimiț, și trimișii aceia ce se numia multezimi, mêrgînd acolo supêra și însârcina sâracile raiete, care și acêsta fiind împotriva împêrâtescii mele bune voință. Drept aceea de acum înainte nu va merge nimeni în țara Moldovei cu numiri de nazir sau multezimi, ca să ceie ghiuvergile, iar ghiuvergileua ce este trebuinciosă pentru zaraphanêua împêrâtesca, sa se gătêscă prin mîna și marafetul aceluși dupa vreme Domn al Moldovei, plătîndu-se deplin

dul Divanului, ca la şuraturile ce se vor dice mai jos sa ū adaos şi cel spre ajutor i apărarea lor şart: după mila şi milostivirea Impăraţiei mele către ei, ca să aibă luare aminte de acum înainte şi ca să lucreze cele cădute la îndatorita lor supunere, fără de a se abate nici decum până la un fir de păr din calea dreptăţii şi a supunerii după datoria lor, şi aducând mare supunere la Domnii lor după vremi, facând silinţă şi luare aminte la împlinirea împăratescii slujbe şi depărtându-se cu mare luare aminte de cel mai puţin cusur. Acele şarturi sînt acestea:

Cum că de acum înainte să nu se cêră de la Ţara rumânescă mai mult de cât 619 pungi de bani; iar din ţara Moldovei mai mult de cât 135 pungi şi 445 tal.; cu nume de haraciul anului, care dajdie a fieşi-căriia ţari să se dea aici la Ţarigrad la sfirşitul fieşi-căruia an şi să nu se rînduască în havalele.

Şi cum că să se dea din partea Ţării rumânescei 90000 tal. bani gata şi lucruri la poclonul bairiamului şi 40000 rechiabie¹⁾. Iar din partea ţării Moldovei, pentru poclonul bairiamului în bani gata şi lucruri 90000 tal. şi rechiabie 25000 tal., iar mai mult să nu se cêră.

Şi cum că pentru Domnii să nu se cêră pe fieşi-care an banii mucarelului²⁾ şi pre cât nu se va întîmpla vre-o greşala lui şi să se dovedescă bine, să nu se mazlêscă. Şi de la Domnii ce se orînduiesc după vremi, să nu se cêră giaizele şi avaturi³⁾ mai mult de cât este obicînit din vechime, cari aceste obicînite giaizele şi avaturi să nu se ia de la raiete, ci să se plă-

preţul atît a cumpăraturii cât şi a chiriei dusului către lacuitorii ţării, din banii miriei împăratesci a Moldovei, şi întru acelaşi chip găsindu-se, să se faca inşciinţare către zaraphanêua împăratescă la care schele s'au scoborit, ca de acolo cu caice să se aducă la Ţarigrad.

¹⁾ Fot.: Ţara românescă va responde în numărătore pentru dighe 180 pungi şi pentru richiambie 80 pungi. Ur.: să se mai dee de la Ţara românesca 90000 lei în naht sub numire de idighe şi 40000 lei cu numire de richiabie, iar de la Moldova pentru hidiea...1792: pentru bairamlicuri se vor da din Valahia 90000 lei şi pentru rechiabie 40000 lei.

²⁾ Fot.: să nu se mai cêră ipcaia sa ū cheltuielile mucarerului. Ur.: cheltuiala mucarelului adică a înnoirii Domniei. 1792: să nu cee nimica pentru ipca...

³⁾ Fot.: peşcheşuri şi avaturi de la locuitorii.

téscă din veniturile chiar ale Domnilor ¹⁾, ocne, vămi și din rusumaturi.

Și cum că cei după în prejur acestor două țări, pași, cadii și alți zabiți să nu facă cereri și să céră hasuri și avatură ²⁾, a căror pagubă se razimă la săraca raia și să nu trimită despre partea lor mumbașiri, numai și numai de a lua bani, cari acestea nu se suferă de către Impărăția mea.

Și cum că când se va întâmpla a se face mazilii și a se rîndui cei din dregătoriile prea-puternicei mele Impărății ³⁾, n'aũ să dea nici un fel de giaize și avatură lor.

Și cum că din numitele două țări din tóte felurile zahrelelor să se céră sumă pe cât nu se aduce supărare raielii, și când miria va cumpăra zahrea din numitele țări, sa se plătescă prețul acei zahrele cu bani gata și chiria să nu se încarce la raiiele. Iar când vor cumpăra neguțatorii zaherele, să se plătescă cu bani gata, cu prețul ce se politifsesce.

Și cum că, fiindcă se coprinde la acele date mai nainte sfinte porunci, după cum s'aũ dis mai sus, că cumpărându-se oi din amîndouă dizele țări prin marifetul saigiilor și ai ómenilor lui casap-bașa, este pricinitor de pagubă și asuprire la raiiele, cum s'aũ dis mai nainte, s'aũ iertat să nu se fică acea cumpărătoare de oi. Dar de vreme că este trebuință de a se aduce oi din ținutul Impărăției mele pentru tainaturile miriei și pentru hrana lăcuitorilor Țarigradului, pentru acésta raiielele Țării rumănesci să nu ascundă oile lor de vîndare. ci cu prețul ce se politifsesce să le vîndă la neguțatori și la gelepî, și așa cu priveghiarea celor după vremi Domni ai Țării să nu facă cu-sur de a porni la Țarigrad cât de multe oi și să le vîndă lăcuitorii țării aceste oi numai la acei neguțatori și gelepî, cari vor să le aducă la Țarigrad, iar nu la alte părți. Pentru care și de acum înainte se va face silință și lucrare câte sînt de trebuință la acestea.

Și cum că, când se vor cere de la cele două țări

¹⁾ Ur.: eraturile ce se cuvin Domnilor.

²⁾ Fot.: tributuri nici angarale. Ur.: Jaruri și avatură.

³⁾ Ur.: când se va întâmpla azlu și de iznóva rînduirii a ri-gialului Impărăției mele.

cherestele saū alte trebuincioase de zidiri, să se dea scire de suma cerută la Domnii dupa vremi și așa să se care cele ce se cer la hotarele acestor două țări, să se plătescă prețul tăierii și căratul la raiiele de la cei ce sînt meemuri la acest fel de binale ¹⁾, cu mijloc ca să dea mîna raiielelor și cu bani gata; dar să nu se siléscă raiielele a le căra acestea ce se cer, saū che-restea saū altele, afară din hotarele țării lor.

Așijderea, cînd se va cere de la aceste două memlecheturi ²⁾ salahori și care ³⁾, să se plătescă ⁴⁾ fără de a se scădea din obicînuita plata lor nici un ban, nici să se prelungéscă vremea plătirii lor.

Și cum că să nu se suferé a intra într'aceste două memlecheturi, afară din neguțătorii fermanlîu, nimeni din prejurul Dunării lăcuatori și iamac ⁵⁾, cu scoposul pagubei și vătămării raielii, și să umble întorcîndu-se prin țară, nici să are nici să semene locuri ce se cuvine raiielelor a două memlecheturi, nici să bage vitele lor pentru pășunea și hrana lor; iar cine va cuteza a face împotriva acestui nizam, să se pedepséscă sfracnic.

Și cum că de s'au stăpânit după pace locurile raiielelor, să se întorcă la stăpânii lor.

Și cum că, cînd nu va fi mare trebuință și grabnică pricină, să nu se trimiță cu mumbașiri la aceste două memlecheturi despre partea Impărăției mele și cînd se va trimite, să nu se cêră plata mumbașiretului ⁶⁾ lor de la raiiele, nici să se zăbovéscă în țară cu izvodirea a fel de fel de pricini. Aceste șarturi adăogîndu-se la cele de mai înainte, să se urmeze totdeauna și păzindu-se la mîinile lor, în vreme de trebuință să se caute caidurile fiesce-cării pricinii dintr'acestea și să se lucreze acestea cîte se cer; iar cine va cuteza împotriva acestora a face ceva, oricine va fi să se pedep-

¹⁾ Fot.: rînduiții de a le primi. Ur.: mumbașirii ce vor fi la binalele aceste.

²⁾ Fot.: de la amîndoué aceste țări.

³⁾ Fot.: vaci și harabale.

⁴⁾ Ur.: să se plătescă chiundelicurile.

⁵⁾ Ur.: nimeni altul din emacurile și alți locuitori de pe malul Dunării. 1792: emaci.

⁶⁾ Ur.: cheltuiala mumbașirilectului. Fot.: nu vor cere mumbașiger.

séscă, să se arate la prea puternica mea Pórtă și să-și ia pedépsa.

Și de vreme că s'aú dat mai nainte poruncă, că boierii cari aú slujit cu credință la prea-puternica Impărăția mea și se supun la Domniile lor, să li se dea chiar treptele și dregătoriile cari s'aú învrednicit mai nainte de rázmiriță și să li se lase în stăpânirea lor moșiile lor, încât se face silință și nevoință de a se păzi totdeauna șarturile ce s'aú đis, și ca să se drégă și să se sporéscă moșiile și coprinsurile boierilor la cari razimă traiul lor, și ca să aibă după vechiul obiceiú folosurile ce li se cuvine și treptele dregătoriilor lor celor de mai nainte, cu șart ca să nu se lenevéscă cât un fir de păr de a pune în faptă la cea îndatorită mare supunere și la porunca și voința Domnilor lor. Și când se vor purta așa, să li se facă silință spre o-ćrotirea lor, metahirisindu-í la dregătorii și păzindu-se privelegiurile lor, acest fel de silință fiind pricină la sporirea țării. Se poruncesce boierilor numitei țări să se lase de cererile fără cuvînt și fără cuviință, și mai vîrtos de acele cereri¹⁾ cari nu pot suferi raiielele din pricina prăpădeniei, la care aú cădú țara în vremea rázboiului. Iar de nu se va supune vre-unul dintr'a-cestia la porunca acésta și împotriva împărătescú mele voinți va păgubi și va supéra pe sáraca raia, și se va amesteca la lucrurile cari nu-í se cade, și va cuteza a se apuca de lucruri și cereri fără orînduială și afară de hotarele lui, cari pricinuesc turburare nizamului și resvrătiri, și de va sta împotrívă la urmarea acestor bune orînduiei cu care umblă Domnul lor spre îndreptarea oblăduirii țării²⁾ și spre odihna și mângăierea raieli, și de va cuteza la vre-o faptă fără de voința Domnului séú, de vreme că cei despre partea Impărăției mele alesi și asupra lor rînduți Domni aú tótă volnicia a pedepsi pe acest fel de nesupuși cu pedépsa ce li se cuvine; pentru care să se facă tótă silință de a pedepsi, după cum s'aú đis, acest fel de nesupuși, ca să aibă répaos și odihnă sáracile raiiele și paza nizamului țării.

Și cum că dajdia de peste an care se analoghiscesce

¹⁾ Ur.: de acele teclifuri.

²⁾ Ur.: îndreptarea umurului țării.

la tótă raiaua, să se adune de la toți, după cum cu dreptate va cădea în partea fieși-căruia, iar nu cu unele mijloce și pricinuiră fără cale unii din raiele să se apere de dajde și partea lor să se încarce la cealaltă raia; la acestea tóte să se facă totdeauna luare aminte, ca să se păzescă dreptatea, și de acest fel de apărare fără cale să se facă depărtare, ca să se urmeze dreptatea totdeauna. Și de vreme ce pentru acestea tóte șarturi s'aũ dat pe larg sfinta nóstră poruncă plină de milostivire la létul 1198 (1784), la luna lui Rebiul-evel, la vremea împărăției a pomenitului întru fericire preaslăvitului unchiului meu Sultan Hamit (căruia fie milă și iertare!), care poruncă s'aũ găsit trecută în caid cu tóte acestea mai sus țise șarturi, ce sînt pricinuitoare de dres și sporirea a țisei Țării rumânesce și a nizamului ei și pricina de apărarea a multor năpăstuiră a lăcuitorilor: pentru care, după mila Impărăției mele asupra tuturor ticăloși și nevoiași, care se nasce din bunătatea și iubirea de dreptate a Impărăției mele și după împărătesca milostivire către raiaua ce-mi este dată amanet de la Domnul D-đeu, s'aũ fost dat împărătesca mea poruncă la lét 1206 (1792), împodobită cu sfînt hatihumaiun, coprindătoare de cele două porunci date mai nainte, una cu sfîntul hatihumaiun la lét 1188 (1774), cum s'aũ țis mai sus, iar una tot cu acest coprins la létu 1198 (1784), vrînd Impărăția mea și la cele pline de dreptate țilele Impărăției mele a se urmă asemenea aceste șarturi cari se coprind la porunca cea dată mai nainte, și ca să se săvîrșescă repaosul săracilor și mai vîrtos ca să se isprăvescă cele spre îndreptare și sporirea țării, urmându-se lăudata noimă care se coprinde la cealaltă înaltă împărătescă poruncă de iertare de doi ani după pace, după mila și milostivirea Impărăției mele asupra tuturor lăcuitorilor țarei; iar după împlinirea iertării de doi ani, să se îndrepteze cele ce aũ a răspunde dajde, poclonul bairamului și rechiabie. giazie¹⁾, și alte avăeturi, după șarturile ce s'aũ țis mai sus. Acestea însă coprind poruncile ce s'aũ dat mai nainte. Dar fiindcă cu trecerea vremii s'aũ pricinuit la unele dintre șarturile ce s'aũ arătat mai sus turburare și ca-

¹⁾ Ur: dările de giziea, idighea și rechiabiea și agianzările și altor havalele.

talhrisis, iar după cele dintre prea-puternica Impărăția mea și între Impărăția rusescă următoare șarturi, ahtinamele, are dreptate Impărăția rusescă a face mijlocire pentru memlechetul Țării rumânesce și al Moldovei.

Pentru acésta, spre întărirea împliurii de acum înainte a șitelor șarturi, solul ei ce se află în Țari-grad ¹⁾ aŭ arătat la prea-înălțata mea Pórtă prin tacrir, având poruncă despre partea Impărăției lui ca să cêră adaos la șarturile de mai nainte acestor madèle ce se vor dice înainte.

Cum că de acum înainte vremea Domnilor să fie rînduită în 7 ani deplin, socotindu-se din ziua ce se vor rîndui Domni, și pe cât nu se va arăta greșală dovedită, Domni să nu se facă manzili ²⁾ mî nainte vremii de 7 ani, iar într'acéstă diastimă de 7 ani arătându-se vina, de se va da de seire despre partea Impărăției mele către solul Rusiei și de se va dovedi și se va încredința că cu adevărat este vinovat la greșală, numai la acea vreme să fie slobod a-l mazli.

Dăjdiile, avaturi și cereri ce s'aŭ izvodit din nou în urma sinetului ce s'aŭ făcut la lét 1198, să lipsescă și după acest temeiu să rînduesc și să așede Domni Țării împreună cu boierii dările de peste an și să le cisluescă după dreptate, și să aibă luare aminte cei după vremi Domni Țării rumânesce a avea ipolipsis la anaforalele și arătările ce va face după vremi solul Rusiei, atât după acéstă madè a dajdiilor cât și de priveleghiurile țării, și mai vîrtos pentru paza șarturilor ce se coprink la acéstă prea-înaltă împărătescă poruncă.

Pentru ca să se rîdice și să lipsescă catahrisis ce s'aŭ întîmplat adecă la madéua raielilor ce nu dau bir, la scutelnicii boierilor, și așa ca să se ușureze greutatea acesteii dări fără de orînduială. să nu rămâie slobod de bir nici unul din raiete, afară din suma scutelnicilor ce sînt seriși din vechime la Vistierie, ci toți d'opotrivă să rîdice greutatea dării și să se zaticnescă cu totul fieși-care supărare și neodihnă către raiete despre partei tacsildarilor dajdiilor.

Și de vreme ce spre plata lefilor ostașilor din țară este trebuincios a se face o sumă de ajutor și despre

¹⁾ Ur.: elciul Impărăției Rusiei din Țari-grad.

²⁾ Ur.: să nu se facă azlu.

partea Moldovei, aruncându-se dăjdiile deosebit pentru aceştia, să se otcârmuască acestea cu dreptate după prea-înalta poruncă ce se va da pentru acesta. Şi încă să se poruncască Domnului cu boierii Ţării rumânesce pentru scóterea cât de grab a ostaşilor din ţară şi pentru îndreptarea lefilor după luni ce s'a dis mai sus.

Şi de vreme ce plata numitelor lefi caută spre a se face tacsil banii ce sînt trebuincioşi la acesta împlinind Domnul această însărcinată datoria lui, în urma acesteia să se dăruiască cu milostivire către raielele Ţării rumânesce o iertare de dajde un an deplin.

Câte orînduieii ¹⁾ se vor face despre partea Impărăţiei mele de felurime de zahrea, de unt, de oi şi în scurt de cele ce se fac în Ţara rumânescă ²⁾, să se arate a avea suma acestora la poruncile ce se vor da pentru acestea, şi într'acest fel de înalte porunci să se numască porunca şi către boieri, şi să se citească de faţă întru auşul tuturor în Divanul Ţării rumânesce.

Şi de vreme ce este a se face vorbă cu boierii acest fel de cerere, ori-ce fel va fi, de este puţinţa taxil ³⁾ tótă saú în parte, de la ţară saú ba; pentru acesta rugămintea şi cererea ce vor face boierii prin marifetul Domnului lor să se asculte, iar preţul diselor rînduieii să se plătescă despre partea miriei, fără de prelungire de vreme, după preţul ce se politifsesce, dar cu altfel să nu se facă mubaia ⁴⁾.

Iar pentru zahrea ce se cumpără pe fieşi-care an despre partea miriei, să se plătescă preţul după fiatul ce se va rupe pe fieşi-care an la schela Brăilei ⁴⁾, şi pentru ca să nu se încarce greutate la raiele, căratul zahreliei, cărându-se angaria, cel după vremi Domn să se silască cu credinţă ca să se rupă fiatul ⁵⁾ zahreliei la numita schelă, socotindu-se şi chiria.

Cele după vremi înalte porunci ce se dau şi caută spre memlechetul Ţării rumânesce, să se citească într'auşul tuturor la Divanul Ţării rumânesce şi după citania lor să se puie spre pază la condicile ţării ⁶⁾.

¹⁾ Ur.: tertipurî. Fot.: dispoziţiunile.

²⁾ Ur.: de alte metahuri a pămîntului. Fot.: şi alte produse.

³⁾ Ur.: sa nu se facă mumbaiaua adică silnica cumperatura.

⁴⁾ Ur.: la schela Galaşii.

⁵⁾ Ur.: a tăia fiatul zahreliei.

⁶⁾ Ur.: la caidurile ţării.

Dregătoriile țării să se dea la pămîntenî, dar să fie în puterea Domnului după vremî să alegă și să rînduască la acelea și din Grecii cei cinstiți și cu sciință și vredniciei acestor dregători; și când se va întîmpla vre-o supărare despre partea Grecilor la dregătoriile ce vor fi rînduiți, cel după vremî Domn să-i mazilască și să-i pedepsască și pe aceștia după cum și pe pămîntenii boierî, și să-i silască a întorče înapoi cele ce au luat cu năpaste.

Câte cheltuieli vor trebui pentru chivernisela menzilurilor ¹⁾ de peste an, să le rînduască și să le hotărăască pe fiesce an cel după vremî Domn împreună cu boierii Divanului; și mai mult de cât suma cea rînduită să nu se mai ia, cu nici un fel de pricinuire.

Chivernisela spitalurilor și școlilor și podurilor și altor asemenea pricinî care se cuvin și sînt chiar ale țării, să se facă havalea porunca Domnului după vremî către boierii țării.

Și din călugări ce nu sînt legați la mănăstiri și Mitropolitul, murind cineva, cele ce rămân avuția lor să nu se cêră de nimeni, ci să se facă taxil ²⁾ prin marifetul Domnilor după vremî, ca un venit casei ce se cuvine la săraci și la sîrmanî și la alte fapte bune; iar din călugării ce sînt legați la mănăstiri de va muri cineva, averea lor să se ia ca un venit mănăstirii, la care au fost închinat.

Pentru neferii ce sînt în slujba țării din început pentru paza ei, să-i rînduască Domnul după vremî, făcînd vorbă pentru acesta cu boierii pămîntenî.

Câte moșii ale Țării rumânesce și a Moldovei, cari sînt pe numele raielilor ³⁾, hrăpindu-se și stăpînindu-se cu nedreptate în Țara rumânescă, în părțile Giurgiovului i Brailei și Cule, și peste Olt, iar la Moldova, la ținutul Hotinului, acest fel de locuri hrăpite a Țării rumânesce și a Moldovei să se întorcă și la înaltele porunci ce se dau de aceste pricinî către cei ce se cade, să se hotărăască vremea.

Și fiindcă este denadins voința Impărăției mele ca, după cum se arată mai sus, să se facă luare aminte,

¹⁾ Ur.: pentru ținerea menzilhanelor.

²⁾ Ur.: ci împlinindu-se prin.

³⁾ Ur.: se află acum supt nume de raiete.

ca de acum înainte, afară din neguțatorii fermanlii, câți din lăcuiitorii părților Dunării și din iamaei și alții, împotriva șarturilor vor vrea să intre la aceste două memlecheturi și să se sălășluască și să păgubască pe raiele, să se zăticnescă și să se izgonască acest fel de omenii.

De acum înainte câte prea-înalte porunci se vor trimite la aceste două țări, să fie potrivite cu aceste șarturi și cu privelegiuri și obiceiurile țărilor.

Să se săvârșască toate mijlocele și chipuri, cari pricinuesc îndreptare, sporire și bună stare și desăvârșit răpausul lăcuiitorilor țării ce sînt supt acoperemîntul Împărăției mele, și să nu se suferă vre-o faptă împotriva privelegiurilor ce s'au miluit țările printr'această prea înaltă poruncă. Pentru această s'au dat această prea-înaltă poruncă coprindețore ca, după firască credința ta și după dreptatea, osîrdia și rîvna ta spie mulțămirea Împărăției mele, atât tu, numitul Domn, cât și boierii și lăcuiitorii țării, făcînd îndatorata mulțumire pentru acestea, cari v'au vrednicit acum privelegiuri și silindu-vă la împlinirea rînduielilor cari se vor cere prin înaltele împărătescile mele porunci, potrivite cu cele mai sus scrise șarturi, să puneți tot felul de silință și nevointă totdeauna, ca să împliniți cele ce se cuvin la supunere și ascultare și să isprăviți cele ce urmază la supunere și credința voastră, și să se facă luare aminte și pază de a nu suferi a se întîmpla vreun lucru cât un fir de păr împotriva acestei înalte porunci și împotriva împărătescii mele voințe ce s'au trimis aci. Decî poruncesc ca tu, mai sus numitul Domn, să citești această înaltă a mea poruncă înaintea Mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și călugărilor și igumenilor și tuturor boierilor, boierinașilor și lăcuiitorilor raiele, și să publicuesci noima acestei arătătoare iubire de dreptate a Împărăției mele, și să încredințezi pe toți că atât boierii cât și cealaltă raia a țării, pe cât nu se vor abate din calea cea dréptă, urmînd cuviincioasei supunerii și ascultare și dînd cea îndatorită urmare la prea înaltele împărătescile mele porunci, vor fi în dîilele Împărăției mele cei iubitoare de dreptate în tot felul miluiți totă raiaua, și cei slabi și neputincioși, cu împărătescile mele milii, și vor câștiga necontentit și pururea odihnă și răpaos nemărginit.

Iar tu, mai sus numitule Domn, și cei după tine Domni, pe cât faceți cele cuvinciöse la supunerea vöstru și la mulțumirea împărătescilor mele către voi faceri-de-bine și săvirșiți câte se cer de la mai sus arătate împărătescile mele porunci, să fiți încredințați că, de nu se va arăta vr'o greșală a ta, dovedită și aevăa cerënd mazilie și schimbarea ta, nu vei cerca grija mazilie, și pe cât te afli la cea cunoscută și obicinuită credință și dreptatea ta, vei rămânea la Domnia Țării. Și nu numai se vor păzi apururea tóte șarturile ce s'au đis mai sus, ci se va face și silință, ca sa se urmeze, atât despre partea Impărăției mele cât și despre partea vizirilor mei cei mari și slăviților vechilii Impărăției mele, câte s'au învrednicit raiielele țării milă și répaos la fericite dillele a prea slăvitului moșului meu Sultan Muhamet (asupra caruia să plouă Domnul nemărginită plóie de iertare!). Și că este adevărat și negreșit, ca câți din lăcitorii Dunării, ¹⁾ serhaturilor și altor părți mari saũ mici, vor cuteza fapte împotriva nizamului ce s'au dat, acest fel de ómeni, în césul ce se va lua veste de rélele urmările lor, se vor pedepsi cu cuviinciöse pedepse. Și arătând și încredințând tu numitule Domn al Țării rumânesce, tuturor boierilor și celorlanți raiiele și lăcitorilor țării noima acestei prea înalte porunci, vei porunci și vei orîndui să fie năpristan rugători către Domnul D-đeu pentru îndelungarea vieții și Impărăției mele și pentru întemeierea slavei și măririi mele, păzindu-te de tot lucrul împotriva acestei înalte porunci mele ce s'au dat la luna lui Gemazel-ahîr a vélétului 1217.

¹⁾ Fot.: toți ehali de peste Dunăre.

BIBLIOGRAFIA

I. Izvóre orientale¹⁾

Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*. Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour, 2 volume. Paris, 1881—1888.

Prețios pentru fondul vulgar al limbii turcesci, utilizând materialele culese de Ahmed Vefyk Pașa în remarcabilul său Dicționar etimologic al turcei usuale (*Lehçe-i 'osmani*), apărut în două volume la Constantinople în 1876.

Bianchi et Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, 2 volume. Paris, 1843—1850; 2 ed. 1850—1871.

Nomenclatură foarte bogată, extrasă în mare parte din celebrul Dicționar al lui Meninski: *Thesaurus linguarum orientalium*. Lexicon arabico-persico-turcicum, adjecta significationes latinas et italicas, 4 volume. Viena, 1660 (II ed. 1780), fântâna tuturor lucrărilor lexicale ulterioare până la Zenker.

Bonelli (Luigi), *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano* în „l'Oriente“, vol. I, Neapole, 1894.

Boué (Ami), *La Turquie d'Europe* ou observations sur la géographie, l'histoire naturelle, la statistique, les mœurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire. 4 volume. Paris, 1840.

¹⁾ În această Bibliografie, și mai ales la Izvóre orientale, nu s'au citat de cât opere de un caracter mai general: lucrările speciale sînt menționate în cursul studiului însuși.

Excelentă și amănunțită lucrare etnografică, completează pentru secolul nostru pe d'Ohsson.

Budagoff (Lazari), *Dictionar comparativ al idiomelor turco-tatare* (Srvnitelinyi slovari turetko-tatarskihü narëçyi), vol. I-II. St. Petersburg, 1869—1871.

Important mai ales pentru graiul nogaic și crimlën.

Cahun (Léon), *Introduction à l'histoire de l'Asie* (Turcs et Mongols). Paris, 1895.

Cantemir (Dimitrie), *Istoria Imperiului Otoman*. Creșterea și scăderea lui cu note foarte instructive de Dem. Cantemir, Principe de Moldova. Ed. Hodoș, București, 1876.

Opera lui Cantemir a servit Europei până la Hammer ca sursă principală pentru cunoșterea analelor otomane.

Devic, *Dictionnaire étymologique des mots français d'origine orientale*. Paris, 1876.

Dozon, *Chansons populaires bulgares inédites*. Paris, 1875.

Dozy et Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*. IIe ed. Leyde-Paris, 1869.

Eguilaz e Yanguas, *Glosario etimológico de las palabras españolas de origen oriental*. Granada, 1886.

Guer, *Mœurs et Usages des Turcs*. Leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique, avec un abrégé de l'histoire ottomane, 2 tomes. Paris, 1746.

În special cartea III (tom. I, 352-448) despre datinile Turcilor: habilement des Turcs, leur manière de vivre, leur nourriture, leur boisson, leur maisons, leurs exercices et leurs divertissements.

Hammer (Purgstall), *Histoire de l'Empire Ottoman*, depuis son origine jusqu'à nos jours. Ouvrage puisé aux sources les plus authentiques et rédigé sur des documents et des manuscrits la plupart inconnus en Europe; traduit de l'allemand sur les notes et sous la direction de l'auteur, par J. J. Hellert, 18 volume. Paris, 1835—1843.

Istoria lui Hammer („Geschichte des osmanischen Reiches“, Pesta, 1827, în 10 volume) îmbrățișează vr'o 5 secole (1300-1774) și într'însa a utilizat adesea pe analiștii otomani: ea este și astăzi autoritatea cea mai înaltă în această materie. Mai toate lucrările ulterioare sînt compilațiuni din această operă fundamentală. Volumul XVII conține un „Tableau des dignités et des emplois dans l'Empire ottoman“.

(p. 1-72) și un „Vocabulaire des mots turcs... qui manquent dans les dictionnaires“ (p. 219-245).

Hammer (Purgstall), *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des osmanischen Reiches*. 2 volume, Wien, 1815.

Describe instituțiunile ierarhice ale Imperiului otoman cu un deceniu înaintea lui d'Ohsson.

Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*. Pest, 1817.

Jakob (Georg), *Karagöz-Komödien* (III Hefte). Berlin, 1899.

— *Türkische Literaturgeschichte in Einzeldarstellungen*. Heft I: Das türkische Schattentheater. Berlin, 1900.

Jireček, *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876.

Jouanin et Van Gaver, *Turquie, histoire, religion, mœurs, coutumes* (Univers pittoresque). Paris, 1840.

O condensare în mare parte din opera lui Hammer.

Karłowicz, *Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise*. Leyde, 1884.

Kekule, *Über Titel, Aemter, Rangstufen und Anreden in der offiziellen osmanischen Sprache*. Halle, 1892.

Kúnos (Ignacz), *Trăi farse Karagöz*. Textul turcesc transcris și tradus în ungurese. Budapest, 1886.

— *Basme turcesci* în „Ungarische Revue“ din 1888—89.

— *Cântece populare turcesci* în „Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“ din 1888—1889.

— *Dialectele turcesci din Asia Mică* (unguresce). Budapest, 1896.

— *Elementele străine în osmania* în „Nyelvtudományi Közlemények“ din 1898 urm.

— *Glumele lui Nastratin-Hogea* (Naszreddin Hodza tré-fái), text, traducere ungurească și note (165 snove). Budapest, 1900.

Despre celelalte publicațiuni ale lui Kúnos, importante pentru graiul și literatura populara turcescă, a se vedea § 40.

Kuun (Géza), *Codex cumanicus Bibliothecæ ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit (Vocabularium cumanico-latinum 247-307). Pesta, 1880.

Cu o importantă Introducere. Cf Radloff, *Zur Sprache der Komanen* în „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft“, vol 1, Leipzig, 1884.

- Legrand**, *Nouveau Dictionnaire grec-moderne*. Paris, 1892.
Marinković, *Vocabulaire des mots persans, arabes et turcs introduits dans la langue serbe*. Berlin, 1882.
Meliopulu (I. P.), *Λεξικόν τουρκο-ἑλληνικόν*. Constantinopole, 1894.

Autorul înregistră mai des limba literară, dar e unicul care notă accentul în transcrierea vorbelor turcesci.

- Meyer** (Gustav), *Türkische Studien*. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien, 1893.
 — *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*. Strassburg, 1896.
 — *Neugriechische Studien*: II Slavische, albanische und rumänische Lehnworte im Neugriechischen; III Die lateinischen Worte im Neugriechischen; IV Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen. Wien, 1894—1895.
Miklosich (Franz), *Die türkischen Elemente in den süd-ost und ost-europäischen Sprachen* (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Russisch, Polnisch). I-II Hälfte, Wien, 1884.
 — *Nachtrag*, I-II, 1888—1890.
 — *Die slavischen, magyrischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889.
 — *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. II ed. Pest, 1884.

Despre aceste monografii: cf. § 107.

- Ohsson** (Muradja d'), *Tableau général de l'Empire ottoman*, 7 volume. Paris, 1788-1824.

Învățat Armén, născut la Constantinopole, ajuns dragoman și agentul regelui Suediei pe lângă Sultan, a schițat la sfârșitul secolului trecut acest Tablou, și astăzi nefîntrecut, al civilizațiunii otomane. Vasta-i operă conține amănuntele cele mai prețioase relative la religiunea și la legislațiunea otomană; în special paginile consacrate administrațiunii și vieții sociale (cari formeză materia ultimelor 3 volume) interesază în gradul cel mai înalt pe istoricul culturii române în secolul al XVIII-lea.

- Passow**, *Carmina popularia Græciæ recentioris*. Lipsiæ, 1860.
Popović, *Türkische und andere orientalische Wörter im Serbischen*. Belgrad, 1884.
Psichari, *Éléments néo-grecs en turc-osmanli* în „*Études néo-grecs*“, tome II. Paris, 1892.

Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte*, fascicula I—X. St. Petersburg, 1890—1898.

Astăzi opera capitală în domeniul lexicografiei turco-tatare.

— *Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme*. Vol. VII—VIII. St. Petersburg, 1896—1898.

Primul volum conține dialectele din Crimeia, iar al doilea reproduce, sub titlul „Mundarten der Osmanen“, textele culese de Kúnos asupra turcei vulgare.

Redhouse (James), *A turkish and english Lexicon*, showing in english the significations of turkish terms. II ed. Constantinopole, 1890.

Cel mai complet și mai exact din dicționarele turcesci actuale.

Riegler (Lorenz), *Die Türkei und deren Bewohner in ihren naturwissenschaftlichen, physiologischen und pathologischen Verhältnissen*. 2 volume. Wien, 1852.

Rectifică în unele puncte (ca alimentațiunea etc.) pe Ami Boué.

Samy-Bey (Fraschery), *Dictionnaire turc-français*. Constantinopole, 1885.

Autorul impută lucrărilor lexicale anteriore de a fi prea încărcate cu arabisme și persianisme, și de a nu ținea seama că aceste elemente străine au căpetat în turca o însemnare proprie.

Tott (Baron de), *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, 5 volume. Amsterdam, 1785.

Ubicini (A.), *Lettres sur la Turquie* ou Tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire, commercial etc. de l'Empire ottoman depuis 1839, două volume. Paris, 1853.

— *La Turquie actuelle*. Paris, 1855.

Văcărescu (Ivanche), *Istoria prea puternicilor Impărați otomanî* (Tesaur, vol. II).

Serierea lui Văcărescu e ca fond o compilațiune mediocră, iar ca formă o adevărată monstruositate lingvistică; imitațiunea modelului oriental ajunge aci la un servilism absolut.

Vámbéry, *Etymologisches Wörterbuch der turco-tatarischen Sprachen*. Ein Versuch zur Darstellung des Familienverhältnisses des turco-tatarischen Wortschatzes. Leipzig, 1878.

— *Die primitive Cultur des tatarischen Volkes* auf Grund sprachlicher Forschungen. Leipzig, 1879.

Vámbéry, *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig, 1885.

— *Tschagataische Sprachstudien*. Leipzig, 1867.

Cercetările etimologice sînt interesante, dar adesea hazardate.

White (Charles), *Häusliches Leben und Sitten der Türken*, übersetzt v. Reumont. 2 volume. Berlin, 1844—1845.

Describe amănunțit viața de tóte zilele a Turcilor moderni și completéză în acest sens pe predecesorii sei.

Youssouf (R.), *Dictionnaire turc-français en caractères latins et turcs*, contenant les termes turcs, arabes et persans qui composent la langue ottomane et enrichi d'un très grand nombre des mots nouveaux et techniques, usités dans les sciences, les arts, le commerce et l'industrie, 2 tomes. Constantinople, 1888.

Lucrare comodă și completă, mai ales cât privește limba vulgara, dispusă după alfabetul și în transcrierea latină.

Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig, 1866—1876.

Lucrare lexicală metodică și consciincioasă ce a făcut epocă, se întregesce astăzi cu Barbier de Meynard și mai ales cu opera comparativă a lui Radloff și cu a doua ed. a Dicționarului lui Redhouse.

II. Izvóre românesci

1. Istoria

Amiras (Slugerul), *Cronica anonimă a Țării Moldovei*, 1662-1733 (Cronice, vol. III).

Anonim, *Istoria Țării românesce de când au descălecat Români* (Magazin, vol. IV și V).

Archiva istorică a României, ed. Hasdeu. 4 volume. București, 1865—1867.

Archiva românesce, ed. Mih. Kogălnicénu. 2 volume. ed. II, Iași, 1860—1862 (ed. I, 1841—1845).

Aricescu, *Istoria Revoluțiunii române din 1821* (Vol. II: Acte justificative). Craiova, 1874. V. Conдика.

Axinte (Urîcarul), *A doua Domnie a lui Nicolai Alexandru-Vodă* (Cronice, vol. II).

Bălcescu (Nic.). *Istoria Românilor sub Mihai-Vodă Vitézul*. ed. Odobescu. București, 1878.

Bandinus *Codex*. Memoriu asupra scrierii-lui Bandinus din 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente. de V. A. Urechia. București, 1895.

Marc Bandini, călugăr minorit, a vizitat bisericile catolice din Moldova în 1646 și relatează despre ele peșel Inocențiu X, cu care ocaziune atinge despre Moldoveni și despre Curtea lui Vasile Lupu.

Bauer (F. G. de), *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (à la suite de Carra). Neufchâtel, 1781.

General rus, a cules date statistice și geografice foarte autentice, putendu-se folosi de arhiva Munteniei prin mijlocirea marelui Logofăt.

Beldiman (Vornicul), *Tragodia din 1821* (Cronice, vol. III).
— *Scrieri mărunte* (Ibidem).

Bujorénu, *Colecțiune din legirile României vechi și noue*, 3 volume. București, 1885.

Colecțiunea conține Pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, Condicile lui Calimach, Caragea, Ipsilant și Știrbeiu.

Canta (Spătarul), *De la a doua și până la a patra Domnie a lui Alexandru Mavrocordat, 1741—1769* (Cronice, vol. III).

Cantemir (Dimitrie), *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, ed. Papiu. București 1872. V. Literatura.

— *Chronicul Moldo-Vlahilor*, ed. Tocilescu (sub presă).

Căpitanul (Const.), *Istoriile Domnilor Țării Rumânesce* (Magazin, vol. I și II).

Carra (Jean-Louis), *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. II ed. Neuchâtel, 1781.

Instructorul beizadelelor lui Grigorie Ghica și corespondentul francez al Domnului, născut în Elveția și mort pe eșafod în timpul Terorei.

Chiaro (Del), *Storia delle moderne rivoluzioni della Valuchia con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*. Venezia, 1718.

A călătorit prin Muntenia pentru studiu și găsirea unei ocupațiuni sub Nic. Mavrocordat, și a rămas aci de la 1710—1717 ca profesor de limbi al beizadelelor.

Codrescu, V. Uricariu.

Condica Brâncovénu, Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la létul 7202—7212 [1694—1704] (vol. III din Revista istorică a Arhivelor României, ed. Aricescu). București, 1873.

- Condica Ghica** din 1776 (ed. Rășcanu: Lefurile și veniturile boierilor Moldovei, Iași, 1887). Cu o importantă Introducere.
- Condica Ipsilante** din 1802 (Tesaur, vol. II, p. 303—344).
- Condica Caragea** din 1813 (Ibidem, p. 347—401).
- Costin** (Miron), *Carte pentru descălecatul I a Moldaviei* (Cron. I).
 — *Letopisețul Țării Moldaviei* (Ibidem).
 — *Glosar de cuvintele vechi și străine din operele lui Miron Costin* (ed. V. A. Urechia) cu privirea specială la frazeologia cronicarului, lucrat de L. Șăineanu. București, 1886—1888.
- Costin** (Nicolae), *Letopisețul* (Cronice, vol. II).
 — *Apendice* (Cronice, vol. I).
- Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valachiei**, ed. Mih. Kogălnicenu, 3 volume, II ed. București, 1872—1874 (I ed. Iași, 1845—1852).
- Dapontes** (Const.), *Ephémérides Daces* ou *Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*. Ed. Legrand. vol. I Textul, II Traducerea, III Glossarul (n'a apărut). Paris, 1880—1888.
- Secretarul Domnului Const. Mavrocordat, Daponte descrie războiul de 4 ani între Turci, Nemți și Ruși, se calugări apoi, primind numele de Chesarie, și muri în 1784.
- Dascălul** (Simeon), V. Simeon.
- Dionisie** (Eclesiarchul), *Chronograful Țării Românești*, de la 1764—1815 (Tesaur, vol. II).
- Documente** coprinse în *Istoria Românilor* editată de V. A. Urechia, vol. I—XI. București, 1891—1900.
- Drăghici** (Manolache), *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*. 2 volume. Iași, 1857.
- Dumitrache** (Stolnicul). *Cronica 1769—1774*. sub titlul: „Istoria evenimentelor din Orient cu referință la Principatele Moldovei și Valachiei, scrisă de biv-vel Stolnicul Dumitrache și editată după copia lui Nicolae Piteștenul din anul 1782 de V. A. Urechia”. București, 1889.
- Erbicenu** (C.), *Cronicarii greci cari au scris despre Români în epoca fanariotă*. București, 1890.
- Fotino** (Dionisie), *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, 3 volume. București, 1859.

Născut la Patras (1768), Fotino și făcu studiile la Constantinopol. veni la București în 1804, sub Caragea, și ajunse la rangul

de Serdar. El își tipări opera istorică în 3 volume la Viena, între 1818—1819, sub titlul *Ἱστορία τῆς πάλαι Δουκίας, τὰ νότιν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας*. Însemnata sa *Istorie*, lucrată pe baze documentale, conține în tomul III o mină prețioasă de informațiuni pentru vechea organizare politică și socială, în special a Munteniei. Fotino muri în 1821.

Gheorgache (Logofătul), *Condica ce are intru sine obiceiuri vechi și noi* a prea înălțaților Domni, scrisă în Iași la 1762 (Cronice, vol. III).

Grecenu (Logofătul), *Istoria Țării rumânesce* de la 1689—1700 (Magazin, vol. II).

Hasdeu, V. Arhiva și Zilot (cf. și Limba).

Hristache (Pitarul), *Istoria faptelor lui Mavroghene-Vodă* și a răzmeriței din timpul lui pe la 1790, scrisă la 1817 (Buciumul din 1863, No. 7—10).

Hurmuzachi (Colecțiunea), V. Iorga și Langeron.

Ionescu-Gion (G. I.), *Istoria Bucureștilor*. București, 1899.

Relevăm cap. XI (Mahalalele bucureștene) și cap. XVII (Haturile Bucureștilor), cari conțin date interesante și inedite.

Ipsilanti (Atanase Comnen), *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*. Istoria în-tîmplărilor după căderea Constantinopolii (1453—1789). Constantinopole, 1870.

Medicul lui Grigorie Ghica în 1739, mare Spătar sub Ștef. Răcoviță în 1765 și capuchehaia al lui Grigorie III Ghica, Domnul Munteniei, în 1769. În cele 12 capitole finale ale operii sale vorbește despre obiceiurile Imperiului otoman, iar ultimul capitol (p. 779—795) e consacrat obiceiurilor din Moldova și din Muntenia.

Iorga (Nec.), *Rapôrte consulare prusiene* din Iași și București. Colecț. Hurmuzachi, vol. X. București, 1897.

Cu o excelentă Introducere. Publicațiunea conține, între altele, o descriere a boierilor muntene (p. 495—548) tradusă în 1821 de consulul prusian Kreuchely după textul lui Fotino.

Istoria oștirii ce s'a făcut asupra Moreii în 1715 (în Arhiva românească, vol. II, p. 5—140).

„Jurnalul campaniei e un izvor de căpetenie despre războiul Veneto-turc din 1715 și o excelentă și amănunțită descriere a Moreii și a drumului care ducea din capitala imperiului otoman în peninsula... Ca formă, povestirea e une-orî interesantă... limba e grznică: în nici un alt monument literar românesc de cât în Istoria otomană a lui Văcărescu nu se găsesc atâtea turcisme“. (Iorga, *Cronicele muntene*, p. 120). Cf. și cele date la § 84.

- Kogălnicénu (Enache), *De la Domnia I și până la IV Domnie a lui Const. Mavrocordat, 1733—1774* (Cronice, III).
— *Stihuri* (Ibidem).
- Kogălnicénu (Mihail). *Histoire de la Moldavie, de la Valachie et des Valaques transdanubiens*. Berlin, 1837. V. Arhiva și Cronice.
- Langeron (Comte de), *Mémoires du général de Langeron în Colect. Hurmuzachi, Supplement I, vol. III*.
- General francez în serviciul Rusiei, a scris Jurnalul campaniilor rusești dintre 1790—1812. De utilizat cu rezerve din cauza pornirii vădite a autorului.
- Legrand, V. Izvóre orientale și Daponte.
- Magazin istoric pentru Dacia de A. T. Laurian și N. Bălcescu, 5 volume. București, 1845—1848.
- Melchisedec (Episcopul), *Cronica Hușilor*. București, 1869.
— *Cronica Romanului*, 2 vol. București, 1874—1875.
- Moxa (Mihail), *Cronica... până la 1489* (Hasdeu, Cuvente den bétrâni I, 345-406).
- Muste (Nicolae), *Letopisețul Țării Moldovei de la 1662—1730* (Cronice, vol. III).
- Neculce (Ión), *O sumă de cuvinte* (Cronice, vol. II):
— *Letopisețul Țării Moldovei, 1662—1743* (Ibidem).
- Papazoglu (D.), *Istoria fundării orașului București, 1330—1850*. București, 1892.
- Papiu-Illarian, V. Tesaur.
- Paul din Alep, în *Archiva Istorică II*, 59-111.

Archidiaconul, întovărășind pe Patriarhul de Antiochia Macarie în călătoriile sale prin Moldova și Muntenia (1653—1658, descrie obiceiurile poporului și ale Curții sub Vasile Lupu și Mateiu Basarab. Acastă descriere făcută în limba arabă fu tradusă englezesce de F. C. Belfour (*The travels of Macarius*, 2 vol. 4°, London, 1836), de unde partea privitoare la noi fu de curînd tradusă întrégă de D-ra Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țării Române*. București, 1900.

- Popescu (Radu), *Cronica Țării rumânesce* (Magazin, vol. IV).
- Raicevich (Ignazio), *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia et Moldavia*. Napoli, 1788 (traducere franceză sub titlu: *Voyage en Valachie et en Moldavie par Lejeune*. Paris, 1822).

Ragusan de origină, veni după 1774 în Muntenia, unde ajunse institutorul copiilor lui Ipsilante, apoi consul austriac în București (1782-1787). După o ședere de 11 ani în țară, publică interesantele sale Observațiuni, cari denotă un spirit de remarcabilă imparțialitate pentru acea epocă.

Rășcanu, V. Condicta.

R(ecordon), *Lettres sur la Valachie* ou Observations sur cette province et ses habitants, écrites de 1815 à 1821. Paris, 1821.

Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie, ed. Tocilescu. 7 volume. Bucuresci, 1892—1887.

Ricault, *Histoire de l'État présent de l'Empire ottoman*. Amsterdam, 1670.

Simeon Dascălul), *Apendice* (Cronice, vol. I).

Sulzer (F. I.), *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, 3 volume. Wien, 1781—1782.

Elvețian de origină, capitan în armata austriacă, muri la Pitesci în 1791. Chemat pe la 1776 de Ipsilante la Bucuresci sa ocupe o catedră și să colaboreze la un codice pentru Divan, avu ocasiunea să cunoscă de aproape pe ómenii și împrejurările timpului. Istoria sa conține un izvor nesecat de informațiuni (une-ori exagerate) despre starea societății române, sau mai bine ȕis muntene, în secolul al XVIII-lea.

Inspirat de scepticismul volterian și amărit de desilusiunile ce se substituiriă unor briliante promisiuni, Sulzer vede une-ori printr'o prismă maritã defectele unei societăți ajunsã la ultima tréptã de corupțiune și demoralizare. Dar iubirea-i de adevér se revelézã în partea exactã și solidã a operei, ceea ce l'a făcut pe Engel s'o numescã „o carte clasicã”. Și, într'adevér, Sulzer și Cantemir formézã aproape unicele fintâne pentru o cunoșcere mai aménunțitã a poporului român din ultimele douë secole.

D. Iorga, care numesce Istoria lui Sulzer „un tezaur pentru situația Principatelor în a doua jumetate a sec. al XVIII-lea”, emite asupra autorului ei o judecatã fórte aspra Hurmuzachi X, p. XXXII): „S'a scris mult rêu despre noi în tóte timpurile, și de cele mai multe ori cu dreptate; dar nici odatã satira n'a fost mai acrã, mai plina de reutați mérunte și veninoșe, de cât în cartea lui Sulzer. Omul acesta n'avea noțiunea relativului, nu înțelegea fatalitățile istorice și geografice: neexplicându-și nimic, mărghinindu-se la constatare, la comparația nedrépta cu popóre cari trăiaü aiurea și avuse alt trecut, el nu iartã nimic”.

Ni se pare cã criticul însuși, când a emis o apreciere așa de severã, n'a ținut îndeajuns sémã de condițiunile mediului și epocel, condițiunii de o naturã cu totul particularã și cari explicã (dacã nu justificã) atitudinea psihologicã a unui Sulzer, ca și a unui Carra și Langeron. Istoricul austriac nu poseda negreșit temperamentul blând și cumpétat al unui Raicevich, dar nu-i se póte contesta nici drãgoste pentru adevér și nici zel pentru sciință: munca-i e nepregetatã și răbdarea-i întru adunarea materialelor nu cunoșce hotare (cf II, 151). Numai ast-fel a putut el strînge, în nisce împrejurãri așa de puțin favorabile, acea comórã culturalã ce nu-și are sémên în trecut de cât în scrierea etnograficã a lui Cantemir și în secolul nostru, în Istoria lui Fotino. Ca istoric critic el póte fi inferior lui

Engel, dar ca observator-psiholog rămâne cu totul isolat: fondul observațiilor sale e totdeauna real (daca nu just), dar forma în care le îmbracă e întipărită de acea tendință epigramatică, care s'ar putea mai curînd atribui spiritului său volterian de cît unei animosități intenționate. O traducere a părții pur culturale din Istoria lui Sulzer ar fi cea mai bună înfirmare a sentinței excesive a d-lui Iorga.

Tarif 1761, *Vama cea mare* precum s'aîl aședat să se ia (scoțându-se din Testamentul vămii cei vechi) din 1761 în Archiva românească II, 322-346 (sau 242-256, în a doua edițiune).

Tarif 1792, *Catalogul vămilor* din 1792 în Documente (V. A. Urechia) II, 223-253.

Tarif 1870, V. Bujorénu, vol. I, p. 1340—1355.

Tesaur de monumente istorice, ed. Papiu-Ilarian, 3 volume. Bucuresci, 1862—1864.

Tunusli (Frații), *Istoria politică și geografică a Țării românești*, trad. Șion. Bucuresci, 1863 (după *Ιστορία της Βαλχαχίας, πολιτική και γεωγραφική*. Viena, 1806).

Ureche (Grigorie), *Domniî Moldovei și viața lor* (Cronice, I). — Ed. Picot. Paris, 1878 (cu un bun glosar).

Urechia (V. A.), V. Documente, Dumitrache și Bandinus.

Uricariul cuprîndător de hrisóve, anaforale și alte acte din suta XVIII și XIX, ed. T. Codrescu, 26 volume. Iași, 1852—1896.

Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Valachie et de la Moldavie* (trad. de l'anglais par M.***). Paris, 1821.

Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*. Hermanstadt, 1805.

Zallony, *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824.

Zilot, *Cronica Țării românești* dintre 1800—1821, ed. Hasdeu Bucuresci, 1882 (sub titlul „Ultima cronică din epoca fanariotă“).

— *Domnia III a lui Alexandru Vodă Șuțul* (Revista Tocilescu III, 65-88).

Xenopol, *Istoria R mânilor*, 6 volume. Iași, 1889—1893.

— *Finanțele în epoca Fanariotilor*, Revista Tocilescu vol. I, 45-73 (după 4 condicii d. 1777, 1786, 1795 și 1804).

2. Limba

Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*. Galați, 1872.

Brândză (Dr.), *Prodromul Florei române* sau enunerațiunea

- plantelor până astăzi cunoscute în Moldova și Valahia. București, 1879—1883.
- Brândză** (Dr.), *Limba botanică a țaranului român în „Columna lui Traian“* pe 1882.
- Cihac** (A. de), *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*, 2 volume. Francfort, 1870—1879.
- Costinescu** (Ión), *Vocabular româno-francez*. București, 1870.
- Crăinicénu** (Dr.), *Igiena țaranului român*. București, 1895.
- *Nomenclatura româno-latină din istoria naturală în Convorbiri literare XXII și XXIII (1888 și 1893)*.
- *Medicina populară*, ibidem, vol. XXVI (1896).
- Damé** (Fr.), *Nouveau Dictionnaire roumain-français*. Buc. 1897.
- Etymologicum magnum Rumaniae**. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor, lucrat de B. P. Hasdeu. 3 tomuri (A-Bă). București 1886 - 1896.
- Frâncu-Candrea**, *Românii din Munții apuseni (Moșii)*. Buc. 1888.
- Frunzescu** (D.), *Dicționar geografic*. București, 1872.
- Gaster** (Dr. M.), *Chrestomatia română*. 2 volume, Leipzig, 1891.
- Glosariu** care coprinde vorbe din limba română străine prin originea sa și forma lor, cum și cele de origine îndoișă, după însărcinarea dată de Societatea academică română elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Maxim. București, 1871.
- Gorjan**, *Dicșioner pentru dicerile cele măi trebuincioșe (în Dascăl de limba franțozescă)*. București, 1832.
- Grecescu** (Dr.), *Conspectul florei române*. București, 1898.
- Hasdeu** (B. P.), *Cuvente den Bětrăni*. vol. I: *Limba română vorbită între 1550—1600*. Buc. 1878.
- *Sur les éléments turcs en roumain*. Viena, 1886.
- V. Arhiva, Etymologicum și Zilot.
- Ionescu** (Ión), *Agricultura română din jud. Dorohoiu*. Buc. 1866.
- *Agricultura română din jud. Mehedinți*. Buc. 1868.
- *Agricultura română din județul Putna*. București, 1870.
- Laurian și Maxim**, V. Glosariu.
- Lobel** (Efendi), *Elemente turcesci, arăbesci și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.
- Manolescu** (Dr.), *Igiena țaranului român*. București, 1895.
- Miklosich** (Fr.), *Rumunische Untersuchungen*, Istro und Macedorumunische Sprachdenkmäler. I—II. Wien, 1881.
- Polysu** (Dr. G. A.), *Vocabular româno-german*. Brașov, 1857.
- Pontbriant** (Raoul de), *Dicționar româno-francez*. Buc. 1862.
- Rössler** (Robert), *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*. Wien, 1865.

- Rudow (W.), *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, în *Zeitschrift für romanische Philologie* d. 1893, 1894 și 1895.
- Stamati (Dr. Teodor), *Wörterbuch der deutschen und rumänischen Sprache*. Jassy. 1852.
- Weigand (G.), *Die Aromunen*. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Macedo-Romanen oder Zinzaren. I Land und Leute; II Volkslitteratur, 2 volume. Leipzig, 1894—1895.
- *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar zu Leipzig)*, vol. I—VII Leipzig. 1894—1900.
- *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*. Leipzig, 1900.

3. Literatura

- Alexandrescu (Grigorie), *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*. București, 1863.
- Alexandri (Vasile), *Poesii populare ale Românilor*. Buc. 1866.
- *Poesii*. 2 volume. București, 1895.
- *Teatru*, 4 volume. București, 1875.
- *Proză*. București, 1875.
- Alexandria sau Istoria lui Alexandru Machedon, 1857.
- Babeș (I. G.), *Din plaiul Peleşului*, București, 1893.
- Bogdan (N. A.), *Povești și anecdote*. Iași, 1892.
- *15 Comedii*. Iași, 1898.
- Bolintinénu (Dim.), *Poesii*, 2 volume. București, 1877.
- Burada (T.), *O călătorie în Dobrogea*. Iași, 1880.
- Calendarul basmelor . . . pe anii 1875—1885.
- Canianu (M.), *Poesii populare, Doine, culese și publicate întocmai cum se dic*. Iași, 1888.
- Cantemir, *Divanul*, sau Gălcéva înțeleptului cu lumea orî Giudețul sufletului cu trupul. ed. Sion. Buc. 1878.
- *Istoria Ieroglifică*. Operă originală inedită scrisă în limba românească la 1704. București, 1883. V. Istoria.
- Carageale (I.), *Teatru*. București, 1889.
- *Idem*. 2 volume Iași, 1896.
- Caranfil, *Cântece populare de pe valea Prutului*. Huși, 1872.
- Convorbiri literare, 25 volume. Iași-București, 1868—1893.
- Crărescu, *Novela*, 4 volume. București, 1893.

- Créngă (I.), *Scrieri*. 2 volume. Iași, 1890.
- Delavrancea (Barbu Ștefănescu), *Sultanica*. București, 1885.
- *Trubadurul*. București, 1887.
- *Parasiții*. București, 1892.
- Eminescu (Mihail), *Poesii*. București. 1895.
- Filimon (Nic.), *Ciocoii vechi și noi*. București, 1863.
- Gane (N.), *Novele*, 3 volume. București, 1886.
- Ghica (Ión), *Scrișori*. București, 1887.
- Golescu (Iordache), *Pilde, poveștiri, cuvinte adevărate și povești* (manuscript citat după Zanne).
- Gorjan (Gherasim), *Halima*, 4 volume. București, 1877.
- Gorovei (Artur), *Cimiliturile Românilor*. București, 1898.
- Hințescu, *Proverbele Românilor*. Sibii, 1887.
- Hodoș (Enea), *Poesii populare din Bnat*. vol. I—II. Caransebeș, 1892—1895.
- Ispirescu (P.), *Basmele Românilor*. București, 1882.
- *Basme, Sioane și Glume*. Craiova, 1893.
- *Sioane sau povești populare*. București, 1879.
- *Pilde și ghicitori*. București, 1880.
- *Jucării și jocuri de copii*. Sibii, 1885.
- *Dicțori populare în Revista Tocilescu*, vol. I și II.
- Jipescu (Gr. M.), *Opincaru, cum este și cum trebuie să hie sătenu*. București, 1881.
- *Reurile satelor*. București, 1884.
- Kikirezu, *Foie umoristică, Anii I—III*. Buc 1895—1897.
- Konaki (Costache), *Poesii*. Alcătuirii și talmăcirii. Iași, 1886.
- Marian (S. Fl.), *Poesii populare române*. 2 vol. Cernăuți, 1875.
- *Nunta la Români*. București, 1890.
- *Înmormintarea la Români*. București, 1892.
- *Nascerea la Români*. București, 1892.
- *Serbătorile la Români*, vol. I—II. București, 1898-1899.
- Mariencescu (At.), *Poesia populară*. Balade. Pesta, 1859.
- Marion, *Viața la mahala*. București, 1893.
- *Universul literar*. București, 1889 1896.
- Nădejde (Sofia), *Nuvele*. Iași, 1890.
- Negruzzi (Costache), *Scrieri*. 3 volume. București, 1873.
- Negruzzi (Iacob), *Copii de pe natură*. București, 1874.
- Odobescu (Al.), *Scrieri*. 3 volume. București, 1887.
- Ollănescu (Dim. C.), *Teatrul la Români*. București, 1897.
- Orășanu (N. T.), *Opere satirice*. 3 volume. București, 1875.
- Pann (Anton), *Povestea vorbeii*. 3 volume. ed. I. București, 1852 (II ed. într'un volum 1853, ultima ed. 1883).
- *Nastratin Hoge*. București, 1880.

- Pann (Anton), *Călătoria lui Moș-Alb*. București, 1880.
- Papahagi (P.), *Din literatura populară aromână*, vol. I. București, 1898.
- Pop-Reteganul, *Trandafiri și Viorele*. Poesii popul. Gherla. 1891.
— *Povești din popor*. Sibii, 1895.
- Popescu (N. D.), *Curte de basme*, 4 părți. București, 1892.
- Rădulescu-Codin, *Cântece poporane din Musci*. București, 1897.
- Revista Nouă, ed. Hasdeu, 7 vol. București, 1888—1895.
- Șăineanu (Lazăr), *Basmele Române*. București, 1895.
- Sbiera (I. G.), *Povești populare românești*. Cernăuți, 1886.
- Șeșețoarea, Revista pentru literatura și tradițiunile populare, ed. Gorovei, 5 volume. Fălticeni, 1892—1899.
- Sevastos (Elena), *Cântece românești*. Iași, 1888.
— *Călătorii prin Țara românească*. Iași, 1888.
— *Nunta la Roman*. București, 1889.
— *Povești*. Iași, 1892.
- Stamate (Cavalerul), *Musa românească*. Iași, 1868.
- Stancescu (Dumitru), *Basme culese din gura poporului*. București, 1892.
— *Alte Basme*. București, 1893.
— *Basme și snove*. București, 1894.
- Țara Nouă, ed. Nenițescu, vol. II. București, 1886.
- Teleor (D.), *Icône și portrete*. București, 1886.
- Teodorescu (G. Dem.), *Poesii populare române*. București, 1885.
- Vulpian, *Presia populară pusă în musică*. București, 1886.
- Xenopol (N.), *Brași și putregaiu*. București, 1881.
- Zanne (Iuliu), *Proverbele Românilor*, vol. I—IV. București, 1895—1900.

OBSERVAȚIUNI SUPLEMENTARE

§ 6. Dările... *alim. iliș și ușur*... numai primul și ultimul sînt tătăresci. *ilișul* este o vorbă maghiară.

§ 9. Relativ la vorba „toiū“ observăm că derivațiunea-i directă dintr'un giagatai „toy“ întîmpină o serioasă obiecțiune sub raportul topografic: cuvintele de origine tătărescă propriu-zișă fiind exclusiv limitate la teritoriul Moldovei. Faptul că această vorbă e deopotrivă cunoscută și în Muntenia, ne face a crede că rusul *tui* „ospetș“ i-a servit ca filieră intermediară.

Aceléși motive se opun deducțiunii imediate a vorbeii *cociobă* dintr'un giagatai *köci oba* „tente du nomade“ (Hasdeu, *Sur les éléments turcs*, p. 13): vorba e răspîdită în Bucovina. Moldova, Muntenia și Banat (ea se află în Dicționarul *bănățen* din sec. XVII, la Stamati, Créngă și Ispirescu).

Intregul § 9 trebuie acuma confruntat cu § 110 și acordat cu rezultatul definitiv al cestiunii.

§ 21. Unele turcisme, puține la număr, au încercat modificarea dialectală a consonantismului: *bidiviț* — *ghidigiũ*, *cilibiũ* — *cilibghiũ*, *ciriviș* — *cirighiș*, *fileri* — (*h ileri*) (cf. *ghindoc*, *hitil*):

alternarea unei sibilante finale cu palatala ei (cf. *cerviciũ*, *dîrviciũ*) e un fonetism specific românesc;

un *a* protetic: *achindie* (cf. *ascrumez*); epentesa unui *d*: *bizdadè* (cf. *buzdugea*); a unui *m*: *mumbaia*, *mumbașir*;

la amplificarea finală în cele câteva nume de rudenie *adaogă*: *iacă „bunică“* = ngr. *γιαγιά* + *că*:

o altă amplificare finală în *-ă* emenită să dea vorbeii o formă mai românească: formele muntene *bărdacă*, *că-lăuză* și *caraulă* corespund Mold. lui *bardac*, *că-lăuz* și *caraul* (dar Mold. *gugiumană*, *alătura de gugiuman*);

privitor la baltă - baltac: cf. raportul invers: caimă - caimac.

§. 22. Dubla accentuațiune (pe lângă cele citate): ciorbă și ciorbă, tavă și tavă;

accentuațiunea analogică: bimbașă, pe lângă cea normală bimbașă;

efectul intonațiunii asupra vocalelor atone: bábăcă și babacă, bácán și bacal, bidinea (=bădăna) și badana, băgiacă și bagiacă, căftan și caftan, cântar, căpcană, căsap și casap, dălac și dalac, dărac și darac, măcat și macat, măhălă și mahala etc. — formele întunecate sînt mai ales moldovenesci (și arhaice); mai departe: giumag, pe lângă usualul ciomag (cf. macodo-rom. cunache = conac). Această reducere vocalică e mai consequent observată de graiul macedonén: mărăze (=maraz), păzare (=pazar), zăbit (=zabit), zămane (=zaman) etc.

§ 23. Sufixul *-liú* adaogă la o vorbă maghiară: durdu-liú; și *-lic* la elemente latine: șpionlic, deputatlic (ambele la Ștolnicul Dumitrache):

la suf. *-ete* adaogă: stubete, pe lângă normalul stubeciú.

§ 25. La particulele menționate adaogă: doldura, salt (arhaic), tiptil și mai ales:

șucada adv. atât de mare (gesticulând cu brațele paralel depărtate), enorm (Alexandri, Teatru, 420: le am găsit doi bărbați *șucada*; 740: nisce ochi *șucada*... ș'o guriță numai atătica; 818: te am logodit cu o avere *șucada*; Marion, 77: socru-sėn avea un picior *șucada*); — șo(L)KADA(R), autănt que cela (d. șol „cela“ și kadar „tant“).

§ 33. De paralelisme turco-maghiare se póte alătura alternarea inversă din macedo-romăna (primul termen unguresc e daco-român, celălalt turcesc e macedo-român): cheltuiesc — hărjescu (cf. hargiú), chezeș — chifile, chip — boiè (cf. boià), cocie — tiligă, oraș — păzare (cf. pazar „tîrg“), sălaș — cunache (cf. conac), șoim — șăin, vamă — imbruche (cf. arch. ghiumbruc) etc.

la sinonimele turco-maghiare adaogă: hain — viclén.

§ 37. In privința proverbului citat sub No. 8: cf. Zanne IV, 614; cel de sub No. 28 sună (Zanne IV, 280): Eú boier, tu boier, cine 'mî trage cizmele? sau (ibid. 433): Eú mare, tu mare, cine o să tragă cizmele? — iar la Româniî din Macedonia (ibid. 436): Eú mare, tu mare, cine va adăpa calul cadiului?..

proverbul de sub No. 37 revine și în graiul istrian : „Limba traje iuva dintele dore“, dar sub această formă el poate fi împrumutat de la Sârbii.

§ 38. Idiotismul moldovenesc „stéua ciobanului“ pentru lucéfêrul de séră (Cantemir Ist. Ierogl 9: Afrodita, stéua care întâi se arată de cu séra, *stéua ciobanului*; 404: Venere, *stéua ciobanului* care întâi rêsare), care există și în Bucovina (Marian, Serbătorile I, 109: poporul român din Bucovina țice a rêsărit *stéua ciobanului*, adică lucéfêrul de séră), nu e de cât reproducerea idiotismului analog turcesc „çoban yildyzy“, l'étoile du berger, Vénus.

§ 40. Despre analogiile ce presintă unele din basmele nôstre cu cele coprinse în „Halima“, veđi indicele opereii nôstre *Basmele Române* s. v. Halima și O mie și una de Nopti.

§ 43. Studiul despre „Caraghioz“ apărut mai întâi în publicațiunea festivă *Lui Titu Maiorescu Omagiù* (Bucuresci 1900) a fost utilizat de Dr. G. Jakob în monografia sa asupra acestei farse („Das türkische Schattentheater, Berlin, 1900) și tradus nemțesce de Kúnos în „Revue orientale pour les études ouralo-altaïques“, Budapest I (1900), p. 140—144.

§ 45. În privința datării primului hatîșerif (anul 1391 pârënd prea dé timpuriù) a se vedea I. Bogdan, *Luptele Românilor cu Turciù*, nota de la p. 87—88;

printre Domniù veneticii pe tronul țarilor române am numêrat pe Aron-Vodă (după Xenopol III, 144) și pe Ión-Vodă (Armén după mamă: ibid. 94); iar pe Grazziani, însuși Miron Costin îl numesce „Frânc“.

§ 50. Unele din aceste obiceiuri de mult dispărute se oglindesc încă în datinile poporului de la țară. Precum sâténul a pastrat o mare parte a costumului nobil de odinióră, tot așa în unele episóde ale nunții țărănesci persistă câte o reminiscență caracteristică din trecut.

Precum, în vremea veche, *conaciù* călăriaù înaintea Domnului și a suitei sale (§ 50), tot astfel cei doi tineri prietenii ai mirelui, *conăcarii* de astăđi, pornesc călări înaintea lui spre a vesti părinților miresei (într'o orație numită în Moldova „conăcãrie“) și celorlalți nuntași, ca să îngrijescă cât mai în grabă de gazdă saù conac și

de tóte cele trebuincioase *înălțatului Impărat*, care îndată are să soséscă cu întréga sa suită¹⁾:

Și 'nainte ne-aũ trimes
Din *conac* în conac
Cu cai de *olac*...

Ne trimise pe noi, pe șése *lipcani*
Călări pe șése jugani...

Avem *firman* cu peceție
De la Impărație

Că vine Imperatul îndata
Cu oștirea lui tóta

Apoi, în timpul înhobotării miresei, un nuntaș se scólă și strigă (Marian, 548 urm.): *Salahori*²⁾, *să se deschidă plaiurile!*

Și lăutării încep îndată a întona un cântec (numit în unele localități din Bucovina „Razboiul“), pe când mama miresei scóte năframe frumoș cusute și légă cu ele bețele vorniceilor sau vătășeilor. Apoi nunul strigă: *Firman împărătesc!*

Și mama miresei presintând mirelui un taler pe care se află o năframă, o jimblă și un pahar de rachiũ, îi le închină cu urări. După ce mirele gustă din rachiũ și bagă în trasta-i năframa, jimbla și paharul, nunul strigă din nou: *Caftan împărătesc!*

Atunci mama miresei aduce mirelui o cămașă frumos cusută și-i o închină . . .

§ 72. Despre modul cum se luă în primire haraciul: cf. Paul de Alep (trad. Cioran), p. 217—219.

§ 100. Ca termin de comparațiune, vom adăoga aci câte ceva despre costumul ciobanului armân (neguțătorul macedonén adoptând portul europén), așa cum îl descrie Weigand, Aromunen I, 262 urm.

¹⁾ Marian, *Nunta*. 327 și 468 comparat cu Teodorescu, *Poes* 7 pop. 171; Sevastos, *Nunta*, 99. Cf. Cantemir, *Descrițiune Moldavia*, p. 132: „Die dominica ad accersendam sponsam, omnes sponsi consanguinei et affines congregantur, legatosque pramittunt, sponsi adventum nunciaturos“. Datina însăși e fórte veche, dar forma-i e întiparită de ceremonialul oficial al epocii.

²⁾ Vorba „salahor“ e luat aci cu sensul arhaic militar: ómeni însărcinați cu repararea locurilor întărite și cu întreținerea căilor de comunicațiune.

Păstorul din Pind p^ortă peste cămaşă un pieptar de lână ori bumbac (*gimandane*) sau un ilic (*ileche*) cu piep^tii împodobii cu cusături. D'asupra pune o haină numită *cipune* sau *şigune*, albă (la Fărşeroţi), deschisă şi fără mâneci, care ajunge până la genuchi: în unele locuri, şiguna e neagră şi împodobită cu găitane roşii, albastre ori negre. Acastă haină o p^ortă şi femeile, dar atunci e totdeauna neagră şi dacă are forma unei jachete cu mâneci, se numeşte *cunduş* sau *şcurtu*. Un brîu de postav roşu, alb sau albastru, strînge acastă haină; d'asupra vine obicînit un chimir cu buzunare (*sileahe*), în care se păstrează cuţitul, pistolul etc. Când şiguna are mânecile despicate atîrnînd de pe umeri, ea se numeşte *dulumici*, iar prin „dulamă“ se înţelege o şigună neagră cu brîu şi mâneci. Dar haina cea mai grea a ciobanului e „sarica“ de lână, mai scurtă ca şiguna, strînsă de talie şi jos cu creţuri: mânecile sînt despicate şi atîrnă slobode pe dinapoî (*tălagan*) ori au aparenţa unei glugi (*cupot*). În fine, haina ciobănescă din p^or de capră pentru înoptat se numeşte „tâmbare“.

Nădraii sînt înlocuiţi cu o pereche de izmene (*donuri*) băgate în tuzluci (*ciórici*), obicînit albi şi fixaţi sub genuche cu un şiret roşu (*căltăvétă*, *vuvétă*) cu ciucure. Picioarele se acoperă cu călţuni (*ciorape*, *părpodz*) şi cu botine de piele neagră (*păpuci*) sau cu sandale roşii (*faruhi*). Bărbatul p^ortă obicînit un fes (*căcim[l]ă*) roşu sau alb, iar femeile unul roşu.

TABLA DE MATERII

NB. Cifrele indica paragrafele corespunzătoare

PREFAȚA

A. LIMBA

SECȚ. I. — CONSIDERAȚIUNI ETNOLOGICE

Cap. I. Familia uralo-altaică : 1. Caracteristica ei; 2. Grupul mongol; 3. Grupul ugric.

Cap. II. Grupul turco-tatar : 4. Tătari; 5. Nogaï; 6. Elementul tătäresc; 7. Pecenegi; 8. Cumanii; 9. Elementul cuman; 10. Bulgari; 11. Turci; 12. Elementul turc.

Cap. III. Limba osmanlie : 13. Influența arabo-persiană; 14. Influența bizantină; 15. Influența slavo-maghiară; 16. Influența romanică.

SECȚ. II. — INFLUENȚA OSMANLIEI

Cap. I. Considerațiuni preliminare : 17. Importanța împrumuturilor; 18. Turcisme în maghiara; 19. Turcisme în limbile slavice și balcanice.

Cap. II. Elementul fonetic : 20. Alfabetul turc; 21. Fonetica împrumuturilor; 22. Accentul.

Cap. III. Elementul morfologic : 23. Sufixe; 24. Formațiunea pluralului; 25. Particule; 26. Verbe.

Cap. IV. Elementul semantic : 27. Accepțiuni metaforice; 28. Generalizarea sensului; 29. Reminiscențe istorice.

Cap. V. Elementul lexical : 30. Caracteristica lui; 31. Rolul lui cultural; 32. Turcisme în macedo-româna; 33. Lipsa turcismelor în Ardél; 34. Turcismele bănățene; 34^a. Considerațiune literară.

Cap. VI. Elementul onomastic : 35. Nume de persoane și de popóre; 36. Nume de țări și de orașe.

Cap. VII. Elementul folkloric: 37. Proverbe și dicțori; 38. Locuțiuni și idiotisme; 39. Obiceiuri și credințe; 40. Snóve și basme; 41. Cântece și musică; 42. Jocuri de copii și danțuri; 43. Jocul păpușilor: 43^a. Dulapul și giamala; 44. Injurături.

B. CULTURA

SECȚ. I. — POLITICA

Cap. I. Raporturi cu Pórta: 45. Tractate și relațiuni; 46. Toleranță; 47. Raiele și serhaturi.

Cap. II. Domnul: 48. Numirea; 49. Investitura; 50. Pornirea; 51. Alaiul; 52. Instalarea; 53. Mucareru; 54. Mazilirea.

Cap. III. Curtea: 55. Palatul și mobilierul; 56. Boierii; 57. Casa civilă și militară; 58. Garda Curții; 59. Musica domnască.

Cap. IV. Traiul la Curte: 60. Domnul și boierii; 61. Parade și ceremonii; 62. Exerciții și spectacole; 63. Bufoni și farse; 64. Recepțiuni oficiale; 65. Eticheta.

Cap. V. Armata: 66. Pedestrimea și călărima; 67. Grade și arme; 68. Terminologia militară.

Cap. VI. Justiția: 69. Divanul și administrațiunea; 70. Pedepse; 71. Terminologia juridică.

Cap. VII. Dările: 72. Haraciul; 73. Bairamlicul; 74. Zaheréua; 75. Beilicul; 76. Cherestéua; 77. Imposite speciale; 78. Veniturile Domniei.

SECȚ. II. — SOCIETATEA

Cap. I. Costumul: 79. Hainele boierilor; 80. Coafura lor; 81. Incălțăminte lor; 82. Imbrăcămintea cocónelor; 83. Sulemenirea; 84. Blănuri; 85. Luxul; 86. Stofe.

Cap. II. Nutrimentul: 87. Mâncările; 88. Băuturile.

Cap. III. Sociabilitatea: 89. Fumatul; 90. Parfumuri; 91. Visite și distracțiuni.

SECȚ. III. — COMERȚUL ȘI INDUSTRIA

Cap. I. Negoțul: 92. Monete; 93. Măsurii și greutate; 94. Transportul; 95. Navigațiunea.

Cap. II. Meseriile : 96. Corporațiunile ; 97. Profesii dispărute.

C. RESULTATE

CATEGORIILE IMPRUMUTURILOR EXISTENTE

Cap. I Locuința și alimentațiunea : 98. Casa : 99. Mâncarea și băutura.

Cap. II. Imbrăcămintea : 100. Haine și postavuri.

Cap. III. Domeniile naturei : 101. Fauna ; 102. Flora : 103. Minerale.

Cap. IV. Negoțul și profesiunile : 104. Nomenclatura comercială ; 105. Meserii și unelte.

Cap. V. Epitete și generalisări : 106. Insușiri fizice și morale ; 107. Noțiuni abstracte.

D. CONCLUȘIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

108. Istoricul ; 109. Statistica turcismelor române ; 110. Cronologia și stratificarea ; 110^a. Extensiunea teritorială ; 111. Metoda ; 112. Considerațiunea finală.

ADAOS

I. Boierinașii Curții. II. Hatîșeriful din 1802.

BIBLIOGRAFIA

OBSERVAȚIUNI SUPLEMENTARE

TABLA DE MATERII.

